

ਸਭ ਹੋਕੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ । ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਕੋਈ ਨਾ ਫਾਪੇ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

—੦੦—

ਸੁਰਿ ਨਭ ਸੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਦੋਸਦੇ
ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ॥

ਆਤਮ ਦਰਸ਼ਨ

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ

ਆਤਮ ਦਰਸ਼ਨ

ਭਾਗ ੧

ਲੇਖਕ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ

੨, ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਮਾਰਕੀਟ, (ਨੇੜੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਜਿਠੇਮਾ)

ਲੁਧਿਆਣਾ

ਤਤਕਰਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਯਾ ਨਾਮ	1
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਈ ਖੋਜ	7
ਬਥੀਹਾ-ਅਵਸਥਾ	13
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਿਲਾਪ	22
ਪੁਨੀ ਤਾਰੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ	32
ਵਾਹ ਵਾਹ ਨਾਮ	49
ਗੁਰੁਤ ਕੀ ਹੈ ? ਹਉਮੈਂ ਕੀਕਣ ਮਰੇ ?	72
ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਉਮੈ	83
(ਅ) ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ	
ਕ੍ਰਿਤੀ ਯਾ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ	105—150
ਅਰੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਪਿੰਗਲਾ ਮਨ	106
ਕੁਬਜ਼ਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਦੁਰਮਤਿ	112
ਮੁਗਲ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕਾਲ	121
ਦੁੱਪਦੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਮਾਇਆ	131
(ੲ) ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਨੀਂਹ : ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ	151—188
ਕੀ ਕਰਮਾਂ ਉਪਰ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ?	152
ਬੈਕੁੰਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਮੁਕਤੀ ਕਿ ਜੁਗਤੀ ?	161
ਹੁਕਮ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਕੀ ਹੈ ?	177
(ਸ) ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਸੱਚ-ਖੰਡੀ ਪਉੜੀ "ਨਾਮ"	189—214
ਨਾਮ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਮੰਨਣਾ	190
ਅਕਲ ਅਤੇ ਲਿਵ	204
(ਹ) ਨਾਮ ਉਪਾਸਨਾ	215—246
ਨਾਮ ਉਪਾਸਨਾ—੧	216
ਨਾਮ ਉਪਾਸਨਾ—੨	230

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੋਜਦੇ
ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ॥

੧.

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਯਾ ਨਾਮ

“ਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ !” ਹਾਂ ਜੀ ਪਾਇਆ ! ਆਹ ! ਕਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਅਨਭਵੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ‘ਅਨੰਦ’ ਬਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਸੱਚ ਮੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ, ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਦਾ ਪੂਰਨ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ; ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਇਲਮ ਸਿੱਖਣ ਵਾਸਤੇ--ਭਾਵੇਂ ਇੰਜੀਨੀਅਰੀ, ਭਾਵੇਂ ਜੰਗਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਬ੍ਰਾਡਕਾਸਟਿੰਗ (Broadcasting) ਬੇ-ਤਾਰ ਬਰਕੀ-ਸਾਡੀ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ-ਉਮਰ ਦਾ ਵੀ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਜਿਹੜਾ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਖਰਚ ਕੇ ਵੀ ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਆਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਕਿ ਇਸ ਇਲਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਜੁ ਤੁਸਾਂ ਅਜੇ ਉੜਾ-ਐੜਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ; ਅਸਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤਾਂ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗੀ ! ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਭੀ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚ। ਪਰ ਰੱਬੀ ਵਿੱਦਿਆ, ਅਰਜੀ ਇਲਮ, ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬੜਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਵਕਤ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਨਿਤ-ਨੇਮ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਛੱਡੇ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਇਲਮਾਂ ਅਤੇ ਹੁਨਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਉਮਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਬੜੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤਰੱਕੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਹੋ ਉਮਰ ਸੁਖ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਤਮ-ਉੱਨਤੀ ਨਾਲ ਲੋਕ ਪੁਲੋਕ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ;

ਨਾਲੇ ਉਹ ਅਰਸੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

ਗੁਰੁ ਸੇਵਉ ਕਰਿ ਨਮਸਕਾਰਿ । ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਮੰਗਲਚਾਰਿ ॥
 ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਮਹਾ ਆਨੰਦ ' ਚਿੰਤ ਲਥੀ ਭੇਟੇ ਗੋਬਿੰਦ ॥ ੧ ॥
 ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਸੰਤ । ਗੁਨ ਗਾਏ ਪ੍ਰਭ ਤੁਮ ਬੇਅੰਤ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਆਜੁ ਹਮਾਰੈ ਬਨੇ ਫਾਗ । ਪ੍ਰਭ ਸੰਗੀ ਮਿਲਿ ਖੇਲਨ ਲਾਗ ॥
 ਹੋਲੀ ਕੀਨੀ ਸੰਤ ਸੇਵ । ਰੰਗ ਲਾਗਾ ਅਤਿ ਲਾਲ ਦੇਵ ॥ ੨ ॥
 ਮਨੁ ਤਨੁ ਮਉਲਿਓ ਅਤਿ ਅਨੂ । ਸੂਕੇ ਨਾਹੀ ਛਾਵ ਧੂਪ ॥
 ਸਗਲੀ ਰੂਤੀ ਹਰਿਆ ਹੋਇ । ਸਦ ਬਸੰਤ ਗੁਰ ਮਿਲੇ ਦੇਵ ॥੩॥
 ਬਿਰਖ ਜਮਿਉ ਹੈ ਪਾਰਜਾਤ' ॥ ਫੂਲ ਲਗੇ ਫਲ ਰਤਨ ਭਾਂਤਿ ॥
 ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਨੇ ਹਰਿ ਗੁਣਹ ਗਾਇ । ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਹਰਿ
 ਹਰਿ ਧਿਆਇ । ੪ । (ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ਅਰਸੀ ਇਲਮ-ਅਧਿਆਤਮ ਵਿੱਦਿਆ-ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਰਗਾ 'ਅਤਿ ਲਾਲ' ਹੋਵੇ ਰੰਗ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰਕੇ ਉਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਸਗਲੀਆਂ ਰੂਤਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਾਂ ਬਗੀਚਿਆਂ ਤੇ ਜੇਗਲਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੌਸਮ ਖਿਜਾਂ (ਪਤ-ਝੜ) ਵੇਰਾਨ ਕਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਆਤਮਕ-ਬਗੀਚੇ ਨੂੰ 'ਸਦ-ਬਸੰਤ' ਦੀ ਹੀ ਬਹਾਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਸੰਦਲ ਦਾ ਘਣਾ-ਬਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੁਗੰਧੀ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਹੀ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੀਮਤੀ ਅਮੋਲਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਕੀ ਸਿਰਫ ਪੰਜ-ਮਿੰਟ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨ ? ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ! ਪਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਆਮ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਵਿਹਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਖਚਤ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਾਂ ਜੁ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਵੀ ਪਰਮਾਰਥ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕਪਾਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੁਗ਼ਾਲਤਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਦੀਰਘ ਗਲਤ-ਫਹਿੰਮੀ (ਭੁੱਲ) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਿਸਚੇ ਕਰਕੇ ਜਾਣੀਏ ਜੁ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ! ਆਮ ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਗੁੜ ਪਾਓ ਉਤਨਾ ਹੀ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਸਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ, ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਵਿਹਾਰਕ ਕੰਮ ਅਤੇ ਕੀ ਪਰਮਾਰਥਕ

1 ਪਾਰਜਾਤ ਇੱਕ ਕਲਪਤ ਬਿਰਛ ਹੈ ਜੋ ਬੈਠਣ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਜੋ ਮੰਗੀਏ ਸੋ ਲਭਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਜਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਯਥਾ—

‘ਪਾਰਜਾਤ ਇਹੁ ਹਰਿਕੋ ਨਾਮ ॥ ਕਾਮ ਧੋਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਮ ॥’

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਜਿਤਨੀ ਮਿਹਨਤ ਅਸੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਪਾਠ ਨਾਲ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕਪਾਟ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸਕਦੇ (ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਕਰਨ ਕੋਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ) ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਛੁੱ-ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅਰਸੀ-ਖਜ਼ਾਨੇ ਸਾਡੇ ਆਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਝਟ-ਪਟ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣ। ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਕਮਾਈ ਵਿਹਾਰਕ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਆਦਮੀ ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਘੋਲਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਐਸੀ ਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ—

ਜਦ ਮੈਂ ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਛੇਵੀਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠਾ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਬੜੇ ਹਸਮੁਖ ਤੇ ਚੰਗੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ, ਮੈਨੂੰ ਆਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੜੀ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕੀ ਕੋਈ ਐਸਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਇਹ ਝਟ-ਪਟ ਯਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇ? ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੋ ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸਬਕ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਲਓ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸਬਕ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰਾ ਜੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ! ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ, ਜੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਹੀ ਇਹ ਸਬਕ ਦੇ ਦਿਓ। ਪਰ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਕੱਲ੍ਹ ਦਸ ਬਜੇ ਇਹ ਸਬਕ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਖਿਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਬਜੇ ਦਾ ਟਾਈਮ ਨਾ ਬਦਲਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸਫਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹ ਸਬਕ ਲੈ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਬੜੀ ਮਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਰੀ ਕਿਉਂਕਿ ਖਿੱਚੋ-ਤਾਣ ਦੀ ਰਾਤ ਵੀ ਸਾਲ ਜਿੱਡੀ ਲੰਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਸੇ ਪਰਤਦੇ ਨੂੰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ, ਕਪੜੇ ਪਾ ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਗਿਰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਉਹ ਸਬਕ ਦਿਓ। ਪਰ ਅਜੇ ਅੱਠ ਹੀ ਬਜੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਕਿੱਥੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਦੇ? ਟਾਈਮ ਪੂਰੇ ਦਸ ਬਜੇ ਦਾ ਸੀ! ਖੈਰ, ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕਰਕੇ ਦਸ ਵੱਜਣ ਦੇ ਕੋਲ ਘੜੀ ਦੀ ਸੂਈ ਆ ਗਈ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਘੜੀ ਨੇ ਟਣ ਟਣ ਕਰਕੇ ਦਸ ਬਜਾਏ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੋ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕਲਮ ਤੇ ਦਵਾਤ ਲੈ ਆਓ। ਮੈਂ ਝੱਟ ਦੌੜ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਾ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, 'ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਸਬਕ ਲਿਖ ਲਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਆਉਣਾ।' ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਬੈਠਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਾਨੀ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਪਰ ਹੀ ਸਨ ਪਰ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਛੁਪਾਕੇ ਸਬਕ ਲਿਖਿਆ, ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਠੱਪਿਆ ਤੇ ਠੱਪ ਕੇ ਗੱਲ-ਮੋਲ ਕਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਫੜਾਕੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਇਹ ਸਬਕ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਤੇ ਸੱਚ ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਸਾਰੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਤੇ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ (Shakespeare) ਤੇ ਹੋਰ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਵੀ ਸਭ ਆ ਜਾਣਗੇ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਜੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਮਰਾ ਕਲੇਜਾ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਡੀਕ ਨਾਲ ਗਜ਼ ਗਜ਼ ਉਛਲਦਾ ਤੇ ਧੜਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਤੱਕਿਆ ਜੁ ਕਾਗਜ਼ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ A. B. C...। ਨਕੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਸ ਇਤਨਾ ਹੀ! ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨਗੀ ਤੇ ਕੁਝ ਪਸ਼ੇਮਾਨਗੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਅਜੇ ਮੈਂ ਛੋਟਾ ਹੀ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਤਾਂ ਆਤਮ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਸਾਰੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ (ਕੰਸ਼) ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਪਿੱਛੇ, ਘੱਟ ਯਾ ਵੱਧ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ (੨੬) ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਭ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਦੋ ਅਸਰ ਹੋਏ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਕੋਈ ਛੂ-ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਖਣ ਨਾਲ ਝਟ ਪਟ ਐਮ. ਏ. ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੰਠ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਇੱਕ ਕਠਨ ਮੰਜਲ ਹੈ ਜੋ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਹੀ ਤੈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਜੋ ਹੁਣ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਸਾਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ, ਸਾਰਾ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ (Shakespeare) ਇਸ A. B. C. ਵਿੱਚ ਹੀ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝੇ! ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਤੇ ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ A. B. C. ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੀਜ ਵਾਂਝਣ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਬ-ਜੋਤ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੀਪੂਰਨ ਹੈ। ਪਰ ਬੀਜ ਵਾਂਝਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਆਰ ਯਾ ਪਿੱਪਲ ਦਾ ਬੂਟਾ ਆਪਣੇ ਬੀਜ ਵਿੱਚ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ! ਹੁਣ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਕੰਠ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਫ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਈ ਸਾਲ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਨਾਲੇ ਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਘੋਲਕੇ ਅੰਦਰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ! ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀ, ਇਹ ਭੁੱਲ ਦੂਰ ਕਰਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਅਸਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਚੂੰਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਇਸ ਬਾਨੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਤਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਬਾਣੀ ਆਸਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਹੋਰਨਾਂ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਸਾਨ ਹੋਕੇ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੁ 'ਸਮਝ' ਆ ਗਈ ਹੈ।

ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਗੁੜ੍ਹਨਾ, ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ! ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਪਉੜੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇ !

ਸਾਡੇ ਪੰਥ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ ਓਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇੱਕ ਫਕੀਰ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਘਰੋਂ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ (Philosopher's Stone) ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਪਾਰਸ ਉਹ ਅਮੋਲਕ ਨਾਯਾਬ ਪੱਥਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਛਹਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦੂਜਾ ਪੱਥਰ ਵੀ ਸੋਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਫਕੀਰ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਕਿੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀ ਸ਼ਕਲ ਯਾ ਰੰਗ ਹੈ। ਫਕੀਰ ਨੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਸਬੀ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਢੂੰਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਫਕੀਰ ਕੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਗੀਟ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਪਣੀ ਤਸਬੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਦਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤਸਬੀ ਦਾ ਰਗ ਬਦਲਿਆ ਹੈ ਯਾ ਨਹੀਂ, ਸੋਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਦਿਨ, ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਸਾਲ ਇਸੇ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਜ਼ਰ ਗਏ, ਪਰ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਨਾ ਲੱਭਾ, ਤੇ ਤਸਬੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਫਕੀਰ ਦੀ ਹੁਣ ਇਹ ਆਦਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜੁ ਪੱਥਰ ਜਿਹੜੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤਸਬੀ ਨਾਲ ਰਗੜਨਾ ਤੇ ਬਿਨ ਦੇਖੇ ਹੀ ਸੁੱਟ ਛੱਡਣਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨੂੰ ਫਕੀਰ ਘਰ ਆਇਆ ਤੇ ਸੋਨੇ ਲੱਗਿਆ ਜਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗਣ ਮਾਲਾ ਉਤਰ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ ਟੇਗਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੀ ਤੱਕੇ ਜੁ ਤਸਬੀ ਤਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਹੈ ! ਤਸਬੀ ਦੇ ਦਾਣੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੁੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਹਨ ! ਫਕੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਉਛਲਣ ਤੇ ਧੜਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਅਖਰਕਾਰ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਤਸਬੀ ਛੂ ਗਈ ! ਪਰ ਇਹ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਜੁ ਕਿਹੜਾ ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਫਕੀਰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੇਖੇ ਬਗੈਰ ਹੀ ਸੁੱਟ ਛੱਡਦਾ ਸੀ ! ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਯਕੀਨ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਕਿਧਰ ਹੈ, ਕੀ ਰੰਗ ਹੈ—ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਹਾ ਦੇ ਉਹਾ ਰਹੇ !

ਜੇ ਹਾਲਤ ਪਾਰਸ ਢੂੰਡਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਫਕੀਰ ਦੀ ਸੀ ਉਹੋ ਹੀ ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਤੁਕ ਤੁਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮਹਾਂ-ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਹਾਂ; ਇਸ ਮਹਾਂ-ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਅਮੋਲਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਗੁਆ ਕੇ ਰਾਣਾ ਪਦਵੀ ਤੋਂ ਡਿਗ ਰੇਕ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ; ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮਹਾਂ ਉੱਤਮ-ਪਦ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਅਸਿੱਖ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਸੁਧ-ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਉਪਮਾ ਯੋਗ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਭੂਏਂ ਖਾਕ ਵਿੱਚ ਖਾਕ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਲੱਝ ਹੈ, ਡਾਢੀ ਲੱਝ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ। ਹਾਂ ਜੀ ਫਿਰ ਉਸ ਰੱਬੀ-ਰਸ ਦੀ ਲੱਝ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਗ ਹੋਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛਕ ਕੇ ਸਿੱਖ 'ਖਾਲਸਾ' ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛਕ ਕੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸਵਾ

ਲੱਖ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛਕ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ :—

ਉਠਤ ਸੁਖੀਆ ਬੈਠਤ ਸੁਖੀਆ ।
 ਭਉ ਨਹੀਂ ਲਾਗੈ ਜਾਂ ਐਸੇ^੧ ਬੁਝੀਆ ।
 ਰਾਖਾ ਏਕੁ ਹਮਾਰਾ ਸੁਆਮੀ ।
 ਸਗਲ ਘਟਾ ਕਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਸੋਇ ਅਚਿੰਤਾ ਜਾਗਿ ਅਚਿੰਤਾ ।
 ਜਹਾ ਕਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤੂੰ ਵਰਤੰਤਾ ॥੨॥
 ਘਰਿ ਸੁਖਿ ਵਸਿਆ ਬਾਹਰਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ।
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ॥੩॥

(ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੫)

ਘਰ ਸੁਖ, ਬਾਹਰ ਸੁਖ, ਅੰਦਰ ਸੁਖ; ਬਾਹਰ ਸੁਖ; ਲੋਕ ਸੁਖੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲਾ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਮੁੜ ਉਸੇ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ ।

1. (ਐਸੇ) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੁਆਰਾ, ਦਿਬਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ', ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਬਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀਆਂ ।

੨.

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਈ ਖੋਜ

ਪਿਛੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੁ 'ਪੇਟ-ਪੂਜਾ' ਲਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਮਰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਪਰ ਪਰਮਾਰਥ ਵੱਲ ਅਵੱਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਕਤ ਦੇਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਸਾਂ ਉੜੇ ਐੜੇ ਜਿਤਨਾ ਹੀ ਆਤਮ-ਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ—ਇੱਕ ਇਹ ਜੁ ਪੱਛਮੀ ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਐਸਾ ਬਿਮੋਹਤ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਇੰਸ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਇਸ਼ਟ-ਦੇਵੀ ਮੰਨਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਗ-ਮਰਮਰੀ ਮੰਦਰ ਉਪਰ ਹੀ ਦੀਵੇ ਜਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਹ ਜੁ ਅਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬਾਹਰਲੇ ਭੇਖੀ-ਗੁਰੂਆਂ ਵੱਲ ਭੱਜਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

‘ਮਨ ਕੇ ਅੰਧੇ ਆਪਿ ਨ ਬੂਝਹੁ ਕਾਹਿ ਬੁਝਾਵਹੁ ਭਾਈ ।
ਮਾਇਆ ਕਾਰਨ ਬਿਦਿਆ ਬੇਚਹੁ ਜਨਮੁ ਅਬਿਰਥਾ ਜਾਈ ।’

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਇਸ ਲਈ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਹੈ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ ਕੁੰਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਕਰੀਏ ਤਦ ਤੋੜੀ ਆਤਮਮੰਦਰ ਦੇ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸਕਦੇ। ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਦੁਰਾਡੇ ਰੱਖੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਹੀ ਅਸਟਪਦੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਸਿਮਰਉ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ’ ਸੁਖੁ ਪਾਵਉ ।
ਕਲਿ ਕਲੇਸ ਤਨ ਮਾਹਿ ਮਿਟਾਵਉ ।
ਸਿਮਰਉ ਜਾਸੁ* ਬਿਸੁਭਰ ਏਕੇ ।
ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਅਗਨਤ ਅਨੇਕੇ ।
ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸੁਧਾਖੁਰ ।
ਕੀਨੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਇਕ ਆਖੁਰ ।
ਕਿਨਕਾ ਏਕ ਜਿਸੁ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ ।
ਤਾਕੀ ਮਹਿਮਾ ਗਨੀ ਨ ਆਵੈ ।”

ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

1, ਸੁਧਾ : ਅੱਖਰ = ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੱਖਰ ਭਾਵ ਅਕਹਿ ਨਾਮ।

ਮੁਢਲੀ ਅਸਟਪਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਖੀਰਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਸਗਲ ਮਤਾਂਤ ਕੇਵਲ ਹਰਿਨਾਮ”

ਅਰਥਾਤ ਸਾਰਿਆਂ ਮਤਾਂ ਦਾ ਤੱਤ ਹਰਿਨਾਮ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ (Focus) ਤੇ ਸਾਂਝੀ-ਟਿੱਪਣੀ (Meeting Point) ਹੈ, ਅਰਸੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਗੁਪਤ ਕੁੰਜੀ ਹੈ; ਲੁੱਕਵੀਂ ਸੀੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਆਦਮੀ ਸਿੱਧਾ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਪਰੇ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਹਾਂ ਪਰ ਜਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਧਿ-ਵਿਆਧਿ ਦੇ ਦੇ ਬੇਧਨ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦੇ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਤੱਤ ਇਹ ਤੁੱਕ ਹੈ :—

“ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ

ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ।”

ਇਸ ਤੁੱਕ ਦਾ ਤੱਤ ਯਾ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ‘ਜਪੁ’ ਯਾ ‘ਸਿਮਰਨ’ ਜੋ ਸਿਰਲੇਖ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਰਸੀ-ਨੁਸਖਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਨੁਸਖੇ ਉਪਰ ਜੋ ਅਮਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਚਮੁਚ ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਰੋਗੀ ਵਰਗੀ ਹੈ ਜੋ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਹਕੀਮਾਂ ਕੋਲ ਅਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦੱਸਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਕੀਮ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਸਖੇ ਉਪਰ ਲਿਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕੁਨੈਨ ਖਾਓ। ਮਰੀਜ਼ ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘੜੀ ਘੜਾ ਆਖਦਾ ਹੈ, ‘ਕੁਨੈਨ ਖਾਓ’ ਪਰ ਖਾਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਦਿ ਅਤੇ ਅੰਤ ‘ਜਪੁ’ ਹੈ, ਪਰ ਜਪੁ (ਸਿਮਰਨ) ਹੀ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਪੁ ਯਾ ਸਿਮਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਫਿਰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਜਪੁ’ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ, ਵੱਡਾ ਤੇ ਮੁੱਢਲਾ ਅਸੂਲ ਹੈ।

ਥੋੜੇ ਹੀ ਸੱਜਣ ਆਜਿਹੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਯਾ ‘ਆਬਹਿਆਤ’ ਬਾਬਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਯਾ ਸੁਣਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੱਲ ਹੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਉਸ ਔਖਪੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਢੂੰਡਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬੁੱਢਿਆਂ ਨੂੰ ਜੁਆਨ, ਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿਰੰਜੀਵ ਤੇ ਚਿਰੰਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਆਦਿ, ਅਨੀਲ, ਅਨਾਦ, ਅਨਾਹਤ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਸੋਮ-ਰਸ (Soma) ਬਾਬਤ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ‘ਆਬ-ਹਿਆਤ’ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ੨ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ (Scholar) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵੱਲ ਝੁਕੇ ਸਨ। ਮੈਕਸ-ਮੂਲਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸੋਮ-ਰਸ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਢੂੰਡਕੇ ਹਾਰ ਗਏ, ਨਾ ਲੱਭਾ ਪਰ ਨਾ ਲੱਭਾ ! ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ‘ਸੋਮਾ’ ਇੱਕ ਦੂਧੇਲੀ ਅੱਕ ਵਰਗੀ (Asclepia) ਬੂਟੀ ਹੈ ਪਰ ਬੂਟੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਹੇਠਾਂ ਉਪਰ ਦੇ ਸੱਭੇ

ਬੂਟੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਮਾਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ 'ਦੁਪੈਲੀ-ਬੂਟੀ' ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀ ਰਿਸ਼ੀ ਲੋਕ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਪੱਛਮੀ ਬੂਟੇ-ਦਾਨ (Botanist) ਤੇ ਵਿੱਦਵਾਨ ਹਾਰਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਹਕੀਮ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਬਾਬਤ ਕਦੀ ਕਦੀ ਛਾਪ ਛੱਡਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਛਪਣ ਉਪਰ ਵਿੱਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਹ ਵਸਤੂ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਜੀਵਨੀ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਨਾਯਾਬ ਰੱਬੀ ਬੂਟੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ, ਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਕੈਸਰ ਅਪਣੀ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਹ ਬੂਟੀ ਹਕੀਮਾਂ ਤੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ।

ਪਰ ਇੱਕ 'ਹਕੀਮ' ਅਸਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਜੁ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਅਫਲਾਤੂਨ' (Palo) ਹੈ ਜੋ ਯਸੂਹ-ਮਸੀਹ ਤੋਂ ਵੀ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਯੂਨਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਫਲਾਤੂਨ ਬਾਬਤ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤਦ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜਦ ਮੇਰੀ ਨਾਨੀ ਜੀ ਪਰਲੋਕ ਗਮਨ ਹੋਏ। ਇਹ ਅੱਜ ਤਾਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਈ ਸੱਜਣ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੁ ਅਗਲੇ ਜਮਾਨੇ ਦੇ 'ਹਕੀਮ' ਲੁਕਮਾਨ ਤੇ ਅਫਲਾਤੂਨ ਵਰਗੇ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੀਹ ਸਾਲ ਦਾ ਅਰਸਾ ਬੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਹਕੀਮਾਂ' ਬਾਬਤ ਮੈਂ ਫਿਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਲਗਾਉ (Sustained effort) ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਅਫਲਾਤੂਨ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਅਫਲਾਤੂਨ ਸਚਮੁਚ 'ਮੁਰਦ' ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਬਾਈਬਲ (Bible) ਵਿੱਚ ਯਸੂਮਸੀਹ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਡਾਢੀ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਯਸੂਮਸੀਹ ਜੀ ਆਪ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠੇ ਹੋਏ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਹੋਰਨਾਂ ਬਾਬਤ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਾਜ਼ਰਸ (Lazarus) ਮਰੀਅਮ (Mary) ਦਾ ਭਰਾ। ਬਾਈਬਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਯਸੂਮਸੀਹ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ (ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਬਣਾਉਣਾ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਯਾ ਅਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੰਖਧੀ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਨੁਸਖਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਬਹਿਆਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੇ 'ਗਾਰ' (Cave) ਵਾਲੇ ਸੂਰੇ ਵਿੱਚ ਮੂਸਾ ਅਤੇ ਖ਼ਾਜਾ-ਖਿਜਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ

ਹੈ। ਖੂਜਾ ਖਿਜਰ ਉਹ ਵੱਡਾ ਪੀਰ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਜੁ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਾ-ਪੀਰ ਹਨ। ਕਵੀ ਫਰਦੋਸੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਖੂਜਾ ਖਿਜਰ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ (Alexander) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੁਆਦਲਾ ਹਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਕੰਦਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਇਸ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜੁ ਚਿਰੰਜੀਵ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਬਿ-ਹਿਆਤ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਨੂੰ ਢੰਡਣ ਲਗ ਪਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਹਾਂਦ 'ਕੋਹ-ਕਾਫ਼' ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੋਹ-ਕਾਫ਼ ਦੀਆਂ ਹੂਰਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਮ-ਕੁੰਡ ਯਾ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਪਰੀਆਂ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸਹੀਆਂ ਤੇ ਆਖਰਕਾਰ ਇੱਕ ਐਸੀ ਜਗਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁੜ ਗੁੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਥੱਕ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਸ ਚਸ਼ਮੇ ਉਪਰ ਲੇਟਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਫਨਾ ਆਇਆ ਜੁ ਇਥੋਂ ਦੇ ਪੱਥਰ ਚੁਣ ਲਓ, ਪਰ ਜੋ ਪੱਥਰ ਚੁਣੇਗਾ ਉਹ ਵੀ ਪਛਤਾਵੇਗਾ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਚੁਣੇਗਾ ਉਹ ਵੀ ਪਛਤਾਵੇਗਾ। ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਪੱਥਰ ਉਸ ਜਗਾ ਦੇ ਚੁੱਕ ਲਏ ਤੇ ਜਦ ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਟੁਰ ਪਏ। ਜਦ ਅੱਗੇ ਪੜਾ ਉੱਪਰ ਪਹੁੰਚਕੇ ਆਪਣੀ ਬੁਚਕੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜੁ ਪੱਥਰ ਕੀ ਸਨ ਉਹ ਲਾਲ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਖਕੇ ਜਿਹੜੇ ਪੱਥਰ ਚੁਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਏ ਸਨ ਉਹ ਪਛਤਾਏ ਕਿ ਅਸਾਂ ਪੱਥਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲਿਆਏ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਪਛਤਾਏ ਕਿ ਅਸਾਂ ਹੋਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਾਲਚ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਮੁੜ ਉਸੇ ਜਗਾ ਨੂੰ ਢੰਡਣ ਲਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਆਬਿ-ਹਿਆਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਐਸੀ ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਅੰਧਕਾਰ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਿਕੰਦਰ ਰਸਤਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਹ-ਕਾਫ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੜਕੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਵਜੀਦ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਵਾਇਤ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

“ਸ਼ਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਢੰਡੇ ਆਬਿ-ਹਿਆਤ ਨੂੰ।

ਫਿਰਦਾ ਵਿੱਚ ਉਜਾੜੀਂ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ।

ਕਦੀ ਨਾ ਪੀਤੋਸੁ ਪਿਆਲਾ ਅਪਣੇ ਦਸਤ ਭਰ।

ਵਜੀਦਾ ਕੋਣ ਸਾਈਂ ਨੂੰ ਆਖੇ ਅੰਞ ਨਹੀਂ ਅੰਞ ਕਰ !”

ਹਾ ਜੀ, ਕੋਣ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅੰਞ ਨਹੀਂ ਅੰਞ ਕਰ ! ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਆਬਿ-ਹਿਆਤ ਵਾਸਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵੀ ਤਰਸ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਦਾ ਹਾਲ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ‘ਖੀਰ-ਸਮੁੰਦਰ’ ਦੇ ਮਥਨ (ਰਿੜਕਣ) ਤੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ-ਪੁਰਾਨ ਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਹੋਰ

ਕਈ ਪਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਸੱਜਣ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸੁਆਦਲੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਵੱਖਵੱਖ ਪਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਸਭ ਪਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਇਉਂ ਹੈ :—

“ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚੀ ਤੇ ਦੇਵ ਦੋਂਤ ਉਪਾਏ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਵਾਂ ਅਤੇ ਦੋਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਢੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੇਵਾਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੁ ਅਸੀਂ ਚਿਰੰਜੀਵ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਂਤ ਵੀ ਤਮਸੀ ਤਪਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿਵ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਪਾਸ ਅਮਰ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਆਖਰਕਾਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਬੂਲ ਹੋਈ ਤੇ ਅਸੁਰ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ‘ਖੀਰ-ਸਮੁੰਦਰ’ ਰਿੜਕਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕਣ ਵੇਲੇ ਮੰਦਰਾਚਲ ਪਰਬਤ ਮਧਣਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਸਕ ਨਾਗ ਰਿੜਕਣ ਦੀ ਰੱਸੀ ਬਣਿਆ। ਇਕ ਪਾਸਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਫੜਿਆ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਅਸੁਰਾਂ ਨੇ। ਰਿੜਕਣ ਤੇ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਚੰਦਾ ਰਤਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਹੀਂ ਰਿੜਕਣ ਤੇ ਮੱਖਣ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੰਦਾਂ ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਤੇ ਚਾਰ (ਚੰਦਾ) ‘ਰਤਨ’ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਲਖਸ਼ਮੀ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੱਨਾ ਲੈ ਕੇ ਨਿਕਲੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਦੀਵ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਖ ਵੀ ਨਿਕਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਪੀ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਲ-ਕੰਠ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ ‘ਨੀਲ ਕੰਠ ਨਰਹਰਿ ਨਾਰਾਇਣ ਨੀਲ ਬਸਨ ਬਨਵਾਰੀ (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)’। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਅਸੁਰ ਤਾਂ ਲਖਸ਼ਮੀ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਉਪਰ ਮੋਹਤ ਰਹੇ, ਤੇ ਸੁਰ (ਦੇਵਤੇ) ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ।”

ਇਹ ਹੈ ਪੁਰਾਣਿਕ ਕਥਾ ਜਿਹੜੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਵਰਣਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੂ ਕਥਾ-ਵਾਰਤਾ (Mythology) ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਸਚਤ ਗੱਲ ਇਹ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਖੋਜ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਪੀਰ, ਔਲੀਆ ਤੇ ਭਗਤ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਕਟਾਖਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ‘ਅਰਸ਼ੀ’ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਕਵੀ ਇਸ ‘ਗੁਪਤ-ਗੰਗਾ’ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਯਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਉਹ

ਮਾਨਸੋਨਾ ਨਹੀਂ ਪਿੱਤਲ ਹੈ। ਦੂਰੋਂ ਭਾਵਾਂ ਦੇਹਾਂ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਪਿੱਤਲ ਪਿੱਤਲ ਹੀ ਹੈ। ਕਾਲੀਦਾਸ ਤੇ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਉਪਰ ਵੀ ਇਸੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁਝ ਕਿਰਨਾਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਪ੍ਰਚੰਡ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪੂਰਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਗੁਰੂ—‘ਗ੍ਰੰਥ’ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੁਝਾਰਤਾਂ, ਪਰਦੇ ਤੇ ਘੁੰਡੇ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਪਰ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਇਥੇ ਆਕੇ ਸਭ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਪਰਖ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਸਾਰ ਸੋਈ ਜਾਣੈ ਜਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਪਾਰੀ ਜੀਓ । (ਮਾ: ਮ: ੧)

ਸਾਕਤ ਪੁਰਸ਼ ਭਾਗ-ਹੀਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਵਾਂਜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ:—

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਉਰਾ ਬਿਖਿਆ ਮੀਠੀ । ਸਾਕਤ ਕੀ ਬਿਧਿ ਨੈਨਹੁ ਡੀਠੀ ।

ਕੂੜਿ ਕਪਟੁ ਅਹੇਕਾਰਿ ਰੀਝਾਨਾ । ਨਾਮ ਸੁਨਤ ਜਨੁ ਬਿਛੁਅ ਡਸਾਨ ।’

(ਰਾ: ਮ: ੫)

੩.

ਬਬੀਹਾ-ਅਵਸਥਾ !

ਅੱਜ ਤੋਂ ਨੌਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਮੈਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਬਦਲ ਰਾਮਬਨ (ਜੰਮੂ) ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਜੰਗਲ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ (Working Plan) ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਤੇ ਸਾਡਾ ਕਾਨਜ਼ਰਵੇਟਰ ਲੈਂਬਰਟ (Lembert) ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮਰਮਤ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਡਾਢਾ ਸੁਹਾਉਣਾ ਸਮਾਂ ਸੀ; ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਪਰ ਬਰਫਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਗਲਣ ਲਗੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸੁੱਕੇ ਸੜੇ ਬੂਟੇ 'ਵੱਡੀ-ਨਿੰਦਰਾ ਤਾਂ ਉਠ ਅੱਖਾਂ ਪਏ ਮਲਦੇ ਸਨ। ਚੇਤ ਵਿਸਾਖ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਫੱਗਣ ਦੇ ਫਗਵਾੜੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਫੁੱਟ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਪੱਤੀਆਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸਨ। ਚੇਤ ਵਿਚ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਰ੍ਹਿਉਂ ਦੇ ਖੇਤ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਧਰ ਦੇਖੇ ਮਾਨੋ ਸਾਵੀ-ਪੀਲੀ ਮਖਮਲ ਹੀ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਪਰ ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਕਿਰਣਾਂ ਲਲਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗਣ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲ ੨ ਰੰਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਹੇਠਾਂ 'ਕਕੜਸਿੰਡੀ ਦੇ ਲਾਲ-ਪੱਤਰ ਬਦਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰ ਮਾਰਕੇ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਜੁ ਸਾਡੀ ਪੇਸ਼ਾਕ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ। ਖੰਡ ਅਤੇ ਬਨਖੇੜੀ ਦੇ ਬਿਰਛ ਫਰ ਸਾਵੇ-ਪੀਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜੰਗਲੀ 'ਗੁਲਾਨਾਰ (Rhododendron Arboreum) ਦੇ ਖਿੜਨ ਕਰਕੇ ਮਾਨੋ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਲਾਲ ਲਾਲਟੈਨਾਂ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਲੀ ਹੋਈ ਬਨਸਪਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਦਿਲ ਖੀਵਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੁਲਬੁਲਾਂ ਇੱਕ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਟੱਪ ਦੂਜੀ ਟਹਿਣੀ ਉੱਪਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਛੇਲ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਝਨਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਬਣ-ਕੋਇਲਾਂ ਮਸਤ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੁਰੀਲੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬਸੰਤੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਫੇਜ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਮਾਨੋ ਸਾਰੇ ਅੰਬਰੀ-ਤਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਭੱਜ ਆਏ ਹਨ। ਭਿੰਨੀ ਭਿੰਨੀ ਸੁਗੰਧ-ਸਾਰੇ ਪਾਸ ਖਿੱਲਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਬਸੰਤ ਰਾਜਾ ਲਾਲ ਪੀਲੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬੈਠਕੇ ਖਿੜ ਖਿੜ ਪਿਆ ਹਸਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਲਬੇਲੇ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਟੱਪ ਦੂਜੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਦਿਆਰ-ਅਨੰਦਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਅੱਟਾ-ਸੱਟਾ (Estimate) ਲਾਉਂਦੇ ਸਾਂ ਜੁ ਇੱਕ ਨਾਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾਢੀ ਖਿੱਚਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼

੧. ਸਿਆਲ। ੨. ਇੱਕ ਬੂਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕਕੜਸਿੰਡੀ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੱਤਰ ਡਾਢੇ ਲਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੩. ਇੱਕ ਬੂਟਾ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਫੁਲ ਗੁਲਾਨਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੪. ਇਹ ਪਹਾੜੀ ਕੋਇਲ ਹੈ।

ਬੜੀ ਹੀ ਚੁਭਵੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇੰਢ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਸੀਂ ਨੇੜ ਗਏ ਹੋਰ ਚਿੰਤਾ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਦੀ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਪੀੜ ਸੀ ਮਾਨੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਲੇਜ਼ਾ ਰੋਣ ਨਾਲ ਫੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਚੀਖ-ਪੁਕਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣੀ, ਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਲਮ ਥਰ ੨ ਕੰਬਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਚੀਕ ਪੁਕਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਠੀਕ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਨਕਸ਼ਾ ਬੰਨਣਾ ਹਵੇ ਤਾਂ ਵਿਲਲਾਂਦੀ ਦਰੋਪਤੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਲਓ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਰੋਪਤੀ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ :—

‘ਅੰਦਰ ਸਭਾ ਦੁਸਾਸਨੇ ਮਥੇ ਵਾਲ ਦਰੋਪਤੀ ਆਂਦੀ।

ਦੂਤਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਨੰਗੀ ਕਰਹੁ ਪੰਚਾਲੀ ਬਾਂਦੀ।

ਪੰਜੇ ਪਾਂਡੇ ਵੇਖਦੇ ਅਉਘਟ ਰੁਧੀ ਨਾਰਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ।

ਅੱਖੀਂ ਮੀਟ ਧਿਆਨ ਧਰ ਹਾ ਹਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਰੇ ਵਿਲਲਾਂਦੀ।’

ਇਹ ਵੈਣ ਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਬਸ ਦਰੋਪਤੀ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਚੀਕ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚੀਕ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੋਰ ਚੀਕ। ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਤੇ ਤੀਰ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਦਰੋਪਤੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਮੇਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਾ ਲਿਆ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਘੜਾ ਝਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ੨ ਘੜਾ ਖੁਰਦਾ ਸੀ ਤਿਉਂ ੨ ਸੋਹਣੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੀਕਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਕਾਂ ਦੇ ਸੱਲ ਕੋਣ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਹੀਂਵਾਲ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਦੇ ਜੁ ਆਪਣਾ ਛਾਨਣੀ ਵਰਗਾ ਹਿਰਦਾ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ੨ ਜਦ ਅਸੀਂ ਨਾਲੇ ਵੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਚੀਕਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਉਡਾਰੂ-ਪੰਛੀ ਦੀਆਂ ਹਨ ! ਲੈਂਬਰਟ ਸਾਹਿਬ ਬੂਟੇ ਤੇ ਪੰਛੀ ਪਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਕੁਰਲਾਉਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਜੁ ਇਸ ਅਣਖੇ ਪੰਛੀ ਦਾ ਕੀ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਉੱਚੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਉਪਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਦਮੀ ਮਿਲੇ ਪੰਛੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਪੁੱਛਣ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ੨ ਕੇ ਰੋਣ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ ਤਾਂ ‘ਬਬੀਹਾ’ (ਪਪੀਹਾ)¹ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ

1. ਕਈ ਲੋਕ ਬਬੀਹੇ ਨੂੰ ਬੀਂਡਾ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਸਾਵਣ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬੀਂਡਾ ਤਾਂ ਨਿੱਕਾ ਕੀੜਾ ਹੈ ਤੇ ਬਬੀਹਾ ਵੱਡਾ ਜਿੱਡਾ ਪੰਛੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ !

ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਚੀਕ ਪੁਕਾਰ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਸੁਣਨਾ ਹੋਰ ਗੱਲ। ਬਬੀਹੇ ਦਾ ਕੁਰਲਾਣਾ ਉਹ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਣਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪੰਛੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਜਿਆਦਾ ਚੁਭੀ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਂ ਬਸੰਤ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੀ ਮੌਲੀ ਹੋਈ ਬਨਸਪਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੈਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਭਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮਾਂ ਕੋਈ ਢਾਹਾਂ ਮਾਰੇ। ਸੱਚਮੁਚ ਇਸ ਦੀ ਚੀਕ ਕਰਦੇ ਵਾਂਗ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਬਾਵਰਾ ਰੋਗ ਵਿੱਚ ਭੰਗ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਪਾਗਲ ਪੰਛੀ (Brain fever bird or Hawk Cuckoo) ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਉਸ ਪੰਛੀ ਦਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਹੁਣ ਤੋੜੀ ਮੈਂ ਮਰਮਤ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਤੁਬਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੀ ਨਕਸਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਈ ਸਾਲ ਬਹਿਲਾ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

* * * *

ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ 'ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਮਲਾਰ ਵਾਰ' ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਕੀ ਆਇਆ :—

“ਬਬੀਹਾ ਨਾ ਬਿਲਲਾਇ ਨਾ ਤਰਸਾਇ
ਏਹੁ ਮਨੁ ਖਸਮ ਕਾਹੁਕਮੁ ਮੰਨਿ ।
ਨਾਨਕੁ ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਤਿਖ ਉਤਰੈ ।
ਚੜੈ ਚਲਗਲਿ ਵਨੁ ।

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩)

‘ਬਾਬੀਹਾ ਜਲ ਮਹਿ ਤੇਰਾ ਵਾਸੁ ਹੈ, ਜਲ ਹੀ ਮਾਹਿ ਫਿਰਾਹਿ ।
ਜਲ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੂਕਣ ਪਾਹਿ ।
ਜਲ ਬਲ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਵਰਸਦਾ ਖਾਲੀ ਕੇ ਥਾਉ ਨਾਹਿ ।
ਏਤੈ ਜਲਿ ਵਰਸਦੈ ਤਿਖ ਮਰਹਿ, ਭਾਗ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਕੇ ਨਾਹਿ ।
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਨ ਸੋਝੀ ਪਈ ਜਿਨਿ ਵਸਿਆ ਮਨ ਮਾਹਿ ।’
ਬਾਬੀਹਾ ਇਵ ਤੇਰੀ ਤਿਖਾ ਨਾ ਉਤਰੈ, ਜੇ ਸਉ ਕਰਹਿ ਪੁਕਾਰ ।
ਨਦਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਈਐ ਨਦਰੀ ਉਪਜੈ ਪਿਆਰੁ ।
ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਵਿਚਹੁ ਜਾਹਿ ਵਿਕਾਰ ।

(ਮ: ੩)

ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜ ਨਾਮ ਵਿਹੂਣਾ ਆਦਮੀ ਸੱਚ ਮੁਚ ਬਬੀਹੇ ਵਾਂਗ ਵਿਲਲਾਂਦਾ ਤੇ ਕੁਰਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਬੀਹੇ ਬਾਬਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਜੁ ਛੱਪੜਾਂ ਬਲਕਿ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ

ਪਿਆਰ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਿਉ ਪ੍ਰਿਉ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੂਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਚ ਮੁਚ ਉਸ ਸਿਕਦੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਪਣੇ ਪਤੀ—ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹਾਲੋਂ ਬੇਹਾਲ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਚਕੋਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਚੰਨ ਨਾਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਤਨੀ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨੀ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਚਕੋਰ ਤਾਂ ਚਹਿ-ਚਹਿ ਕਰਕੇ ਸਿਰਫ ਗਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਜਿੰਦੜੀ ਤਾਂ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ (ਉਦਾਹਰਨਾਂ) ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੰਦਾਂ :

ਲੇਲਾ ਮਜਨੂ ਆਸ਼ਕੀ ਚਹੁੰ ਚੱਕੀ ਜਾਤੀ ।

ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਸੀ-ਪੁਨੂੰ, ਸੋਹਣੀ-ਮਹੀਂਵਾਲ, ਹੀਰ-ਰਾਂਝਾ, ਭਵਰਾ ਫੁੱਲ, ਮਿਰਗ-ਨਾਦ ਦੀਵਾ-ਪਤੰਗ, ਚੰਦ-ਚਕੋਰ, ਚਕਵੀ-ਸੂਰਜ, ਜਲ-ਕੰਵਲ, ਬੱਦਲ-ਮੋਰ ਨਾਦ-ਭਤਾਰ ਆਦਿ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁੜ ੨ ਬਬੀਹੇ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੇ ਵੇਰਾਗ ਦੇ ਵੇਣ ਹੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਛਾਣਣੀ ਵਰਗਾ ਹਿਰਦਾ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਦੀਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਮਿਸਾਲ ਘੱਟ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਨਿਜ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਬੀਹਾ ਘਨਹਰ-ਬੂੰਦ ਵਾਸਤੇ ਵਿਲਲਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜੀਅ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਈ ਸਿਕਦਾ ਤੇ ਤਰਸਦਾ ਹੈ। ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਦ ਤੋੜੀ ਮੇਘ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨਾ ਪੀਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਦ ਤੋੜੀ ਨਾਮ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਬਰਖਾ ਨਾ ਵਸੇ। ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਦੇ ਹਨ :-

“ਇਹੁ ਬਾਬੀਹਾ ਪਸੂ ਹੈ ਇਸਨੋ ਬੂਝਣੁ ਨਾਹਿ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਹੈ ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਤਿਖ ਜਾਇ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਨਿ ਬਹੁੜੀ ਨਾਲਾਗੀ ਆਇ ।”

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਮਲਾਰ)

“ਬਾਬੀਹਾ ਜਿਸਨੋ ਤੂੰ ਪ੍ਰਕਾਰਦਾ ਜਿਸਨੋ ਲੋਚੈ ਸਭੁ ਕੋਈ ।

ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿਕੈ ਵਸਿਸੀ ਵਣ ਤ੍ਰਿਣੁ ਹਰਿਆ ਹੋਇ ।

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਪਾਈਐ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ।

ਬਹਦਿਆ ਉਠਦਿਆ ਨਿਤ ਧਿਆਇਐ ਸਦਾ ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦ ਹੀ ਵਰਸਦਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦੇਵੈ ਹਰਿ ਸੋਇ ।”

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੋਚ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਸਤੂ ਹੈ—‘ਨਾਮ’। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦਾ ਸੋਮਾ ਤਾਂ

ਸਦਾ ਹੀ ਵਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਵੇ ਤਦ 'ਗੁਰ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ' 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵੱਡੀ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਬੰਸ ਇਹੋ ਹੀ ਭੇਦ ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਬੱਜਰ-ਕਪਾਟ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਅਮੋਲਕ ਪਰ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਲਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਲਿਖਦੀ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ, ਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਾਣ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉੱਕਰਦਾ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ, ਜੀਭਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦੱਸਦੀ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੱਥ, ਕਲਮ, ਕਾਗ਼ਤ ਤਾਂ ਸਭੇ ਨਿਰ-ਸ਼ਕਤ ਹਨ—

'ਕਾਗ਼ਤਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ। ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ।

'ਐਸਾ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ। ਜੋ ਕੇ ਮੰਨਿ ਜਾਣੇ ਮਨਿ ਕੋਇ।'

(ਜਪੁਜੀ)

ਹਾਂ ਜੀ ਹੱਥ, ਕਲਮ ਤੇ ਕਾਗ਼ਤ ਤਾਂ ਸਭ ਅੰਤਕੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, ਪਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਹਨ, ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਹਨ, ਅੰਜਨ ਹਨ। ਪਰ ਨਾਮ ਤਾਂ 'ਨਿਰੰਜਨ' ਹੈ, ਅੰਤ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਬਿਅੰਤ ਹੈ, ਆਰ ਪਾਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਅਪਰੰਪਰ ਹੈ, ਗਮਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਅਗਮ ਹੈ, ਲਖਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਅਲਖ ਹੈ। 'ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ?' ਬਸ ਇਹੋ ਘੁੰਡੀ ਹੈ, 'ਬਿਖਮ ਗਾਠ' (Sphinx-riddle) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਇੱਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਉੱਚ ਤੋਂ ਉੱਚਾ, ਮੂਚ ਤੋਂ ਮੂਚਾ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਰ, ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਖੋਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜੋ ਲਿਖਣ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ (The Word that is no Word)।

'ਐਸੇ ਰੇ ਹਰਿ ਰਸੁ ਮੀਠਾ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਡੀਠਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਨਿਰਮਲ ਜੋਤਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹਰਿ ਨਾਮ। ਪੀਵਤ ਅਮਰ ਭਏ ਨਿਹਕਾਮ ॥

ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ। ਅਨਦ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟੇ ਸੇਸਾਰੀ ॥੨॥

ਕਿਆ ਦੇਵਉ ਜਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ। ਸਦ ਬਲਿਹਾਰਿ ਆਉ ਲਖ ਬੇਰਾ ॥

ਤਨੁ ਮਨੁ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਦੇ ਸਾਜਿਆ। ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਨੀਚੁ ਨਿਵਾਜਿਆ ॥

ਖੋਲਿ ਕਿਵਾਰਾ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਇਆ। ਜੈਸਾ ਸਾ ਤੈਸਾ ਦਿਖਲਾਇਆ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਭੁ ਪੜਦਾ ਤੂਟਾ। ਹਉ ਤੇਰਾ ਤੂ ਮੈਂ ਮਨਿ ਵੂਠਾ ॥

[ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫]

੧. ਐਸਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜੁ ਅਜਿਹੀ ਅਕਹਿ ਵਸਤੂ ਨਾਮ ਹੈ; ਜੋ ਜਿਹਵਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਮਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
੨. ਅੰਜਨ=ਕਾਲਖ, ਸੁਰਮਾਂ, ਮਾਇਆ। ਨਿਰੰਜਨ=ਨਿਰ+ਅੰਜਨ=ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ।
੩. ਅਜਿਹਾ ਜੁ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਪਰ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੀ ਹੈ ? ਅਮੋਲ ! ਇਸਦੇ ਬਦਲੇ ਕੀ ਦੇਣਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ' ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਿੱਥੇ ਢੁਡਣਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ਵਥ ਘਰ ਹੀ ਹੋਵੇ ! ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਖੋਜ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਬੱਜਰ ਕਪਾਟ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਿਜ ਮਹਲ' ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਇਹ ਹੀ ਸੁਆਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾਂ ਢੂੰਡਿਆ ਪਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਵਰਨਣ ਸਿਰਫ ਇੱਕੋ ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲਿਆ। ਮੋਟਾ ਭਾਵ ਇਕ ਹੈ ਜੁ ਭਾਵੇਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤਾਂ ਤੁਕ ਤੁਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਪਈ ਹੈ ਪਰ ਥੋੜੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਨਾਮ' ਉਪਰ ਮੂੰਹ-ਦੁਮੂੰਹੀ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ। ਇਹ ਸਾਖੀ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਸਭੇ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਦੱਖਣ ਵਾਲੀ ਫੇਰੀ ਨੂੰ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਮਿੱਠਨਕੋਟ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਡੇਹਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਉਂ ਮੁਸਲਮਾਨ 'ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ' ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਾਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇੱਕ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਪਰੀਪੂਰਨਤਾ ਬਾਬਤ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਪੀਰ ਹੋਕੇ ਵੀ ਅਜੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ ਦੀ ਜੁਆਲਾ ਪ੍ਰਜੁਲਤ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਚਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚੰਗੇ ਫਕੀਰ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਦਾਂ ਨਚੋੜ ਲਵਾਂਗਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਬੂ ਨਚੋੜੀਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਆਖਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲਾਈ ਉਤਾਰ ਲਵਾਂਗਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਧ ਉਤੋਂ ਉਤਾਰੀਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਨ ਘਟ ਘਟ ਜਾਣਨ ਵਾਲ ਸਨ। ਜਦ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੱਸਟ 'ਨਬੀ ਯਾ ਰਸੂਲ ਦੀ ਲੋੜ' ਉਪਰ ਚੱਲੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ ਆਖਣ ਲੱਗਾ 'ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਜੇ ਨਬੀ ਰਸੂਲ (Prophet) ਨੂੰ ਮੈਨੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਕਬੂਲ ਹੋਓਗੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਿਆ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਰਸੂਲ ਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹਨ, ਜੇ ਨੀਯਤ ਰਾਸ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਰੱਬ ਨਾਲ ਵਸਲ (ਮੇਲ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।' ਤਾਂ ਮੀਏਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਬਿਨੁ ਤੇਲ ਦੀਵਾ ਕਿਉਂ ਜਲੈ ?' ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਭਗਤੀ ਵਾਲਾ ਤੇਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਦੀਵਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲੇਗਾ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਜੁ 'ਇਹ ਦਾਤ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿੱਤਿਆ ਨਹੀ ਲੱਭਦੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਪਰ ਧੁਰੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੈ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਸਾਣ ਨਾਲ ਤੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

‘ਪੋਥੀ ਪੁਰਾਣ ਕਮਾਈਐ । ਭਉ ਵਟੀ ਇਤੁ ਤਨਿ ਪਾਈਐ ।
ਸਚੁ ਬੂਝਣੁ ਆਣਿ ਜਲਾਈਐ ॥੧॥ ਇਹੁ ਤੇਲੁ ਦੀਵਾ ਇਉ ਜਲੈ ॥
ਕਰਿ ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬ ਤਉ ਮਿਲੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਘਰ ੫ ॥)

ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਚਰਚਾ ‘ਨਾਮ’ ਦਾ ਚੱਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ! ਸੱਚੇ ‘ਨਾਮ’ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ‘ਨਾਮ’ ਬਿਨਾ ਉਸ ਦਾ ਫੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ।”

‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਚਰਚਾ ਦੇਰ ਚਿਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਨਾਮ ਦਾ ਇੰਨੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਦੱਸੋ ‘ਨਾਮ’ ਕੀ ਹੈ?’ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ‘ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਿਆ, ‘ਉਸ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਦੇ ਕਿਨ ਪਾਈ ਹੈ?’ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ‘ਮੇਰੇ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਖੈਰ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਪਾਓ ਤੇ ਸਮਝਾਓ।’ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ, ‘ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।’ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, ‘ਮਹਾਰਾਜ! ਜਿੱਦਾਂ ਹੋ ਸਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੁਪਤ ਵਸਤੂ ਦੱਸੋ।’ ਤਦ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, ‘ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਿਆ! ਕੰਨ ਧਰ ਕੇ ਸੁਣ। ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣੀਂਦਾ ਹੈ?’ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, ‘ਜੀ ਨਹੀਂ।’ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਪਕੜੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਏ, ਤੇ ਆਤਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਦਾਮਨਿਕ ਜੁਆਲਾ ਉਸ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ‘ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਿਆ! ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ?’ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੱਠਾ (ਪੁੱਤਰ) ਸਿੱਖ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ ਤੇ ਅੱਖ ਦੇ ਇਕ ਫ਼ੋਰ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਭੋਗ ਆਇਆ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ‘ਕਿ ਕੁਝ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ?’ ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, ‘ਹੇ ਦੀਨਾਨਾਥ, ਪਤਤਿ-ਉਧਾਰਨ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇੰਝ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਅਤੁੱਟ-ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਅਕਹਿ ਹੀ ਗੀਤ ਗਾਇਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਸ ਹੁਣ ਨਬੀ ਤੇ ਰਸੂਲ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਜਿਉੜਾ ਆਪੇ ਹੀ ਨਬੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ!’ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਅਤੁੱਟ ਲਹਿਰਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ! ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਧੁਰ ਤੇ ਭਿੰਨੀ ਭਿੰਨੀ ਝਰਨਾਹਟ ਤਾਣੇ-ਪੋਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ, ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ !!!

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮ ਰੋਮ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ ।

(ਸਿੱਧ ਗੋਸਟ ੨੭)

ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਉਚਰੈ ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਹਰਿ ਸੋਈ ।

(ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪)

ਮੁਖਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਕਰੈ ਵਿਰਲੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਾਇਆ ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਨਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ ਮੋਖ ਮੁਕਤਿ ਤਿਨ ਪਾਇਆ ॥

(ਵਡ: ਮ: ੩ ਅ: ੨)

ਇਹ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਸਾਖੀ ਮੇਰੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਈ; 'ਨਾਮ' ਦੀ ਸਮਝ ਕੁਝ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈ, ਪਰ ਅਜੇ ਦਿੱਲੀ ਦੂਰ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂਆਂ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ, 'ਜੜ੍ਹ-ਵਸਤੂ' (Dead things) ਵੀ।

“ਸਿਮਰਹਿ ਧਰਤੀ ਆਰੁ ਆਕਾਸਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਗੁਣਤਾਸਾ॥

ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ਸਿਮਰਹਿ ਸਿਮਰੈ ਸਗਲ ਉਪਾਰਜਨਾ॥੧॥

ਸਿਮਰਹਿ ਖੰਡ ਦੀਪ ਸਭ ਲੋਆ॥ ਸਿਮਰਹਿ ਪਾਤਾਲ ਪੁਰੀਆ ਸਚੁ ਸੋਆ॥

ਸਿਮਰਹਿ ਖਾਣੀ ਸਿਮਰਹਿ ਬਾਣੀ ਸਿਮਰਹਿ ਸਗਲੇ ਹਰਿ ਜਨਾ॥॥

ਸਿਮਰਹਿ ਬ੍ਰਹਮੇ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਦੇਵਤੇ ਕੋਤ ਤੇਤੀਸਾ॥

ਸਿਮਰਹਿ ਜਖਿ ਦੈਤ ਸਭ ਸਿਮਰਹਿ ਅਗਨਤੁ ਨ ਜਾਈ ਜਸੁ ਗਨਾ॥੩॥

ਸਿਮਰਹਿ ਪਸੁ ਪੰਖੀ ਸਭਿ ਭੂਤਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਬਨ ਪਰਬਤ ਅਉਧੂਤਾ॥

ਲਤਾ ਬਲੀ ਸਾਖ ਸਭ ਸਿਮਰਹਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸੁਆਮੀ ਸਭ ਮਨਾ॥੪॥

ਸਿਮਰਹਿ ਬੂਲ ਸੁਖਮ ਸਭਿ ਜੰਤਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਹਰਿਸੰਤਾ॥

ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਸਿਮਰਹਿ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕਾ ਪ੍ਰਭ ਧਨਾ॥੫॥

ਸਿਮਰਹਿ ਨਰ ਨਾਰੀ ਆਸਰਮਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਜਾਤਿ ਜੋਤਿ ਸਭਿ ਵਰਨਾ॥

ਸਿਮਰਹਿ ਗੁਣੀ ਚਤੁਰ ਸਭਿ ਬੇਤੇ ਸਿਮਰਹਿ ਰੈਣੀ ਅਰੁ ਦਿਨਾ॥੬॥

ਸਿਮਰਹਿ ਘੜੀ ਮੂਰਤ ਪਲ ਨਿਮਖਾ। ਸਿਮਰਹਿ ਕਾਲੁ ਅਕਾਲੁ ਸੁਚਿ ਸੋਚਾ॥

ਸਿਮਰਹਿ ਸਉਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੰਜੋਗਾ ਅਲਖੁ ਨ ਲਖੀਐ ਇਕੁ ਖਿਨਾ॥੭॥

ਕਰਨ ਕਰਾਵਨਹਾਰ ਸੁਆਮੀ। ਸਗਲ ਘਟਾ ਕੇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ॥

ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਜਿਸੁ ਭਗਤੀ ਲਾਵਹੁ ਜਨਮ ਪਦਾਰਥ ਸੋ ਜਿਨਾਂ॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਹਲਾ ੫)

ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਅਚੰਭਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਇੰਸ (Science) ਤਾਂ ਇਹ ਆਖਦੀ ਸੀ ਜੁ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂ ਮੁੜਦਾ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ, ਤੇ ਜੀਭ ਯਾ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਕੋਣ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਟੱਲ ਸੀ। ਇਸ ਰੱਬੀ ਵਰਮਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜੁ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਸਭੇ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਖਾਣੀ ਬਾਣੀ, ਧਰਤੀ-ਅਕਾਸ਼; ਪਸ਼ੂ ਪੰਖੀ, ਬਨ-ਪਰਬਤ ਅਥੱਕ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਦਿਨ, ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਦਿਲੋਂ ਡੂੰਘੇ ਸੁਆਲ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੀ?

(ੳ) ਜੇ ਜੜ੍ਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜਿਹਵਾ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ?

(ਅ) ਜੇ ਸਚ ਮੁਚ ਇਹ ਧੁਨੀ ਲਗਾਤਾਰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਕਿਆ ਰਸ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦਿਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਕਲ ਬੇਤਾਰ ਬਰਕੀ

(Broadcasting) ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਗਾਣੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇ ਨਾਲੇ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਦੇ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਰਾਗਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤੋਟੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਗਰੂ-ਸਿੱਖ ਢੂੰਡਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ—

ਤਖਤਿ ਸਲਾਮੁ ਹੋਵੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ।
ਇਹੁ ਸਾਚੁ ਵਡਾਈ ਗੁਰਮਤਿ ਲਿਵ ਜਾਤੀ ।
ਨਾਨਕ ਰਾਮੁ ਜਪਹੁ ਤਰੁ ਤਾਰੀ
ਹਰਿ ਅੰਤ ਸਖਾਈ ਪਾਇਆ ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਹਾਂ ਜੀ, ਉਸ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਸਲਾਮੀ ਰੋਜ਼ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ—

ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ ਜਾਕਉ ਆਰਾਧਹਿ ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਦਿਨਸੁ ਰਾਤਿ ॥
ਨਖਿਅਤ੍ਰੁ ਸਸੀਅਰ ਸੂਰ ਧਿਆਵਹਿ ਬਸੁਧ ਗਗਨਾ ਗਾਵਏ ॥
ਸਗਲ ਖਾਣੀ ਸਗਲ ਬਾਣੀ ਸਦਾ ਸਦਾ ਧਿਆਵਏ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਉਪਰਲੇ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਤੱਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਅੱਗੇ ਟੁਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

੪.

ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਮਿਲਾਪ

ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਤੇ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਹਾਲਤ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਬਬੀਹੇ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ 'ਚਾਤ੍ਰਿਕ' ਯਾ 'ਸਾਰੰਗ' ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਸ ਸੁਹਾਉਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬਾਹਰਲੇ ਸੇਸਾਰੀ ਜਲ ਕੋਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਹੈ :—

Water water everywhere,

But not a drop to drink.

ਅਰਥਾਤ ਆਰ ਪਾਰ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਪਰ ਖਾਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਪੀਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ। ਬਸ ਇਹੋ ਹੀ ਹਾਲਤ ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

‘ਬੀਬੀਹਾ ਜਲ ਮਹਿ ਤੇਰਾ ਵਾਸੁ ਹੈ ਜਲ ਹੀ ਮਾਹਿ ਫਿਰਾਹਿ ॥
ਜਲ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੂਕਣ ਪਾਹਿ ॥
ਜਲ ਥਲ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਵਰਸਦਾ ਖਾਲੀ ਕੋ ਥਾਉ ਨਾਹਿ ॥
ਏਤੇ ਜਲਿ ਵਰਸਦੈ ਤਿਖ ਮਰਹਿ ਭਾਗ ਤਿਨ੍ਹਾ ਕੇ ਨਾਹਿ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਨ ਸੋਝੀ ਪਈ ਜਿਨ ਵਸਿਆ ਮਨ ਮਾਹਿ।’

(ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਸ: ੧)

ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਿਰ ਹੈ ਜੁ ਬਬੀਹਾ ਉਸ ਲਿਵ-ਹੀਣ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜੋ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਬੀਹੇ ਦਾ ਕਥਨ ਖਤਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਸਰੋਵਰ ਦ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਗੁਰੂੜ’ ਪੰਖੀ ਦਾ ਵੀ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਹੈ—ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮ-ਲਛਮਣ ਕੋਰੋ ਪਾਂਡੋ, ਚੰਨ-ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਹਨ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਬੀਹੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂੜ ਦੀ ਵੀ ਜੋੜੀ ਹੈ।

ਕੌਣ ਐਸਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਗਰੁੜ ਦਾ ਨਾਉਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ ? ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗਰੁੜ ਬਾਬਤ ਖਾਸ ਰਿਆਇਤ (ਅਖੌਤ) ਹੈ ਜੁ ਦੁਸਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜੇ ਗਰੁੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਰਲਾਂ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਗਰੁੜ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰਤਾਜ ਤੇ ਮੁਕਟ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿੱਕਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈਆਂ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੇ ਗਰੁੜ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾਲੇ ਗਰੁੜ ਵਿਖਾਇਆ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜੀ ਬੜਾ ਪਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਨੀਲੀ-ਲਾਲ-ਪੀਲੀ ਬਰਦਾ ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਣੀਆਂ ਮਹਾਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲੱਕ ਕਾਸਣੀ ਕਨਾਵੇਜ਼ ! ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੋ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਗਰੁੜ ਨੂੰ ਦੁਸਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਅਥੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤੇ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਏ। ਇਹ ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਸਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਗਰੁੜ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨੀਲ ਕੰਠ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ Roller ਯਾ Blue jay ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਛੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਆਦਮੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦੁਸਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਸ ਦਾ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਅਚੰਭਾ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੁ ਗਰੁੜ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਅਸਾਂ ਲੱਭਣਾ ਹੈ।

ਜਦ ਅੰਵਾਣ ਅਵਸਥਾ ਲੇਘੀ ਤੇ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਸੁਰਤ ਆਈ ਤਾਂ ਧੂਹ ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣੀ। ਧੂਹ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਥਾਕਹਾਣੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਾਲੂਮ ਹਨ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰੂਪੇ ਤੇ ਸਨੇ ਦੇ ਪੌਂਡ ਤੇ ਸਚ ਮੁਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਛੱਡ ਲਾਲ ਮੋਤੀਆਂ ਜਿੱਡੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨਾਲ ਅੰਵਾਣ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਲ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਪੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਕਤ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਕਲੱਰ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਮਤ ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੋਂ ਕਹਿਆ ਹੈ—

‘ਧੂ ਕਉ ਮਿਲਿਓ ਹਰਿ ਨਿਸੰਗ।’

ਧੂ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਬੜੀ ਸੁਆਦਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਕੰਠ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਤਨਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਧੂ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਤੋਂ ਦੁਖਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁਦਨ ਥਰਦਾ ਤੇ ਡਸਕੋਰੇ ਭਰਦਾ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਇਆ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਾਰਦਮੁਨੀ ਅਤੇ ਸਪਤ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸਤ-ਸੰਗ ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਪਿਆ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਲਕ ਨੇ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ

ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਜੁ ਇੰਦਰ, ਕ੍ਰਬੇਰ ਆਦਿਕ ਦਵਤ ਵੀ ਦੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ।
 ਧੂ ਦੀ ਲਿਵ-ਲੀਨਤਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਧੂ
 ਜੀ ਬੱਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਗਨ ਰਹ ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਅੰਤਰ-ਧਿਆਨ
 ਹੋਏ ਜੁ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੁਧ ਬੁਧ ਨਾਰਹੀ । ਜਦ ਧੂ ਨੇ
 ਦੀਨ-ਬੰਧੂ ਜੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਭਗਤ-ਵਛਲ ਵਾਸਦੇਵ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ
 ਧੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸਾਖਿਆਤ ਆਏ । ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬੈਠਨ ਤੋਂ ਧੂ ਜੀ
 ਦੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਅਕਾਸ਼, ਪਤਾਲ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ਅਨੰਦ ਦੀ ਝਨਕਾਰ ਹੋਈ
 ਮਾਨੋ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਪੱਛਰਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਟੁਰ
 ਆਈਆਂ ਹਨ । ਜਦ ਧੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਜੁ
 ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਇਣ ਜੀ ਗਰੁੜ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ 'ਸਿਖ' ਹੈ । ਧੂ ਜੀ ਦੇਖਕੇ
 ਝੱਟ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਉਪਰ ਗਿਰ ਪਏ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੰਦ-ਰਸ ਦਾ ਸੋਮਾ ਵਗ ਪਿਆ
 ਭਗਵਾਨ ਵਾਸਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ 'ਹੇ ਧੂ, 'ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਅਨੰਦ ਭਗਤੀ
 ਉਪਰ ਅਤੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਾਰੇ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਯਾਰ
 ਹਾਂ, ਤਾਂ ਤੇ ਤੂੰ ਕੋਈ ਵਰ ਮੰਗ । ਰਾਜ, ਮਿਲਖ; ਜੋਬਨ-ਜੋ ਤੂੰ ਮੰਗੇਗਾ ਤੈਨੂੰ
 ਮਿਲੇਗਾ ।' ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਐਸੇ ਸੁਨ ਕਰ ਧੂ ਭਗਵਾਨ ਕੇ ਵਾਕ ਕੋ,
 ਪੁਨਾ ਦੋਨੋਂ ਹਾਥ ਜੋੜ ਕਰ ਦੀਨ-ਬੰਧੂ ਜੀ ਕੇ ਚਰਨਾਰਬਿੰਦ ਮੈਂ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਸਹਿਤ
 ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਤਾ ਭਇਆ, 'ਹੇ ਦੀਨ-ਨਾਥ, ਜਿਸ ਪਰ ਆਪ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੋਤੇ ਹੋ ਤਿਸਕੋ
 ਸਰਬ ਬਾਤ ਸੁਲਭ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਾਤੀ ਹੈ, ਕਾਈ ਦੁਰਲਭ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੀ, ਤਾਂ ਤੇ
 ਯਦੀ ਆਪ ਮੇਰੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਹੁਏ ਹੋ ਤਾਂ ਮੁਝੇ ਇਹੋ ਹੀ ਵਰ ਦਿਓ ਜੁ ਆਪ ਜੀ ਦਾ
 ਨਾਮ ਮੈਨੂੰ ਕਦਾਚਿਤ ਨਾ ਭੁੱਲੇ । ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਇਹੋ ਹੀ ਯਾਦ ਆਵੇ ।' ਇਹ
 ਸੁਣਕੇ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ—'ਪੁੱਤਰ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਗਾ, ਤੂੰ ਮਾਲਾ ਕੇ ਮੇਰ
 ਵਤ ਸਰਬ ਕਾ ਸਿਰੋਮਨ ਹੂਆ, ਸਰਬ ਦੇਵਤਾ ਤੇਰੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰੇਂਗੇ, ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ
 ਅਟੱਲ ਰਹੇਂਗਾ । 'ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਧੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਪਦਵੀ ਧੂ—ਤਾਰੇ
 (Pole Star) ਵਾਲੀ ਮਿਲੀ । ਧੂ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ
 ਖਾਸ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੈ ਉਹ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕੀ ? ਭਗਵਾਨ
 ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ਸੁਆਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੋਇਆ ! ਸ੍ਰੀ ਵਾਸਦੇਵ
 ਭਗਵਾਨ 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹੇ ? ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ? ਅਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਵੀ ਯਾ ਨਹੀਂ ਵੀ
 ਚੜ੍ਹੇ ? ਇਹ ਤਿੰਨ ਐਸੇ ਸੁਆਲ ਸਨ ਜੋੜੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਆ ਘੇਰਦੇ
 ਸਨ । ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬੁੱਝੇ ?

ਅਜੇ ਇਹ ਤਾਣਾ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਤਣਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
 ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮੁਣਿਓਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ । ਇਹ
 ਸ਼ਬਦ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜਿਵਾਣ ਦਾ

ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਮੁਹੰਮਦ-ਬਿਨ-ਤੁਗਲਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਭਗਤ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਭਗਤ ਜੀ ਅੱਗੇ ਮੋਈ ਹੋਈ ਗਊ ਰੱਖਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ :—

‘ਸੁਲਤਾਨ ਪੂਛੈ ਸੁਨ ਬੇ ਨਾਮਾ ਦੇਖਉ ਰਾਮ ਤੁਮਾਰੇ ਕਾਮਾ ॥ ੧ ॥

ਨਾਮਾ ਸੁਲਤਾਨੇ ਬਾਧਿਲਾ । ਦੇਖਹੁ ਤੇਰਾ ਹਰਿ ‘ਬੀਨੁਲਾ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

‘ਬਿਸਮਿਲਿ ਗਊ ਦੇਹੁ ਜੀਵਾਇ । ਨਾਤਰੁ ਗਰਦਨਿ ਮਾਰਉ ਠਾਇ ॥੨॥’

ਅਰਥਾਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਮੋਈ ਹੋਈ ਗਊ ਜਿਵਾ ਦਿਓ ਤਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੱਚਾ ਮੰਨਾਂਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੋਏ ਹੋਏ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ :—

ਬਾਦਿਸ਼ਾਹ ਐਸੀ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥ ਬਿਸਮਿਲਿ ਕੀਆ ਨ ਜੀਵੈ ਕੋਇ ॥੩॥

ਮੇਰਾ ਕੀਆ ਕਛੁ ਨ ਚੋਇ ॥ ਕਰਿ ਹੈ ਰਾਮੁ ਹੋਇ ਹੈ ਸੋਇ” ॥੪॥

ਇਸ ਉਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਤੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਨਾਮਦੇਵ ਉਪਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੋਲੀ ਮਾਈ ਰੋਣ ਲਗ ਪਈ ਤੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਜੁ ‘ਰਾਮ’ ਛੱਡ ‘ਖੁਦਾ’ ਨੂੰ ਚਾ ਸਿਮਰ, ਤਾਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਜਿੰਦ ਖਾਲਾਸ ਹੋਵੇ :—

“ਬਾਦਿਸ਼ਾਹੁ ਚੜ੍ਹਿਓ ਅਹੰਕਾਰਿ ।

ਗਜ ਹਸਤੀ ਦੀਨੋ ਚਮਕਾਰਿ ॥੫॥

ਰੁਦਨੁ ਕਰੈ ਨਾਮੇ ਕੀ ਮਾਇ ।

ਛੋਡਿ ਰਾਮ ਕੀ ਨ ਭਜਹਿ ਖੁਦਾਇ” ॥੬॥

ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਕੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਈ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਾਕ ਨਿਕਲਣਗੇ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮਾਈ ਹੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ ਜ਼ਰੂਰ ਗਾਵਾਂਗਾ :—

‘ਨ ਹਉ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤੁ ਨ ਤੂ ਮੇਰੀ ਮਾਇ ।

‘ਪਿੰਡੁ ਪੜੈ ਤਉ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇ ।

‘ਕਰੇ ਗਜਿੰਦੁ ਸੁੰਡ ਕੀ ਚੋਟ ।

ਨਾਮਾ ਉਬਰੈ ਹਰਿ ਕੀ ਓਟ ।

੧. ਬੀਨੁਲਾ . ਮਰਹਟੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਬੀਨੁਲਾ ਯਾ ਵਿਨਲ ਹੈ ।

੨. ਬਿਸਮਿਲ— ਜ਼ਖਮੀ, ਇਥੇ ਮੋਈ ਗਊ ।

੩. ਪ੍ਰੀਤੁ— ਮੁੰਡਾ, ਲੜਕਾ ।

੪. ਪਿੰਡੁ ਪੜੈ— ਜੇ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ ।

੫. ਗਜਿੰਦ— ਹਾਥੀ ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਿਉਂ ਹਾਥੀ ਸੁੰਡ ਕੱਢ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਸੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਨਾਮ-ਦੇਵ ਜੀ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਅੱਗੇ ਉਭਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੇਤਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਪਾਸ ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਤੋਪਾਂ (Machine guns) ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤ੍ਰਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਿਆਂ ਸੇਵਕਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਾਮਦੇਵ ਜਿਤਨਾ ਸੋਨਾ ਵੀ ਦੇਣ ਬਾਬਤ ਆਖਿਆ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨਾ ਘਬਰਾਏ ਸਗੋਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤਾਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਗਾਉਣ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।

ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਜੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਧ੍ਰਿਗ ਸਿਧੀ ਧ੍ਰਿਗ ਕਰਾਮਾਤ।' ਸਿੱਧੀਆਂ ਦੱਸਣਾ ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਅਰਥਾਤ ਫੋਕਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਰਾਮਾਤ ਦੱਸਣੀ ਮਨ੍ਹੇ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਈ ਆਪ ਚਮਤਕਾਰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਦੱਸ ਵੀ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ, ਭਾਵ ਬਗੈਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ (Spontaneously)। ਚੁਨਾਚਿ ਇਹ ਹੀ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਬੀਤੀ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਪਇਆਂ ਸੱਤ ਘੜੀਆਂ ਬੀਤ ਗਈਆਂ ਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਘੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਭਗਤਵਛਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਸਾਖਿਆਤ ਆ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛ ਗਿੱਛ ਕੇ ਮੋਈ ਹੋਈ ਗਉਂ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

‘ਸਾਤ ਘੜੀ ਜਬ ਬੀਤੀ ਸੁਣੀ।

ਅਜਹੁ ਨਾ ਆਇਓ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਕੇ ਧਣੀ ॥੧੪॥

‘ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ’।

ਗਰੁੜ ਚੜ੍ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ਆਇਲਾ ॥੧੫॥

ਅਪਣੇ ਭਗਤਿ ਪਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ।

ਗਰੁੜ ਚੜ੍ਹੇ ਆਏ ਗੋਪਾਲ ॥੧੬॥

(ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਘਰ ੨)

ਹਾਂ ਜੀ ! ‘ਗਰੁੜ’ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ, ਪੰਖਾਂ (wings ਖੰਭਾਂ, ਫਗਾਂ) ਨਾਲ ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਪਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਨਾ ਕਰਨ ਆ ਗਏ। ਅਪਣੇ ‘ਗਰੁੜ’ ਉਪਰ !! ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਕੇ ਯਕੀਨ ਹੋਇਆ ਜੁ ਧ੍ਰੁ ਜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਇਤਨੀ ਹੀ ਸੱਚੀ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ। ਜਦ ਕਿਰਪਾ-ਨਿਧਾਨ ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਅਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ‘ਗਰੁੜ ਉਪਰ ਸੁਆਰੀ ਕਰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਾਲ ਖੰਭਾਂ (ਫਗਾਂ) ਨਾਲ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਅਦਭੁਤ ਵਾਜੇ ਵਜਦੇ ਹਨ।

2 ਅਪਣੇ ਪੰਖਾਂ (ਖੰਭਾਂ) ਨਾਲ ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਂਦੇ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ‘ਗਰੁੜ’ ਦੀ ਸੁਆਰੀ ਕਰਦੇ ਆ ਗਏ।

ਆਹ ! ਮੈਂਡੇ ਵਾਜੇ
 ਵਜਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਰਸ-ਭਿੰਨੜੀਆਂ ਝਰਨਾਟਾਂ
 ਵਗਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਅਨੰਦ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ
 ਝੁਲਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਕਿਰਣਾਂ
 ਲਿਸਕਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ
 ਵਰਸਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਨਾਮ ਮਹਾਂਰਸ ਨਾਲ
 ਮਨ ਮੋਹਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਨਾਮ ਦੀ ਝਿਮ-ਝਿਮ ਬਰਖਾ
 ਬਰਸਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਪਾਰਜਾਤ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ੨ ਫਲ
 ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ, ਲੱਗੀਆਂ
 ਤੇੜ ਨਿਭਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਬਾਜਾਂ ਵਾਲਿਆ, ਨੀਲੇ
 ਘੋੜੇ ਤੇ ਸੁਆਰ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਸੋਲੀ ਵਾਲਿਆ, ਸੋਹਣੇ
 ਦਾੜ੍ਹੇ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਤੇਗਾਂ
 ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਤਪਤ ਕੜਾਹੇ ਨੂੰ ਸੀਤਲ
 ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਕਾਲੇ ਕੋਇਲ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ
 ਠੰਢ ਮੁਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !
 ਆਹ ! ਪਾਖੰਤਣ ਵਾਜੇ
 ਵਜਾਣ ਵਾਲਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂਆ !

ਕੀ ਕੋਈ ਦਿਨ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦ ਇਸ ਸੁੱਕੇ ਸੜੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਠੰਢ ਪਵੇਗੀ ? ਇਹ ਸਨ ਖਿਆਲ ਉਸ ਵਕਤ ਜਦ ਮੈਂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਸ-ਭਰੀ, ਮਨ-ਮੋਹਣੀ, ਆਪ-ਬੀਤੀ ਮੁਠ-ਭੇੜ ਤੁਗਲਕ ਰਾਜੇੜ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜੁ 'ਗੁਰੂੜ' ਕੋਈ ਨੀਲਕੰਠ ਪੰਖੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲੁਕੀ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਵਸਤੂ ਹੈ ਪਰ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਸੁਆਲ ਅਜੇ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰ ਚੁਭਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅੱਖੇ ਵਾਕ ਯਾ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਕੋਸ਼ (Dictionary) ਕਦਕੇ ਦੇਖਣ ਦੇ ਹੋਰ ਕੀ ਵਸੀਲਾ ਹੈ ? ਮੈਂ ਇਕ ਚੰਗੇ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਕਦਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਲੰਮੀ ਕਥਾ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪੁਰਾਣਕ (Puranic) ਕਥਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਕਥਾ ਦਾ ਮੂੰਹ-ਚਿੰਨ੍ਹ (Outline) ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਕਥਾ ਦਾ ਅੰਜੀਲ (Bible) ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਰੱਖਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਗੰਗਾ-ਜਮਨਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜੇ ਦਰਿਆ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇ ਕਿਥੇ ਹੁੰਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਦੌੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਜ-ਘਰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰੂੜ' ਦੀ ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾ ਵੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਲਿਖਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਬਿਨੈ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰਫ ਸਿੱਟਾ (ਅਰਤ) ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਹੋਰ-ਫੇਰੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਕਾਸ਼-ਵੇਲ ਵਾਂਙਣ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਛੁਪਾਈਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂੜ (ਲਿਖਿਆ ਹੈ) ਅਰੁਣ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਵਿਨਾਤਾ ਨਾਮੇ ਇਕ ਪੰਛੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਚ ਜਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਵਿਨਾਤਾ ਨੇ ਇਕ ਅੰਡਾ (Egg) ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਅਰਥਾਤ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਨਾਤਾ ਨੇ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਗਰਮਾਕੇ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜਮਾ ਲਿਆ। ਅੰਡਾ ਟੁੱਟਣ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪੰਛੀ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਅਰੁਣ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੰਛੀ ਪਹਿਲਾਂ-ਜਮੋਂਦੜ (Premature) ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰੁਣ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਨਾ ਬਣੀਆਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਵਿ-ਪੱਦ (ਬੇ-ਪੇਰਾ) ਵੀ ਹੈ। ਕਥਾ ਹੈ ਜੁ ਅਰੁਣ ਨੇ ਅੰਗ-ਹੀਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ ਜੁ ਤੇਰੀ ਵੀ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਵਰ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਮੇਰਾ ਬਾਪ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਘੱਟ ਕਰੇ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਕਦਰੂ (Kadru) ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰੇ। ਜਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਕਣ ਦਾ ਸਾੜਾ ਡਾਢਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਨਾਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੰਬ ਗਈ ਤੇ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਾਪ ਮੋੜ। ਅਰੁਣ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਪਰ ਚੁੱਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੈਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਵਰ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਤੇਰਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੀ ਸੌਂਕਣ ਕੋਲੋਂ ਛੁਡਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਚਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜਿਹੜਾ ਵਿਨਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂੜ'

ਸੀ। ਇਹ ਸਰਪਾਂ ਦਾ ਡਾਢਾ ਵੇਰੀ ਸੀ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਵਿਨਾਤਾ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਦਰੂ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਦੇ ਕੈਦਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਛੁੱਟਣ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸੀਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਜੁ ਗਰੁੜ ਬੇਕੁੰਠ ਵਿਚ ਜਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੈਨਾ ਲੈ ਆਵੇ ਜਿਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਨਾਤਾ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਗਰੁੜ ਉਡਕੇ ਬੇਕੁੰਠ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਅਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੈਨਾ ਲੈ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਲਿਆਉਣ ਨਾਲ ਵਿਨਾਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਇਆ। ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਖੋਹਕੇ ਵੀ ਲੈ ਗਿਆ ਪਰ ਗਰੁੜ ਫਿਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਕਥਾ ਤਾਂ ਲੰਮੀ ਹੈ ਪਰ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹਾਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਜੁ 'ਗਰੁੜ' ਇਕ ਪਾਸ 'ਸਰਪਾਂ' ਦਾ ਵੇਰੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਰਖਯਕ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ 'ਵਾਹਨ' (carrier ਰਖਵਾਹੀ) ਵੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਗਰੁੜ ਨੂੰ 'ਸੁਪਰਨ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅਕਾਸ਼-ਪੰਛੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸੂਰਨ ਵਰਗ ਫੇਗ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਡਾਢੇ ਅਦਭੁਤ ਵਿਸਮਾਦਕ। ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਚ ਗਰੁੜ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਇਉਂ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਮੂੰਹ ਚਾਂਦੀ ਵਰਗਾ ਚਿੱਟਾ, ਫਗ ਲਾਲ ਸੂਰਜ ਦੇ ਅਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਵਾਂਗ, ਨੱਕ ਲੇਮਾ ਕੇਵਲ ਦੀ ਤੁਰੀ ਵਾਂਗ, ਤੇ ਬਦਨ ਸੁਅਰਨ ਵਰਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ, ਕੀ ਚਿਤਰਕਾਰ ਤੇ ਕੀ ਕਵੀ, ਸਾਰੇ 'ਗਰੁੜ' ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦੇ। ਅੰਜੀਲ (Bible) ਨਾਲ ਗਰੁੜ ਦਾ ਇਉਂ ਤਅਲੁਕ (ਲਗਾਉ) ਹੈ ਜੋ ਗਰੁੜ ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਹਾਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ, ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਤੇਬਾਂ (Old Testament) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਜਦ ਆਦਮ ਤੇ ਹੱਵਾ (Adam & eve) ਜ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਬੇਕੁੰਠ ਅਸਥਾਨ (Eden ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤਦ ਇੱਕ ਸਰਪ (Serpent-devil) ਨੇ ਹੀ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਇਆ ਤੇ ਬੇਕੁੰਠ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅੰਜੀਲ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ (Genesis) ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਣਨ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੇ ਸੱਪ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਆਦਮ ਅਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਭੁਚਲਾਣ ਦੀ ਠਾਣੀ। ਆਦਮ ਅਤੇ ਹੱਵਾ ਨੂੰ ਸਰਬ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸੁਖ ਸੀ ਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜੀਆ ਜੰਤ ਉਪਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਦਮ ਅਤੇ ਹੱਵਾ ਚੰਗੇ ੨ ਫਲ ਫੁਲ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਸੌਂਦ ਸਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਬੀਬਿਓ, ਹੋਰ ਸਭ ਫਲ ਖਾਣੇ ਪਰ ਅਮਕੇ ਬਿਰਫ਼ ਦਾ ਫਲ ਨਾ ਖਾਣਾ। ਆਦਮ ਤੇ ਹਵਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਿਰ-ਮੱਥੇ ਤੇ ਰੱਖ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਮਾਣਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਸੁਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਦਮ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਹੱਵਾ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਖਣ ਲੱਗਾ, 'ਦੇਖੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਕੇ ਬੁਟੇ ਦਾ

ਮਿੱਠਾ ਫਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਵਰਜਿਤ, Forbidden Fruit ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।' ਹੱਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੀ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਉਹ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦਾ ਧੁਰ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਹੈ।' ਸਰਪ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਨ੍ਹਿਆ ਹੈ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋ ? ਹੁਣ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਿੱਥੇ ਵੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਖਾਓਗੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਸੁਖ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੱਵਾ ਨੇ ਆਖਿਆ ਉਹ ਕੀ ? ਤਾਂ ਸਰਪ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਤੁਹਾਡੇ ਹਿਰਦੇ-ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ 'ਇੱਲਮ' ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਝੂਠ ਦਾ ਸਭ ਗੁਪਤ ਗਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੱਵਾ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਸੀ, ਸਰਪ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਹਰ-ਚੰਦਉਰੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਈ। ਆਪ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਖਾਧਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਅਪਣੇ ਖਾਵੇਦ ਆਦਮ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਆਇਆ। ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਲੀਨ-ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਨਗੇ ਹਾਂ। ਸ਼ਰਮਾਕੇ ਦੋਵੇਂ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਏ ਤੇ ਕਲੇ ਵਰਗਿਆਂ ਪੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਨੰਗੇਜ ਛੁਪਾਇਆ, ਨਾਲੇ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠ ਰਹੇ। ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਜਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਭਗਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਅਦਨ (Aden) ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਰੋਜ਼ ਵਾਂਗ ਆਏ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਜੁ ਦੋਵੇਂ ਛੁਪੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਗੱਜਕੇ ਬੁਲਾਇਆ, ਪਰ ਆਦਮ ਤੇ ਹੱਵਾ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਮਰਕੇ ਮਿੱਟੀ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਕੌਣ ਬੋਲੇ ? ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾ ਲਿਆ ? ਤਾਂ ਆਦਮ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਸਹਿਮ ਕੇ ਬੋਲਿਆ 'ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੱਵਾ ਮੇਰੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਖੁਲਾਇਆ ਹੈ।' ਹੱਵਾ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਜੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ ਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸੱਪ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਖੁਆਇਆ ਹੈ।' ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ-ਅਦੁਲੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਆਦਮ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀ ਅਖੁਟ ਭੰਡਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਪਰ ਤੂੰ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ (ਕਲੇਸ਼) ਹੋਵੇਗੀ ਜੁ ਤੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨੇ ਦੀ ਗਾੜ੍ਹ ਕਮਾਈ ਤੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁਆਂ ਵਾਲੀ ਕਿਰਤ ਕਰੇ ਬਗੈਰ ਹੁਣ ਤੂੰ ਪੇਟ ਨਹੀਂ ਖਾਲੇਂਗਾ। ਹੱਵਾ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਆਦਮ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਸੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਰਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇਗੀ, ਨਾਲੇ ਮਜ਼ਰੂਰੀ ਨਾਲ ਖਾਵੇਗੀ। ਤੇ ਸਰਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੁ ਤੂੰ ਸ਼ੈਤਾਨ (Devil) ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤੂੰ ਟੰਗਾਂ ਦੇ ਬਗੈਰ ਢਿੱਡ ਦੇ ਭਾਰ ਟੁਰੇਗਾ ਤੇ ਤੇਰੀ ਅਤੇ ਆਦਮ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਰਹੇਗੀ; ਸੱਪ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੱਟੇਗਾ ਤੇ ਆਦਮੀ ਸੱਪ ਦੀ ਸਿਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਕਚਲੇਗਾ.....।'

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਆਦਮੀ 'ਹੁਕਮ' ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਮਾਨੋ ਬੈਕੁਨ ਰੂਪੀ ਅਦਨ (Eden) ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਅਪਣੀ ਤੁਛ ਅਕਲ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਸਭੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਤਪ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ

ਟੁਰੀਏ। ਪਰ ਜਦ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਸਰਪ ਯਾ ਸ਼ੈਤਾਨ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅਚਲ ਯਾ ਚਤੁਰਾਈ ਦੇ ਵਰਜਿਤ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦੇ ਝਲਕਾਰੋਂ ਡਾਢੇ ਮਨ-ਮੋਹਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸੁਖ-ਦੁਖ ਦੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਆਦਮੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਤਨਾ ਹੀ ਬਿਆਕੁਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਆਦਮ ਤੇ ਹੱਵਾ ਸਨ ਜਦ ਉਹ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਫੁਪ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰਪ ਕੀ ਹੈ? 'ਮਾਇਆ' ਮੋਹਣੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀ ਹੈ? ਗੁਰੂੜ, ਜਿਹੜਾ ਸੱਪਾਂ (ਮਾਇਆ ਨਾਗਣੀ) ਦਾ ਹਾਂਡੀ ਵੇਰੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਰਖਯਕ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਇਸ 'ਗੁਰੂੜ' ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਸਾਡਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ 'ਗੁਰੂੜ' ਦਾ ਹਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਕੇ ਨਾਲ ਹੀ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਭੋਜਨ' ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

1 ਮਾਇਆ ਭੁਇਅੰਗਮੁ ਸਰਪੁ ਹੈ, ਜਗੁ ਘੇਰਿਆ ਬਿਖ ਮਾਇ ॥੨॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩)

‘ਮਾਇਆ ਹੋਈ ਨਾਗਣੀ ਜਗਤਿ ਰਹੀ ਲਪਟਾਇ ॥’

ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ ਤਿਸਹੀ ਨੋ ਫਿਰਿ ਖਾਇ ॥

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ:)

੫.

ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਬਿਰਫ਼ ਬੂਟ ਬੂਟੀਆਂ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਤੋੜੀ ਨਜ਼ਰ ਜਾਵੇ ਸਾਫ਼ ਮੈਦਾਨ ਡਾਢਾ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਡੱਲ ਅਤੇ ਵੁਲਰ Wular ਫ਼ਰੋਜ਼ੀ ਨਗੀਨਿਆਂ (ਬੇਵਿਆਂ) ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਬਰਫ਼-ਲੱਦੇ ਚਿੱਟੇ ਪਹਾੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਾਤੀ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮੁਟਿਆਰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਚੰਦ ਵਰਗਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਕੇ ਹਸਦੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਵੱਧ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਮਨ-ਮੋਹਣੀ ਹੈ-ਕੀ ਗੁਲਮਰਗ ਜਿੱਥੇ ਮੀਲਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਖੇਸ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੇ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਕੀ ਪਹਿਲਗਾਮ ਜਿੱਥੇ ਦੇ ਬਿਰਫ਼ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਗਲੇ ਲੱਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਕੀ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ਼ ਜੋ ਸਚ ਮੁਚ ਸਚਖੰਡ ਦੀਆਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ—ਪਰ ਜੋ ਖੂਬੀ ਵੈਰੀਨਾਗ Verinag ਦੇ ਚਸਮੇ ਦੀ ਹੈ ਉਹ ਅਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅੱਪ ਹੀ ਹੈ—ਹੱਥ, ਕਲਮ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਇਸ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚਣ ਤੋਂ ਕੰਬਦੇ ਹਨ। ਵੈਰੀਨਾਗ ਦਾ ਚਸਮਾ ਜਿਹਾ ਕਿ ਕਈ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਦਾ ਮੰਬਾ (ਮੂੰਹ) ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਚਸਮੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮਣਾ ਮੂੰਹੀਂ ਪਾਣੀ ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਬਾਹਰ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਸਮਾ ਬਨਿਹਾਲ ਗਲੀ ਤੋਂ ਲੰਘ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਪਹਾੜ (Pir Panjal Range) ਦੀ ਉੱਤਰੀ ਢਾਲ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਹਾੜ ਚੂਨੇ Limestone ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦਾ ਚਸਮਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਵਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਲਿਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਚਸਮਾ ਬੜਾ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਹੈ—ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਫੁੱਟ। ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜੁ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਧਰਤੀ ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਚਸਮੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਤਾਲ ਦੇਸ ਤੋਂ ਉਮਲ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ ਕਿਉਂਕੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ਚਸਮੇ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਉਥੇ ਹੀ ਵਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਰਨ ਜਿਥੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਢਕੀ ਰਹੇ; ਬਰਫ਼ ਦੇ ਢਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੇਠਲੇ ਚਸਮੇ ਵੀ ਸੁੱਕ-ਸੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦੇ ਚਸਮੇ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ

ਇਹ ਚਸਮਾ ਬਨਿਹਾਲ ਗਲੀ (Banihal Pass) ਦੀਆਂ ਬਰਫਾਂ ਕਰਕੇ ਵਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦਾ ਤੇ ਬਨਿਹਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਡੂੰਘਾ ਜੋੜ (Connection) ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਬਨਿਹਾਲ ਪਹਾੜ ਸੱਖਣਾ ਅਤੇ ਰੋਡ-ਮਰੋੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬਰਫ ਇੱਕ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਪਹਾੜੀ-ਨਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰੋੜਾਂ-ਮਣਾਂ ਪਾਣੀ ਇਤਨੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਛੁੱਟ ਛੁੱਟ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਮਾਨੋ ਪਾਣੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਮਸ਼ੀਨ ਹੇਠਾਂ ਫੁੱਪੀ ਪਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੋ ਵੈਰੀਨਾਗ ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਮੌਸਮੀ ਚਸਮਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਦੀਵ-ਚਲਾਉਂਦਾ ਨਾਜ (Permanent spring) ਹੈ ਜੋ ਅਪਣੇ ਆਪ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ (Synclines) ਯਾ ਪਤਾਲ-ਪੁਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਮਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਤੇ ਰਾਜ ਮਹਾਰਾਜੇ ਵੈਰੀਨਾਗ ਤੋਂ ਵਰੇ ਵਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੈਰੀ-ਨਾਗ ਕੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਜੀਆ-ਜੰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਉਂਦੀ (Vital) ਚੀਜ਼ ਦਿਲ (Heart) ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਨਾਗ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਧੜਕਦਾ ਦਿਲ ਹੈ। ਜੇ ਇਸੇ ਨਾਗ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੁੱਕੀ-ਸੜੀ ਤੇ ਰੁੱਖੀ-ਸੁੱਖੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਰੀਨਾਗ ਰੂਹ ਹੈ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਧੜ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੁਨ-ਮਸੁਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਵੈਰੀਨਾਗ ਕੀ ਹੈ? ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਾਣੀ ਦਾ ਨੱਕ, ਮੂੰਹ ਦਾ ਸ਼ਿਗਾਰ ਹੈ! ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਿੱਥੇ ਵੱਡੇ ੨ ਮਹੱਲ ਤੇ ਬਗੀਚੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਓਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਨਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ ਦਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਜਿਸ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਕਸ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਬਣਵਾਏ ਉਸੇ ਰੰਗੀਲੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਇਸ ਨਾਗ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਗ ਅੱਠ-ਅੱਗਾ (Octagonal) ਬੜਾ ਵੀ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਹ ਬੜਾ ਕਾਲੇ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਾਲੇ ਪੱਥਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਡਾਢਾ ਪਾਲਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਜ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਮਾਨੋ ਅੱਜ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਲਾ ਸੀਤਲ ਜਲ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਭਰ-ਸੁਭਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਨਾਗ ਸਾਰੇ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ। ਚਸਮੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮਹਿਰਾਬਦਾਰ ਕੋਠੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪੂਰਬ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਨਹਿਰਾਂ ਲਬਾ-ਲਬ ਭਰੀਆਂ ਚਸਮੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਇਕ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਆ ਜੁੜਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲਾਂ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਛਲਕਦੇ ਤੇ ਡਲਕਦੇ ਤਾਰੇ। ਨਾਗ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਿਸ਼ਾਤ-ਬਾਗ ਵਾਂਗ ਉੱਚੀ ਨੀਵੀਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ (Terrace) ਤੋਂ ਉਤਰ ਪਾਣੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਥੋਂ ਤੀਜੀ ਵੱਲ। ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਮ ਅਖੀਰ ਜਿਹਲਮ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਆ ਫੁੱਪਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵਲਿਸ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਾਦੀ

ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਰਜੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਵੈਰੀਨਾਗ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹਣ ਵਾਲੀ ਨਾਗਣੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਚਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਗ (ਸੱਪਣੀ) ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਤਲ-ਨਾਗ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਧੜਕਦੀ-ਅੱਗ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਕਰਕੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚਸਮਾ ਸਚ ਮੁਚ ਦੁੱਧ ਵਾਂਗ ਮੋਹਣਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਵਾਂਗ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ਤੇ ਦੇਖਣ-ਯੋਗ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾ ਨੇ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਫੇਰੀ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਨਾਗ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਕਰਨ।

ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਚਸਮਾ ਡਾਢਾ ਮਿੱਠਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਉਂ ਵੀ ਹੋਵਾਂ, ਮੈਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵੇਰੀ ਇਸ 'ਨਾਗਣੀ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਚੁੰਬਕ-ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਇਹ ਨਾਗਣੀ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਚਸਮੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਖੂਬੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸਿਰੀਨਗਰ (ਕਸ਼ਮੀਰ) ਵਾਂਗ ਏਥੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਯਾਤਰੂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਏਥੇ ਲਾਰੀਆਂ ਵੀ ਰੋਕ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਵੈਰੀਨਾਗ ਵਿਚ ਇਕਾਂਤ ਹੈ ਤੇ ਏਥੇ ਆਦਮੀ ਥੜੀ ਦੇਰ ਲਬਾ ਡਾਢਾ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਖੂਬੀ ਇਸ ਨਾਗ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀ ਹੈ;—ਵਡੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ, ਚਿੱਟੀਆਂ-ਪੀਲੀਆਂ, ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਯਾਤਰੂ ਆਕੇ ਚਾਉਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰੁਣਝੁਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਮੋਹਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੱਛੀਆਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਜਿਤਨੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਥੜੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦੀ ਇਕਾਂਤ ਨੂੰ ਇਹ ਲੰਡਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਰਗੀ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਛਡਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦਿਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਬੜੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਚਾਉਲਾ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਖਿੱਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਹ ਮੱਛੀਆਂ ਤਰਕੇ ਸਰੋਵਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੂਰ-ਤੋੜੀ ਨਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਭਰਕੇ ਮੁੜ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਟੁਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮੁੜ ਸਰੋਵਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਛੁਪਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਮਨ-ਮੋਹਣੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਜੁ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਡੇ ਕਾਂਟੇ ਤੋਂ ਬਦਲ ਗਈ ਤੇ ਇਕ ਲਾਈਨ ਛੱਡ, ਦੂਜੀ ਪਟੜੀ ਉਪਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮੱਛੀਆਂ ਵਲ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜੁ ਦੇਖੋ ਮੱਛੀਆਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਤਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਚਾਉਲਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਹੋਣ ਵੀ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਮੁੜ-ਤੁੜ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਕੇ ਅਪਣੇ ਘਰ (ਵੈਰੀਨਾਗ) ਵਿਚ ਆ ਟਿਕਾਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਹਿਣ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਹੀ ਰੁੜ੍ਹ

ਜਾਣ ਤੇ ਇਕ ਪਉੜੀ (Terrace) ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਤੇ ਢਹਿਣ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਣ—

ਇਸ ਰੇਲ ਦੀ ਪਟੜੀ ਉਪਰ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਅੱਖਾਂ ਟੁਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ ਮਨ ਕਈ ਕਾਠੇ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੁ ਜਕਾ-ਯਕ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਚਤੇ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਿਨ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਦੇ ਚੰਨ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਉਠਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਡਾਢਾ ਔਖਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ—

ਸੂਰਾ ਸਰੁ ਸੋਸਿ ਲੈ । ਸੋਸਰੁ ਪੋਖਿ ਲੈ
ਜੁਗਤੀ ਕਰਿ ਮਰਤੁ ਸੁ ਸਨਬੰਧੁ ਕੀਜੈ ॥
ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤਿ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ
ਉਡੈ ਨਹ ਹੰਸੁ ਨਹ ਕੰਧੁ ਛੀਜੈ ॥੧॥
ਮੂੜੇ ਕਾਇਚੇ ਭਰਮਾ ਭੂਲਾ
ਨਹ ਚੀਨਿਆ ਪਰਮਾਨੰਦ ਬੈਰਾਗੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਅਜਰ ਗਹੁ ਜਾਰੀ ਲੈ, ਅਮਰ ਗਹੁ ਮਾਰੀ ਲੈ
ਭ੍ਰਾਤਿ ਤਜਿ ਛੋਡਿ ਤਉ ਅਪਿਉ ਪੀਜੈ ॥
ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤਿ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ
ਉਡੈ ਨਹ ਹੰਸੁ ਨਹ ਕੰਧੁ ਛੀਜੈ ॥੨॥
ਭਣਤਿ ਨਾਨਕ ਜਨੋ ਰਵੈ ਜੇ ਹਰਿਮਨੋ
ਮਨ ਪਵਨ ਸਿਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਜੈ ॥
ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤੀ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ
ਉਡੈ ਨਹ ਹੰਸੁ ਨਹ ਕੰਧੁ ਛੀਜੈ ॥੩॥੮॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩)

1 ਚਿੱਤਾ ਯਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਤਲਾ ਸੁਕਾ ਲੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਰ ਢੂੰਡ ਲੈ ।

2 ਮੱਛੀ ਵਾਯ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖੀਏ

3 ਤਦ ਆਤਮਾ ਵੀ ਚੇਤਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਦੀ ਯਾ ਗਲਦੀ ।

4 ਜਿਹੜੀ ਜਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝੱਟ (ਪਕੜ) ਲੈ ਭਾਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਲੈ ।

5 ਭਰਮ, ਹਉਮੈ ਛੱਡ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ।

6 ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇ ਉਹ ਪਵਨ (ਹਵਾ) ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ।

ਨੋਟ—ਕਈ ਸੰਜਨ 'ਸੂਰ ਸਰ' ਦਾ ਅਰਥ ਸੂਰਜ ਵਾਲੀ ਸੂਰ (ਨਾਸਕਾ) ਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗਲਤ ਹੈ । ਸੂਰ ਸਰ ਤੇ ਸੋਮ 'ਵਿਚ ਸਰ' ਸਰੋਵਰ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮੁੜ 'ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤਿ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ' ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਜੁਕਤੀ ਕੀ ਹੈ ?

ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ

ਹਾਂ ਜੀ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤਰਾਂ ਪੁੱਠਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ (ਨਿਜਘਰ) ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਜਿਸਤਰਾਂ ਵੈਰੀਨਾਗ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਚਾਉਲ ਖਾ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਘਰ (ਸਰੋਵਰ) ਵਿਚ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਤਰਾਂ ਦਰਿਆ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੱਛੀਆਂ ਪੁੱਠੀ ਟੋਰ ਟੁਰਕੇ ਟੁਰਕੇ ਉਧਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਜਿਹਲਮ ਦਰਿਆ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਸੋਮਸਰ ਕੀ ਹੈ, ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਉਂ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਮ"

(Soma) ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜੋ ਅ-ਮਰ ਵੱਥ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਸਨ, ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਸੜਦੀ ਅਗਨੀ ਦੇ ਚਸਮੇ (ਸੂਰ-ਸਰ) ਚਿੰਤਾ-ਚਿਖਾ ਨੂੰ ਸੁਕਾਣ ਲਈ ਬੱਸ ਇਕੋ ਹੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ। ਓਹ ਕੀ? ਮੱਛੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰ ਅਪਣੇ ਨਿਜ ਘਰ ਵੈਰੀਨਾਗ—ਵਿਚ ਜਾਣਾ। ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਾਂਗ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਥਾਉਂ ਯਾ ਟਿਕਾਣਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਰੇ ਪੁਰਸ਼ ਅੰਧਾ ਧੁੰਧ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਾਉ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਹੇ ਜਾਂਦੇ; ਕਈ ਗੁਰਮੁਖ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸਤਰਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਯਾ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਕੋਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ (Introversion) ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੱਸ ਇਹੀ ਗੁਰਮੁਖ ਅਪਣੀ ਉਤਪਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਣਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਮੁਢਲੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਮਨ ਰੂਪੀ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਵਾਗਾਂ ਪਾਕੇ ਰੱਖੀਏ। ਹੁਣ ਜਦ ਤੋੜੀ ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਨਾ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਣ ਤਦ ਤੋੜੀ ਮਨ ਦਹਿ-ਦਿਸਾਂ ਵਿਚ ਦੌੜ ਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਸਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸਨੂੰ ਨਿਹਚਲ-ਥਾਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਸੱਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਭਵਜਲ ਨੂੰ ਉਹ ਟੱਪ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਪਣੀ ਨਾਉਂ (ਬੇੜੀ) ਨੂੰ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਉਲਟੀ ਟੋਰੇ:—

ਸਾਇਰ ਸਪਤ ਭਰੇ ਜਲ ਨਿਰਮਲਿ 'ਉਲਟੀ ਨਾਵ' ਤਰਾਵੇ ।

ਬਾਹਰਿ ਜਾਤੋ ਠਾਕਿ ਰਹਾਵੈ ਗੁਰਮਖੀ ਸਹਿਜਿ ਸਮਾਵੈ ।'

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ, ਮਹਲਾ ੧)

ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਬਿਰਤੀਆਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ

ਖਿਚਕੇ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਲਿਵ ਵਿੱਚ ਜੋੜੇ । ਨ ਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਗਉ ਜਿਵਾਣ ਦੀ ਭੀੜਾ ਆ ਬਣੀ ਸੀ, ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿਚਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ 'ਉਲਟ' ਚਾਲ ਚੱਲਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਯਾ ਬਾਹਰ ਵਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ-ਜਮਨਾ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਲਿਵ ਜੋੜਕੇ ਸਥਿਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ 'ਉਲਟਾ' ਲਿਆ ਸੀ:—

'ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਜਉ 'ਉਲਟੀ' ਬਹੈ । ਤਉ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਰਹੈ ।'

(ਭੈਰਵੀ ਨਾਮ ਦੇਉ ਜੀ)

ਭਾਵ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀਆਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਢੇਢ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੰਗਾ-ਜਮਨਾ ਉਲਟ ਕੇ ਹਿਮਾਲਾ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪੈਣ । ਇਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਸੂਲ ਹੈ । ਕੀ ? ਮੀਨ (ਮੱਛੀ) ਵਾਂਗ ਪੁੱਠਾ ਤਰਨਾ, ਉਲਟੀ ਨਾਉ ਚਲਾਣਾ, ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਦੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਹੋੜ ਕੇ, ਵਸਗਤ ਕਰਕੇ, ਨਿਜ ਘਰ ਵੱਲ ਖੜਨਾ ।

ਆਉ ਹੁਣ ਆਤਮ-ਲੜੀ ਨੂੰ ਜੋੜੀਏ ਤੇ ਵੱਡੇ ੨ ਮਣਕੇ ਲੜੀਏ :—

(੧) ਮੰਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਸਾਖੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਜੁ ਅਸਾਂ ਕਿਸ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ; ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਦੀ ਅਤੁੱਟ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੈ—

'ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਸਭੁ ਕੋਈ ਕਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਤਾ ਨਾਮੁ ਲਹੈ ।'

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩)

(੨) ਪੂ ਜੀ ਦੀ ਅਟੱਲ ਸਾਖੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਾਉਣਾ ਉਮਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ 'ਨਹੀ', ਸਗੋਂ ਲਿਵ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਹੈ । ਨਾਲ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਦਰਸ਼ਨ 'ਗੁਰੁੜ' ਦੀ ਸੁਆਰੀ ਉਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । 'ਗੁਰੁੜ' ਦਾ ਅੰਤ ਮਾਇਆ ਨਾਗਣੀ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਡਾਢਾ ਵੈਰ ਹੈ—

ਨਦੀ ਉਪਕੰਠਿ ਜੈਸੇ ਘਰੁ ਤਰਵਰੁ ਸਰਪਨਿ ਘਰੁ ਘਰਮਾਹੀ ।

ਉਲਟੀ ਨਦੀ ਕ੍ਰਹਾਂ ਘਰੁ ਤਰਵਰੁ ਸਰਪਨਿ ਡਸੈ ਦੂਜਾ ਮਨ ਮਾਂਹੀ ॥੫॥

ਗੁਰੁੜ ਗੁਰ-ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਬਿਖਿਆ ਗੁਰਮਤਿ ਜਾਰੀ ।

'ਮਨ ਤਨ ਹੰਵ' ਭਏ ਸਚੁ ਪਇਆ, ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ ਨਿਰਾਰੀ ॥੬॥

॥(ਮਲਾਰ ਮ: ੧)

ਇਸ "ਗੁਰੁੜ" ਨੂੰ ਅਜੇ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ ।

(੩) ਵੈਰੀ ਨਗ ਦੀਆਂ ਵੇਰਾਗ-ਭਰੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੱਸੀ—

'ਮੀਨ ਕੀ ਚਪਲ ਸਿਉ ਜੁਗਤਿ ਮਨੁ ਰਾਖੀਐ ।'

ਭਾਵ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠੀ ਨਦੀ ਤਰਨ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

੪: 'ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ' ਹੈ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣਾ ਕੋਈ ਛੂ-ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਤਾਂ ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਬਿਖਮ-ਮਾਰਗ ਹੈ ਜੋ ਹੌਲ ੨ ਹੀ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਭਾਵੇਂ 'ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ' ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਛੁਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕੰਚਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵੱਥ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ।

"ਰਾਮ ਗੁਰੁ ਪਾਰਸੁ ਪਰਸੁ ਕਰੀਜੈ ।

ਹਮ ਨਿਰਗੁਨੀ ਮਨੂਰ ਅਤਿ ਫੀਕੇ

ਮਿਲਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਰਸੁ ਕੀਜੈ ॥"

(ਕਲਿਆਨ ਮਹਲਾ ੪)

੫. ਬਬੀਹੇ ਦੀ ਦੁਖ-ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜੁ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਬੀਹੇ ਵਰਗੀ ਤੜਪ ਹੋਵੇ । ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਬਬੀਹਾ ਘਨਹਰ ਬੁੰਦ ਵਾਸਤੇ ਤੜਫਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮਹੀਣ ਨਾਮ ਵਾਸਤੇ ਵਿਲਕਦਾ ਹੈ । ਚ ਤ੍ਰਿਕ ਵਰਗੀ ਸਿੱਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ :—

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਲੋਚੈ ਗੁਰ ਦਰਸਨ ਤਾਈ ।

ਬਿਲਪ ਕਰੇ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਕੀ ਨਿਆਈ ॥

(ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫)

"ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਤੂ ਨ ਜਾਣਹੀ ਕਿਹਾ ਤੁਧੁ ਵਿਚਿ ਤਿਖਾ ਹੈ ਕਿਤੁ ਪੀਤੇ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥

ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਭਰੰਮਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਪਲੈ ਨ ਪਾਇ ।

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲੁ ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥

(ਵਾਰ ਮਹਲਾਰ)

ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਬੀਹ ਦੀ ਚੀਖ-ਪੁਕਾਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਦਾ ਠੰਢਾ ਹਿਰਦਾ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ, ਸੈਂਕੜੇ ਕੋਹਾਂ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਹੈ । ਇਸ ਖੱਪੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਿਆ ਜਾਵੇ ? ਇਹ ਖੱਪਾ ਭਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ੨ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ । ਵੇਦ ਉਪ-ਨਿਸ਼ਦ, ਪੁਰਾਨ, ਇਜੀਲ, ਕੁਰਾਨ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਭਾਵਾਂ ਵਾਕਫੀਅਤ ਵਧ ਗਈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਮਤਾਂ ਮਾਂਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਲੋਕ ਨਿਕਲਿਆ :—

"ਬਹੁ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬਹੁ ਸਿਮ੍ਰਤੀ, ਪੇਖੇ ਸਰਬ ਵੇਵੇਲਿ ।

ਪੂਜਸਿ ਨਾਹੀ ਨਰਿ ਹਰ, ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਅਮੋਲ ।"

ਅਰਥਾਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੁਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਤਦ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਖਤੀ ਉਪਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

1 ਬਹੁਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੇਲਕੇ ਪੜ੍ਹੀਆਂ, ਪਰ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਰਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੁੱਲ ਕੋਈ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ ।

ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗ ਗਿਆ ਜਿੱਦਾ ਇਸ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਨਿਜ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਂ ਦਾਰਵੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਵੀ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚੀਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਕਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਲਾਇਤ ਦੀ ਰਾਣੀ ਮੇਰੀ (Queen Mary ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਉਪਰ 'ਕੈਲੇ' (Calais) ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹ ਸਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਲੋਕ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਣੇ ਪੋਟੇ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਵੀ ਜਦ ਮੈਂ ਅਪਣੀ ਅਵਸਥਾ ਵਲ ਉਲਟ ਕੇ ਤਕਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਇਹ ਸਲੋਕ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਫਨੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਬਰਫ਼ਾਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹ ਸਲੋਕ ਗਾਵਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪਕੜੀ। ਇਹ ਸੀ ਉਹ ਸਾਧਨਾ ਜਿਸ ਨੇ ਬਖੀਰੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਆਂਦਾ। ਹੁਣ ਏਥੇ ਪਾਠਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵਿਥ ਟੱਪਕੇ ਅੱਗ ਟੁਰਦਾ ਹਾਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਦੱਸੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਬੀਜੀ ਹੋਈ ਫਲ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਫਰਕ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਸਿਮਰਨ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ, ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ, ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਬੱਸ ਇੱਕੋ ਧੁਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰੱਖੋ। ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ 'ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬੀਵੀ ਤਾਜਮਹੱਲ ਲਈ ਖਿੱਚ' ਨੇ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਅਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਨਾਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਅਜਿਹੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ ਜੋ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਕਈ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਔਰੰਜੇਬ ਨੇ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਹ ਦਾਤ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿੱਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇ। ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਪਣੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉਪਰ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਮੰਗ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤੇ ਅੱਖੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਣ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਮਰਨ ਤੋੜੀ ਅਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬੀਵੀ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਨੂੰ ਤੱਕ ਸਕੇ ! ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਇਸ ਅਖੀਰਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੈਂ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਤੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਆਗਰੇ

ਦੇ ਸੰਮਨ-ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਗਿਆ ਜਿੱਥੋਂ ਤਾਜ-ਮਹੱਲ ਦੂਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰੀਤੀ ਸ਼ਾਹਭਜਾਨ ਦੀ ਅਪਣੀ ਬੀਵੀ ਤਾਜ-ਮਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਸੀ, ਜੋ ਪ੍ਰੀਤੀ, ਉਹੋ ਸ਼ਿੱਕ, ਉਹੋ ਉਹ ਤੜਪ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਸਤੇ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਬਸ ਇੱਕੋ ਯਤਨ ਹੈ—

ਸਿਮਰਨ !

ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਉਹ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਉਲਟੀ ਨਾਵ' ਤਰਾਣਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮੱਛੀ ਵਾਛਣ ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ ਤਰਨਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤ, ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਤਾਰ ਨੂੰ ਫੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਲੇ ਵਾਲਾ ਮੱਖੀਮਾਰ (Spider) ਅਪਣੀ ਤਾਰ ਦੇ ਕੁਣ ਨਾਲ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮੀ ਸ਼ੀਸ਼ਾ Mignifying Lens ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਪਰਾ ਭਗਤੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਪੁੰਨਾ-ਭਗਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਬਗੈਰ ਜੋ ਆਦਮੀ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜਲ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਪਉੜੀ ਬਗੈਰ ਛੱਤ ਉਪਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ—

- 1 ਵੇਖੋ ਕਾਂਡ ਨਾਮ-ਉਪਾਸਨਾ; ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਬਾਬਤ ਅਫਲਾਰੂਨ (Plato) ਲਿਖਾ ਹੈ : —

Plato—the Symposium or Supper—"We have been describing love's gifts instead of praising love himself—of all the gods the happiest the most excellent the most beautiful. He is the most beautiful of all. for he is the youngest of all and the swiftest, since he outstrips in light old age, which is hateful to him.....of old, necessity ruled among the gods.....but when love was born all blessing came with him. He brings peace among men, calm upon the sea, repose & sleep in sadness'.....He who would love rightly must from the beginning seek to hold intercourse with beautiful forms.....Thus he would be led to the contemplation of universal beauty. The beauty thus revealed is eternal. Such a one is at last in contact not with shadows but with the ultimate reality, and if immortality be at all given to human beings, he is thereby become immortal"

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੀ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਵਰਗਾ ਰਟਣ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ, ਪ੍ਰੀਤ ਤਾਂਘ ਦੀ ਕਾਂਗ (ਲਹਿਰ) ਹੈ; ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਕੂੰਜੀ ਹੈ।

'ਅਵਰਿ ਸਭਿ ਭੂਲੇ ਭ੍ਰਮਤ ਨ ਜਾਨਿਆ ।
 ਏਕੁ ਸੁਧਾਖਰੁ ਜਾਕੇ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ
 ਤਿਨਿ ਬੇਦਹਿ ਜਤੁ² ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
 ੩ਪਰਵਿਰਤਿ ਮਾਰਗ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਹੋਈਐ
 ਤੇਤਾ ਲੋਗ ਪਚਾਰਾ ।
 ()ਜਉ ਲਉ ਰਿਦੈ ਨਹੀਂ ਪਰਗਾਸਾ
 ਤਉ ਲਉ ਅੰਧ ਅੰਧਾਰਾ ।
 ਜੈਸੇ ਧਰਤੀ ਸਾਧੈ ਬਹੁ ਬਿਧਿ
 ਬਿਨੁ ਬੀਜੈ ਨਹੀਂ ਜਾਮੈ ।
 ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ਹੈ,
 ਤੂਟੈ ਨਾਹੀ ਅਭਿਮਾਨੈ ॥੨॥
 ਨੀਰੁ ਬਿਲੋਵੈ[] ਅਤਿ ਸੁਮੁ ਪਾਵੈ
 ਨੈਨੁ³ ਕੈਸੇ ਰੀਸੈ ।
 ਬਿਨ ਗੁਰ ਭੇਟ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕਾਹੂ
 ਮਿਲਤ ਨਹੀਂ ਜਗਦੀਸੈ ॥੩॥
 ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਇਹੈ ਬਿਚਾਰਿਓ
 ਸਰਬ ਸੁਖਾ ਹਰਿਨਾਮਾ ।
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਭਇਓ ਪਰਾਪਤਿ
 ਜਾਕੇ ਲੇਖੁ ਮਥਾਮਾ ॥੪॥੧੧ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਸਿਮਰਨ ਤਾਂ ਵੇਦਾਂ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ 'ਤੱਤ' ਹੈ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਇਤਨੀ ਉੱਚੀ ਪਉੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਸਿਰਾ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਉਪਰ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੱਤਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਉਪਰ Like Jacob ladder । ਸੱਚ ਮੁਚ ਸਿਮਰਨ ਇਕ ਸੂਖਮ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਦਮੀ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ, ਇੰਦਰ ਲੋਕ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਲੋਕ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਸੀ ? ਇਹ ਤਾਂ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਸੀ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਸੀ, ਹਲ ਵਾਹੁਣਾ ਸੀ, ਬੀਜ ਸੁਟਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਜੁ ਇਕ ਭਾਗੇ ਭਰੇ ਸੁਲੱਖਣੇ ਦਿਨ, ਇਕ ਸੁਹਾਉਣੀ ਘੜੀ, ਇਕ ਛਬੀਲੇ ਸਮੇਂ ਨਾਮ ਦੀ ਅਟੁਟ ਲਹਿਰ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ, ਰਗ-ਰਗ ਵਿੱਚੋਂ, ਵਾਲ ਵਾਲ ਵਿੱਚੋਂ, ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠ ਨਿਕਲੀ

1 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅੱਖਰ, ਭਵ ਅਕਹਿ ਨਾਮ । 2 ਸਾਰ । 3 ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਧੰਡਾ ।

() ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਤਦ ਤੱਕ ਹਨੇਰਾ ਹੈ । [] ਪਾਣੀ ਰਿੜਕੇ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪਰ ਮਖਣ ਕਿਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ । ? + ਮਖਣ

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਰੀਨਾਗ ਦਾ ਚਸਮਾ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਮਲ ਉਮਲ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ !
ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਰਸ-ਭਿੰਨਤਾ ਝਰਨਾਟ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਨਿਜ-ਘਰ ਦੀ ਸੀਤਲ
ਪਉਣ ਸੁੱਕੇ ਸੜੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਮ ਦੀ ਦੁਧਲੀ ਫੁਹਾਰ ਜੋ ਉਸ ਦੇ
ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰ ! ਨਾਮ ਦੀ ਸੁਗੰਧਿਤ ਲਹਿਰ ਜੋ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ
ਕਦਰਾਂ ਨੂੰ ਧੋ ਟੁਰੇ ! ਨਾਮ ਦੀ ਚਾਉ ਭਰੀ ਪਰਸ ਜੋ ਕਾਠ ਵਰਗ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਹਰਾ-ਭਰਾ
ਕਰੇ ! ਨਾਮ ਦੀ ਅਮਿਟਵੀਂ ਛੋਹ ! ਨਾਮ ਦੀ ਖਿੱਚ ! ਅਗੰਮਵੀਂ ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਸੀ
ਲਿਸਕ ! ਨਾਮ ਦੀ ਮਸਤੀ ! ਨਾਮ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ! ਨਾਮ ਦਾ ਦਾਰੂ ! ਨਾਮ ਦਾ
ਜਾਦੂ ! ਨਾਮ ਦਾ ਉਛਾਲ ! ਨਾਮ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ ! ਨਾਮ ਦੀ
ਮਜੀਠ ! ਨਾਮ ਦਾ ਲਾਲ ਰਗ ! ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਚਲੂਲਾ ! ਨਾਮ ਦੀ ਝੋਲਵੀਂ ਝੋਕ !
ਨਾਮ ਦੀ ਦਿਲ-ਖਿੱਚਵੀਂ ਚੁੰਮ ! ਨਾਮ ਦੀ ਹਰਿਆਵਲ ! ਨਾਮ ਦੀ ਸਿੱਜ ! ਨਾਮ ਦੀ
ਸੇਜ ! ਨਾਮ ਦੀ ਪੀਂਘ ! ਨਾਮ ਦੇ ਝੁਲਾਰੇ ! ਨਾਮ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ! ਨਾਮ ਦਾ ਮਹਾਰਸ
ਨਾਮ ਦੀ ਬਸੰਤ ! ਨਾਮ ਦੀ ਲਡਿਕੀ ਲਾਲੜੀ ! ਨਾਮ ਦਾ ਚੋਆ ! ਨਾਮ ਦਾ ਚੰਦਨ
ਨਾਮ ਦਾ ਕੁੰਗੂ ! ਨਾਮ ਦਾ ਕੇਸਰ ! ਨਾਮ ਦੀ ਜੋਤ ! ਨਾਮ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ! ਰਣ
ਝੰਡਨੜਾ ! ਨਾ.....ਮ.....! ਵਾਹ ! ਗੁਰੂ !! ਨਾ...ਮ !!

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਅਨੂਪ ਵਸਤੂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ
ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਅਸਰ ਇਸ ਦਿਲ ਉਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਕੁਝ
ਸੌਖਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗਰਮੀ ਜਿਹੜੀ ਸਾਨੂੰ ਲਗਦੀ
ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ (Ineffable) ਵਸਤੂ
ਹੈ ਪਰ ਫਲ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਨਾਮ-ਪੂਰਿਤ ਹਿਰਦ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਪਣੇ ਆਪ ਹੁਲਾਰੇ
ਨਾਲ ਨਿਕਲੇ :—

‘ਹਉ, ਵਾਰੀ ਵੇਵਾ ਘੋਲੀ ਵੇਵਾ ਤੂ ਪਰਬਤੁ ਮੇਰਾ ਓਲਾ ਰਾਮ ॥
ਹਉ ਬਲਿ ਜਾਈ ਲਖ ਲਖ ਲਖ ਬਰੀਆ ਜਿਨਿ ਭ੍ਰਮੁ ਪਰਦਾ ਖੋਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ॥
ਮਿਟੇ ਅੰਧਾਰੇ ਤਜੇ ਬਿਕਾਰੇ ਨਾਕੁਰ ਸਿਉ ਮਨ ਮਾਨਾ ॥
ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਭਾਣੀ ਭਈ ਨਿਕਾਣੀ ਸਫਲ ਜਨਮੁ ਪਰਵਾਨਾ ॥
ਭਈ ਅਮੋਲੀ ਭਾਰਾ ਤੋਲੀ ਮੁਕਤਿ ਜੁਗਤਿ ਦਰੁ ਖੋਲ੍ਹਾ ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਹਉ ਹੋਈ ਸੇ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰਾ ਓਲਾ ॥੪॥੧॥੪॥
(ਸੂਰੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਫੋਟੋ ਸੀ। ਲਿਖਕੇ ਦੱਸਣਾ
ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਅਨੰਦ ਦੀ ਨਵੀਂ-ਉੱਠੀ ਲਹਿਰ ਵਗ
ਟੁਰੀ। ਇਹ ਰਾਗਨੀ ਮੁੜ ੨ ਕੰਨਾਂ ਵਲ ਆਉਂਦੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮਿੱਠੜੇ-ਵਾਕ
ਸਨ : ‘ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਈ ਲਖ ਲਖ ਲਖ ਬਰੀਆ।’ ਲਖ ਲਖ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਕਰੋੜ

1 ਭੇੜੇ ਕੰਮ ਛੱਡੋ। 2 ਦਿਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਿਲਣ ਦੀ।

ਵਾਰੀ ! ਅਰਬ ਖਰਬ ਅਸੰਖਾਂ ਵਾਰੀ !! ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹਿਰਦੇ ਦੀਆਂ ਕੇਦਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪਤ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਗੂੰਬਦ ਵਿਚੋਂ ਗੂੰਜ (Echo) ਵਾਂਗ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਟੁਰਦੇ—ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਤੇ ਮੁੜ ਵਾਪਸ, ਇਧਰ-ਉਧਰ ਅਮਿਟ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗ, ਅਟੁੱਟ ਪਰਵਾਹ ਵਾਂਗ (Like recurring decimal, ad infinitum) । ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਇਸ ਰਾਗਨੀ ਨਾਲ ਅੰਬਰੀ ਤਾਰੇ ਦੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਨਚਦ, ਰੁਮਕਣ ਵਾਲੀ ਪਉਣ ਝਾਂਜਰਾਂ ਪਾਕੇ ਨਾਲ ਟਪਦੀ ਤੇ ਲਹੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਰ-ਭਾਟੇ (Tide) ਦੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਹਾਂ ਜੀ, ਹੁਣ ਤੋਲ ਵਧ ਗਿਆ ('ਭਾਰਾ—ਤੋਲੀ') ਮੁੱਲ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ ('ਭਈ ਅਮੋਲੀ') ! ਨਾਲੇ ਦੁਰ ਪਰ ਨੇੜੇ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗ ਪਿਆ (ਮੁਕਤਿ ਜੁਗਤਿ ਦਰ ਖੋਲਾ) !

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਸਤਰਾਂ ਅਪਣੇ ਦਾਮਨਕ-ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

ਦਰਸਨ ਦੇਖਤ ਹੀ ਸੁਧ ਕੀ ਨ ਸੁਧ ਰਹੀ,

ਬੁਧ ਕੀ ਨ ਬੁਧ ਰਹੀ ਮਤ ਮੈਂ ਨ ਗਤਿ ਹੈ ।

ਸੁਰਤ ਮੈਂ ਨ ਸੁਰਤਿ ਐ ਧਿਆਨ ਮੈਂ ਨ ਧਿਆਨ ਰਹਿਓ,

ਗਿਆਨ ਮੈਂ ਨ ਗਿਆਨ ਰਹਿਓ ਗੀਤ ਮੈਂ ਨ ਗਤਿ ਹੈ ।

ਧੀਰਜ ਕੋ ਧੀਰਜ ਗਰਭ ਕੋ ਗਰਭ ਗਯੋ,

ਰਤਿ ਮੈਂ ਨ ਰਤਿ ਰਹੀ ਪਤਿ ਰਤਿ ਪਤਿ ਹੈ ।

ਅਦ ਭੁਤ ਪਰਮਦ-ਭੁਤ ਬਿਸਮੈ-ਬਿਸਮ,

ਅਸਚਰਜੈ-ਅਸਚਰਜ ਅਤਿ ਅਤਿ ਹੈ !!

ਧੰਨ ਹੋ ਭਾਈ ਜੀ, ਧੰਨ ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਣੀ । ਸਚ-ਮੁਚ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਅਸਚਰਜੈ-ਅਸਚਰਜ ਅਤਿ ਅਤਿ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਹਨ ਸਦੀਵ 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ' ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੋਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

ਹਰਿ ਕਾ ਗ੍ਰਿਹੁ ਹਰਿ ਆਪਿ ਸਵਾਰਿਓ,

ਹਰਿ ਰੰਗ ਰੰਗ-ਮਹਲ ਬੇਅੰਤ ਲਾਲ ਲਾਲ ਹਰਿ ਲਾਲ ।

ਹਰਿ ਆਪਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਆਪਿ ਗ੍ਰਿਹਿ ਆਇਓ,

ਹਮ ਹਰਿ ਕੀ ਗੁਰ ਕੀਈ ਹੈ 'ਬਸੀਠੀ,

ਹਮ ਹਰਿ ਦੇਖੇ ਭਈ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ।'

(ਨਟ ਨਾਰਾਇਣ ਮ: ੪)

1. ਭਾਵ ਸੁਰਤ ਲਿਵ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਈ ।

2. ਅਤੀ ਅਸਚਰਜ ਵਿਜਮਾਦਕ ।

3. ਘਰ, ਨਿਜਘਰ ।

4. ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਕੀਲੀ ।

ਧੰਨ ਹੋ ਵਡਪੁਰਖ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ । 'ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ।

ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਪਣੇ ਜਾਦੂ ਭਰੇ ਮਿਠੜੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ:—

‘ਫੂਟੋ ਆਂਡਾ ਭਰਮ ਕਾ ਮਨਹਿ ਭਇਓ ਪਰਗਾਸੁ ।

‘ਕਾਟੀ ਬਰੀ ਪਗਹਿ ਤੇ ਗੁਰਿ ਕੀਨੀ ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੁ ॥੧॥

ਆਵਣੁ ਜਾਣੁ ਰਹਿਓ ।

ਤਪਤ ਕੜਾਹਾ ਬੁਝਿ ਗਇਆ ਗੁਰਿ ਸੀਤਲ ਨਾਮੁ ਦੀਓ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਜਬ ਤੇ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਭਇਆ ਤਉ ਛੋਡਿ ਗਏ ਨਿਗਹਾਰ ।

ਜਿਸ ਕੀ ਅਟਕ ਤਿਸੈ ਛੁਟੀ ਤਉ ਕਹਾ ਕਰੈ ਕੋਟਵਾਰ ॥੨॥

ਚੂਕਾ ਭਾਰਾ ਕਰਮ ਕਾ ਹੋਇ ਨਿਹਕਰਮਾ ।

ਸਾਗਰ ਤੇ ਕੰਢੇ ਚੜੇ ਗੁਰਿ ਕੀਨੇ ਧਰਮਾ ॥੩॥

ਸਚੁ ਥਾਨੁ ਸਚੁ ਬੈਠਕਾ ਸਚੁ ਸੁਆਉ ਬਣਾਇਆ ।

ਸਚੁ ਪੁੰਜੀ ਸਚ ਵਖਰੇ ਨਾਨਕ ਘਰਿ ਪਾਇਆ ੪੫ ॥੧੪॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਘੋਲੀ ਘੋਲੀ ਵੇਵਾਂ, ਚੌਖੰਨੀਐ ਵੇਵਾਂ ਪਿਆਰੜੇ ਸਤਿਗੁਰਆਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ‘ਕੁਚਲ, ਕਠੌਰ ਕਪਟ, ਕਾਮੀ’ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ । ਸੱਚ ਆਖਿਆ ਜੇ ਜੁ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਸ ਭਾਂਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੰਨ੍ਹਦੇ ਹੋ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਡ ਨੂੰ ਤੋੜੀਦਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਤਪੇ ਹੋਏ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕੜਾਹੇ ਨੂੰ ਸੀਤਲ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪੁਟਲੀ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟ ਨਿਹ-ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁਰ ਨੂੰ ਕੰਚਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਧੰਨ ਹੋ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੀਤਲ ਨਾਮ ਦੇਕੇ ਸੱਚੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਵਾਸ ਦਿੱਤਾ । ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ (ਨਾਨਕ ਘਰਿ ਪਾਇਆ), ਠੰਡੜੀ ਹੋਈ ।

ਕਿਰਪਾਲੂ-ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਸ ਅਮੋਲਕ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਦੋ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਰਸ ਭਿੰਨੜੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ :—

ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਏ ਸੰਤਾ । ਗੁਰ ਜਾਨੇ ਜਿਨ ਮੁਦਾ ॥

ਤਾਕੀ ਕਿਛੁ ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਣੀ । ਸਾ ਕਉ ਨਾਮ ਬਡਾਈ ॥੨॥

ਲਾਲ ਅਮੋਲਾ ਲਾਲ । ਅਗਹਾ ਅਤੋਲ ਨਾਮ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਅਵਿਗਤਾ ਸਿਉ ਮਾਨਿਆ ਮਾਨ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਤੁ ॥ ਗਿਆਨੇ ॥

5. ਭਰਮ ਸੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁ ਜੀਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ । 6. ਪੈਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੰਦ ਦੀ ਬੋਝੀ ਕਟੀ ਗਈ । ੧. ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮੁਕਤ ਹੋਏ । ੨. ਨਿਜ ਮਹਲ, ਅੰਦਰਲਾ, ਘਰ ਦਾ ।

ਪੇਖਤ ਸਗਲ ਧਿਆਨੇ । ਤਜਿਓ ਮਨ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨੇ ॥੨॥
 'ਨਿਹਚਲੁ ਤਿਨ ਕਾ ਠਾਣਾ । ਗੁਰ ਤੇ ਮਹਲੁ ਪਛਾਣਾ ॥
 'ਅਨਦਿਨੁ ਗੁਰ ਮਿਲੀ ਜਾਗੇ । ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵਾ ਲਾਗੇ ॥੩॥
 ਪੂਰਨ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਏ । ਸਹਿਜ ਸਮਾਧਿ ਸੁਭਾਏ ॥
 ਹਰਿ ਭੰਡਾਰ ਹਾਥਿ ਆਇਆ । ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ ॥'

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਓਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਖੰਡ ਪਾਣ ਉਪਰ ਹੋਵੇ (Saturation) ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਹੈ 'ਅਘਾਇ-ਅਵਸਥਾ,' ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਪੂਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਖੰਡ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (Supersaturation) । ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰ ਅਤੋਲ ਅਮੋਲ, ਅਰੂਪ, ਸਰੂਪ ਭੰਡਾਰ 'ਹਥ' ਆਇਆ ਤੇ ਪਾਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋਈ—

'ਹਮ ਧਨਵੰਤ ਭਾਗਨ ਸਚ ਨਾਇ ।
 ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ । ੧। ਰਹਾਉ ।
 'ਪੀਉ ਦਾਦੇ ਕਾ ਖੋਲਿ ਡਿਠਾ ਖਜਾਨਾ ।
 ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਭਇਆ ਨਿਧਾਨਾ । ੧ ।
 ਰਤਨ ਲਾਲ ਜਾਕਾ ਕਛੂ ਨਾ ਮੋਲੁ ।
 ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ਅਖੂਟ ਅਤੋਲ । ੨ ।
 ਆਵਾਹਿ ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ ।
 ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੇ ਵਧਦੇ ਜਾਈ । ੩ ।
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕ ਲੇਖੁ ਲਿਖਾਇ ।
 ਸੋ ਏਤੁ ਖਜਾਨੈ ਲਇਆ ਰਲਇ ॥੩॥੧੦੦॥

(ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਇਹੋ 'ਪਿਉ ਦਾਦੇ' ਦਾ ਖਜਾਨਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਖਾਣ ਪੁਰ ਨਿਖੁੱਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਗੋਂ ਵਧਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਅਖੁੱਟ ਭੰਡਾਰ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਮੌਜ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

'ਕਬੀਰ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕੀ ਮਉਜ ਕੋ ਕਹਿ ਕੈਸੇ ਉਨਮਾਨ ।
 ਕਹਿਥੋ ਕਉ ਸੋਭਾ ਨਹੀ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪਰਵਾਨੁ । ੧੨॥'

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ)

1. ਆਸਥਿਰ । 2. ਰਾਤ ਦਿਨ । 3. ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਖਜਾਨਾ ।

ਨੋਟ.—ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਇਉਂ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜੁ ਪਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਾਉਣ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ । 'ਅਖੁਟ ਭੰਡਾਰ' ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਉਹ 'ਨਾਮ' ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

'ਸਬਦ ਅਖੁਟ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਖਾਹਿ ਖਰਚਿ ਧਨੁ ਮਾਲ ।'

ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਓਹ ਅਖੁਟ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

ਸਬਦੁ ਅਖੁਟੁ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕਾ ਖਾਹਿ ਖਰਚਿ ਧਨੁ ਮਾਲੁ ॥੨੦॥

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫)

ਬੱਸ ਇਹ ਸੀ ਉਹ ਅਜ਼ਾਨਾ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੀਆਂ ਮਿੱਠੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਭਰਿਆ ਭੰਡਾਰ ਸਾਰ ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ। ਇਹ ਓਹ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਾਇਆ ਵਾਂਗ ਅਸਾਂ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ, ਜੋ ਖਰਚਨ ਤੇ ਘਟਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ 'ਤੇਟ ਨਾ ਆਵੇ ਵਧਦੇ ਜਾਈ।' ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾਤੜੀ ਨੂੰ ਖਾਵਹਿ 'ਖਰਚਹਿ ਰਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ।'।

ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਬਗੈਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਤਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦਾ ਪਹੀਆਂ ਬਗੈਰ ਚਲਣਾ। ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰਫ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ। ਕਈ ਸੱਜਣ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪੁੱਠੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਆਲ ਪਤਾਲ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਯਾ ਅੱਖਾਂ ਮੂੰਹ, ਨੱਕ, ਕੰਠ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਯਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ। ਪਰ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਮਨ੍ਹਾਂ (ਵਰਜਿਤ) ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਨ-ਹਨ ਹੈ:—

“ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਭੁਇਅੰਗਮਾ ਭਾਠੀ ।
ਰੇਚਕੁ ਕੁੰਭਕੁ ਪੂਰਕੁ ਮਨਹਾਠੀ ।
ਪਾਖੰਡ ਧਰਮੁ ਪ੍ਰੀਤ ਨਹੀ ਹਰਿ ਸਿਉ
ਗੁਰ ਸਬਦ ਮਹਾਰਸੁ ਪਾਇਆ ॥”

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮਹਲਾ ੧)

ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਨ ਨੈਨੇ ਮਿਚਾਉਂ, ਨ ਡਿਭੰ ਦਿਖਾਉਂ ।
ਨ ਕੁਕਰਮੁ ਕਮਾਉਂ, ਨ ਭੇਖੀ ਕਹਾਉਂ ।’
‘ਨਾਸਾ ਮੂੰਦ ਕਰੇ ਪਰਣਾਮੁ ।
ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਨ ਕੋਡੀ ਕਾਮੁ ।
ਆਖ ਮੂੰਦ ਕੋਉ ਡਿਭ ਦਿਖਾਵੇ ।
ਆਧਰ ਕੀ ਪਦਵੀ ਕਹ ਪਾਵੇ ।
ਆਖ ਮੀਚ ਮਗ ਸੂਝ ਨ ਜਾਈ ।
ਤਾਹਿ ਅਨਤ ਮਿਲੈ ਕਿਮ ਭਾਈ ।’

ਅਰਥਾਤ ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ, ਕੰਠ ਮੀਟਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੇ ਸਿਤਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ

੧. ਕੁੰਡਲਨੀ ਨੂੰ ਯੋਗ ਨਾਲ ਸਾਧਣਾ।

੨. ਇਹ—ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣਾ, ਭਰਣਾ ਨਹਿਰਾਣਾ—

ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੇ ਤਿਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਮਨ-ਹਨ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੁਆਸ ਖਿੱਚਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

੩. ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ। ੪. ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।

ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਜਾਪ ਤਾਪ ਗਿਆਨ ਸਭਿ ਥਿਆਨ ।
 ‘ਖਟ ਸਾਸਤਰ ‘ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵਖਿਆਨ ॥
 ਜੋਗ ਅਭਿਆਸ ਕਰਮ ਧੂਮ ਕਿਰਿਆ ।
 ਸਗਲ ਤਿਆਗਿ ਬਨ ਮਧੇ ਫਿਰਿਆ ॥
 ਅਨਿਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਏ ਬਹੁ ਜਤਨਾ ।
 ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਹੋਮੇ ਬਹੁ ਰਤਨਾ ॥
 ਸਰੀਰੁ ਕਟਾਇ ਹੋਮੇ ਕਰਿ ਰਾਤੀ ।
 ਵਰਤ ਨੇਮ ਕਰੈ ‘ਬਹੁ ਭਾਤੀ ॥
 ਨਹੀਂ ਤੁਲੀ ਰਾਮ ਨਾਮ ਬੀਚਾਰ ।
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮ ਜਪੀਐ ਇਕ ਬਾਰ ॥
 ਨਉ ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਫਿਰੈ ਚਿਰ ਜੀਵੈ ।
 ਮਹਾ ਉਦਾਸੁ ਤਪੀਸਰੁ ਥੀਵੈ ॥
 ਅਗਨੀ ਮਾਹੀ ਹੋਮਤ ਪਰਾਨ ।
 ਕਨਿਕ ਅਸੂ ਹੋਵਰ ਭੂਮਿ ਦਾਨ ॥
 ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਕਰੈ ਬਹੁ ਆਸਨ ।
 ਜੈਨ ਮਾਰਗ ਸੰਜਮ ਸੰਜਮ ਅਤਿ ਸਾਧਨ ॥
 ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਕਰਿ ਸਰੀਰੁ ਕਟਾਵੈ ।
 ਤਉ ਭੀ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਨ ਜਾਵੈ ॥
 ਹਰਿਕੇ ਨਾਮ ‘ਸਮਸਰਿ ਕਛੁ ਨਾਹਿ ।
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਗਤਿ ਪਾਹਿ ॥੨॥

ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ ਹੋਮ, ਤਪ, ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ, ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਪਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਪਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸਾਧਨਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਜੁ ‘ਸਗਲ ਤਿਆਗ ਬਨ ਮਧੇ ਫਿਰਿਆ’, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤਾਂ ਹਠ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜ-ਜੋਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭੋਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ‘ਜੁਗਤਿ ॥
 ਹਸਦਿਆ ਖੇਲਦਿਆਂ ਪੈਨੇਦਿਆਂ ਵਿਚੇ ਹੋਵੇ ਮੁਕਤੀ ॥

(ਗੁਜਰ ਕੀ ਵਾਰ)

ਹਾਂ ਜੀ, ਹਸਦਿਆਂ, ਖੇਡਦਿਆਂ, ਟੁਰਦਿਆਂ, ਫਿਰਦਿਆਂ, ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦਿਆਂ

੧. ਛੇ ਸਾਸਤਰ ੨. ਤੁਲ, ਬਰਾਬਰ । ੩. ਮਿਲਣ ਤੇ ਅਤੇ ਆਦਿ ਕੁਝ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੇ ।
 ੪. ਤਰੀਕਾ (ਸਿਰਨ) ।

ਵਿੱਚੇ ਹੀ ਮੁਕਤ.....ਪਰ ਜੇ 'ਜੁਗਤੀ' ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ । ਉਹ ਜੁਗਤੀ ਕੀ ਹੈ ਸਿਮਰਨ' ਦੀ । ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਜੁਗਤੀ ਆ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਰਸ ਆ ਗਿਆ ਉਹ ਇਸ ਸਾਧਨਾ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਕੇ ਹੋਰ ਫੋਕਟ ਕਰਮਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ—

ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਰਾਮ ਰਸਾਇਣ ਮਾਤਾ ।

ਪ੍ਰੇਮ ਰਸਾ ਨਿਧਿ ਜਾਕਉ ਉਪਜੀ ਦੋਡਿ ਨ ਕਤਹੂ ਜਾਤਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਬੈਠਤ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੇਵਤ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਜਨੁ ਖਾਤਾ ।

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਮਜਨ ਕੀਨੋ ਸਾਧ ਧੂਰੀ ਨਾਤਾ ॥੧॥

ਸਫਲੁ ਜਨਮੁ ਹਰਿ ਜਨ ਕਾ ਉਪਜਿਆ ਜਿਨਿ ਕੀਨੋ ਸਉਤੁ ਬਿਧਾਤਾ ।

'ਸਗਲ ਸਮੂਹ ਲੈ ਉਧਰੇ ਨਾਨਕ ਪੂਰਨ ਥ੍ਹਮੁ ਪਛਾਤਾ ॥੨॥੨੧॥

(ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫)

੧. ਐਸ਼ਧੀ, ਦਵਾਈ, ਦਾਰੂ। ੨. ਦਿਲ ਦਾ ਰਸ, ਸੁਆਦ। ੩. ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਦਾ ਹੈ।
੪. ਸਭ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪੁੱਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਰਦਾ ਹੈ ।

੬

ਵਾਹ ਵਾਹ ਨਾਮ

“ਤਿਸ ਕਉ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਜਿ ‘ਵਾਟ ਦਿਖਾਵੈ ॥
ਤਿਸ ਕਉ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’, ਜਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਵੈ ॥
ਤਿਸ ਕਉ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਜਿਸ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥੬॥
‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਤਿਸ ਕਉ ਜਿਸ ਕਾ ਇਹੁ ਜੀਉ ॥
ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਮਥਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਉ ॥
ਨਾਮ ਵਡਾਈ ਤੁਧੁ ਭਾਣੈ ਦੀਉ ॥੭॥
ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਕਿਉ ਜੀਵਾ ਮਾਇ ॥
ਅਨ ਦਿਨੁ ਜਪਤੁ ਰਹਉ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਰਤਿ ਪਾਇ ॥੮॥੧੨॥”

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧)

“ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਬਾਣੀ ਸਚੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਧੀ ਭਾਲਿ ॥
“ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਸਬਦੇ ਉਚਰੈ ‘ਵਾਹੁ’ ਵਾਹੁ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲਿ ॥
‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਕਰਤਿਆ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਸਹਜੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਲਿ ॥
ਸੇ ਵਡਭਾਗੀ ਨਾਨਕਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਿਦੈ ਸਮਾਲਿ ॥”

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧)

“ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥
‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਕਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸਾਲਾਹੀਐ ਤਿਸੁ ਜੇਵਡੁ ਅਵਰੁਨਾ ਕੋਇ ॥”

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩ ਘਰ ੨)

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੁਰਸਿਖ ਨਿਤ ਸਭ ਕਰਹੁ
ਗੁਰ ਪੂਰੇ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਭਾਵੈ ।
ਨਾਨਕ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਜੋ ਮਨਿ ਚਿਤ ਕਰੈ
ਤਿਸੁ ਜਮੁ ਕੇਕਰ ਨੇੜੇ ਨ ਆਵੈ ।’

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵਣਾ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਕਰਹਿ ਲਿਵਲਾਇ !’

(ਵਾਰ ਗੁ: ਮ: ੩)

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖ ਹੈ ਜਿਨਿ ਸਚੁ ਜਾਤਾ ਸੋਇ ।
ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਤਿਖ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ।
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਰਵੇਰੁ ਹੈ ਜਿਸ ਨਿੰਦਾ ਉਸਤਤਿ ਤੁਲਿ ਹੋਇ ।
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੁਜਣ ਹੈ ਜਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀਚਾਰੁ ।
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ।
'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੈ ਜਿ ਸਚੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇ ਸੋਇ ।
ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਜਿਸ ਤੇ 'ਨਾਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ।'

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੪)

'ਵਾਹ ! ਵਾਹ !! ਵਾਹ !!! ਵਾਹ !!!! ਵਾਹ !!!!!.....ਹਾਂ ਜੀ, ਵਾਹ ਵਾਹ,
ਵਾਹ ਵਾਹ, ਵਾਹ ਵਾਹ.....

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ ਬਡਾ ਤਮਾਸਾ ।'
'ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ।'

ਹਾਂ ਜੀ ਨਾਮ ਦਾ ਸਚਮੁਚ ਡਾਢਾ ਅਦਭੁਤ ਤਮਾਸਾ ਹੈ:—

'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਜੀਉ ।'

ਇਹ ਦੋ ਅੱਖਰ 'ਵਾ'-'ਹਿ' ਕੀ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਗਾਗਰ ਵਿੱਚ ਸਾਗਰ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ,

1 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਪਦ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ । ਇਹ ਪਦ 'ਆਹਾ' ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ, ਤੇ ਫਰਕ ਇਉਂ ਹੈ :

'ਆਹਾ' ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹੋਰਾਨੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂਝੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ । 'ਵਾਹ' ਵਿਚ ਹੋਰਾਨੀ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ ਆਨੰਦ ਹੀ ਹੈ । ਇਕ ਅਕਾਲ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਲ ਵਾਚਕ । 'ਆਹਾ' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ 'Sublime' ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਤੇ 'ਵਾਹ' Sublime ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਅਕਾਲ-ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । Sublime ਬਾਬਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਦਵਾਨ ਬਰਕ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

Edmund Burke : the Sublime and Beautiful :—

"The passion caused by the great and sublime in nature is "astonishment" its inferior effects are admiration, reverence and respect. No passion effectually robs of mind of all its powers of acting and reasoning as terror ; and whatever is terrible with regard to sight, is sublime.....I know that some have said that we can contemplate the idea of God without terror or awe. If I may speak of this without impropriety, I will say that no conviction of the justice with which it is exercised, nor of the mercy with which it is tempered can wholly remove the terror that naturally arises from a force which nothing can withstand." ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਹੋ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜੁ 'ਭਉ' 'ਭਾਉ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ 'ਆਹਾ' 'ਵਾਹ' ਵਿਚ !

ਇਹ ਦੋ ਅੱਖਰ ਨਾਮ-ਮਹਾਰਸ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ ।

‘ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ? ਨਾਮ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਡਾਢਾ ਮਿੱਠਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ? ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੁਰਨਰ ਤੇ ਮੁਨਿਜਨ ਕਿਉਂ ਢੂੰਡਦੇ ਹਨ ? ਨਾਮ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਨ-ਖਜ਼ਾਨਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ਨਾਮ ਖਾਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਭਰਪੂਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ‘ਸਰਬ-ਰੋਗ ਕਾ ਅਤ੍ਰਿਖਦ ਨਾਮ’ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ‘ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਕੀ ਬਰਤਨ ਨਾਮ’ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ? ‘ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਕੋਟਿ ਪਾਪ’ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ? ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮ ਦਾਸਾਂ ਦੀ ਓਟ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ? ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ‘ਪਾਰਜਾਤ’ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ? ‘ਨਾਮ ਸੁਨਤ ਦਰਦ ਦੁਖ ਲਥਾ’—ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ ? ‘ਨਾਮ ਤੁਲਿ ਕਿਛੁ ਅਵਰ ਨ ਹੋਇ’—ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਸੁਆਲਾਂ ਦਾ ਬੱਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਜੁਆਬ ਹੈ ਜੁ ਨਾਮ—‘ਵਾਹ ਵਾਹੁ’, ਅਕਹਿ-ਵਸਤੂ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕੌਣ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਹੱਥ, ਕਲਮ, ਕਾਗਜ਼ ਸਭੇ ਅਸ਼ਕਤ ਹਨ, ਜਿਹਵਾ ਆਖ ਆਖ ਕੇ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨੈਣ ਦੇਖ ਦੇਖ ਕੇ ਲਟ ਪੋਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੁਣਨ ਗੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਖੀਵੇ ਤੇ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਦੱਸੋ, ਤਾਂ ਕੌਣ ਦੱਸੇ, ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਕੌਣ ਸੁਣੇ, ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਕਿੰਝ ਵੇਖੋ ? ਹਾਂ ਜੀ, ਕਾਗਤ ਕਲਮ ਤਾਂ ਬਲਹੀਨ, ਅਧੀਨ ਹਨ । ਪਰ ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ-ਮਹਾਰਸ ਦੀ ਜਾਗਦੀ ਤਸਵੀਰ, ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਫੋਟੋ ਇਉਂ ਖਿਚਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ :—

“ਉਇ ਸੁਖ ਕਾ ਸਿਉ ਬਰਨਿ ਸੁਨਾਵਤ ।

ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ ਪੇਖਿ ਪ੍ਰਭ ਦਰਸਨ ਮਨਿ ਮੰਗਲ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਬਿਸਮ ਭਈ ਪੇਖਿ ਬਿਸਮਾਦੀ ਪੂਰਿ ਰਹੇ ਕਿਰਪਾਵਤ ।

ਪੀਓ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲਕ ਜਿਉ ਚਾਖਿ ਗੁੰਗਾ ਮੁਸਕਾਵਤ ।

ਜੈਸੇ ਪਵਨੁ ਬੰਧ ਕਰਿ ਰਾਖਿਓ ਬੂਝ ਨ ਆਵਤ ਜਾਵਤ ।

ਜਾ ਕਉ ਰਿਦੈ ਪ੍ਰਗਾਸ ਭਇਓ ਹਰਿ ਉਆ ਕੀ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ਕਹਾਵਤ ॥੧॥

ਆਨ ਉਪਾਵ ਜੇਤੇ ਕਿਛੁ ਕਹੀਅਹਿ ਤੇਤੇ ਸੀਖੇ ਪਾਵਤ ।

ਅਚਿੰਤ ਲਾਲੁ ਗ੍ਰਿਹ ਭੀਤਰਿ ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਅਗਮ ਜੈਸੇ ਪਰਖਾਵਤ ॥੩॥

ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰੋਕਾਰ ਅਬਿਨਾਸੀ ਅਤੁਲੁ ਤੁਲਿਓ ਨ ਜਾਵਤ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਅਜਰ ਜਿਨਿ ਜਰਿਆ ਤਿਸ ਹੀ ਕਉ ਬਨਿ ਆਵਤ ॥੪॥੮॥

(ਸਾਫ਼ੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਪਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਉਸ ਅਕਹਿ ਸੁਖ (Ineffable-Bliss) ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਰੀਏ ਵੀ ਕਿਸ ਅੱਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਚਾਤ੍ਰਕ ਵਰਗੀ ਤੜਪ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਬੂੰਦ ਧਰਤੀ ਤੇ ਗਿਰਕੇ ਵੀ ਨਿਸਫਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਅਕਹਿ-ਸੁਖ

ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਅੰਤਹ-ਕਰਣ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਦੇ ਹਿੰਡੋਲੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਬੂਟੇ ਬੂਟਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਚਰਜ਼ ਹੋ ਆਤਮ ਰਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਦਬੁਦਾ ਮੁੜ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਮਹਾਂ ਰਸ ਆਖਿਆ ਆਖਣ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਚਾਉ-ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਤੋਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਗੁੰਗੇ ਵਰਗੀ ਮੁਸਕਾਹਟ ਤੋਂ ਕੁਛ ਪਠਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਗੁਰਸਿਖ ਵੀ ਖੀਵੇ-ਪਦ ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਪਿਆ ਹੈ ! ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਪਰਤੱਖ ਕਸ਼ਵੱਟੀ (Touchstone) ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਜੁ ਏਹ ਅਰਸੀ-ਲਾਲ-ਰੰਗਪ ਜਦ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਗੁੱਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ, ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਕੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਅੱਗ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਹਨੇਰੀ ਅਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਕੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਬੀਆਬਾਨ ਤੇ, ਬਿਰਛਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਾਡੀ ਭੈਣ ਆ ਸਾਡੇ ਗੱਲ ਲੱਗੀ ਹੈ ! ਇਧਰੋਂ ਹਵਾ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਉਧਰੋਂ ਵਣ ਤ੍ਰਿਣ ਗਲਵੱਕੜੀਆਂ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਬੱਸ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਵੀ ਏਹੋ ਹੀ ਮਸਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੋ ਚੜ੍ਹ ਗਈ!! ਆਯੂ ਗੁਜਰ ਜਾਵੇ, ਜੁਗ ਉਲਟ ਜਾਣ, ਪਰਬਤ ਘਸ ਜਾਣ, ਪਰ ਨਾਮ ਦੀ ਲਾਲੀ ਨਹੀਂ ਲਹਿੰਦੀ!!! ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਅਗੋਚਰ ਵਸਤੂ ਹੈ 'ਨਾਮ' ! ਇਸ ਦਾ ਮੋਲ ਅਮੋਲ ਤੋਲ ਅਤੋਲ ਹੈ:—

“ਅਚਰਜੁ ਕਿਛੁ ਕਹਨ ਨ ਜਾਈ। ਬਸਤੁ ਅਗੋਚਰ ਪਾਈ। ਰਹਾਉ।

ਮੋਲੁ ਨਾਹੀ ਕਛੁ ਕਰਣੈ ਜੋਗਾ ਕਿਆ ਕੇ ਕਹੈ ਸੁਣਾਵੈ॥

ਕਥਨ ਕਹਣ ਕਉ ਸੋਝੀ ਨਾਹੀ ਜੋ ਪੇਖੈ ਤਿਸ ਬਣਿ ਆਵੈ॥੨॥

ਸੋਈ ਜਾਣੈ ਕਰਣੈਹਾਰਾਂ ਕੀਤਾ ਕਿਆ ਬੇਚਾਰਾ॥

ਅਪਣੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਹਰਿ ਆਪੇ ਪੂਰ ਭੰਡਾਰਾ॥੩॥

ਐਸਾ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਮਨਿ ਚਾਖਿਆ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਰਹੇ ਆਘਾਈ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮੇਰੀ ਆਸਾ ਪੂਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸਰਣਾਈ॥੪॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਅਚਰਜ, ਵਿਸਮਾਦਕ, ਗੁਪਤ-ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਟੋਲਣ ਲਈ ਗੁਰਸਿਖ ਵਣਜਾਰੇ ਅਪਣੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ, ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ

‘ਕਥਨ ਕਹਣ ਕਉ ਸੋਝੀ ਨਾਹੀ, ਜੋ ਪੇਖੈ ਤਿਸੁ ਬਣਿ ਆਵੈ।’

ਹਾਂ ਜੀ, ਆਖਣ-ਵੇਖਣ ਕਥਨੀ-ਬਦਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਇਹ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਤ-ਚਿਤ-ਅਨੰਦ ਦਾ ਨਿਜ-ਰੂਪ, ਅਪਣਾ-ਆਪ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਰਸ-ਗੁੱਧਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ (ਚਮਤਕਾਰ) ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਅੰਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਅਨੰਤ ਦਾ ਝਾਕਾ ਹੈ, ਆਰ-ਪਰ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਪਰੰਪਰ ਦੀ ਮੌਜ ਹੈ। ਅੰਜਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਨਿਰੰਜਨ ਦਾ ਸੂਖਮ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ

ਤਾਂ 'ਅਨਭਉ-ਨਗਰ' (Kingdom of Heaven) ਦਾ ਬੋਨਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਨਗਰ ਹੈ ਜੋ 'ਬੇ-ਗਮ-ਪਰਾ' (City-of-no-woes.) ਆਖੀਦਾ ਹੈ:—

ਬੇਗਮਪੁਰਾ^੧ ਸਹਰ ਕੇ ਨਾਉ ॥ ਦੂਖ ਅੰਦੋਹੁ^੨ ਨਹੀ ਤਿਹਿ ਠਾਉ ॥

ਨਾ^੩ ਤਸਵੀਸ ਖਿਰਾਜੁ ਨ ਮਾਲੁ ॥ ਖਉਫੁ ਨ ਖਤਾ ਨ ਤਰਸੁ ਜਵਾਲੁ ॥੧॥

‘ਅਬ ਮੋਹਿ ਖੂਬ ਵਤਨ ਗਹ ਪਾਈ ॥ਉਹਾਂ ਖੈਰਿ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥ਰਹਾਉ ॥੧॥

‘ਕਾਇਮੁ ਦਾਇਮੁ ਸਦਾ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ॥ ਦੋਮ ਨ ਸਮ ਏਕ ਸੇ ਆਹੀ ।

‘ਆਬਾਦਾਨੁ ਸਦਾ ਮਸਹੂਰ ॥ਉਹਾਂ ਗਨੀ ਬਸਹਿ ਮਾਮੂਰ ॥੨॥

ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਗਨੀ’ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਤਨ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮ ਦੇ ਧਨੀ ਹਨ-ਨਾਮ-ਰਸੀਏ, ਮਸਤ-ਭੋਰੇ, ਮਰ-ਜੀਵੜੇ, ਜਾਗਦੀਆਂ-ਜੋਤਾਂ, ਖਾਲਸੇ !!

ਨਾਮ-ਰਸੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪਛਾਣ (Test) ਕੀ ਹੈ ? ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਣਾ-ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਣ ਝੁਲ-ਝੁਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨਹੀਂ ਬੱਝਦੀ ! ਭਗਤ ਭੀਖਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਪਰਖ (Identification mark) ‘ਨਾਮ-ਰਤਨ’ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੈ:—

“ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਨਿਰਮੋਲਕ

ਪੁੰਨਿ ਪਦਾਰਥੁ ਪਾਇਆ ।

ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਹਿਰਦੈ ਰਾਖਿਆ

ਰਤਨੁ ਨ ਛਪੇ ਛਪਾਇਆ ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਇਕੁਰ ਦਾ ਅਨਮੁੱਲ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੇ ਯਤਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਛੁਪਾ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਮਸਤੀ ਹੈ ਜ ਅਪਣਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਆਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਸੱਚ ਨਹੀਂ-ਜੁ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜੰਮੇ ਨਹੀਂ ਛੁਪਦੇ ? ਤੇ ਆਤਮ-ਚੰਨ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ -ਅਕਾਸ਼, ਪਤਾਲ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ, ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ‘ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇੱਕੀ (੨੧) ਕੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ-੭ ਦਾਦਕੀਆਂ, ੭ ਨਾਨਕੀਆਂ, ੭ ਅਪਣੀਆਂ-ਅਗਲੀਆਂ :-

“ਸੋਤ ਜਨਾ ਕੇ ਹਰਿ ਜੀਉ ਕਾਰਜ ਸਵਾਰੇ ।

੧. ਜਿਥੇ ਗਮ ਫਿਕਰ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

੨. ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ।

੩. ਨਾ ਇਥੇ ਅਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਾਲੀਆ ਦੇਣ ਦਾ ਡਰ, ਨਾ ਹਾਰਨ ਦਾ ਭੈ ।

੪. ਡਾਢਾ ਸੋਹਣਾ ਵਤਨ (ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਦੀਵ ਸੁਖ ਹੈ) ।

੫. ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਇਥੇ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਵਸਨੀਕ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ।

੬. ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਇਮ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ । ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਉਥੇ ਵਸਦੇ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਜਨਾ ਕੇ ਇਕੀਹ-ਕੁਲ ਉਧਾਰੇ ।”

(ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੧)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਨਾਮ-ਚੰਦ੍ਰਮਾਂ ਉਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਇਹੋ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੱਸੀ ਹੈ:

“ਜੈਸੇ ਤੇ ਮਿਠਾਟੀ ਰਾਖੀਐ ਛਿਪਾਇ ਜਤਨ ਕੈ,
ਚੀਟੀ ਚਲ ਜਾਇ ਚੀਨ ਤਾਹਿ ਲਪਟਾਤੀ” ਹੈ ।
ਦੀਪਕ ਜਗਾਇ ਜੈਸੇ ਰਾਖੀਐ ਦੁਰਾਇ ਗ੍ਰਿਹ,
ਪ੍ਰਗਟ ਪਤੰਗ ਤਾਂ ਮੇ ਸਹਿਜ ਸਮਾਤ ਹੈ ॥
ਜੈਸੇ ਤੇ ਬਿਮਲ-ਜਲ^੧ ਕਮਲ ਇਕਾਂਤ ਬਸੈ,
ਮਧੁਕਰ^੨ ਮਧੁ ਅਚਵਨ ਤਹਿ ਜਾਤ ਹੈ ।
ਤੈਸੇ ਗੁਰਮੁਖ ਜਿਹ ਘਟ ਪ੍ਰਗਟਤ ਪ੍ਰੇਮ^੩,
ਸਕਲ ਸੰਸਾਰ ਤਿਹ ਦੂਰ ਬਿਲਬਾਤ ਹੈ ।”

(੪੧੦ ਕਬਿਤ)

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੰਡ ਲੁਕੀ ਹੋਣ ਦੀ ਕਨਸੋ ਕੀੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਪਕ ਦੇ ਚਾਨਣ ਦਾ ਪਤੰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਆਪੇ ਹੀ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇਵਰਾ ਕਵਲ-ਰਸ ਨੂੰ ਢੂੰਢ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਵੀ ਨਾਮ-
ਰਸ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੀਵਾ ਦੀਵੇ ਨਾਲ ਬਲਦਾ ਹੈ:—

ਮਾਈ ਰੀ ਮਨੁ ਮੇਰੇ ਮਤਵਾਰੇ ।
ਪੇਖਿ ਦਇਆਲ ਅਨਦ ਸੁਖ ਪੂਰਨ
ਹਰਿ ਰਸਿ ਰਪਿਓ ਖੁਮਾਰੇ । ੧ । ਰਾਹਉ ।
ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਉਜਲ ਜਸੁ ਗਾਵਤ
ਬਹੁਰਿ ਨ ਹੋਵਤ ਕਾਰੇ ।
'ਚਰਣ ਕਮਲ ਸਿਉ ਡੋਰੀ ਰਾਚੀ
ਭਟਿਓ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰੇ । ੧ ।
ਕਰੁ ਗਹਿ ਲੀਨੇ ਸਰਬਸੁ ਦੀਨੇ
'ਦੀਪਕ ਭਇਓ ਉਜਾਰੇ ।

੧. ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਵਰਗੇ ਨਾਮ-ਰਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ੨੧ ਕੁਲਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਰਦਾ ਹੈ ।

੨. ਕੀੜੀ ਖੰਡ ਨੂੰ ਅਵਸ ਢੂੰਢ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲਿਪਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

੩. ਨਿਰਮਲ-ਪਾਣੀ ।

੪. ਫੁੱਲ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਵਾਸਤੇ ਭੋਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

੫. ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

੬. ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਤੇ ਨਾਮ ਰਸ ਪਾਣ ਲਈ ਵਿਲਕਦਾ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

੭. ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮ ਦੀ ਡੋਰੀ ਜੁੜ ਗਈ ।

੮. ਆਤਮ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਪਾਇਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕੁਲ ਤਰ ਗਏ ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਸਿਕ ਬੇਰਾਗੀ
ਕੁਲ ਸਮੂਹਾਂ ਤਾਰੇ । ੨ । ੮੭ । ੧੧੦ ।

ਇਹ ਹੈ ਨਾਮ ਦੀ ਵਾਹ-ਵਾਹ, ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਮਹਿਮਾਂ, ਨਾਮ ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਬਰਖਾ, ਨਾਮ ਦੀ ਅਮਿਟ-ਜੋਤ !!

ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ?

‘ਆਵਹੁ ਭੈਣੇ ਗਲਿ ਮਿਲਹ ਅੰਕਿ ਸਹੇਲੜੀਆਹ ।

ਮਿਲ ਕੈ ਕਰਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੇਮੂਥ ਕੰਤ ਕੀਆਹ ।’

ਆਵਹੁ ਭੈਣੇ, ਗਲ ਮਿਲੀਏ ਤੇ ਵਿਛੜੇ-ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ । ਅਬਚਲੀ-ਜੋਤ (Undying Flame) ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਨਾਮ ਉਪਰ ਸਾਡੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਭਰਾ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਟਰੈਕਟ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਟਰੈਕਟ ਅਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਮੁੱਲ ਜੇ ਅਪਣੇ ਜਿੱਡਾ ਸੋਨਾ ਵੀ ਪਾਏ ਤਾਂ ਵੀ ਥੋੜਾ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਟਰੈਕਟ ਨੂੰ ਨਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਗਾਕੇ ਪੜ੍ਹਨ । ਖਾਲਸਾ ਟਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਮ ਰਸ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰੀਪੂਰਨ ਸਨ । ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਅੰਮੀਜਾਇਤਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕੋ ‘ਮਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਾਂ । ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਚਮੁਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ ਸਨ ਤੇ ਜਾਗਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਸਦਾ ਲਈ ਜਾਗਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਸ ‘ਅਬਚਲੀ-ਜੋਤ’ ਵਾਲੇ ਟਰੈਕਟ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਐਮਰਸਨ (Emerson) ਅਮ੍ਰਿਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਿਖਾਰੀ, ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:—

“ਇਹ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜੋਤੀ, ਅੰਦਰ ਦਾ ਚਾਨਣ ਵਿਰਲੇ ਵਿਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ-ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਸੱਚੇ ਮਹਜ਼ਬੀ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਅਕਲ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ, ਤੀਖਣਤਾ ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੋੜ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋਵੇ । ਬੌਧੇ ਇਹੋ ਸਭਥੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

“ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਸ਼ਾਹ, ਕਾਲਿਆਂ ਗੁਬਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਨੀਏ ਵਾਸਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਸਤੇ ਦੇ ਲਸਕਾਰੇ ਵਾਂਗ ਇਹ ਬਿਜਲੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕਾਂਦ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਜਿਹਾ ਦੱਸ ਕੇ ਫਿਰ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

੧ : ਸਾਡੀ ‘ਗੁਰਦੇਵ ਮਾਤਾ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਹਨ ।

ਹਨੇਰਾ !...ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਡਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀ-ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਕਦੀ ਆਣ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਕੜ ਕੇ ਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸੂਰਜਾਂ ਵਾਂਗ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਦੀ ਛੱਤ ਪਰ ਇਉਂ ਲਾ ਲਈਏ ਜਿੱਦਾਂ ਅਨੇਕਾ ਤਾਰੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਗਮਗ ੨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ; ਸਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦਾ ਜਾਗਦਾ ਬਲਦਾ ਅਕਾਸ਼ ਸਦਾ ਮੱਧਮ, ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ, ਤਾਰਾ-ਚਾਨਣ ਦੇਂਦਾ ਰਹੇ, ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਈਏ !!!

ਸੁਆਲ ਇਹ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਛਪਣ-ਛੋਤ ਖੇਡਦੀ ਹੈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਟੁਟ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸੁਆਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤਨੇ ਸਾਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਰੜਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਧੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਇਹ ਉੱਚੀ ਘਾਟੀ ਦੂਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮੈਂ ਦਿਨ ਨਹੀਂ, ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਮਹੀਨੇ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਸਾਲ ਲਾਏ ਹੋਣਗੇ:—

“ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ॥
ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ।”

(ਜਪੁਜੀ)

ਇਸ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਟੀਕੇ ਪੜ੍ਹੇ ਪਰ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਗਈ ਹਿਰਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਤਾਰਿਆਂ-ਜੜੀ ਛੱਤ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਹਾਉਣ ਸਮੇਂ, ਅੱਧੀ-ਰਾਤੀਂ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਅਚਣਚੇਤ ਨੀਂਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਉਪਰ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਪੱਟੀ ਉੱਪਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਉਤਰ ਕੀ ਸੀ? ਇਹ ਜੁ ਕਲਿਆਣ ਯਾ ਮੁਕਤੀ (ਸੁਅਸਤ) ਮਾਇਆ (ਆਥ) ਤੋਂ ਬੱਸ ਇਕੋ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ? ਜੇ ‘ਬਾਣੀ-ਬਰਮਾਉ’—ਉਸ ‘ਬਾਣੀ’ ਨੂੰ ਪਕੜੀਏ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ‘ਬਾਣੀ’ ਅਟੁਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਦੀ-ਕਲਾ (ਸਦਾ ਮਨ ਚਾਉ) ਵਿਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ‘ਬਾਣੀ’ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ‘ਬਾਣੀ’ (ਸੁਹਾਣ) ਸੁਹਣੱਪ ਸੁੰਦਰਤਾ (Beauty) ਦਾ ਪੁਰਣ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਇਹੋ ਵਸਤੂ ਸੱਤ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਸੱਤ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਿਨਸ-ਜਾਣਗੀਆਂ ਪਰ ਇਹ ‘ਬਾਣੀ’ ਨਹੀਂ ਬਿਨਸੇਗੀ। ਇਹ ‘ਬਾਣੀ’ ਕਿਹੜੀ ਸੀ? ਇਹ ਤਾਂ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਮਧੁਰ-ਮਧੁਰ, ਰਸ-ਭਿੰਨੜੀ ਝਰਨਾਟ ਸੀ—ਉਹ ਅਟੁਟ-ਅਬਚਲੀ ਜੋਤ, ‘ਸਦਾ ਮਨ ਚਾਉ’ ਵਾਲੀ, ਜਿਹੜੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ‘ਤਣੀ’ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਛੋੜਿਆਂ ਨਹੀਂ ਛੁਟਦੀ, ਤੋੜਿਆਂ ਨਹੀਂ ਟੁਟਦੀ—ਐਸੀ ਮਾਧੋ ਖਿੰਚ ਤਣੀ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ ‘ਧੁਰ-ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ । ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ ॥’

‘ਬਲੇ ਸਾਹਿਬ ਕੈ ਭਾਣੈ । ਦਾਸੁ ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮ ਵਖਾਣੈ ॥’

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ ‘ਬਾਣੀ’ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀਉ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

‘ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਨਤ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਦ੍ਰਵਿਆ

ਮਨੁ ਭੀਨਾ, ਨਿਜ ਘਰਿ ਆਵੈਗੇ ।’

(ਕਾ: ਮ: ੮)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਇਹੋ ਹੈ:-

‘ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਮੀਠੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰ ।

ਜਿਨਿ ਪੀਤੀ ਤਿਸੁ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ।’

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ ‘ਬਾਣੀ’ ਜਾਂ ‘ਗੁਪਤ ਨਾਮ’ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਘਟ ਘਟ ਵਿੱਚ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ—

ਗੁਪਤਾ-ਨਾਮੁ ਵਰਤੈ ਵਿਚ ਕਲਜੁਗਿ

ਘਟਿ ਘਟਿ ਹਰਿ ਭਰਪੂਰਿ ਰਹਿਆ ।

ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਤਿਨਾ ਹਿਰਦੈ ਪ੍ਰਗਟਿਆ

ਜੋ ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ਭਜਿ ਪਇਆ ।

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੩)

ਇਹ ‘ਗੁਪਤ-ਨਾਮ’ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਕਹਿ ਵਸਤੂ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਦੀ ਫਰਜ਼ੀ ਤਸਵੀਰ (Mental Picture) ਖਿੱਚਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸੁਖ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੋ ਜਿਹੜਾ ਸੁਹਾਗਣ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਦੇਰ ਦੀ ਵਿਛੜੀ ਹੋਈ, ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕਵੇਤ, ਨਿਸਚਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੱਪੜਨ ਉਤੇ ਕੰਠੇ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਛੱਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਅਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਵੇਖਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਉਲਟ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਡੀਆਂ ਚੁੱਕ ੨ ਅਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਮੁੜ ਝਾਤਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਜੁ ਕਿਹੜਾ ਵੇਲਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਮੁਖੜਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਉਸ ਜੇਬਨਵੇਤ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਸਸੀਰ ਉਪਰ ਕੀ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਕਿਹੀ ਕੰਬਣੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਝਰਨਾਟ ਉਸਦੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਵਗ ਤੁਰਦੀ ਹੈ !! ਇਹ ਰਸ ਕੀ ਸੀ ? ਮਿਠੜੀ ਕੰਬਣੀ, ਭਿੰਨੜੀ ਝਰਨਾਟ ! ਬੱਸ ਇਹੋ ਕੁਝ ! ਜਦ ਜਦ ਮਾਂ ਅਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹੀ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ! ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਨੰਨ੍ਹੇ ਬਾਲਕ ਉਪਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਪੀੜ ਮਿੱਠੀ

ਕੰਬਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ? ਬਸ ਓਹੋ ਮਧੁਰ ਕੰਬਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਓ ਜੋ ਸਾਲ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇਕੇ ਘਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਤੀਜੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਤਾਰ ਆਉਣ ਪਰ 'ਪਾਸ' ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਕਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਲਹਿਰ (ਕੰਬਣੀ) ਉਸਦੇ ਜੱਸੇ ਉਪਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ! ਬੱਸ, ਇਹੋ ਹੀ ਕੰਬਣੀ, ਏਹੀ ਝਰਨਾਟ, ਏਹੋ ਹੀ ਲਰਜ਼ਸ, ਇਹੋ ਹੀ ਗਦ-ਗਦ, ਏਹੋ ਹੀ ਥਰਕੰਬਣੀ 'ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਾਸ' ਹੋਣ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਥਰਕੰਬਣੀ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਇਕ ਥਰਬਰਾਹਟ ਹੈ, ਇਕ ਰੁਣ-ਬੁਣ ਹੈ, ਇਕ ਅਕਾਸ਼-ਮੰਡਲ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਮੌਜ-ਝਕੱਲਾ, ਵਾ-ਵਰੋਲਾ (Vibration) ਹੈ। ਜੋ ਸੱਜਣ ਸਾਇੰਸ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਸੇ ਥਰਕੰਬਣੀ (Vibration) ਦਾ ਦੁਜਾ ਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ 'ਸੱਚੀ-ਟਕਸਾਲ' ਅਖੀਰਲ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਕੀ ਹੈ? ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਪਣੀ ਦੇਹ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਜਦ ਘੜ ਕੇ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਫ਼ ਹੋਣ ਅਤੇ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਉਪਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਕੀ ਹੈ? 'ਨਾਮ'! ਤੇ 'ਗੁਪਤ-ਨਾਮ' ਕੀ ਹੈ? 'ਸ਼ਬਦ' ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕੀ ਹਨ? ਰਸ-ਭਿੰਨਤਾ ਝਰਨਾਟ, ਅਨੰਦ ਦੀ ਕੰਬਣੀ, ਆਤਮਾ-ਹਿੰਡੋਲਾ, ਦਾ ਝਕੱਲਾ, ਆਤਮ-ਰਸ ਦਾ ਵਾ-ਵਰੋਲਾ, ਮੌਜ, ਮਸਤੀ, ਬੁਨਿ!!! ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵੀ (ਜਪੁ) ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਕੇ 'ਸ਼ਬਦ' (ਘੜੀਐ ਸ਼ਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ) ਤੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ 'ਸ਼ਬਦ' ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਓਹ ਦਾਮਨੀ-ਜੋਤ (Electric-light) ਹੈ ਜੋ ਅਬਚਲ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਭੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਓਹ ਸੂਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਚੰਦ੍ਰ, ਤਾਰਾ-ਗਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਮੂਲ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਤ ਹੈ (Primeival energy) ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:—

"ਏਕੋ ਸ਼ਬਦੁ ਏਕੋ ਪ੍ਰਭੁ ਵਰਤੇ
ਸਭ ਏਕਸੁ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਚਲੈ ॥"

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੩)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਮਿਠੜੀ ਕੰਬਣੀ, ਆਤਮ-ਲਹਿਰ ਨੇ ਹੀ ਬਿਜਲੀ (Electricity) ਬਣਕੇ ਸਭ ਸਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬਿਨ-ਬੰਧਾਂ ਖੜਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਪਰਲੋ ਨਾਮ (ਸ਼ਬਦ) ਤੋਂ ਹੀ ਦੱਸੀ ਹੈ:—

1. ਸਲੋਕ ਜੋ ਅੰਤ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ (Review) ਹੈ।

2. ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਭ ਜਗਤ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਕਵਾਉ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥

“ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥.....
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਆਗਾਸ ਪਾਤਾਲ ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲ ਆਕਾਰ ॥
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਪੁਰੀਆ ਸਭ ਭਵਨ ॥ ਨਾਮਕੇ ਸੰਗ ਉਧਰੇ ਸੁਨਿ ਸੁਵਨਿ ॥
(ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਹ ‘ਨਾਮ’ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

“ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਸਭੁ ਕੋਈ ਕਹੈ ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਤਾ ‘ਨਾਮੁ’ ਲਹੈ ॥”
ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ‘ਨਾਮ’ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਕਰਕੇ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਰਸਨਾ ਵਾਲਾ ਨਾਮੁ ਤੋਟਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਦੂਜਾ ਗੁਪਤ ‘ਨਾਮ’ (ਸ਼ਬਦ)
ਰਾਤ-ਦਿਨ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਰੁਣ—ਬੁਣ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ:—

ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ ਰਹੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਏਕ ਸਬਦਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੪)

ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਤਾਂ ਆਉਣ-ਜਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਇਸੇ
ਕਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ‘ਸੱਚਾ ਨੀਸਾਨ’ ਹੈ—

“ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸਰ ਨਿਹਚਲੁ ਸਚੁ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥”

(ਕਲਿਆਣ ਮਹਲਾ ੫)

ਇਹ ਉਹ ਮਿੱਠਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਲਈ ਗੁਰ ਸਿੱਖ ਟੋਰਿਆ ਸੀ:—

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਮਹਾ ਰਸੁ ਮੀਠਾ ।

ਐਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਅੰਤਰਿ ਡੀਠਾ ।

ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ਪੂਰਾ ਪਦੁ ਹੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਧ੍ਰਾਪਿਓ ਤਨਿ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ।

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧)

ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੋਰੋਵਰ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ, ਬਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਪਤ-
ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੁਕਟ ਦੇ ਹੇਠਲਾ ਖੂਹ (ਕੂਪ) ਹੈ:—

‘ਉਪਰਿ ਕੂਪੁ ਗਗਨ ਪਨਿਹਾਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਣਹਾਰਾ ।

ਜਿਸ ਕੀ ਰਚਨਾ ਸੇ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ਵੀਚਾਰਾ ।

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧)

ਇਹ ਉਹ ਅਬਚਲੀ ਜੋਤ ਹੈ, ਅਖੁਟ ਭੰਡਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਮਰਸਨ (Emerson)
ਲੱਭਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ
ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ । ਇਹ ਉਹ ਗੁੱਝੜਾ ਲਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਢੂੰਡਣ ਟੁਰਦੇ ਹਨ:—

‘ਗੁਝੜਾ ਲਧਮੁ ਲਾਲੁ ਮਥੈ ਹੀ ਪਰਗਟੁ ਬਿਆ ।

ਸੋਈ ਸੁਹਾਵਾ ਥਾਨੁ, ਜਿਥੈ ਪਿਰੀਏ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੂ ਵਠਿਆ ।’

੧. ਆਸਰੇ ਉਪਰ ਖੜੇ ।

੨. ਸਿਰ ਵੱਲ ।

ਇਹ ਉਹ ਲਾਲ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰਾਤ ਦਿਨ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਗਾਸ ਯਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ :—

‘ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਚਾਨਣ ਚਾਉ ਉਪਜੈ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਕਾ ਮਨਿ ਵਸੈ ।’

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧)

ਹਾਂ ਜੀ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੋਭਾ ਬੱਸ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਹੈ :—

‘ਇਸੁ ਜੁਗ ਮਾਹਿ ਸੋਭਾ ਨਾਮ ਕੀ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਸੋਭ ਨ ਹੋਇ ।

ਇਹ ਮਾਇਆ ਕੀ ਸੋਭਾ ਚਾਰਿ ਦਿਹਾੜੇ, ਜਾਦੀ ਬਿਲਮੇ ਨ ਹੋਇ ।’

ਇਹ ਉਹ ਅਟੱਟ, ਅਬਚਲ ਜੋਤ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ, ਇਹ ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਖਿਨ ਲਈ ਚਮਕ ਕੇ ਲੋਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦਮਬਦਮ, ਲਗਾਤਾਰ ਚਮਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ! ਅਸੀਂ ਲੋਕ ਉਂਘ ਭੁੱਖ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਹ ਸੱਤਾ, ਇਹ ਬਿਜਲੀ, ਇਹ ਦਾਮਨੀ, ਇਹ ਬਲ, ਇਹ ਮਹਾਂ-ਸ਼ਕਤੀ ਹਰ ਵੇਲੇ, ਹਰ ਮਿੰਟ ਸਕਿੰਟ ਰਾਤ ਦਿਨ, ਜੁਗ ਜੁਗ ਸਦੀਵ ਜਾਗਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਾਗਦੀ ਪਰਮ-ਜੋਤ ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਉਹ ਸੱਤ ਹੈ ਜੋ ‘ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗ ਜੁਗ ਏਕੋ ਵੇਸੁ’ ਹੈ ।

ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਹੈ ?

‘ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ !’

(ਜਪੁਜੀ)

ਅਸੀਂ ਉਤੇ ਤੱਕ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ ! ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਥਰਕੰਬਣੀ (Vibration) ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਝੀਣੀ—ਝੀਣੀ ਝਰਨਾਟ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸ ਚਿਜ਼ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਹੈ ? ਆਦਮੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ—ਤਿੰਨ, ਮਨ ਤੇ ਜੀਉ ਯਾ ਆਤਮਾ । ਤਨ ਵਿੱਚ ਮਨ ਹੈ, ਤੇ ਮਨ ਜੀਉ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੈ ਸੁਖ—ਦੁਖ ਤਨ ਮਨ ਨੂੰ ਪਕੜਦੇ ਹਨ, ਆਤਮਾ ਯਾ ਜੀਉ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਥਰਕੰਬਣੀ ਜਿਹੜੀ ਸਬਦ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਤਨ ਮਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਇਹ ਉਪਰ ਜਾਕੇ ਜੀਉ (ਆਤਮਾ) ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂ-ਉਤਮ ਤੇ ਮਹਾਂ-ਸੂਖਮ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਲਹਿਰਾਉ ਯਾ ਲਰਜ਼ਸ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਤੱਤ ਤੇ ਪਰਮ ਤੱਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਪਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਤਮ ਬੁੰਦ ਦੇ ਪਰਮਾਤਮ—ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਸੁਧ—ਆਤਮਾ ਅਰਥਾਤ ਸਾਖੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਲਗਾਉ ਦਾ ਰਸ ਹੈ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ (ਮਾਇਆ) ਦਾ ਚਮਤਕਾਰਾ

1. ਢਿੱਲ ।

2. ਤਨ ਬੜਾ ਸਬੂਰ ਹੈ, ਸੂਖਮ ਹੈ, ਜੀਉ (ਆਤਮਾ) ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹੈ ।

ਨਹੀਂ । ਕਰਮ—ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤਾਂ ਮਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹਨ, ਤੇ ਨੌ ਗੋਲਕਾਂ ਵੀ ਤਨ ਵਿਚ ਹਨ ; ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਜੀਉ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਹੈ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਸੱਜਨ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਘੁੰ ਘੁੰ ਯਾ ਹਵਾ ਸਾਂ ਸਾਂ ਸਮਝਕੇ ਭੁਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ; ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਤਾਂ ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਅਸਲੀ ਕੋਈ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ! ਇਹ ਤਾਂ ਆਤਮ—ਰਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ—ਆਪ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸੁਰਤੀ ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਅਪੜਦੀ ਹੈ ਤਦ ਅੱਖਾਂ, ਜਿਹਵਾ ਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਖਾਸ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ! ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਬੰਦ ਕਰੇ ਭਾਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਜਿਹਵਾ ਭਾਵੇਂ ਸੁਆਦ ਲਵੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਲਵੇ, ਇਹ ਇਕ—ਰਸ ਸ਼ਬਦ, ਇਹ ਆਤਮ—ਬੰਕ ਅਟੁਟ ਠਾਠਾਂ ਮਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਜਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਟੁੱਭੀਆਂ ਮਾਰਨਾ, ਇਸ ਮਹਾਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਤਰਨਾ, ਇਸ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਬੇੜਾ ਟੋਰਨਾ, ਇਸ ਰਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ 'ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ' । ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ ! ਇਹ ਕਲਾ ਸੁਰਤੀ ਦੀ ਤੇ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ (ਜੀਉ) ਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਬਾਹਰ ਦੇ ਗਾਣੇ, ਸ਼ਬਦਾਂ, ਕਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਨਗਮਿਆਂ ਨਾਲ ਖਾਸ ਤਅੱਤਕ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਬੱਰਾਟ, ਲਰਜਸ, ਮੰਜ, ਝਰਨਾਟ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਮਿਠੜੀ ਹੈ ਜੁ ਦੁਧ, ਖੰਡ, ਮਾਖਿਓਂ ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ :—

ਫਰੀਦਾ ਸਕਰ ਖੰਡੁ ਨਿਵਾਤ ਗੁੜੁ ਮਾਖਿਓ ਮਾਂਝਾ ਦੁਧ ॥

ਸਭੇ ਵਸਤੁ ਮਿਠੀਆਂ ਰਬ ਨ ਪੁਜਨਿ ਤੁਧੁ ॥੨੭॥

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਡਾਢੀ ਮਿਠੜੀ ਭੀਨੀ ਭੀਨੀ ਮਧੁਰ ਮਧੁਰ ਝਰਨਾਟ ਹੈ ਜੋ ਕਰੋੜਾਂ ਰਸਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਹੈ :—

ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡਾਂ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸੰਗ ਬਨੇ ।

ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਭਨੇ ।

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਇਹ ਉਹ ਬਰਖਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਜਲਨ ਨੂੰ ਬੁਝਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਸੂਰਜ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮਿਟਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਚੰਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ—ਵੇਖੀ ਜੋਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਆਤਮ ਜੋਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਖੜੋਤੇ ਹਨ । ਜੇ ਇਹ ਸੱਤਾ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਨਾ ਚਮਕਦਾ, ਜੇ ਇਹ ਸੱਤਾ ਚੰਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਚੰਨ ਨਾ ਲਿਸਕਦਾ । ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਦਸਮ—ਪਿਤਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

‘ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ । ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ’ ॥

‘ਨਮੋ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ’ ॥

(ਜਾਪ)

ਏਥੇ ਨਮੋ (ਨਿਮਸ਼ਕਾਰ) ਸੂਰਜ ਯਾ ਚੰਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਖੀ ਬਲਕਿ ਓਸ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਆਖੀ ਹੈ ਜੋ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਣ ਤੇ ਚੰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੂਰਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹੈ ਤੇ ਚੰਨ ਦਾ ਚੰਨ।

ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਮਹਾਂ—ਬਲੀ, ਉਹ ਮਹਾਂ—ਪੂਰਨ, ਅਨਾਹਤ ਸੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਚੰਨ, ਸੂਰਜ, ਅਕਾਸ਼, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੋ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਜੁਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ :—

‘ਸਬਦੋ ਧਰਤੀ ਸਬਦ ਆਕਾਸ਼ । ਸਬਦੇ ਸਬਦ ਭਇਆ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ।

ਸਗਲੀ ਸ੍ਰਿਸਟ ਸਬਦ ਕੇ ਪਾਛੇ । ਨਾਨਕ ਸਬਦ ਘਟੇ ਘਟ ਆਛੇ ।’

ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਹੈ ? ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਮੁਢਲੀ ਸੱਤਾ ਯਾ ਤ੍ਰਾਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਖੰਡਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨ—ਬੰਨਾਂ ਖੜਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦਾ ਸੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਕੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਣ ਇਸੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਘਟਾਂ ਘਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਹੈ; ਪਰ ‘ਪਰਗਾਸ਼’ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਨਾਉਂ ‘ਗੱਜ ਖਲੋਂਦਾ’ ਹੈ ਜਦ ਅਟੁਟ—ਤਾਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਅਕਹਿ—ਲਹਿਰਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚ ਵਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਿੱਠੀ—ਮਿੱਠੀ ਰਸਭਿੰਨਤਾ ਝਰਨਾਟ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਤਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੁੰਤਿਆਂ ਜਾਗਦਿਆਂ, ਟੁਰਦਿਆਂ, ਫਿਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ‘ਹਰੀਮੰਦਰ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀ’ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਤੇੜੀ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਗੱਜੇ ਤਦ ਤੇੜੀ ਇਹ ਦੇਹੀ ਮਸਾਣ ਹੈ :—

‘ਬਿਨੁ ਸਬਦੇ ਸੁਣੀਐ ਨ ਦੇਖੀਐ ਜਗੁ ਬੋਲਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਭਰਮਾਇ ।’

(ਆਸਾ ਮ: ੩)

ਸਤਿ—ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਅਨੰਦ ਦਾ ਚਾਉ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਅਟੁਟ ਤਾਰ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਆਦਮੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਟੱਪ ਮਹਾਂਕਾਲ ਯਾ ਅਕਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਤਾਂ ਪਉੜੀ ਸੀ, ਯਾ ਪਹਾੜੀ ਸੜਕ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੰਘਕੇ ਹੁਣ ਗੁਰਸਿੱਖ ਪਰਬਤ ਦੇ ਉਪਰ ਆ ਅੱਪੜਿਆ—ਇਹ ਹੋਈ ਨਾਮ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪਰ ਇੱਥੇ ਮੰਡਲ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਪਰਬਤ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਧਰੂ—ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਉਡਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਖੰਭਾਂ (Wings) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ—ਨਾਮ ਤੇ ਸੇਵਾ। ਇਹ ਦੋ ਖੰਭ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਚਿੰਤ ਹੀ ਆ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਸਿਰ ਤਲੀ ਉਪਰ ਰੱਖ

ਲਈਏ :-

‘ਖੰਭ ਵਿਕਾਂਦੜੇ ਜੇ ਲਹਾਂ ਘਿੰਨਾ ਸਾਵੀ ਤੋਲਿ ।
ਤੰਨਿ ਜੜੀਏ ਆਪਣੇ ਲਹੀ ਸੁ ਸਜਣੁ ਟੋਲਿ ।
ਸਜਣੁ ਸਚਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੁ ਸਿਰਿ ਸਾਂਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹੁ ।
ਜਿਸ ਪਾਸਿ ਬਹਿਨਿਆ ਸੋਹੀਐ ਸਭਨਾ ਦਾ ਵੇਸਾਹੁ ।

(ਸੁਲੋਕ ਮ: ੫)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਬਦ ਗੱਜ ਪਵੇ :-

‘ਸਫਲ ਜੀਵਨੁ ਸਫਲੁ ਤਾਕਾ ਸੰਗੁ ।
ਜਾਕੈ ਮਨਿ ਲਾਗਾ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ।
ਜੈ ਜੈ ਸਬਦੁ ਅਨਾਹਦੁ ਵਾਜੈ ।
ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਅਨੰਦ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭੁ ਗਾਜੈ ।’

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲਿਖੇ ਵੀ ਪਏ ਹਨ। ਸਾਡੀਆਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪੋਥੀਆਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ (ਨਾਮ) ਦੀ ਹੀ ਸੋਭਾ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਤੇ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਵੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਸੇ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਟੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਝਾਂ ਅਪਣੇ ਵਕਤੋਂ ਬੇਵਕਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ? ਘਰ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਹੈ ਜੁ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਫਰਕ ਪਵੇ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਵ ਇਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੀ ਹੈ? ਆਉ ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ। ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ- ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਜੀਉ। ਤਨ ਬਾਹਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌ ਗੋਲਕਾਂ ਹਨ-ਦੇ ਅੱਖਾਂ, ਦੋ ਸੁਰਾਂ, ਇੱਕ ਮੂੰਹ, ਦੋ ਕੰਨ, ਲਿੰਗ, ਗੁਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਮਨ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਪਰ ਸੁਆਰ ਹੋ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀ, ਹੈ ਓ ਕਦੀ ਇਸ ਇੰਦਰੀ ਵੱਲ ਦੇੜਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਉਸ ਵੱਲ। ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਭੱਕਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਕੰਨਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੰਨ ਸੌਂਢਣੇ ੨ ਬਾਹਰਲੇ ਰਾਗ ਸੁਣਦੇ ਹਨ; ਜਦ ਜਿਹਵਾ ਵੱਲ ਰੁਖ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਂਤ ੨ ਦੇ ਖਾਣੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਮਨ ਵਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੰਜੇ ਇੰਦਰੇ ਵਸ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਮਾਨੋ ਉਹ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜੇ ਦਫ਼ਿਆ (ਇੰਦਰੇ) ਨਿਕਲੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜੇ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿੱਚ ਜਲ-ਧਾਰਾ ਰੋਕੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਮਨ ਤਦ ਤੋੜੀ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਜਦ ਤੋੜੀ ਮਨ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਡੰਡਾ ਨਾ ਪਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਤੋੜੀ ਮਨ

ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ ਜੋ ਉਹ ਪੂਰਨ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਅਧੀਨ ਵਾਇਸਰਾਏ (Viceroy) ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਮਾਲਕ (ਜੀਉ ਆਤਮਾ) ਅਸਲੀ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੀ (ਮਨ) ਵਿਚ ਜਾਣ ਉਪਰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜੀਉ (ਆਤਮਾ ਰਾਮ) ਹਰ ਵੇਲੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਮ ਦੀ ਅਤੁਟ ਲਹਿਰ ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਅਤੁਟ ਲਹਿਰ ਤਕਕੇ ਮਨ ਦੁਵ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਜਕੇ ਖੀਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕੀਏ, ਸਾਡੇ ਉਹ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨ ਨੂੰ ਸੁਣੀਏ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਿਮਰਨ, ਜਪ, ਧਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣੀ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਰਥਾਤ ਬਿਅੰਨ-ਅਖੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿਅੰਨ-ਕੰਨਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚ ਮੁਚ ਧਰਤੀ, ਵਾਯੂ, ਅਕਾਸ਼, ਜਲ, ਬ੍ਰਿਛ, ਚੀਟੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹਾਥੀ ਤੋੜੀ, ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅਟੁਟ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਤਾਣੇ-ਪੇਟੇ, ਰਗ-ਰਗ ਵਿਚ ਉਹੋ 'ਸਬਦ' ਤਾਂ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਕਹਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਹਵਾ ਵਿਚ ਖਲੋਤੀ ਰਹੇ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜੋ ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਦੀ ਅਗਨ ਨਾ ਬੁਝੇ, ਚੰਨ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਜੋ ਵਧੇ ਘਟੇ ਤੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਏ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮੂਥਾ ਹੈ ਜੋ ਹਵਾ ਵਿਚੋਂ ਗੰਦੀ ਗੈਸ ਕੱਢਕੇ ਖਾਣ-ਬਿਨ-ਮੂੰਹੋਂ, ਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵਰ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨ-ਪੈਰਾਂ ਟੁਰੇ। ਹਾਂ ਜੀ, ਜੇ ਬਿਅੰਨ ਅਖੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਖੀਏ, ਬਿਅੰਨ-ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨੀ ਸਾਰੇ ਪ ਸੇ ਗੂੰਜ ਰਹੀ:

‘ਸਗਲ ਸਮਗ੍ਰੀ ਜਾਕੇ ਸੁਤਿ ਪਰੋਈ।

ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਰਵਿਆ ਸੋਈ।’

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਨਾਮ ਦੇ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭੋ ਦੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰੋਈ ਹੋਈ ਹੈ:

‘ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਸਿਮਰਨਿ ਅਨਹਦ ਝਨਕਾਰ।

ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਅਟੁਟ ਝਨਕਾਰ ਖੰਡਾਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਧਰੋਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਉਧਰੋਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸੇ ਉਮਾਉ ਨਾਲ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬਸ ਇਹ ਅਟੁਟ ਅਖੁਟ ਰਾਗਣੀ ਤੇ ਸਲਾਮੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਅਰਸੀ ਕਵਾਲੀ ਹੈ ਜੋ ਕੋਇਲ ਵਰਗੀਆਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਉਹ ਧੁਨੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਰਨਰ ਤੇ ਮੁਨਜਨ ਲੱਚਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ !

1. ਹੋਰ, ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਨਾਮ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਬਿਅੰਨ ਕੰਨ = ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਕੰਨ।

ਸਬਦ ਅੰਗ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜਿਹਵਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਕਹਿਣੀ ਕਥਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਜੇ ਦੱਸਣਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਜੁ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਉ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਟੁਰਕੇ ਆਖੀਏ :

ਖੂਬ ਖੂਬ ਖੂਬ ਖੂਬ ਖੂਬ ਤੇਰੇ ਨਾਮੁ ।

ਬੂਠ ਬੂਠ ਬੂਠ ਬੂਠ ਦੁਨੀ ਗੁਮਾਨੁ ।

(ਭੋਰਉ ਮ: ੫)

ਪੰਚ 'ਸਬਦ ਤਹ ਪੂਰਨ ਨਾਦ ।

ਅਨਹਦ ਬਾਜੇ ਅਚਰਜ 'ਬਿਸਮਾਦ ।

'ਕੇਲ ਕਰਹਿ ਸੰਤ ਹਰਿ ਲੋਗ ।

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਨ ਨਿਰਜੋਗ ॥੧॥

ਸੂਖ ਸਹਜ 'ਆਨੰਦ ਭਵਨ ।

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਬੇਸਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹ

ਤਹ ਰੋਗ ਸੋਗ ਨਹੀਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ॥੧॥ ਰਾਹਉ ॥

ਉਹਾ ਸਿਮਰਹਿ ਕੇਵਲ ਨਾਮੁ ।

ਬਿਰਲੇ ਪਾਵਹਿ ਓਹ ਬਿਸਾਮ ।

ਭੋਜਨੁ ਭਾਉਂ ਕੀਰਤਨ ਆਧਾਰੁ ।

ਨਿਹਚਲੁ ਆਸਨੁ ਬੇਸੁਮਾਰੁ..... ।

ਜਾਕੇ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੁਆਦੁ ।

ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ਨਾਨਕ ਬਿਸਮਾਦੁ ॥ ੪ ॥ ੯ ॥ ੨੦ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਹੈ ?

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਹੈ ? ਅ-ਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਖਧੀ (ਦਵਾਈ) । ਇਹ ਕੀ ਵਸਤੂ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਇਹ ਹਕੀਮਾਂ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਯਾ ਵੈਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਮਿਲਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਮਾਹਰਾਜੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਖਰੀਦਦੇ ? ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਗੁਪਤ-ਦਵਾ-ਘਰ ਦੀ ਗੁਪਤ ਕੁੰਜੀ ਹੈ, ਲੁਕਵੀਂ ਦਵਾਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਚਿਰੰਜੀਵ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ-ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਜੀਉ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਕੋਠੀ ਧੁਰ ਅੰਦਰ । ਤਨ-ਮਨ ਤਾਂ ਹਰ

1. ਉੱਤਮ ਸ਼ਬਦ ।

2. ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ

3. ਅਨੰਦ ।

4. ਅਨੰਦ ਪੂਰੀ ।

5. ਭਗਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ ।

ਇੱਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਭੀਜੀ ਕੋਠੀ ਅੰਦਰ ਖਰਮ ਕੋਠੜੀ ਹੈ, ਇਹ ਡਾਢੀ ਗੁੱਝੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਖੜਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਔਖਾ ਕਠਿਨ ਤੇ ਬਿਖਮ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਅੰਦਰ ਅੰਧੇਰ ਘੁੱਪ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਸ਼ਿਸਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਜੁੜ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਬਦ ਰੂਪੀ ਦੀਪਕ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰਲੀ 'ਅਨੂਪ ਕੋਠੜੀ' ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

“ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਉਜਾਰੇ ਦੀਪਾ ।
ਬਿਨਸਿਓ ਅੰਧਕਾਰ ਤਿਹ ਮੰਦਰਿ
ਰਤਨਾ ਕੋਠੜੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਨੂਪਾ ॥

੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਬਿਸਮਨ ਬਿਸਮ ਭਏ ਜਉ ਪੇਖਿਓ ਕਹੰਨੁ ਨ ਜਾਇ ਵਡਿਆਈ ।
ਅਗਨ ਭਏ ਉਹਾ ਸੰਗਿ ਮਾਤੇ ਓਤਿ ਪੋਤਿ ਲਪਟਾਈ ॥ ੧ ॥
ਆਲ ਜਾਲ ਨਹੀਂ ਕਛੂ ਜੰਜਾਰਾ ਅਹੰਬੁਧਿ ਨਹੀ ਭਰਾ ।
‘ਉਚਨ-ਉਚਾ ਬੀਚੁ ਨ ਖੀਚਾ ਹਉ ਤੇਰਾ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ॥ ੨ ॥
ਏਕੰਕਾਰ ਏਕੁ ਪਾਸਾਰਾ ਏਕੈ ਅਖਰ ਅਪਾਰਾ ।
ਏਕੁ ‘ਬਿਸਬੀਰਨੁ ਏਕੁ ਸੰਪੂਰਨੁ ਏਕੈ ਪ੍ਰਾਨ ਅਧਾਰਾ ॥ ੩ ॥
‘ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਸੂਚਾ ਸੂਚੇ ਸੂਚਾ ਸੂਚੇ ਸੂਚਾ ।
ਅੰਤ ਨ ਅੰਤਾ ਸਦਾ ਬੇਅੰਤਾ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਉਚੇ ਉਚਾ ॥੪॥ ੧੫੮੭॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫)

ਇਸ ਗੁਪਤ ਕੋਠੜੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਕੁੰਜੀ ਕਿਹੜੀ ਸੀ, ਦੀਪਕ ਕਿਹੜਾ ਸੀ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਖਦੇ ਹਨ, ‘ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਬਦਿ ਉਜਾਰੇ ਦੀਪਾ’। ਅਸੀਂ ਤੱਕ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਇਹ ਉੱਤਮ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਅਟੁਟ-ਪੁਨੀ ਯਾ ਅਬਚਲੀ-ਜੋਤ ਹੈ।

ਸੋਰਠਿ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :—

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਏਕੈ ‘ਸਬਦੁ’ ਹੈ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ।
ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—
‘ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਸਭੁ ਜਗੁ ਬਉਰਾਨਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ।’

(ਸੋਰਠਿ ਵਾਰ ਮ: ੪)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਹ ਉੱਤਮ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਤਪਤ-ਪਰਲੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਾਲ ਖੜੋਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ‘ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ’, ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਸ਼ਿਸਰਨ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਲਾ ਤੱਕੀਏ

1. ਆਤਮ-ਗੜ੍ਹ ।
2. ਹੋਰਾਨ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ।
3. ਤਕਕੇ ਲੋਟ ਪੋਟ ਹੋ ਗਈ ।
4. ਉਤੇ ਤਲੇ ਤਾਣੇ ਪੋਟੇ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਇਕ ।
5. ਪਸਰਿਆ ।
6. ਤੱਕੋ ਕਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚਾ ਪਦ ਵਰਤਕੇ ਅੰਤਿ Ultrapurity ਦੱਸੀ ਹੈ ।

ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਹਰ ਧਰਤ, ਅਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ ਵਿੱਚ ਰਵ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡੇ (ਤਨ) ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਿਪੂਰਨ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮ ਸਚਾ ਮਨਿ ਮੀਠਾ ਸਬਦੈ ਪਾਵੈ ਕੋਈ ।

(ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੩)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਿੜਕਣ (ਮਥਨ) ਕਰਨ ਦੀ ਕਥਾ ਪੂਰਾਣਾਂ ਵਾਲੀ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਅਰਥ ਲੱਭਣਾ ਸੀ। ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਖੀਰ (ਦੁੱਧ) ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਜੋ ਬਾਹਰ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ? ਅਫਰੀਕਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ, ਪਾਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ? ਮਧਾਣਾ ਪਰਬਤ ਵਾਲਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਦਸ ਚਾਰ (ਚੌਦਾਂ) ਰਤਨ ਕਿਹੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ? ਦੂੰਡਦਿਆਂ ੨ ਪੜਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਸਮੁੰਦਰ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੋਨਾ ਜਿਹੜਾ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਤਥਾ ਸਤੇ ਡੂਮਿ ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਲਿਖੀ ਹੈ :—

“ਮਾਧਾਣਾ ਪਰਬਤੁ ਕਰਿ ਨੇਤ੍ਰਿ
ਬਾਸਕੁ ਸਬਦਿ ਰਿੜਕਿਓਨੁ ।
ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ
ਕਰਿ ਆਵਾਗਉਣੁ ਚਿਲਕਿਓਨੁ ।”

ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀਉ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾ ਅੰਦਰਲਾ ਸਮੁੰਦਰ ਚਿਝਝ ਕੇ ਰਤਨ ਕੱਢੇ ;—

“ਪਿਯੂ ਦਾਦੇ ਜੇਵਿਹਾ ਪੋਤ੍ਰਾ ਪਰਵਾਣੁ ।
ਜਿਨਿ ਬਾਸਕੁ ਨੇਤ੍ਰੇ ਘਤਿਆ ਕਰਿ ਨੇਹੀ ਤਾਣੁ ।
ਜਿਨਿ ਸਮੁੰਦੁ ਵਿਰੋਲਿਆ ਕਰਿ ਮੇਰ ਮਧਾਣੁ ।
ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ ਕੀਤੋਨੁ ਚਾਨਾਣੁ ॥”

ਤਾਂ ਯਕੀਨ ਹੋਵਿਆ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਚ ਮੁਚ ‘ਸਬਦ’ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਚੌਦਾਂ ਰਤਨ ਕੀ ਹਨ? ਪੰਜ ਕਰਮ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਚਾਰ ਮਨ (੧) ਚਿਤ (੨) ਬੁਧੀ (੩) ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ (੪)। ਇਹ ਹੋਏ ਦਸ ਤੇ ਚਾਰ (ਚੌਦਾਂ) ਰਤਨ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਰਤਨਾਂ ਤੋਂ ਉਤਮ ਨਾਲੇ ਗੁਪਤ ਰਤਨ ਹੈ ‘ਸਬਦ’ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜੋ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣਾ ਕੀ ਸੀ? ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਢਟੂਰੀ, ਨੇਤ੍ਰਾ ਤੇ ਮਧਾਣਾ ਇਹ ਸਨ ;—

1. ਮਧਾਣਾ = ਪ੍ਰੀਤ ਜਾਂ ਅਭਿਲਾਸ ਵਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ।

2. ਸੱਪ = ਸੁਆਸ।

3. ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ।

4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ।

“ਭਾਂਡਾ” ਧੋਇ ਬੈਸਿ ਧੂਪੁ ਦੇਵਹੁ
 ਤਉ ਦੂਧੈ ਕਉ ਜਾਵਹੁ ।
 ਦੂਧੁ ਕਰਮ ਫੁਨਿ ਸੁਰਤਿ ਸਮਾਇਣੁ,
 ਹੋਇ ਨਿਰਾਸ ਜਮਾਵਹੁ ॥ ੧ ॥
 ਜਪਹੁ ਤ ਏਕੋ ਨਾਮਾ ।
 ਅਵਰਿ ਨਿਰਾਵਲ ਕਾਮਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਇਹੁ ਮਨੁ ਈਟੀ* ਹਾਥਿ ਕਰਹੁ
 ਫੁਨਿ ਨੇੜਉ ਨੀਦੁ ਨ ਆਵੈ ।
 ਰਸਨਾ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਤਬ ਮਥੀਐ
 ਇਨ ਬਿਧਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਵਹੁ ।”

(ਸੂਰੀ ਮ: ੧)

ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਤਨ ਨੂੰ ਚਟੂਰੀ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਸਵਫ਼ ਹੋਏ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਪਾਓ, ਫਿਰ ਜਾਗ ਸੁਰਤਿ ‘ਜਪੁ’ ਦੀ ਲਾਓ, ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਜਾਗਣ ਨੂੰ ਨੇੜਾ ਯਾ ਬਾਸਕ ਨਾਗ (ਰੱਸੀ) ਬਣਾਓ, ਈਟੀਆਂ ਯਾ ਗੁੱਲੀਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਬਣਾਓ ਤੇ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਜਾਪ ਕਰੋ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿੜਕਣ ਨਾਲ ‘ਸਬਦ’ ਦਾ ਅਕਹਿ ਅਗੋਚਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਹਾ ! ਕਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸਿੱਧੀ (Direct) ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਹੈ ? ਅਪਣਾ ਅੰਦਰ ਆਪ ਰਿੜਕਣਾ ਹੈ—ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣਾ ਨਹੀਂ, ਸੁਖੈਨ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਿਓ, ਪਰ ਸੁਆਸ ਅੰਦਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ‘ਸਤ੍ਰ’, ਨਾਮ ਬਾਹਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’। ਇਸ ਰਿੜਕਣੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਡਾਢੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਟੁਟ ਹੈ, ਰਸਭਿੰਨਤਾ ਹੈ, ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਹ ਜਿਵਾਲਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸੈਲ—(ਪੱਥਰ) ਅਹੱਲਿਆ ਨੂੰ ਰਾਮ-ਛੋਹ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੰਡੇ ਰਾਕਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਲਜੁਗ ਨੂੰ ਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸੱਜਣ ਠਗ ਨੂੰ ਠੱਗ ਲਿਆ ਸੀ। ਜੀ, ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ :—

‘ਜੀਵਤ ਮੁਏ ਮੁਏ ਸੇ ਜੀਵੇ ।
 ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਆਵਖਧੁ ਮੁਖਿ ਪਾਇਆ
 ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵੇ ।’

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਹਮ ਸਬਦਿ ਮੁਏ ਸਬਦਿ ਮਾਰਿ ਜੀਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸਬਦੇਹੀ ਮੁਕਤਿ ਪਾਈ ।
 ਸਬਦੇ ਮਨੁ ਤਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਆ ਹਰਿ ਵਸ਼ਿਆ ਮਨਿ ਆਈ ।

1. ਢਨ ਧੋਕੇ ਮਾਜੇ ਤੇ ਸਵਫ਼ ਕਰੋ । 2. ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਜਾਗ ਲਾਓ । 3. ਗੁੱਲੀਆਂ ।

ਸਬਦੁ ਗੁਰਦਾਤਾ ਜਿਤੁ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ।
 ਸਬਦ ਨ ਜਾਣਹਿ ਸੇ ਅੰਨੇ ਬੋਲੇ ਸੇ ਕਿਤ ਆਏ ਸੰਸਾਰਾ ।
 ਹਰਿ ਰਸੁ ਨ ਪਾਇਆ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ਜੰਮਹਿ ਵਾਰੇ ਵਾਰਾ ।
 ਬਿਸਟਾ ਕੇ ਕੀੜੇ ਬਿਸਟਾ ਮਾਹਿ ਸਮਾਣੇ ਮਨਮੁਖ ਮੁਗਧ ਗੁਬਾਰਾ ।'

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩)

ਹਾਂ ਜੀ, ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਾਮ-ਰਸੀਆ (Spirit-born) ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਬਿਹਿਆਤ, ਸੰਜੀਵਣੀ ਬੂਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਦਰਲੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ-ਜੋਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਗਮ-ਰੂਪ ਆਤਮਾ ਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕੁੰਡ ਦਾ ਥਾਨ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ :—

“ਅਗਮ ਰੂਪ ਕਾ ਮਨ ਮਹਿ ਥਾਨਾ ॥
 ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜਾਨਾ ॥ ੧ ॥
 ਸਹਜ ਕਥਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕੁੰਟਾ ॥
 ਜਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ਤਿਸੁ ਲੇ ਭੁੰਚਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ ।
 ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਥਾਨੁ ਨਿਰਾਲਾ ॥
 ਤਾਂਕੀ ਧੁਨਿ ਮੋਹੇ ਗੋਪਾਲਾ ॥ ੨ ॥
 ਤਹ ਸਹਜ ਅਖਾਰੇ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤਾ ॥
 ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸੰਗੀ ਸੰਤਾ ॥ ੩ ॥
 ਹਰਖ ਅਨੰਤ ਸੰਗ ਨਹੀ ਬੀਆ ॥
 ਸੇ ਘਰੁ ਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਕਉ ਦੀਆ ॥੪॥੩੫॥

(ਗਉੜੀ ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਘਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕੁੰਡ ਹੈ।

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਤਮ-ਰਸ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੋਮ-ਰਸ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਡ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਨਭਉ ਨਗਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

1. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਸਰ, ਤਲਾ ।

2. ਵੰਡੇ ।

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਬਗਮਪੁਰਾ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸਬਦ-ਦੀਪਕ-ਤ੍ਰੈ-ਲੋਇ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਗਮ-ਰੂਪ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਦਿ ਅਨੀਲ ਅਨਾਦ ਅਨਾਹਤ ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਨਹਦ ਰੂਪ ਅਨਾਹਦ ਬਾਨੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਤੁਟ ਮੌਜ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਬਚਲ ਜੋਤ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਕਾਰਜ ਅਨੂਪ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਹਰਿਮੰਦਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਤਮ-ਤੀਰਥ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਨਸਠ ਤੀਰਥ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਬਿਹਿਆਤ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੇ-ਦਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੋ ਘਰ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕੋ ਦੀਆ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸਿਵ ਘਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਨਿਜ-ਘਰ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦ ਸੁਹਾਵਣੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੁਅਸਤਿ ਆਬਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! 'ਸਤਿ ਸੁਹਾਣ, ਸਦਾ ਮਨ ਚਾਉ !' ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
 ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ, ਨਮੋ ਭਾਨ ਭਾਨੇ ॥
 ਨਮੋ ਗੀਤ ਗੀਤੇ, ਨਮੋ ਤਾਨ ਤਾਨੇ ॥
 ਨਮੋ ਨਿਤ ਨਿਤੇ, ਨਮੋ ਨਾਦ ਨਾਦੇ ॥
 ਨਮੋ ਪਾਨ ਪਾਨੇ, ਨਮੋ ਬਾਦ ਬਾਦੇ ॥

(ਜਾਪ)

ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਗੀਤੀ ਜੋ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਿਠੜੀ-ਮਿਹਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜ ਖੜਗਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਕਰਣੀ ਦੇ ਪੂਰੇ 'ਨਾਮ ਦਾ ਸੋਮਾ' ਇੰਝ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਭਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਹੇ ਵਿੱਚ ਚੁੰਬਕ ਰਸ ਭਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਯਾ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ (Electricity)। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਆਪ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਨਾਮ-ਰਬੀਏ ਹੋਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਚਰਣ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮਕ-ਰਸ ਨਵੇਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਿੱਚ ਭਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੰਡੇ-ਵਾਲੀ-ਪਾਹੁਲ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸੂਫ਼ ਡਿਓਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਧਾਰਨਾ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਮਰਜੀਵੜਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :—

“ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ ।

ਹੋਰੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸਿ ॥ ੧ ॥ ਮ: ੫ ॥

“ਮੁਆ ਜੀਵੰਦਾ ਪੇਖੁ ਜੀਵੰਦੇ ਮਰਿ ਜਾਨਿ ।

ਜਿਨਾ ਮੁਹਬਤਿ ਇਕ ਸਿਉ ਤੇ ਮਾਣਸ ਪਰਧਾਨ ।”

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫ ਮਾਰੂ ਵਾਰ)

“ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਹੁ ਸਦਾ ਚਿਰੁ ਜੀਵਹੁ

ਹਰਿ ਸਿਮਰਤ ਅਨਦ ਅਨੰਤਾ ।

ਰੰਗ ਤਮਾਸਾ ਪੂਰਨ ਆਸਾ

ਕਬਹਿ ਨ ਬਿਆਪੈ ਚਿੰਤਾ ।”

(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫)

੨.

‘ਗੁਰੁੜ’ ਕੀ ਹੈ ? ਹਉਮੈਂ ਕੀਕਣ ਮਰੇ ?

‘ਗੁਰੁੜ’ ਦਾ ਅੰਕ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ (ਅਧਿਆਤਮ ਵਿਦਿਆ) ਦੀ ਚੋਟੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੀ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਇਆ ਹਾਂ ਜੁ ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ-ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ‘ਗੁਰੁੜ’ ਜਾਂ ‘ਸੁਪਰਨ’ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੁੜ ਪੁਰਾਣ’ ਆਖਦੇ ਹਨ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ‘ਗੁਰੁੜ’ ਤੇ ‘ਜੀਵ’ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੰਬਾਧ ਹੈ। ਪਰ ਨਾ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸੋਹਣਾ ਸਰਦਾਰ-ਪੰਛੀ ਕੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਜੁ ਕਿਤਨੇ ਸਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੰਬਲ-ਭੁਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟਣੇ ਪਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਘੁੰਡੀ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਔਖੀ ਘਾਟੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਟੱਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ ਤੱਕ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸੜਕ ਨੂੰ ਪਕੜਕੇ ਅਸੀਂ ਕੈਲਾਸ਼-ਪਰਬਤ ਭਾਵ ਆਤਮ-ਪਰਬਤ ਕੋਲ ਤਾਂ ਆ ਪੁੱਜੇ, ਹੁਣ ਇਸ ਪਹਾੜ ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਣਾ ਹੈ। ਯਾ ਇਉਂ ਸਮਝੋ ਜੁ ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਟੱਪ ਧਰੁਮੰਡਲ ਦੇ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਹਚਲ ਥਾਨ ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਇਸ ਔਘਟ ਘਾਟੀ, ਇਸ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਇਸ ਮਰਹਲੇ ਲਈ ਯਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸੂਖਮ ਹਵਾਈ-ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੁ ਸਾਨੂੰ ਉਡਾਕੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਉਡਣ-ਖਟੇਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ‘ਪੰਛੀ’ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਉਕਾਬ (ਵੱਡੀ ਇੱਲ੍ਹ) ਵਾਂਗਣ ਉੱਚੀਆਂ ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰੇ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋੜ ਦੇਵੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਤ-ਰੰਗੀ ਪੀਂਘ (Rainbow) ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਪੰਛੀ ਕਿਹੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਉਡਣ-ਪੰਛੇਰੂ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਆਤਮ ਪਰਬਤ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਤੇ ਉਪਰਲੀ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਗੁਪਤ-ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਪਤ ਹੋਣ ਪਰ ਵੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ

1. ਨੋਟ :—ਸਾਡੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ‘ਗੁਰੁੜ’ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਾਹਨ ਹੈ ; ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀਰ ‘ਸੀ-ਮੁਰਗ’ ਪੰਛੀ ਕੋਹ-ਤਾਫ਼ (ਸੁਮੇਰ) ਉਪਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ; ਤੇ ਈਸਾਈ ਭਰਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਰੂਹ-ਉਲ-ਕੁਦਸ (Holy ghost) ‘ਘੁੰਘੀ’ (Dove), ਜੋ ਮਾਸੂਮ ਪੰਛੀ ਹੈ (Innocence Personified) ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਆਈ।

ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਅਲੌਕਿਕ ਪੰਛੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਖੰਭ ਵੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ (ਸੁਪਰਨ) ਦ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ? ਉਹ ਕਿਹੜਾ 'ਹੁਮਾ' ਉਡਣ-ਪੰਖੇਰੂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਰ-ਛਾਵਾਂ, ਆਖੰਦੇ ਹਨ, ਕੰਗਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ? ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਜੁ ਹੇ ਪਰਮ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਉਹ 'ਅਨਲ' ਪੰਛੀ ਦੱਸੋ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਅਕਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਡੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਲੱਭਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਹ ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਾਰੂੰ ਵਰਗੇ ਗੁਪਤ-ਖਜ਼ਾਨੇ ਢੂੰਡ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਪਰਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਜੁਆਬ ਦਿਤਾ ਸੀ ਉਹ ਅੱਜ ਅਸਾਂ ਫਿਰ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਢੂੰਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਜਰਨਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਲੱਕੀ ਆਖੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁੱਝੇ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਉਪਰ ਗੁੱਗੇ (ਵੱਡੇ-ਸੱਪ) ਦੀ ਰਖ-ਵਾਲੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹਕਿਹੜਾ ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਪਰ ਦੇਂਦੇ ਹੈ ? ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਪੰਛੀ ਕਿਸ ਕਿਸ ਗੁਪਤ ਕੰਦਰਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਹੜੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਕ ਅਕਾਸ਼ ਪਾਤਾਲ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਹਨ :—

ਅਨਿਕ ਅਕਾਸ ਅਨਿਕ ਪਾਤਾਲ।

ਅਨਿਕ ਮੁਖੀ ਜਪੀਐ ਗੋਪਾਲ।

... ..

ਅਨਿਕ ਪੁਰੀਆ ਅਨਿਕ ਤਹ ਖੰਡ।

ਅਨਿਕ ਰੂਪ ਰੰਗ ਬ੍ਰਹਮੇਂਡ।

... ..

ਅਨਿਕ ਜੁਗਾਦਿ ਦਿਨਸ ਅਰੁ ਰਾਤਿ।

ਅਨਿਕ ਪਰਲਉ ਅਨਿਕ ਉਤਪਾਤਿ।

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਜਦ ਇਕ ਆਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੱਤ ਆਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕ, ਬੇਅੰਤ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਪੰਛੀ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ (Nest) ਢੂੰਡਣਾ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਘਾਟੀ ਐਘਟ, ਰਸਤਾ ਬਿਖਮ ਤੇ ਮੰਜ਼ਲ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਉ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਛੱਡ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੱਕਣਾ ਵੀ ਡਾਢਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਨ, ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਸੀ—

“ਗੁਰੂ ਮੇਰੇ ਸੰਗਿ ਸਦਾ ਹੈ ਨਾਲੇ ।

ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਤਿਸੁ ਸਦਾ ਸਮਾਲੇ ।”

[ਆਸਾ ਮ:੫]

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਹੋਈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਦੂਜੇ ਅਕਾਸ਼ ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤੀਜੇ ਵਿੱਚ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਅੰਤ ਅਕਾਸ਼ ਟੋਪ ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵੱਡੇ ਦੋ-ਰਾਹੇ (Cross way) ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ । ਇਥੇ ਦੋ ਰਸਤੇ ਨਿਖੜਦੇ ਸਨ ; ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਉਪਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹੇਰ-ਫੇਰ ਪਾਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਇਸ ਦੋ-ਰਾਹੇ ਉਪਰ, ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮਹਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਆ ਮਿਲੇ । ਰੱਬੀ ਰੋ ਵਿੱਚ ਮਸਤ, ਰੰਗਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ, ਨੂਰ ਨੂਰ । ਪਰ ਨੂਰ ਹੋਣ ਉਪਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਵੰਨਤੀ ਦੇਹੀ ਵਿੱਚ ਮੋਮ ਵਰਗਾ ਨਰਮ ਦਿਲ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਿਰਹੇ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾਲ ਝਟ ਪਟ ਪੰਘਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਪੁੱਛਿਆ । ਮੈਂ ਬੱਚਾ ਸਾਂ, ਬਾਲਕ ਸਾਂ, ਘਾਟੀ ਅੰਖੀ ਸੀ, ਪਰਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ‘ਬੱਚੀ’ ਨੂੰ, ਭੁੱਲੀ ਰੂਹ (ਜਿੰਦੜੀ) ਨੂੰ ਉਂਗਲ ਲਾ ਲਿਆ, ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਪ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਗੱਲ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲ ਲਾ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ । ਪਰ ਬੱਚੀ ਮੈਲੀ ਕੁਚੇਲੀ ਸੀ, ਰੋਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਬਿਹਬਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਘਿੱਘੀਆਂ ਬਹਿ ਗਈਆਂ ਫਿਰ ਰੋਈ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ । ਜਦ ਹੋਸ਼ ਆਉਣ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਜੁ ਅਸਾਂ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਝੜੀ ਉਸ ਉਪਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਮਿਹਰ ਦੇ ਤ੍ਰਾਣ ਉਠਕੇ ਚਰਣ-ਕਮਲ ਗੁਰਾਂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਸ ਕੇ, ਨਿਮਾਣੀ, ਨਿਤਾਣੀ, ਭੁੱਲੜ ਬੱਚੀ ਪਿਤਾ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਰਾਹ ਫਿਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ । ਪਿਤਾ ਨੇ ਫਿਰ ਕੰਠ ਲਾਇਆ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੱਚੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ :-

‘ਆਪਣੇ ਪਿਰ ਕੇ ਰੰਗਿ’ ਰਤੀ
‘ਮੁਈਏ’ ! ਸੋਭਾਵੇਤੀ ਠਾਰੇ ।
ਸਚੈ ਸਬਦਿ ਮਿਲਿ ਰਹੀ ‘ਮੁਈਏ’ !
ਪਿਰੁ ਰਾਵੇ ਭਾਇ ਪਿਆਰੇ ।
ਸਚੈ ਭਾਇ ਪਿਆਰੀ ਕੰਤਿ ਸਵਾਰੀ
ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਰਚਾਇਆ ।
ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ਤਾ ਪਿਰ ਪਾਇਆ
ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇਆ ।

1 ਪਿਆਰ ।

2 ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਮੁਈਏ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । 3 ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ।

‘ਸਾ-ਧਨ ਸਬਦਿ ਸੁਹਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਕਸਾਈ,
ਅੰਤਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੀ ।
ਨਾਨਕ ਸਾਧਨ ਮੇਲਿ ਲਈ ਪਿਰਿ
ਆਪੇ ਸਾਚੈ ਸਾਹਿ ਸਵਾਰੀ ।

“ਨਿਰਗੁਣ-ਵੰਤੜੀਏ”

ਪਿਰੁ ਦੇਖਿ ਹਦੂਰੇ ਰਾਮ
ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ ‘ਮੁਈਏ’।
ਪਿਰੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਰਾਮ !
ਪਿਰੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਵੇਖ ਹਜੂਰੇ
ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਏਕੋ ਜਾਤਾ ।

ਧਨ ਬਾਲੀ ਭੋਲੀ ਪਿਰੁ ਸਹਜਿ ਰਾਵੈ,
ਮਿਲਿਆ ਕਰਮ ਬਿਧਾਤਾ ।

ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਖਿਆ ਸਬਦਿ ਸੁਭਾਖਿਆ,
ਹਰਿ ਸਰਿ ਰਹੀ ਭਰਪੂਰੇ ।
ਨਾਨਕ ਕਾਮਣਿ ਸਾ ਪਿਰ ਭਾਵੈ
ਸਬਦੇ ਰਹੈ ਹਦੂਰੇ ॥ ੨ ॥

ਸੋਹਾਗਣੀ ਜਾਇ ਪੂਛਹੁ ‘ਮੁਈਏ’ !
ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ।
ਪਿਰ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਪਾਇਓ ‘ਮੁਈਏ’
ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਨ ਗਵਾਇਆ ।
ਜਿਨੀ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ਤਿਨੀ ਪਿਰੁ ਪਾਇਆ,
ਰੰਗ ਸਿਉ ਰਲੀਆਂ ਮਾਣੇ ।

ਸਦਾ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ਸਹਜੇ ਮਾਤੀ
ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਵੇਖਾਣੇ.....।
ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ‘ਮੁਈਏ’ !
ਤੂ ਚਲੁ ਗੁਰ ਕੈ ਭਾਏ !
ਹਰਿ ਵਰੁ ਰਾਵਹਿ ਸਦਾ ‘ਮੁਈਏ’ !
ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਪਾਏ ।

1. ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਾਵ ਜਗਿਆਸੂ ਜੀਵਨ— ਕੁਹ ।

2. ਰਵਿ, ਭਾਵ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਘਟਾ ਘਟਾਂ ਵਿਚ ।

3. ਅਨੰਦ ਮੋਜਾਂ ਮਾਣੇ ।

ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਪਾਏ ਸਬਦ ਵਜਾਏ,
ਸਦਾ ਸੁਹਾਗਣਿ ਨਾਰੀ

[ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ]

ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗੀ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਚਾਬਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਚਾਬਕਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਫੱਟੜ-ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਮਲ੍ਹਮ ਲਾਉਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਮਲ੍ਹਮ ਕਾਰੀ ਦੀ ਮਲ੍ਹਮ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਚਮੁਟ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਤਦ ਉਠਦੀ ਸੀ ਜਦ ਜਖਮ ਭਰ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਮਲ੍ਹਮ ਦਾ ਪੁਰਾ ਨੁਸਖਾ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ 'ਮੋਈਏ' ਦਾ ਮੱਖਣ ਤੇ 'ਨਿਰਗੁਣ-ਵੰਤੜੀਏ' ਦਾ ਬੋਰਿਕ ਪੌਡਰ (Boric-Powder) ਇਸ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ-ਚਾਬਕ ਭੋਲੀ-ਥਾਲੀ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜੁ ਪਰਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਖਦੇ ਹਨ 'ਹੇ ਮੋਈਏ ! ਤੂੰ ਮਰ ਮਰ ਮਰ... ਪਰ ਇਹ ਮਾਰਣਾ ਜੀਵ ਯਾ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਹੀਂ,

'ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਮੁਈਏ ਤੂ ਚਲੁ ਗੁਰ ਕੈ ਭਾਏ।'

'ਪਿਰ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਪਾਇਓ ਮੁਈਏ

ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਨ ਗਵਾਇਆ।'

ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਹ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅੱਖਰਾਂ—'ਮੁਈਏ' ਵਿਚ ਕੀ ਜਾਦੂ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ—ਏਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਠੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ 'ਪੁੱਤਰੀ' ਆਖਦਾ ਹੈ—(ਗਾਛਹ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਰਾਜ-ਕੁਮਾਰਿ), ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਅਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ 'ਪਿਆਰੜੀ' ਆਖਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੁਈਏ' ਡਾਢਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਰਿਆ ਵਾਕ ਸੀ। ਉਤੋਂ ਤਾਂ ਇਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਮਰਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਇਉਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ, 'ਹੇ ਮੁਈਏ ਤੂੰ ਮਰ ਕੇ ਜੀ ਜੀ, ਸਦਾ ਜੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ, ਇਹੋ ਰਾਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਕੁੰਡ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ! ਹਾਂ ਜੀ, 'ਮੁਈਏ' ਦਾ ਵਾਕ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਾਖਿਉਂ ਜਿੱਡਾ ਮਿੱਠਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਸਚ-ਮੁਚ ਜੀਵਣ-ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੈ ! ਤੇ 'ਨਿਰਗੁਣ-ਵੰਤੜੀਏ' ਵੀ ਮੁੜ ੨ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਕੀ ? ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਐਮ. ਏ., ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਚਾਕਰੀ ਤੇ ਡਿਗਰੀਆਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਅਪਣੇ ਰਬਾਂ, ਹਾਥੀਆਂ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ, ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਧੀਆਂ, ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧੜਿਆਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕਰੋੜਾ ਕੋਹ ਦੁਰ ਹੈ। ਇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਮਾਣੇ ਤੇਰੇ ਗਲ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਜੋਜੀਰਾਂ ਹਨ, ਇਹ 'ਹਉਮੈ' ਮਾਣੇ ਤੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਬੇੜੀਆ ਹਨ, ਇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਮਾਣੇ ਕਿਸਤੀ ਵਿਚ ਵੱਟੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਡੋਬ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਹਉਮੈ ਤੇਰਾ ਇਤਨਾ ਗੁੱਝਾ

ਵੈਰੀ ਹੈ ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਗੁੱਝੀ ਬੰਸੰਤਰ (ਅੰਗ) ਜੋ ਲਕੜੀ ਵਿਚ ਲੁਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਉਪਰ ਜੰਗਲ ਦੇ ਜੰਗਲ ਸਾੜ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਮੁਈਏ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਭਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ। ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਕੜਨਾ, ਨਹੀਂ, ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ 'ਨਿਰਗੁਣ ਵੰਤੜੀ' ਬਣਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਧੂਪ-ਛਾਂ ਦੋਵੇਂ ਬੰਧਨ ਹਨ। ਔਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਈਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਪਰ ਬੇੜੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਹੀ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਲੋਹੇ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਟੱਪਣਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਦੋ ਪਦ 'ਭੁਈਏ' ਤੇ 'ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ' ਮੇਰੇ ਮੱਸਿਆ ਵਰਗ ਕਾਲੇ ਹਿਰਦੇ ਉਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੂ ਤੇ ਬੁੱਧ ਤਾਰੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਉਪਰ ਜਗਮਗ ਜਗਮਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਇਹ ਜਗਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਇਹ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮਸਾਲਾਂ (Light houses) ਸਨ ਜੋ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਅਗਨਬੋਟਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਰਾਹ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ 'ਮੁਈਏ' ਤੇ 'ਨਿਰਗੁਣ ਵੰਤੜੀਏ' ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਮੇਰੇ ਆਗੂ (Leader) ਹੋ ਟੁਰੇ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਅਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਨਿਤਾਣੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਡਿਗ ਡਿਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ ਗੁਰੂ ਆਪ ਹੈ, ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੰਝੜ ਭੁੱਲੇ ਨੂੰ ਰਾਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਸੱਪ ਨੂੰਹੋਂ ਆਦਿ ਬਹੁਤ ਸਨ ਜੋ ਚੱਪੇ ੨ ਉਪਰ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਜੁ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਚੁੱਕ ਸਕੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕੜਾਂ ਤੋਂ ਘਾਬਰਕੇ ਮੈਂ ਫਿਰ ਅਪਣੇ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜੁ ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਪਾਂ ਆਦਿ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਕੀ ਇਲਾਜ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਯਾ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ? ਲੋਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇੱਕ 'ਗਰੁੜ' ਪੰਛੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ! ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤਾ :—

‘ਮਾਇਆ ‘ਭੁਇਅੰਗਮੁ ਸਰਪੁ ਹੈ ਜਗੁ ਘੇਰਿਆ ਬਿਖੁ ਮਾਇ ।

ਬਿਖੁ ਕਾ ਮਾਰਣ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹੈ ਗੁਰ ‘ਗਰੁੜ’ ‘ਸਬਦ’ ਮੁਖਿ ਪਾਇ ।’

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮ: ੩:)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਭੁਇਅੰਗਮ ਭਾਵ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਗ ਪ੍ਰਿਥਵੀ (ਭੂ) ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਹਨ ਉਹ ਸਰਪਣੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰਪਣੀ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਡ ਸਕਦੀ। ਇਹ

1. ਭੁਇਅੰਗਮ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਗ ਯਾ ਪੇਟ ਪ੍ਰਿਥਵੀ (ਭੂ) ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ; ਸਰਪਣੀ ਯਾ ਮਾਇਆ।

ਤਾਂ ਮੁੜ ੨ ਖੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੁ ਹੋਰ ਜੀਆ-ਜੰਤ ਵੀ ਇਸ ਵਾਂਗਣ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਲਿਪਟੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ (ਆਤਮਾ) ਵੱਲ ਉਡਾਰੀ ਨਾ ਮਾਰਨ। ਇਸ ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਸਰਪਣੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੱਸ ਇਕੋ ਹੀ ਬੇਦੂਕ ਹੈ, ਕੀ ? ਸਿਮਰਣ ਜਾਂ ਹਰਿਨਾਮ -- ਪਰ ਹਰਿ-ਨਾਮ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸਬਦ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਵਕਤ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚੋਂ, ਰਗ ਰਗ ਵਿਚੋਂ, ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਧਾਰ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਕੇ ਨਿਕਲੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਗੁਰੁੜ' ਕੀ ਹੈ ? ਗੁਰੁੜ ਸਬਦ ਹੈ--'ਸਬਦ' ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜੋ 'ਹਉਮੈ' ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਤੇ 'ਮੋਈਏ' 'ਯਾ' ਨਿਰਗੁਣ-ਵੰਤਤੀਤੇ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਾਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਉ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜ ਮਨ ਡਾਢਾ ਚੰਚਲ ਹੈ; ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਙਨ ਸਾਨੂੰ ਦਸਾਂ ਵਿਚ ਖਰਾਬ ਕਰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵਾਂਙਣ ਸੁਆਰ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਡੇਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

'ਮਨ ਗੁਰਮਤਿ ਚਾਲ ਚਲਾਵੈਗੋ ॥
ਜਿਉ ਮੈਗਲੁ' ਮਸਤ ਦੀਜੈ ਤਲਿ ਕੁੰਡੇ
ਗੁਰ ਅੰਕਸੁ' 'ਸਬਦ' ਦ੍ਰਿੜਾਵੈਗੋ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਚਲਤੋ ਚਲੇ ਚਲੇ ਦਹ ਦਹ ਦਿਸਿ
ਗੁਰੁ ਰਾਖੈ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਵੈਗੋ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ 'ਸਬਦ' ਦੇਇ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ
ਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨ ਮੁ ਚੁਆਵੈਗੋ ॥ ੧ ॥
ਬਿਸੀਅਰੁ' ਬਿਸੂ ਭਰੈ ਹੈ ਪੂਰਨ
ਗੁਰੁ 'ਗੁਰੁੜ' 'ਸਬਦੁ' ਮੁਖਿ ਪਾਵੈਗੋ ॥
ਮਾਇਆ ਭੁਇਅੰਗੁ' ਤਿਸੁ ਨੇੜੇ ਨ ਆਵੈ
ਬਿਖ 'ਝਾਰਿ ਝਾਰਿ ਲਿਵ ਲਾਵੈਗੋ ॥ ੨ ॥
ਸੁਆਨ ਲੋਭੁ ਨਗਰ ਸਹਿ ਸਬਲਾ
ਗੁਰੁ ਖਿਨ ਮਹਿ ਮਾਰਿ ਕਢਾਵੈਗੋ ॥
... ..
ਲਾਹਾ ਨਾਮੁ ਗੁਰਮਤਿ ਲੈ ਚਾਲਹੁ
ਹਰਿ ਦਰਗਾਹ ਪੈਧਾ ਜਾਵੈਗੋ ॥"

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੪)

ਹੁਣ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਚ-ਮੁਚ ਗੁਰੁੜ ਪੰਛੀ ਜਿਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸੀ 'ਸਬਦ'

1. ਹਾਥੀ। 2. ਲੋਹਾ (ਕੁੰਡਾ) ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, 3. ਬਹੁਤ ਵਿਸ ਵਾਲੇ ਖਿੱਫ਼ੂ।
4. ਸੱਪ। 5. ਜ਼ਹਰ ਕੱਢਕੇ ਲਿਵ ਲਾਉਣਗੇ। 6. ਕੁੱਤਾ।
- 7 ਤਾਕਤਵਰ। 8 ਨਫ਼ਾ।

ਅਰਥਾਤ ਨਾਮ-ਪ੍ਰਗਾਸ' ਹੀ ਹੈ—ਪਰ ਪ੍ਰਗਾਸ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਦ ਹਉਮੈ, ਮੈਂ, 'ਤੂੰ' ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਸ਼, ਸਿਆਹੀ ਯਾ ਜੰਗਾਲ (rust) ਘੁਲਣ ਲਗ ਪਵੇ। ਸਬਦ (ਨਾਮ) ਉਹ ਰਸਾਇਣ ਹੈ ਜੋ ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ ਜਿਹੀ ਕਰੜੀ ਧਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾੜ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਪਤ-ਪੰਛੀ ਵੀ ਸਬਦ ਭਾਵ 'ਨਾਮ' ਹੈ :—

‘ਇਉਂ ਸਰਪਨਿ ਕੈ ਵਸਿ ਜੀਅੜਾ ਅੰਤਰਿ ਹਉਮੈ ਦੋਇ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੀਐ ਸੁਪਨਾ ਇਹੁ ਜਗ ਲੋਇ ॥
ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜੈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਅਨਦਿਨੁ ਸਬਦਿ ਸੁਭਾਇ ॥
ਵਿਰਲ ਕਉ ਸੋਝੀ ਪਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਇ ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਛੁਟੈ ਜਬਦੁ ਕਮਾਇ ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

“ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਪਣਾ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ
ਸਬਦਿ ਕਸਵਟੀ ਲਾਇ ॥”

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਵਾਰ ਮ: ੧)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਮਨ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਕਸਵੱਟੀ ਸਬਦ ਭਾਵ ਨਾਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਾਧੂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਸੇ ਪੰਛੀ ਵਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ :—

ਬਿਸੀਅਰ ਕਉ ਬਹੁ ਦੂਧੁ ਪੀਆਈਐ
ਬਿਖ ਨਿਕਸੈ ਫੋਲਿ ਫੁਲੀਠਾ ॥
ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਆਨਿ ਮਿਲਾਹੁ ਗੁਰੁ ਸਾਧੂ
ਘਸਿ ‘ਗਰੁੜ’ ਸਬਦੁ ਮੁਖਿ ਲੀਠਾ ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਕੇ ਲਾਲੇ ਗੋਲੇ
ਲਗ ਸੰਗਤਿ ਕਰੁਆ ਮੀਠਾ ॥

(ਗਉੜੀ ਪ੍ਰਰਬੀ ਮ:੩)

ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਉੱਚ, ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਘਾਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਅੱਪੜਨ ਬਗੈਰ ਹੋਰ ਉੱਨਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਅਧਿਆਤਮ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਰੇ। ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਅਸਲੀ ਸੂਰਾ ਵਰਿਆਮ ਬਹਾਦਰ ਉਹੀ ਹੈ :—

“ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਸੂਰਾ ॥
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਪੂਰਾ ॥
ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸਹਿ ਵਡਿਆਈ ॥

ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸ ਕਾ ਦੁਖੁ ਜਾਈ ॥

...
 ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸ ਕਉ ਭਉ ਨਾਹਿ ।
 ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੁ ਨਾਮ ਸਮਾਹਿ ।
 ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸ ਕੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬਝੈ ।
 ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੁ ਦਰਗਹ ਸਿਝੈ । ੨ ।
 ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੋ ਧਨਵੰਤਾ ।
 ਜੋ ਇਸੇ ਮਾਰੇ ਸੋ ਪਤਿਵੰਤਾ ।
 ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਜਤੀ ।
 ਜੋ ਇਸੁ ਮਾਰੇ ਤਿਸੁ ਹੋਵੇ ਗਤੀ । ੩ ।

...
 ਇਸੁ ਮਾਰੀ ਬਿਨੁ ਥਾਇ ਨ ਪਰੈ ।
 ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਜਾਪ ਤਾਪ ਕਰੈ ।'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਸ੍ਰੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :—

‘ਗੁਰਿ ਦੁਬਿਧਾ ਜਾਕੀ ਹੈ ਮਾਰੀ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੀ ॥

ਹਾਂ ਜੀ, ਓਹਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਯਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਬੀਚਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਹਉਮੈਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।
 ਹਉਮੈਂ, ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸੱਭੇ ਯਤਨ ਹਨ, ਸੱਭੇ ਜਾਤ ਤਾਪ ਹਨ।
 ਹਉਮੈਂ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੀਨ ਮਜ਼ਹਬ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਮਾਰਗ ਸਿੱਧੇ ਹੁੰਦੇ
 ਹਨ ਕੋਈ ਪੁੱਠੇ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ (Buddha) ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮਾਰਨ
 ਲਈ ਇਕ ਲੰਮਾ ਚੰਡਾ ਰਸਤਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਹੈ ਅੱਠਾਂ ਧੁਰਾ ਵਾਲਾ ਪਹੀਆਂ ਆਖਦੇ
 ਹਨ। (Buddha's Eightfold Path or Wheel)। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਯੋਗ ਦੇ ਵੀ ਅੱਠ
 ਅੰਗ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, (ਅਸ਼ਟਾਂਗ-ਯੋਗ-Patanjali's Yoga)। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਅੰਗਾਂ
 ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਮਾਨੋਂ ਅਠਸਠ ਘਾਟੀਆਂ ਨੂੰ ਟੱਪਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਤਨਾਂ ਸਫ਼ਰ ਜੇ ਕੋਈ ਕਰ
 ਵੀ ਸਕੇ ਤਾਂ ਵੀ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਨਿਜ-ਘਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ। ਪਰ ‘ਸਿਮਰਨ’
 ਦਾ ਰਸਤਾ ਸੁਖੈਨ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਹੈ, ਹੇਰਾਂ ਫੇਰਾਂ (Zigzags) ਨੂੰ ਛੱਡ ਇਹ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੀ ਘਾਟੀ
 ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਜਾ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ— ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਪਣੇ
 ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਬਜਾਇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ
 ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੰਚ ਇੰਚ ਕਰਕੇ ਵੱਢ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸੱਪ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ, ਪਰ ਸਿਰੀ ਫੇਹਣ
 ਨਾਲ ਸੱਪ ਝੱਟ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਧੜ ਨਾ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਅਸਟਾਂਗ-ਯੋਗ' ਯਾ 'ਅੱਠ ਧੁਰੇ ਪਹੀਏ' ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਸਦੀ ਸਿਰੀ ਕਾਬੂ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸਰਪਣੀ ਵਸੰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਮਾਇਆ ਹੋਈ 'ਨਾਗਨੀ ਜਗਤਿ ਰਹੀ ਲਪਟਾਇ ।

ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ ਤਿਸਹੀ ਕਉ ਫਿਰਿ ਖਾਇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਈ 'ਗਾਰੜੁ' ਤਿਨਿ ਮਲਿ ਦਲਿ ਲਾਈ ਪਾਇ ।

ਨਾਨਕ ਸੇਈ ਉਬਰੇ ਜਿ ਸਚਿ ਰਹੇ ਲਿਵਲਾਇ ।

ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਦਲ-ਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਖਧੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਔਖਧੀ ਲੱਭ ਗਈ ਉਸ ਦੀ ਭੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਵਚ (ਰਖ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਲਾਵਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖੀਰ ਮਿਲ ਗਈ ਉਸਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ (ਭੁੱਖ) ਬੁਝ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਬੇੜੀ ਮਿਲ ਗਈ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰ ਕੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਇਹ ਦੀਪਕ ਮਿਲ ਗਿਆ ਉਸ ਲਈ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ-ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਇਹ ਤੀਜੀ-ਅੱਖ ਖੁੱਲ ਗਈ ਉਹ ਮਾਨੋਂ ਮਹਾਂ-ਦੇਵ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਇਹ ਪਿੰਜਰਾ ਲੱਭ ਪਾਇਆ ਉਹ ਪੰਛੀ ਕਾਲ-ਬਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ—

'ਐਸੋ ਸਹਾਈ ਹਰਿ ਕੋ 'ਨਾਮ' ।

ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਭਜੁ ਪੂਰਨ ਕਾਮ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਬੂਝਤ ਕਉ ਜੈਸੇ ਬੇੜੀ ਮਿਲਤ ।

ਬੂਝਤ ਦੀਪਕ ਮਿਲਤ 'ਤਿਲਤ ।

ਜਲਤ ਅਗਨੀ ਮਿਲਤ ਨੀਰ ।

ਜੈਸੇ ਬਾਰਿਕ ਮੁਖਹਿ 'ਖੀਰ ॥ ੧ ॥

ਜੈਸੇ ਰਣ ਮਹਿ ਸਖਾ ਭ੍ਰਾਤ ।

ਜੈਸੇ ਭੂਖੇ ਭੋਜਨ ਮਾਤ ।

ਜੈਸੇ 'ਕਿਰਖਹਿ ਬਰਸ ਮੇਘ ।

ਜੈਸੇ ਪਾਲਨਸਰਨਿ ਸੇਘ ॥

'ਗੁਰੂ' ਮੁਖਿ ਨਹੀਂ ਸਰਪ 'ਤ੍ਰਾਸ ।

'ਸੁਆ ਪਿੰਜਰਿ ਨਹੀਂ ਖਾਇ ਬਿਲਾਸੁ ॥

... ..

1 ਸੱਪਣੀ । 2 ਗੁਰੂ 'ਸ਼ਬਦ ਨਾਮ ਹੈ । 3 ਫੂਝਤ । 4 ਤੇਲ ।

5 ਦੁਧ ਮਾਂ ਦਾ । 6 ਗਰਮੀ ਰੁਤ ਵਿਚ ਮੀਂਹ । 7 ਸ਼ਬਦ । 8 ਡਰ ।

9 ਤੋਤਾ (ਜੀਵ) 10 ਬਿੱਲੀ ਭਾਵ ਕਾਲ ।

ਬਹੁਤ ਉਧਮਾ ਥੋਰ ਕਹੀ ।
 ਹਰਿ ਅਗਮ ਅਗਮ ਅਗਾਧਿ ਤੁਹੀ ।
 ਉਚ ਮੂਚੋ ਬਹੁ ਅਪਾਰ ।
 ਸਿਮਰਤ ਨਾਨਕ ਤਰੇ ਸਾਰ ।

(ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ਬੱਸ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ; ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਰਮਤ-ਰਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ; ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਗਰੁੜ-ਪੰਛੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਦਾ ਸਿਰ ਫਿਸਦਾ ਹੈ । ਸਿਮਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੈ ।

੮

ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਉਮੈ

(੧ 'ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰ ਸਮਾਇਆ ।')

(੨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਰੁੜ ।)

ਦਹਦਿਸ ਛਤ੍ਰੁ ਸੇਘ ਘਟਾ ਘਟ
ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਡਰਾਇਓ ॥
ਸੇਜ ਇਕੇਲੀ ਨੀਦ ਨਹੁ ਨੈਨਹ
ਪਿਰ ਪਰਦੇਸ ਸਿਧਾਇਓ ॥ ੧ ॥
ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਸੰਦੇਸਰੇ ਮਾਇਓ ॥
ਏਕ ਕੋਸਰੇ ਸਿਧਿ ਕਰਤ ਲਾਲੁ
ਤਬ ਚਤੁਰ ਪਾਤਰੇ ਆਇਓ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਕਿਉ ਬਿਸਰੇ ਇਹ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰੇ
ਸਰਬ ਗੁਣਾ ਸੁਖਦਾਇਉ ॥
ਮੰਦਰਿ ਚਰਿ ਕੈ ਪੰਥਾ ਨਿਹਾਰਉ
ਨੈਨ ਨੀਰਿ ਭਰਿ ਆਇਓ ॥
ਹਉ ਹਉ ਭੀਤਿ ਭਇਓ ਹੈ ਬੀਚੋ
ਸੁਨਤ ਦੇਸਿ ਨਿਕਟਾਇਓ ॥
'ਭਾਂਭੀਰੀ ਕੇ ਪਾਤ ਪਾਰਦੇ
ਬਿਨੁ ਪੋਖੇ ਦੂਰਾਇਉ ॥ ੩ ॥

- 1 ਸਭੇ ਪਾਸੇ ਬੱਦਲ ਹਨ, ਬਿਜਲੀ ਚਮਕ ਕੇ ਡਰਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਪੀਆ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨੂੰ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਦੀ ਘਟਾ ਹੈ ਤੇ ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ।
- 2 ਰਸਤਾ ਭੱਕਣੀ ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਹਨ ।
- 3 ਹਉਮੈ ਦੀ ਕੰਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ ।
- 4 ਭੰਬੀਰੀ ਤਿਤਰੀ (Butterfly) ਦੇ ਪਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਫਰਕ ਹੈ ਪਰ ਹਉਮੈ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਭਇਓ ਕਿਰਪਾਲੁ ਸਰਬ ਕੋ ਠਾਕੁਰੁ
ਸਗਰ ਦੂਖੁ ਮਿਟਾਇਓ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਗੁਰਿ ਖੋਈ
ਤਉ ਦਇਆਰੁ 'ਬੀਠਲੋ ਪਾਇਓ' १ ੪ ।

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫)

ਤਿਨ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ ਇਕ ਦਿਨ ਉਡੀਲ (Udil) ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਦਿਆਰ ਦੇ ਬਣਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਪਾਠਣੀ ਸਣੇ ਕਟਾਈ ਵਾਲੇ ਬੂਟੇ ਮਾਰਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉੱਪਰ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਕੰਮ ਸੀ। ਕੈਂਪ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਸੀ ਤੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ। ਅਸਾਂ ਅਜ ਮਸਾਂ ਘੰਟਾ ਕੁ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੁ ਸਾਵਨ ਦੀ ਘਟਾ-ਟੋਪ ਬਦਲੀ ਛਾ ਗਈ। ਬਿਜਲੀ ਚਮਕਣ ਲਗ ਪਈ ਤੇ ਮੀਂਹ ਮੁਸਲਾਧਾਰ ਵਰਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ ਜੁ ਮੀਂਹ ਬੰਦ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕੰਮ ਫਿਰ ਕਰੀਏ, ਪਰ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਝੜੀ ਮੁਕਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੀਂਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਜੇ ਅੱਜ ਹੀ ਵਸਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਹੋਕੇ ਅਸੀਂ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਮੁੜਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ। ਪੈਂਡਾ ਦੂਰ ਸੀ ਤੇ ਝੜੀ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪ-ਧਾਪੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਛੱਡ ਦੂਜੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪਏ। ਮੈਂ ਇਕ ਕੇਰੀ ਦੇ ਦੰਦੇ ਦੰਦੇ ਹੋ ਪਿਆ ਜੋ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਕੀ ਡਿੱਠਾ ਜੁ ਕੇਰੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਫਟ ਹੈ ਜੋ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਫੁਟ ਡੂੰਘਾ ਹੈ; ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਚਟਾਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੌੜਦਾ ਆਦਮੀ ਰੁਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਨਾਲੇ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੁ ਇਸ ਫੱਟ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਜਾਵਾਂ। ਹੇਠਾਂ ਪੱਥਰ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਛਾਲ ਮਾਰਨੀ ਮੁਨਾਸਬ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮੈਂ ਇਕ ਬੂਟੇ ਦੀ ਸਾਖ ਨਾਲ, ਜੋ ਇਸ ਦੰਦੇ ਉਪਰ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਲਮਕ ਪਿਆ। ਮੇਰੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਲਮਕ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਫੁਟ ਉਚੀਆਂ ਹੋਨਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਜੁ ਧਰਤੀ ਤੇ ਛਲ ਮਾਰਾਂ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਤੌਕਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਐਨ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੱਪ (ਜੋ ਗਜ਼ ਕੁ ਲੰਮਾ ਹੋਵੇਗਾ) ਕੁੰਡਲ ਮਾਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇ ਮੈਂ ਛਾਲ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਇਸ ਸੱਪ ਦੇ ਉਪਰ ਵੱਜਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ; ਜੇ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹਵਾਂ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਕੱਚੀ ਤੰਦ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਜੋ ਬਹੁਤੇ ਤੁਣਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ। ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਡੂੰਘੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ

1 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੋ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਸਾਂ। ਮੇਰੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਪਾਠਕ ਜਨ ਆਪ ਹੀ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਪਰ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਅਸੰਭਵ ਸੀ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣਾ ਵੀ ਮੌਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਜੇ ਹੋਏ ਸੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇੰਝ ਹਿੱਲਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੀਂਘ ਤੇ ਹੂਟਾ ਲੈ ਕੇ ਪੀਂਘ ਚੜ੍ਹਾਈਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਥ੍ਰਿਫ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਵੀ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਮੈਂ ਗੜੱਮ ਸੱਪ ਕੇਲੋਂ ਵਿੱਥ ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੋਟੀ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਖੜਾਕ ਨਾਲ ਸੱਪ ਵੀ ਘਾਬਰਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਟੁਰ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਆਪ-ਬੀਤੀ ਦੁਰਗਤੀ ਵੇਖਕੇ ਪਾਠਕ ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਣੀਏ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕਥਾ 'ਜੜ ਭਰਤ' ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਸੀ। ਕਿਹੜੀ? ਕਥਾ ਤਾਂ ਲੰਮੀ ਹੈ ਪਰ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ:—

ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਕ ਧਨਾਢ ਬਾਣੀਆ ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਚਲਿਆ, ਪਰ ਕੇਜੂਸੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨੌਕਰ ਨਾ ਲੈ ਗਿਆ। ਰਸਤਾ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਬੀਆਬਾਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਚੋਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ੨ ਹੋ ਟੁਰੇ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਮੀਲਾਂ ਤੋੜੀ ਕੋਈ ਬਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਬਾਣੀਆਂ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ, ਸ਼ਰਾਂ ਤੇ ਰਿੱਛਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਜੰਗਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ ਤੇ ਬਾਣੀਏ ਦਾ ਦਿਲ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਚੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਾਣੀਏ ਨੂੰ ਆ ਘਾਇਆ ਤੇ ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਨਠ ਗਏ। ਬਾਣੀਆ ਹੁਣ ਲੇਟਣ ਲਈ ਥਾਂ ਢੂੰਡਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਲੂਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੇ ਬਘਿਆੜਾਂ ਦੀ ਚੀਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੇਬਲ ਭੂਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈਰ ਥਿੜਕਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਕ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਾ। ਉਥੇ ਇਕ ਬੋਹੜ ਦਾ ਬੂਟਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਲਮਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਡਿਗਦੇ ਡਿਗਦੇ ਉਹ ਜੜ੍ਹ ਬਾਣੀਏ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਅਟਕ ਗਿਆ। ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਸੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਿਸ਼ਕ ਪੈਣ ਤੇ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਸੱਪ ਫਣ ਖਲਿਆਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਉਪਰ ਦੋ ਚੂਹੇ—ਇਕ ਕਾਲਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਚਿੱਟਾ—ਉਸੇ ਸ਼ਾਖ ਨੂੰ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪਕੜੀ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਇਕ ਮਖੌਰ ਦਾ ਛੱਤਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬੂੰਦ ਡਿਗਕੇ ਬਾਣੀਏ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਬੂੰਦ ਦੇ ਛਿਨ ਭੰਗਰ ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਕੇ ਬਾਣੀਏ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਤ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਚੂਹਿਆਂ ਨੇ ਲੱਜ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬਾਣੀਆ ਸੱਪ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਪਰ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਇਕ ਸੱਚੀ ਘਟਨਾ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ? ਬਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਵਣਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਘੱਲਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਾਂਭਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਮੌਰ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰੁਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕਾਮ, ਕਰੋਧ ਆਦਿ

ਪੰਜਾਂ ਚੌਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਲੁੱਟ ਲਈ। ਖੂਹ ਵਿਚ ਲਟਕਣਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਹੋਰ ਸੇਸਾਰ ਬੀ ਵੱਖ ਹੋਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਆਣਕੇ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਡ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਜਿਸ ਨਾਲ ਓਹ ਬਾਣੀਆਂ ਲਟਕਿਆ ਸੀ, ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਹੈ। ਕਾਲਾ-ਚਿੱਟਾ ਚੂਹਾ ਰਾਤ ਤੇ ਦਿਨ ਹਨ ਜੋ ਉੱਪਰ ਬੈਠਕੇ ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਜੇਵੜੀ ਨੂੰ ਟੁਕ ੨ ਕੇ ਪਰੇ ਸੁਟਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਲਾ ਸੱਪ ਕਾਲ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜੀਵ ਨੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਬੂੰਦ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਲਪ ਸੁਖ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਖਿਣ ਹੈ ਦੂਜੇ ਖਿਣ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਸੰਗ ਬਿਨਾਂ ਪਾਣੀ ਇਸ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਨਿਕਲ ਟੁਰੇ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ। ਮਨਮੁਖ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਪੇਕੇ ਗਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਹ! ਕਿਹੀ ਭਿਆਨਕ ਪਰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸੱਚੀ ਫੋਟੋ ਹੈ! ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨਾਲ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੱਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੁਰਗਤੀ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਅੱਖ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਲਮਕਣ ਦੀ ਫੋਟੋ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਸੱਜਣ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਕ ਖੂਹ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿਗਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਚਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਗੌਰਖਪੰਦਾ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਰਫ ਅਲੰਕਾਰ (Figures of speech, Metaphors & Similies) ਹੀ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੋ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਆਉ ਜ਼ਰਾ, 'ਹਉਮੈ' ਜੋ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਉਸਦਾ ਤੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤੱਕੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੇਨਾ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਫੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਢੇਰ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਤੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਜਿੱਥੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੌਜ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਨੂੰ ਮੋਰੀ ਹੋਣ ਤੇ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਪਰ ਦਿਲ ਦੀ ਚਾਂਦ ਬੀਬੀ ਛੇਤੀ ਕਾਬੂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਤੋੜੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀਵਾਰ ਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿੜਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਹੈ ਜੋ ਹਉਮੈ ਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੌਣ ਲੰਘੇ? ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਜ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :—

‘ਏਕੁ ਬਗੀਚਾ ਪੇਡ ਘਨ ਕਰਿਆ ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਤਹਾ ਮਹਿ ਫਲਿਆ ।

ਆਸਿ ਪਾਸਿ ਮਿਖਿਆ ਕੇ ਕੁੰਟਾ,
ਬੀਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੈ ਭਈ ਰੇ ।’

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਭਾਵ, ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਬਾਹਰ ਬਿਖ ਹੈ । ਇਸ ਬਿਖ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਅੱਪੜੀਏ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਗ ਹਰਿਆਵਲਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਸਦੀਵ ਫਲਣ ਫੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕੰਡੇ ਵੀ ਕਿੱਕਰ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਿਖੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਵਾਂਙਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ :—

“ਫਰੀਦਾ ਭੂਮਿ ਰੰਗਾਵਲੀ ਮੰਝਿ ਵਿਸੂਲਾ ਬਾਗ ॥”

ਭਾਵ, ਇਸ ਸਵੇਨਤੀ ਦੇਹੀ ਵਿਚ (ਭੂਮਿ ਵਿਚ) ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਚਲੂਲੀ ਵਾੜੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਹੁ ਵਾਲੇ ਕੰਡੇ ਵੀ ਹਨ ਪਰ

“ਜੋ ਜਨ ਪੀਰ ਨਿਵਾਜਿਆ ਤਿਨਾਂ ਅੰਚ ਨਾ ਲਾਗ ॥”

ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੱਤ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਝੁਲਸਦੀ । ਜਿੱਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਿਖ ਵੀ ਅਵਸ਼ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਖੇਤੀ ਵਾੜ ਸੁ ਢਿੰਗਰੀ, ਕਿਕਰ ਆਸ ਪਾਸ ਜਿਉ ਬਾਗੈ ॥
ਸੱਪ ਲਪੇਟੇ ਚੰਨਣੈ, ਬੂਹੈ ਜਾਂਦਾ ਕੁਤਾ ਜਾਗੈ ॥
ਕਵਲੇ ਕੰਡੇ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸਿਆਣਾ ਇਕ ਅੱਧ ਵਿਚ ਫਾਗੈ ॥
ਜਿਉਂ ਪਾਰਸ ਵਿਚ ਪੱਥਰਾਂ, ਮਨਿ ਮਸਤਕ ਜਿਉਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗੈ ॥
ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਦੁਤਰ ਝਾਗੈ ॥

[੨੬-੨੫]

ਭਾਵ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਕਿੱਕਰ ਦੇ ਦਰਖਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਚੰਦਨ ਬੂਛ ਨੂੰ ਸੱਪ ਲਿਪਟੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੁੱਤਾ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਡੰਡੀ ਉਪਰ ਕੰਡੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਹੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਡਰਾਣ ਲਈ ਹੋਰ ਪੱਥਰ ਬਥਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਮਣੀ ਹੈ ਪਰ ਉਤਾਰਨਾ ਅਸਾਨ ਨਹੀਂ, ਇਕੁਰ ਹੀ ਬੜੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ, ਯਤਨ ਕਰਕੇ, ਜਫਰ ਜਾਲਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਲਭਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :—

1. ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਤਲਾਂ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਇਸ ਨਾਮ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦੇ ਹੈ ।

“ਚੰਦਨ ਵਾਸੁ ਭੁਇਅੰਗਮ (ਸਪ) ਵੇੜੀ

ਕਿਵ ਮਿਲੀਐ ਚੰਦਨੁ ਲੀਜੈ ॥”

ਭਾਵ ਚੰਦਨ ਦੀ ਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਉਪਰ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਸੱਪ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਈਏ? ਕੀ ਸੱਪ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਾਕੇ ਪਾਲਾਏ ਯਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੱਢੀ ਦੇ ਕੇ ਅੱਗੇ ਜਾਈਏ, ਯਾ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਟੁਰੀਏ? ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਭਾਵੇਂ ਸੱਪ ਨੂੰ ਕਿਤਨ ਵੀ ਦੁੱਧ ਪਿਆਈਏ ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਪਰਚਦਾ। ਦੁੱਧ ਪੀਕੇ ਵੀ ਸੱਪ ਡੰਗ ਅਵੱਸ ਮਾਰਦਾ ਹੈ :—

‘ਬਿਸੀਅਰ ਕਉ ਬਹੁ ਦੂਧੁ ਪੀਆਈਐ

ਬਿਖੁ ਨਿਕਸੈ ਫੋਲਿ ਫੁਲੀਠਾ।

ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਆਨਿ ਮਿਲਾਵਹੁ ਗੁਰ ਸਾਧੁ

ਘਸਿ ‘ਗੁਰੁੜ-ਸਬਦੁ’ ਮੁਖਿ ਲੀਠਾ।

ਜਨ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਕੇ ਲਾਲੇ ਗੋਲੇ

ਲਗਿ ਸੰਗਤਿ ਕਰੁਆ ਮੀਠਾ।

(ਗਉੜੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਹਲਾ ੪)

ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਸੱਪ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਹੋਰ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਘਿਓ ਪਾਓ ਤਾਂ ਹੋਰ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ? ‘ਘਸਿ ਗੁਰੁੜ-ਸਬਦੁ ਮੁਖਿ ਲੀਠਾ’ ਅਰਥਾਤ ‘ਸਬਦ’ (ਨਾਮ) ਦੇ ਰਾਹੀਂ। ‘ਨਾਮ’ ਦੇ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੋਣ ਉਪਰ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਅੱਡਰਾ ਹੋਣਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਫੁੱਲ ਦੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਨ ਜੇ ਅੱਡ ਹੋਕੇ ਵੀ ਸਭੇ ਇੱਕ ਫੁੱਲ ਹਨ। ਇਹ ਜਾਨਣ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਹੋਣਾ ਨਿਸਚੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਬੂੰਦ, ਇਕ ਕਤਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਭਾਵ ‘ਸਬਦ-ਗੁਰੁੜ’ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਰੂਪੀ ਕਲੀ ਹੋਰਾਂ ਕਲੀਆਂ ਨਾਲ ਪਰੋਏ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲਕੇ ਆਪਣੇ ਅੱਡਰੇ ਰੂਪ (ਹਉਮੈਂ) ਤੋਂ ਉਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ ਰੂਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਰੂਪ ਨਹੀਂ, ‘ਸਰੂਪ’ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—Transfiguration! ਗੁਰੁੜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਰਸ਼ੀ ਤਾਰ ਹੈ ਜੋ ਘਟਾਂ-ਘਟਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਹਉਮੈਂ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋਦੀ ਸਗੋਂ ਅਲੌਕਿਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਸਵੇਨੜੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾ ਇਉਂ ਆਖੋ ਜੁ ਮਨ ਦਾ ਜੰਗਾਲ ਲਹਿਕੇ ਮਨ ਉਨ-ਮਨ, ਭਾਵ ਉਲਟ ਕੇ ‘ਸਨਾਤਨ’ ‘ਪ੍ਰਾਚੀਨ’ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ, ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1. ਸੱਪ, ਜਹਿਰ [ਵਿਸ] ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਹਉਮੈਂ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹਹਿ ਅਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਣ ।' ਮਨ ਅਪਣਾ ਮੂਲ (Origin) ਕਦ ਪਛਾਣੇਗਾ ? ਜਦ ਉਲਟਕੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ 'ਅਨੂਪ-ਕੰਠੜੀ' ਵਿਚ, ਜਿੱਥੇ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਮਹਾਰਸ ਹੈ ਆਵੇਗਾ । ਏਥੇ ਆਕੇ 'ਸਕਦ' ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣ ਪਰ ਉਸਦੀ ਅੰਤਰੀ ਅਪਣਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ :—

ਨਾਨਕ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹੈ ਸਚ ਨਾਮਿ ਸੁਹੇਲਾ ।

ਆਪੁ ਗਇਆ ਸੋਝੀ ਪਈ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਮੇਲਾ ।

(ਆਸਾ ਮ. ੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਨਿੱਕਾ ਆਪਾ Self ਵੱਡੇ ਆਪੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਧੋਨ ਹੋ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀਉ, ਜੋ ਅਪਣੇ ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਵਿਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਲ ਲੈਂਦੇ ਹੋ । ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਘੋਰ-ਜੰਗਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬਾਣੀਏਂ ਰੂਪੀਂ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਕੱਢ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋ ! ਜਿਸ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਫਲ ਛਕ ਲਿਆ ਉਹ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਅਪਣੇ ਆਤਮ ਨੂੰ ਚੀਨ ਪਰਮਾਤਮ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਰ

‘ਖੋਟੇ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਨੀ ਲੈ ਅਗਨਿ ਜਲਾਈਐ ।

ਜਿਨੀ ਆਤਮੁ ਚੀਨਿਆ ਪਰਮਾਤਮੁ ਸੋਈ ।

ਏਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿਰਖੁ ਹੈ ਫਲੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋਈ ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਫਲੁ ਜਿਨੀ ਚਾਖਿਆ ਸਚਿ ਰਹੇ ਅਘਾਈ ।

ਤਿਨਾ ਭਰਮੁ ਨ ਭੇਦੁ ਹੈ ਹਰਿ ਰਸਨ ਰਸਾਈ ।’

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਹਾਂ ਜੀ, ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਸਰਪ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਮਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮਾਰਨ ਉਪਰ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੋਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾ ਰੂਪ ਛੱਡ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਰੂਪ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਸਾ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਕਰੜੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਨਾਲ ਅਪਣੀ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਣਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਲਟਕੇ ਉਨ-ਮਨ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਜੇ ਸਚੇ ਤਾਂ ਸਰਪਣੀ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਈਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹੋ ਸਰਪਣੀ ਉਹ ਕੰਮ ਦੇਵੇਗੀ ਜੋ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁੱਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕੁੱਤਾ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੋਰ ਠੱਗਾਂ ਚੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਂਦਾ । ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਸੁਪਨੀ ਸੁਪਨੀ ਕਿਆ ਕਹਉ ਭਾਈ ।

ਜਿਨੀ ਸਾਚਿ ਪਛਾਨਿਆ ਤਿਨਿ ਸੁਪਨੀ ਖਾਈ ।”

ਭਾਵ, ਸਰਪਣੀ ਆਪੋ ਅਤੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਨਾਮ ਦੀਪਕ (ਗੁਰੂੜ) ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬਲਦਾ ਹੈ :—

“ਇਹ ਸਰਪਣੀ ਤਾਕੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ॥
ਬਲੁ ਅਬਲੁ ਕਿਆ ਇਸਤੇ ਹੋਈ ।
ਇਹ ਬਸਤੀ ਤਾ ਬਸਤ ਸਰੀਰਾ ॥
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਹਜਿ ਤਰੇ ਕਬੀਰਾ ॥”

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ੫-੬)

ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਸਰਪਣੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਅਬਲਾ ਹੈ, ਅਧੀਨ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਆਖ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੌਣ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਵੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕੇ ? ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਓਹੋ ਹੀ ਸਾੜਦੇ ਤੇ ਕਾੜਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਸਲੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ । ਇਸ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਮਨ ਨੂੰ ਉਲਟ ਉਨਮਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਜਦ ਉਪਰਲੀ ਹਾਲਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੀ ‘ਬਿਖ’ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਵਿਚ ਬਦਲ ਸੁਖਦਾਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਦਾਰੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ । ‘ਸਹਜ’ ਅਵਸਥਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ :—

“ਇਨ ਬਿਧਿ ਰਾਮ ਰਮਤ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥
ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
ਇਕੁ ਸੁਖੁ ਮਾਨਿਆ ‘ਸਹਜਿ’ ਮਿਲਾਇਆ ॥
ਨਿਰਮਲ ‘ਬਾਣੀ’ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥
ਲਲ ਭਏ ਸੂਹਾ ਰੰਗੁ ‘ਮਾਇਆ’ ॥
ਨਦਰਿ ਭਈ ‘ਬਿਖ’ ਠਾਕਿ ਰਹਾਇਆ ॥੨॥
ਉਲਟ ਭਈ ਜੀਵਤ ਮਰਿ ਜਾਗਿਆ ॥
ਸਬਦਿ ਰਵੇ ਮਨੁ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲਾਗਿਆ ॥
ਰਸੁ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਿਖੁ ਪਰਹਰਿ ਤਿਆਗਿਆ ॥
ਭਾਇ ਬਸੇ ਜਮ ਕਾ ਭਉ ਭਾਗਿਆ ॥੩॥
ਸਾਦ ਰਹੇ ਬਾਢੇ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥
ਚਿਤੁ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਾਤਾ ਹੁਕਮਿ ਅਪਾਰਾ ॥.....
ਜੋਤਿ ਭਈ ਜੋਤੀ ਮਾਹਿ ਸਮਾਨਾ ॥
ਲਿਖਤੁ ਮਿਟੈ ਨਹੀ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਨਾ ॥.....
ਕਬਉ ਨ ਕਬਨੀ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਨਾ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਤਿ ‘ਸਹਜਿ’ ਸਮਾਨਾ ॥੮॥

ਭਾਵ, ਜਦ (ਗੁਰੂੜ ਰੂਪੀ) ‘ਨਾਮ’ ਨਾਮ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਇਆ ਸਰਪਣੀ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਕੁਲਖਣੀ, ਕਰੂਪ ਮਾਇਆ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ (ਲਾਲ

ਭਏ ਸੂਹਾ ਰੰਗ ਮਾਇਆ)। ਤਦ 'ਬਿਖ' ਸੁੱਕ ਗਈ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ 'ਹੁਕਮ' ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਸੱਪ, ਇਸ ਅਜਗਰ, ਇਸ ਕਾਲੀਨਾਗ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਨੱਥਿਆ? ਛੋਛੇ ਗਿਆਨ ਨੇ ਨਹੀਂ, 'ਨਾਮ' ਦੀ ਝੁਨਕਾਰ ਨੇ ਜੋ 'ਗੁਰੁੜ' ਬਣਕੇ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਬਿਖ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚ ਸਾੜ ਛਡਦੀ ਹੈ;—

ਹਉਮੈ-ਬਿਖੁ ਮਨੁ ਮੋਇਆ ਲਦਿਆ ਅਜਗਰ ਭਾਰੀ।

'ਗੁਰੁੜ' ਸਬਦੁ ਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ਹਉਮੈਂ ਬਿਖੁ ਹਰਿ ਮਾਰੀ।'

(ਮਲਾਰ ਮ: ੩)

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਹਉਮੈਂ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸਾਬਣ ਨਾਲ ਲਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸੂਫਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੂਫਤਾ ਨਾਲ ਸੀਤਲਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ 'ਭੁੱਖ' ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਠੰਡ ਦਾ 'ਚੰਦ੍ਰਮਾ' (ਸਸ) ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਯਾ ਵਾਚਕ ਹੈ ਜਦ ਚਿਤਾ ਚਿਖਾ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਬੁਝ ਜਾਵੇ ਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਠੰਡ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਤਦ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਝੁਲਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹਰਦਾ-ਕਮਲ ਫਿਰ ਖਿੜ ਪੈਂਦਾ ਹੈ:—

'ਪਸਰੀ ਕਿਰਣਿ ਰਸਿ 'ਕਮਲ ਬਿਗਸੇ

'ਸਸਿ ਘਰਿ 'ਸੂਰ ਸਮਾਇਆ।'

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਭਾਵ ਜਦ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਦ ਅੰਦਰ ਠੰਡ ਪੈ ਗਈ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਜਾਣਾ ਰਜੋਗੁਣ ਨੂੰ ਸਤੋਗੁਣ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

'ਸਸੀਅਰ' ਅੰਦਰ 'ਸੂਰ' ਤਪਤ ਬੁਝਾਵਣਾ।

ਚਰਨ ਕਮਲ ਦੀ ਧੂਰ ਮਸਤਕ ਲਾਵਣਾ।

ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ਮਾਨੋ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਉਦੈ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਈ, ਤੇ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅੱਗ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਜਿੱਥੇ ੨ ਵੀ ਚੇਨ (ਸਸਿ) ਦਾ ਸੂਰਜ ਨੂੰ 'ਖਾਣਾ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ ਯਾ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲਿਆ। ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ:—

'ਦੂਕੀਅਲੇ ਮੋਹ ਮਇਆਸਾ। ਸਸਿ ਕੀਨੋ ਸੂਰ 'ਗਿਰਾਸਾ।'

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ)

ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਕਈ ਥਾਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਅਰਥ ਦੇ ਅਨਰਥ ਕਰਕੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਅਰਥ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਇੜਾ ਤੇ ਪਿੰਗਲਾ ਨਾੜੀਆਂ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪਰ

1. ਹਿਰਦਾ ਖਿੜਿਆ। 2. ਚੰਦ੍ਰਮਾ (ਸ਼ਾਂਤੀ)। 3. ਸੂਰਜ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ।
4. ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਖਾ ਲਈ, ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ।

ਗੱਲ ਉੱਪਰ ਖੁਲ੍ਹ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜੁ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਇਕ ਫੋਕਟ ਕਰਮ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਵਰਜਿਤ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਆਤਮ-ਮੰਜਲ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਆਲ-ਪਤਾਲ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਸਾਹ ਖਿੱਚਣ ਨਾਲ। 'ਸੂਰਜ' ਦਾ ਸਤ ਕੀ ਹੈ? ਅਗਨੀ, ਚਿੰਤਾ ਚਿਖਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ। 'ਚੇਨ' ਦਾ ਸਤ ਕੀ ਹੈ? ਠੰਡਕ, ਸੀਤਲਤਾ, ਨਾਮ-ਦੀ ਸਵਛਤਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਚੇਦ੍ਰਮ' 'ਸੂਰਜ' ਕੋਲੋਂ ਉੱਚਾ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਚਾਈ ਅੰਦਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਠੰਢਕ ਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਬਾਹਰ ਤਾਰਿਆ ਦੀ। ਭਾਈ 'ਬਾਲਾ' ਜੀ ਦੀ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਅਕਾਸ਼ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸੂਰਜ' ਆਇਆ ਤੇ ਫਿਰ 'ਚੇਦ੍ਰਮ'। ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਸੱਜਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਜਨਮਸਾਖੀ ਦਾ ਉਲਥਾ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸ਼ੋਕਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਭੁੱਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਇੰਸ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਜੁ ਚੰਨ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੋਲ ਤੇ ਸੂਰਜ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇੱਥੇ ਜਨਮ-ਸਾਖੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਨ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਫਾਸਲਾ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮ-ਮੰਡਲ (ਧੂ ਜਾ ਨਿਸ਼ਚਲਤਾ) ਵੱਲ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਭਾਵ ਆਤਮਕ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਸੂਰਜ (ਹਉਮੈ ਦਾ ਕੁੰਡ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਲੰਘ ਫਿਰ 'ਚੇਦ੍ਰਮ' (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਡ)। ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ੈਨੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਇੰਸ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੱਥੇ ਵੀ 'ਚੇਨ' ਦੇ ਸਤ ਤੇ ਭਾਵ ਆਤਮਕ ਠੰਢਕ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਦੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਆਤਮ 'ਉਡਾਰੀ' ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਣ ਦੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਹੀ ਕਈ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿਚ ਅਰਥ ਉਲਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਹੇਠਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਲਿਖਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ —

“ਚੰਦ ਸਤ ਭੇਦਿਆ ਨਾਦ—ਸਤ ਪੂਰਿਆ

ਸੂਰ-ਸਤ ਖੇੜ ਸਾਦਤੁ ਕੀਆ।”

(ਬਾਣੀ ਜੋ ਦੇਉ ਜੀ ਕੀ ਰਾਗ ਮਾਰੂ)

ਇੱਥੇ ਕਈ ਸੱਜਨਾਂ ਨੇ ਸਤ ਦੇ ਅਰਥ ਸੱਤ (੭) ਲਏ ਹਨ, ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਚੰਨ ਦੀ ਨਾੜੀ ਇੜਾ ਰਾਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੇ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਸੂਰਜ ਵਾਲੀ ਨਾੜੀ (ਪਿੰਗਲਾ) ਥਾਣੀ ਉਤਾਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਕੁੰਭਕ' 'ਰੇਚਕ' ਭਾਵ ਸੁਆਸ ਖਿੱਚਣਾ ਤੇ ਕੱਢਣਾ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਤੇ ਫਿਰ 'ਪੂਰਕ' ਭਾਵ ਸੁਆਸ ਜੋਕਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਖੇੜਸਾ ਭਾਵ ਸੋਲਾਂ ਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣੇ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਸੋਚਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੁ 'ਪੂਰਕ' ਲਫਜ਼ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਧਰੇ 'ਕੁੰਭਕ' ਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਰੇਚਕ' ਆਇਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਅਰਥ ਦਾ ਅਨਰਥ ਕਿਉਂ, ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ! ਟੀਕਾਕਾਰ ਵਿਚਾਰੇ ਵੀ ਕੀ ਕਰਨ? ਇਹ ਤਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਤਿ-ਪੱਖੇਰੂ ਸਾਨੂੰ ਇਧਰ ਉਧਰ

ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਕੁਰਸਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਉ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਪਰਲੀ ਤੁਕ ਦੇ ਅਰਥ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਕਰੀਏ :—

ਅਸਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਜੁ ਆਤਮ-ਦੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨੀ (ਨਾਦ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ 'ਗੁਰੂ' ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਉਪਰ ਅਸਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੈ। 'ਨਾਦ' ਕਰਕੇ ਹੀ 'ਸੂਰਜ' ਦੀ ਸੱਤਾ ਭਾਵ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਜਲਾਣਾ ਹੈ ਤੇ 'ਚੰਦਮਾ' ਦੇ ਸਤ (ਤੱਤ) ਭਾਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜੇ ਦੇਵ ਜੀਉ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰੇ (ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ) ਉਹ 'ਨਾਦ' (ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਦ-ਜਪੁਜੀ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਹ ਨਾਮ ਮੇਰੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਅੰਦਰ ਭਰਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਵ ਜਦ ਨਾਦ ਦਾ ਸਤ (ਤੱਤ) ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪਰੀਪੂਰਨ ਹੋਇਆ (ਨਾਨ ਸਤ ਪੂਰਿਆ) ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਗੁੱਝਾ ਭੇਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ॥ ਕੀ? ਮੈਨੂੰ ਠੰਢਕ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅੰਦਰੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਹਾਂ ਜੀ ਤਦ ਚੰਦ ਦੇ ਸੀਤਲ-ਸਤ [ਤੱਤ] ਦਾ ਭੇਦ ਲੱਭਾ (ਚੰਦ-ਸਤ ਭੇਦਿਆ)। ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਹਉਮੈਂ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਬਲਦੀ ਸੀ ਉਸ ਚਿੰਤਾ-ਚਿਖਾ ਦੇ 'ਸੂਰਜ' ਦਾ ਘਰ ਖੋੜ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵਸ ਆਗਿਆ। ਭਾਵ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਧ ਕੇ ਸਿਧਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੂਤ-ਸਤ-ਖੋੜ ਸਾਦਤ ਕੀਆ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਜੈ ਦੇਵ ਜੀਉ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ ਅਜਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਜਰਿਆ, ਅਘੜ ਨੂੰ ਘੜਿਆ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਅਪਿਓ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਪੀਤਾ ਅਪਿਓ ਪੀਆ। ਪਰ ਕਈ ਸੱਜਨ ਆਖਦੇ ਹੋਣਗੇ ਜੁ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਖੋੜਸਾ ੧੬ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਦਤ ਦਾ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਢੁਕਦਾ। ਸੋ ਠੀਕ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੂਰਜ ਦੇ ਖੋੜ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾਦਤ ਸੋਧਿਆ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਖੋੜ ਸ਼ਬਦ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ ਹੈ —

“ਖਖਾ ਇਹੈ। ਖੋੜ ਮਨ ਆਵਾ।

ਖੋੜੇ ਛਾਡਿ ਨਾ ਦਹਦਿਸ ਧਾਵਾ।’

ਭਾਵ ਜਦ ਮਨ ਬਾਹਰ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਛੱਡ 'ਅਨੂਪਮ-ਕੋਠੜੀ' ਖੋੜ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਖੀਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਸੀਤਲ ਕੁੰਡ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ 'ਸੋਮ-ਸਰ' ਆਖ ਆਏ ਹਾਂ (ਸੋਮ-ਸਰ ਪੋਖਿ ਲੈ), ਛੱਡਕੇ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਹਾਂ ਰਸ ਗੁਰੇ ਦੀ ਮਠਿਆਈ ਵਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਖਾਧੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ; ਓਹੀ ਸੱਜਨ ਮਨ ਦੇ ਰਥ ਨੂੰ ਛੱਤ ਉਨ-ਮਨ ਰਥ, ਭਾਵ ਆਤਮ-ਰਥ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ :—

“ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਜਨ ਪੁਰਖੁ ਵਡ ਪਾਇਆ

ਹਰਿ ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ ਫਲ ਪਾਇਬਾ।

ਮਾਇਆ ਭੁਇਅੰਗ ਗ੍ਰਸਿਓ ਹੈ ਪ੍ਰਾਣੀ

ਗੁਰਬਚਨੀ 'ਬਿਸੁ ਹਰਿ ਕਾਢਿਬਾ ।
 ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰਸਿ ਲਾਗਿਬਾ ।
 ਹਰਿ ਕੀਏ ਪਤਿਤ ਪਵਤ੍ਰਿ ਮਿਲਿ ਸਾਧ ਗੁਰ
 ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਖਿਬਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਧਨੁ ਧਨੁ ਵਡਭਾਗ ਮਿਲਿਓ ਗੁਰ ਸਾਧੂ
 ਮਿਲਿ ਸਾਧੂ ਲਿਵ 'ਉਨਮਨਿ' ਲਾਗਿਬਾ ।
 ਤ੍ਰਿਸਨਾ-ਅਗਨਿ ਬਝੀ ਸਾਂਤਿ ਪਾਈ
 ਹਰਿ ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਗੁਨ ਗਾਇਬਾ ।

(ਜੋਤਸਰੀ ਮ ੪)

ਭਾਵ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਦਾ 'ਸੁਰਜ' (ਸੁਰ-ਜਰ ਸੋਖਿ ਲੈ) ਜਾ ਅਗਨ-ਕੁੰਡ ਤਦ ਠੰਢਾ ਹੋਇਆ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਰਸ ਅੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਘਰ (ਖੇੜ) ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੂਫ਼ 'ਘਰ' ਵਿਚ ਵੜਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਿਲਿਆ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਜੇ ਦੇਵ ਜੀਉ ਉਪਰਲਾ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਔਘਟ ਘਾਟੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਦੋ-ਰਾਹ (Cross way) ਹੈ। ਏਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸੱਜਨ ਅਤੇ ਪਤੰਜਲੀ ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਯੋਗ ਰਚਿਆ ਹੈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਖਦੇ ਸਨ ਜੁ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਵੱਲ ਆਓ; ਪਰ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ, ਮਿੱਠੇ ਬਚਨਾਂ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੌੜ ਕੇ ਭੁੱਲੜ ਜਿੰਦੜੀ ਨੂੰ ਕੰਠ ਲਾਕੇ ਆਖਦੇ ਸਨ, 'ਪੂਰਕ ਰੇਚਕ ਕੁੰਭਕ ਮਨ-ਹਾਠੀ', ਭਾਵ ਸੁਆਸ ਖਿੱਚਣੇ ਮਨ-ਹਠ ਹੈ। ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਨਾਲ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਮਨ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਜੇ ਖਿੱਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਮਰਨ-ਤਾਰ ਨਾਲ ਖਿੱਚੋ:—

"ਮਨਹਠਿ" ਜੇ ਕਮਾਵੇ ਤਿਲ ਨ ਲੇਖੇ ਪਾਵੇ
 ਬਗਲਾ ਜਿਉ ਧਿਆਨ ਲਾਵੇ ਮਾਇਆ ਰੇ ਧਾਰੀ ॥
 ਕੋਈ ਐਸੇ ਰੇ ਸੁਖਹਦਾਈ, ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਕਥਾ ਸੁਨਾਈ,
 ਤਿਸੁ ਭੇਟੇ ਗਤਿ ਹੋਇ ਹਮਾਰੀ ॥
 ਸੁ ਪ੍ਰਸੰਨ ਗੋਪਾਲ ਰਾਇ, ਕਾਟੈ ਰੇ ਬੰਧਨ ਮਾਇ,
 ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਮੇਰਾ ਮਨ ਰਾਤਾ ॥
 ਸਦਾ ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ, ਭੇਟਿਓ ਨਿਰਭੈ ਗੋਬਿੰਦੁ,
 ਸੁਖ ਨਾਨਕ ਲਾਧੇ ਹਰਿ ਚਰਨ ਪਸਾਰਾ ॥

1. ਚਹਿਰ ਸੱਪ ਦੀ ਕੱਚੀ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ।

2. ਬਗਲਾ।

ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਉਮੈਂ

੯੫

ਸਫਲ ਸਫਲ ਭਾਈ ਸਫਰ ਜਾਤ੍ਰਾ ॥
ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਮਿਲੇ ਸਾਧਾ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ! ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਪਾਣੀ ਰਿੜਕਣਾ ਸੀ। ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮੱਖਣ ਕੱਢਣਾ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਮੁੜਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀਉ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਅਰਥ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਪੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀਉ 'ਗੀਤਾ-ਗੋਵਿੰਦ', ਜੋ ਇਕ ਨਾਯਾਬ ਅਮੋਲਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦਾ ਵਰਣਨ ਨਾ ਤੱਕ ਕੇ ਮਨ ਖੀਵਾ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਰੱਖ, ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ 'ਗੁਰੁੜ' ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਜਾ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ:-

‘ਚਹੁੰਦਿਸ ਫੂਲਿ ਰਹੀ ਬਿਖਿਆ ਬਿਖੁ
ਗੁਰ ਮੰਤ੍ਰ ਮੁਖਿ ‘ਗੁਰੁੜਾਰੀ’ ।
ਹਾਥ ਦੇਇ ਰਾਖਿਓ ਕਰ ਅਪੁਨਾ
ਜਿਉ ਜਲ ਕਮਲਾ ਅਲਿਪਾਰੀ ।

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ! ਜਦ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਦਾ ਸੂਫ਼ ਮੰਤਰ ਰੋਗਾਂ-ਘਾਣ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਹਉਮੈਂ-ਸਰਪਣੀ ਦਾ ਵਾਸੀਕਾਰਕ ਹੋਇਆ, ਜਦ ‘ਨਾਮ’ ਅੰਦਰ ਗੱਜ ਖੜੋਤਾ, ਤਦ ਮਨ ਦੀ ਢੱਠੀ ਹੋਈ ਛੱਪਰੀ ਆਤਮ-ਬੇਦੀ ਨੇ ਫਿਰ ਛਾ ਲਈ; ਤਦ ਆਪਣੀ ਵਾਟੜੀ ਛੱਡ ਗੁਰਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਦੱਸੇ ਗਾਡੀ-ਰਾਹ ਉਪਰ ਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਦਸਦੇ ਹਨ:-

‘ਜਬ ਲਗੁ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰੈ। ਤਬ ਲਗੁ ਕਾਜੁ ਏਕੁ ਨਹੀ ਸਰੈ ॥

ਜਬ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਮਿਟਿ ਜਾਇ। ਤਬ ਪ੍ਰਭ ਕਾਜੁ ਸਵਾਰਿਹ ਆਇ ॥”

(ਭੋਰਉ ਕਬੀਰ)

ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਸੀ ? ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਖੜਗ ਸੀ, ਕਿਰਪਾਨ ਸੀ, ਕਟਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਉਮੈਂ ਸਪਣੀ ਮਾਰਨੀ ਸੀ :-

‘ਨਾਨਕ ਆਪਨ ਕਟਾਰੀ ਆਪਸ ਕਉ ਲਈ ਮਨੁ ਅਪਨਾ ਕੀਨੋ ਫਾਟ ।’

(ਸਾਹਿਬ ਮ: ੫)

ਇਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਉੱਚਾ ਆਤਮਕ ਮਾਰਤੰਬਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀਉ ਪੁੱਜੇ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਿਲ ਮਾਤਰ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵ,

1. ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ, ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹੀ ਸਫਲ ਹੋਈ।

2. ਭਾਵ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਕਟਾਰੀ, ਕਿਰਪਾਨ।

‘ਮੇਰਾ ਕੀਆ ਕਛੂ ਨ ਹਇ । ਕਰਿ ਹੈ ਰਾਮ ਹਇ ਹੈ ਸੋਇ ।’

ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਵਾਨ ਜੀਉ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ । ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ‘ਗੁਰੂੜ’ ਦੀ ਸੁਆਰੀ ਉਪਰ, ਭਾਵ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸੁਆਰੀ ਉਪਰ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਨੂਪਮ ਬੁਨਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਦਭੁਤ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ :—

‘ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ, ‘ਗੁਰੂੜ’ ਚੜ੍ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ਆਇਲਾ ।’

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੁ ‘ਗੁਰੂੜ’ ਵੀ ਇਕ ਐਸੀ ਹੀ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ ਜਿਹਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ‘ਸੰਖ’ ਦੀ ਹੈ ? ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਉਪਰਲੀ ਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ ਜਦ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਅਟੁੱਟ ਲਹਿਰ ਇਸ ਸੁੱਕੇ ਸੜੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਰੋਮ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਲਹਿਰਾਂ ਅਨੰਦ ਦੀਆਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦ ਸੋਮ-ਰਸ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਰਗ ਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਅਦਭੁਤ ਰਾਗ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ‘ਪਰੀਆ’ ‘ਸਬਦ’ ਗਾਉਣ ਲਈ ਬੈਕੁੰਨ ਦੇਸ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਯਥਾ

‘ਰਾਗ-ਰਤਨ ਪਰਵਾਰ ‘ਪਰੀਆ’ ‘ਸਬਦ’ ਗਾਵਣ ਆਈਆ ।’

(ਅਨੰਦ)

ਹਾਂ ਜੀ, ਪਰਿਵਾਰ ਸਣੇ ਅਰਸੀ-ਪਰੀਆਂ, ਗਣ ਅਤੇ ਗੰਧਰਬ, ਅਪੰਠਰਾਂ ਅਤੇ ਢਾਡੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਆਹਾ ! ਉਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੁਹਾਉਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਇਹ ਫਰਸ਼ ਵੀ ਅਰਸ਼ ਦਾ ਝਲਕਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ । ਤਦ ਮਨ ਉਨਮਨ-ਰਬ ਵਿਚ ਸੁਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸਚ-ਖੰਡ ਨੂੰ ਧਾਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੱਖ ਦਾ ਜੀਉਤਾ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ‘ਆਦ ਦਾਮ ਕੇ ਛੀਪਰੇ ਹੋਇਓ ਲਾਖੀਣਾ ।’ ਧੋਨ ਹਨ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ, ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਸਾਈਂ, ਟੁੱਟੀਆਂ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ, ਕਲਗੀਆਂ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲੇ, ਉਜ-ਦਮਾਲੜੇ ਸੰਪਣ ਵਾਲੇ ! ਇਸ ਰੰਗ ਰੱਤੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਹੀ ‘ਮਧੁਰਾੜੀ ਬਾਣੀ’ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੂਰਨ ਵਰਗੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ, ਪੰਖਾਂ ਨਾਲ ‘ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ’ (ਨਾਮ) ਦੀ ਅਰਸੀ ਧਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਐਸਾ ਹੋਵੇ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ, ਜਦ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਭਗਤ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ—

‘ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਨ ਦੁਇ ਏਕ ਹੈਂ ਬਿਬ ਬਿਚਾਰ’ ਕਿਛ ਨ ਹਿ ।

ਜਲ ਤੇ ਉਪਜ ਤਰੇਗ ਜਿਉਂ ਜਲ ਹੀ ਬਿਖੇ ਸਮਾਹਿ ।’

(ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ)

‘ਗੁਰੂੜ’ ਇਸ ਲਈ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਨਾਮ ਦੀ ਉਸ ਉੱਚ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜਦ ਹਰਿ ਤੇ ਹਰਿਜਨ ਦੋਵੇਂ ਸੁਬਦ ਸੰਪੰਨ ਹੋਕੇ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਹਉਮੈ ਦੀ ਛਾਈ ਸਨ ਦੇ ਸੀਸੇ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸੁਰਿਨਰ ਤੇ ਤੇ ਮੁਨਿਜਨ ਲੋਚਦੇ ਹਨ—ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਵਤਾਰ ਵੀ ।

ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਪਾਠਕ ਸਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ

1. ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਹਨ ।

ਰ ਵਣ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਯੁੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਕ ਘਟਨਾ ਐਸੀ ਆਈ ਜਦ ਮੇਘਨਾਦ ਜੀ ਜੋ ਬੜੇ ਤਪੀ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਰਾਵਣ ਕਲੇਂ ਵੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਗ-ਫਾਂਸ ਨਾਲ ਲਛਮਣ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜੁ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਘਾਬਰ ਗਏ ! ਇਹ ਨਾਗ-ਫਾਂਸ ਦੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਤੁਲਸੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦਸੀ ਹੈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ । ਤਦ ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਹੱਥ ਜੋੜ ਜੋੜੀ ਕੀਤੀ ਤੇ 'ਗਰੁੜ' ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ । ਫਿਰ 'ਗਰੁੜ' ਜੀ ਨੇ ਆਣ ਕੇ 'ਨਾਗ-ਫਾਂਸ' ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ! ਇਹ ਭੀੜਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਜਿਹੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਈ ਉਸਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋਵਾਂਗੇ ਜੁ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ 'ਭਾਗ-ਫਾਂਸ' ਕਿਉਂ ! ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਜੁ 'ਨਾਗ' ਪਦ 'ਹਉਮੈ-ਸਰਪਣੀ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਕੀਕਣ ? ਇਹ ਗੱਲ ਰਤੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਵੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ — ਇਕ ਤਾਂ ਸਥੂਲ ਯਾ ਨੁੱਲੀ (Crude) ਜੋ ਸਭ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਹੈ, ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਹੈ; ਤੇ ਦੂਜੀ ਉਹ ਜੋ ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜੁ ਅਸਾਂ ਇਤਨੇ ਦੇਵ ਪਾਨ, ਯੱਗ ਹੋਮ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਇਹ ਦੂਜੀ ਹਉਮੈ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਹੈ । ਯਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖੋ ਜੁ ਹਉਮੈ ਤਾਂ ਰਜੋ-ਗੁਣੀ ਹੈ ਜੋੜੀ ਕਿ ਰਾਵਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹੋਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਮ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਸਤੋ ਗੁਣੀ ।

ਜਦ ਆਦਮੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਸਤੋਗੁਣ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਙਨ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਉਸ ਦ ਮਗਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਹਉਮੈ ਸਤ-ਵਾਦੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਜਾਂਚ ਯਾ ਪੜਤਾਲ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਲਛਮਣ ਸਮੇਤ ਨਾਗ-ਫਾਂਸ ਵਿਚ ਫਸਣਾ ਉਸੇ ਸਤੋਗੁਣੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਸਚਿੱਤਰ ਫੋਟੋ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਹਉਮੈ — ਰਜੋਗੁਣੀ ਤੇ ਸਤੋਗੁਣੀ — ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਇਲਾਜ ਹੈ 'ਨਾਮ', ਹੋਰ ਨਹੀਂ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਗਰੁੜ', ਭਾਵ ਗੱਜਣ ਵਾਲਾ 'ਮਾਨ', ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਪਰ ਰਾਮ-ਲਛਮਣ ਦਾ ਮੇਘਨਾਦ ਵਾਲੀ ਨਾਗ ਫਾਂਸ ਤੋਂ ਬਚਾ ਹੋ ਗਿਆ; ਇਹੋ ਹੀ 'ਗਰੁੜ' ਅੰਤ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀਉ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ :—

‘ਅਪਨੇ ਭਗਤ ਪਰਿ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ।

ਗਰੁੜ ਚੜ੍ਹੇ ਆਏ ਗੋਪਾਲ ।’

ਇਸੇ ਹੀ ਗਰੁੜ ਉਪਰ ਭਗਵਾਨ ਜੀ ਨੇ ਧੂ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਦਰਸਨ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਕਿਸ 'ਗਰੁੜ' ਉਪਰ ? ਹਉਮੈ ਤੋੜਕ ਨਾਮ ਉਪਰ, ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ, ਛਣ-ਛਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਉਪਰ, ਭਾਵ ਜੋ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਠ ਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ — ਜਿੰਦਾਂ ਕੋਈ ਪੰਖੀ ਖੰਭ ਫੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ — (ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ) । ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ 'ਨਾਮ' ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੈਲ-ਰਜੋਗੁਣੀ ਭਾਵੇਂ ਸਤੋਗੁਣੀ — ਦਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :—

ਭਰੀਐ ਹਥ ਪੈਰੁ ਤਨੁ ਦੇਹ । ਪਾਣੀ ਧੋਤੈ ਉਤਰਸੁ ਖੇਹ ।
ਮੂਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜੁ ਹੋਇ । ਦੇ ਸਾਬੁਣ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ ।
ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੇਗਿ । ਓਹੁ ਧੋਪੈ 'ਨਾਵੈ' ਕੈ ਰੰਗਿ ।

(ਜਪੁਜੀ)

ਭਾਵ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਣ ਕਪਣੇ ਦੀ ਮੈਲ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਾਮ' ਦਾਰੂ ਹਉਮੈਂ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋਕੇ ਸ਼ੁਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ 'ਨਾਮ' ਅੰਦਰ ਦੀ ਮਾਲਾ ਹੈ—ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਗੁਪਤ ਮਾਲਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਦ ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਬਾਹਰ ਦੀ ਮਾਲਾ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਾਰ ਆਪੇ ਵੱਜ ਪਈ :—

ਹਰਿ-ਮਾਲਾ ਉਰ ਅੰਤਰਿ ਧਾਰੈ ।
ਜਨਮ ਮਰਣ ਕਾ ਦੁਖੁ ਨਿਵਾਰੈ ।
'ਨਾਮੁ' ਨਿਧਾਨੁ ਜਾਕੇ ਮਨ ਮਾਹਿ ।
ਤਿਸ ਕਉ ਚਿੰਤਾ ਸੁਪਨੈ ਨਾਹਿ ।

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)

ਕਈ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਹੋਰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਕੰਮ ਬੇਸ਼ਕ ਕਰੀਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ, ਚੋਚਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਔਖ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਧਨ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸੌਖਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਰੁਪਇਆ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹਿਰਦੇ-ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਹੈ ਜੋ ਔਖਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਚੰਗੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹਨ, ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ ਮੂਲ ਨੂੰ ਨਾ ਪਕੜੀਏ ਸ਼ਾਖਾਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ? ਉਹ ਕੱਲੀਆਂ ਸਾਡਾ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀਆਂ :—

'ਹਰਿ ਸਿਮਰਨੁ ਛਾਡਿ ਪਰਮਗਤਿ ਚਾਹੈ ।
ਮੂਲ ਬਿਨਾ ਸਾਖਾ ਕਤ ਆਹੈ ।'

(ਭੋਰਉ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾ-ਚਿਖਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ 'ਸੂਰ-ਸਰ' ਤੋਂ ਬਚਾਕੇ ਸਤੋ ਗੁਣ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਹਾ-ਮਾਇਆ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਕ ਛਾਇਆ ਹੈ, ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਥੇ ਵੀ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ । ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅਵਸਥਾ 'ਸੂਰਜ' ਦੀ ਨਹੀਂ, ਚੰਦਮਾ ਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਸਤੋਗੁਣ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਠੰਢਕ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ 'ਰਾਹੂ' 'ਚੰਨ' ਨੂੰ ਆਣ ਗੁਸਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਚਨ-ਗ੍ਰਹਿਣ ਵੀ ਕਦੀ ਕਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ-ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆ ਲਗਦਾ

ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਤਪਤ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਸੂਰਜ' ਭਾਵ ਰਜ ਗੁਣ ਹੈ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਗੁਣ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀ 'ਨਾਗ-ਫਾਂਸ' ਹਉਮੈ ਸਰਪਣੀ ਦਾ ਮਾਨ ਅਖੀਰਲਾ ਡੰਗ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਹੈ ਜੁ 'ਗਰੁੜ' ਭਾਵ ਤਾਰਕ-ਨਾਮ ਕਿਸ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਆਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ? ਇਹ 'ਨਾਮ', ਭਾਵ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਰਣਾ ਰਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ 'ਨਾਮ' ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਆਦਮੀ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਂ ਅਜੇ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਵਸਤੂ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਜਦ ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਮੁਹਰਾਂ, ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਮਨ ਸਾਂਤ ਨਹੀਂ; ਜਦ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੇ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਲ ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਖੰਜਾਂ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਮਨ ਮਖਮਲ ਉਪਰ ਲੇਟਕੇ ਵੀ ਦਖ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਮਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜੁ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਚ ਖੋਹ ਲੈਣ ਉਪਰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਵੇਰਾਗਮਈ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ 'ਗਰੁੜ ਰੂਪੀ ਨਾਮ' ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇੱਕ ਨਕਸ਼ਾ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਪਾਡੂਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕੈਰੇਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਵੱਡੇ ਕੈਰੇ-ਕਰਣ, ਦੂਣਾਂ ਆਦਿ-ਮਰ ਗਏ ਤਾਂ ਪਾਡੇ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਜੀ ਇਸ ਅਖੀਰਲ ਜਿੱਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜੇ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ ਜੁ ਕੈਰੇਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਮਾਰਿਆ? ਕਿਸ ਲਈ ਇਹ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ? ਉਹ ਸਾਡੇ ਸੌ ਕੈਰੇ ਭਰਾ ਹੀ ਸਨ! ਉਸ ਵੇਰਾਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਵੀਟਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜੇ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਜੁ ਮੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅੱਜ ਮਰ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਜਿੱਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਵ ਐਨ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਵਿਚ ਵੇਰਾਗ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਮੋਏ ਹੋਏ ਸੱਭੇ ਸੂਰਜੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਮੇਰੀ ਜਿੱਤ ਕਿਸ ਕੰਮ! ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਪਰ 'ਗਰੁੜ' ਜੀ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਮੋਈ ਹੋਈ ਸੈਨਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਰਿਰ ਜਿਵਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗਰੁੜ ਯਾ 'ਨਾਮ' ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸੋਚ ਆਵੇ ਜੁ ਮੇਰੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਾਇਕੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਰਥਾਂ ਮੋਟਰਾਂ ਹੈਵਰ-ਗੈਵਰ ਕਨਕ-ਕਾਮਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਦਾਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ 'ਦਾਤਾਰ' ਕਰਤੇ ਦੇ ਮਿਲਣ ਉਪਰ ਹੈ। ਪਰ ਓਹ ਦਾਤਾਰ ਤਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਮਿਲਣ ਦੀ ਡਾਢੀ ਲੋਚਾ ਹੋਵੇ, ਜਦ ਡਾਢੀ ਬਿਰਹੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠੇ :-

‘ਨੈਣੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ਨੈਣੀ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ

ਕਿਨੈ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਡਿਠੜਾ ਨੈਣੀ ਜੀਉ।

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਬਹੁਤੁ ਬੈਰਾਗਿਆ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ

ਹਰਿ ਬਾਝਹੁ ਧਨੁ ਕੁਮਲੈਣੀ ਜੀਉ ।
 'ਮੈ ਮੇਲਹੁ ਸੰਤ ਮੇਰੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸਜਣ
 ਮੈ ਮਨਿ ਤਨਿ ਭੁਖ ਲਗਾਈਆ ਜੀਉ ।
 ਹਉ ਰਹਿ ਨ ਸਕਉ ਬਿਨੁ ਦੇਖੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ
 ਮੈ ਅੰਤਰ ਬਿਰਹੁ ਹਰਿ ਲਾਈਆ ਜੀਉ ।'

[ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੪]

ਲੋੜ ਹੈ, ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ, ਇਸ ਸਿੱਕ ਦੀ, ਇਸ ਵੇਦਨ ਦੀ, ਇਸ ਪੀੜਾ ਦੀ, ਇਸ ਖੱਪੇ (Vacuum) ਦੀ ਜੋ ਸਭੇ ਕੁਝ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਯੂਧਿਸਟਰ ਵਾਂਗਣ ਘਿਉ-ਖਿਚੜੀ ਭਾਵ ਮਿਲਵੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸ ਪੀੜਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਮਇਆ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਸਭ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਵੈਰਾਗਮਈ ਬਣਾਈ ਰੱਖੇ। ਇਹ ਪੀੜਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਜੁਗਤ ਹੈ। ਯੂਧਿਸਟਰ ਪਾਸ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਅੰਦਰ ਪੀੜਾ ਸੀ ਇਸ ਵੈਰਾਗ ਹਰਖ ਵਾਲੇ, ਰੱਜੇ ਪੁੱਜੇ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਤਦ ਹੀ 'ਗਰੁੜ' ਰੂਪੀ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਧਰੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਟਪਲਾ ਨਾ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮੁੜਕੇ ਤੱਕੀਏ। ਪਾਠਕ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਕਰੋਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਵਰ ਸੀ ਜੁ ਤੂੰ ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਮਰੋਂਗਾਂ ਜਦ ਤੋੜੀ ਤੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ (ਹਰਖ ਸੰਗ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਵੇਲੇ) ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਉਸਦੇ ਅੰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਜ਼ਖਮੀ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਭੁੰਢੇ ਰਣ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਵੀ ਪਿਆ— ਧੁੜਕੀਆਂ, ਸੁਈਆਂ ਦੀ ਸੇਜਾਂ ਉਪਰ, ਪਰ ਜਿੰਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕੱਲਾ ਦੁਖ ਹੈ। ਮੌਤ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਗ਼ਮੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਇੱਕੋ ਵਕਤ ਪੁਰ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਆਖਰਕਾਰ ਉਹ ਘੜੀ ਵੀ ਆਈ। ਦੁੱਪਦੀ ਦੇ ਪੰਜੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਪਾਂਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ਸਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਕੈਰੋਂ ਦੁਰਯੋਧਨ ਪਾਸ ਲੈ ਆਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਪਾਂਡਿਆਂ ਉਪਰ ਹੀ ਸੀ; ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਜੁ ਇਹ ਸਿਰ ਪਾਂਡਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਠੀਕ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਹ ਪੰਜ ਪਾਂਡੇ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਨ, ਉਸੇ ਘੜੀ ਉਸਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਗ਼ਮੀ ਇਕ ਵਕਤ ਤੇ ਸਾਂਝਾ ਹੋਣ ਉਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਮਨੁਖ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਕੁਝ ਕੁਝ ਯੂਧਿਸਟਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਯੂਧਿਸਟਰ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਵੈਰਾਗ ਭਾਵ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਭਾਈ ਕੈਰੋਂ ਕਿਉਂ ਮੱਏ? ਪਰ ਯੂਧਿਸਟਰ ਵਾਲੀ ਹਰਖ-ਸੰਗ, ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਮੌਤ ਵਲ! ਕਿਉਂ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਇੱਕ 'ਇੱਕ' ਤੇ ਦੋ 'ਯਾਰਾਂ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ '+ ੧' ਅਤੇ

‘—੧’ ਜੁੜਕੇ ਸਿਫਰ, ਬਿੰਦੀ (੦) ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਰ, ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਅਖਾਂਗੇ, ਕਿਉਂ ? ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਦੁਰਯੋਧਨ ਮਨਮੁਖ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗਮੀ ਉਹ ਘੜੀ ਹੈ ਜਦ ਉਸਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਬੇੜੀ ਪੂਰਣ ਹੋਣ ਉਪਰ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਖੀਰਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗ ਸੀ ਜੋ ਕਪਟ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇੱਕੱਠਾ ਹੀ ਸਾੜਕੇ ਆਪ ਵੀ ਫੇਰਨ ਹੀ ਬੁਝ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਤ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੱਜਣ ਸਾਇੰਸ ਪੜ੍ਹੇ ਹਨ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੁੱਚਾ-ਅਣੂ (Positive electron) ਕੁੱਝੇ ਅਣੂ (Negative electron) ਨਾਲ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਟਿੱਬਾ ਭਾਵ ਗੋਲਾਈ ਟੋਏ ਜਾਂ ਖੱਪੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਗਮੀ ਗਮੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਹਉਮੈ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਨਿੱਕੇ ਆਪੁ (Self) ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਵੱਡੇ ਆਪੁ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ। ਭਾਵ ‘ਮਨ, ਛੱਡ ‘ਉਨ-ਮਨ’ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ ‘ਸੁਖ’ ਤੇ ‘ਦੁਖ’ ਮਿਲਣ ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਲਹਿਰ (wave) ਦੂਜੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਟੀ (Reinforcement) ਦੇਂਦੇ ਹੈ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਮਨਮੁਖ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪੀੜਾ ਤੇ ਕ੍ਰੀੜਾ ਭਾਵ (+) ਤੇ (—) ਸਿਫਰ (੦) ਵੱਲ, ਖੜਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਯੂਧਿਸ਼ਟਰ ਗੁਰਮੁਖ ਵਾਲੀ ਸਾਂਝੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗਮੀ ਅਨੰਦ ਵੱਲ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਅਨੰਦ’ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਦ ਆਦਮੀ ਹਰਖ-ਸੋਗ, ਸੁਖ ਦੁੱਖ, ਪੀੜਾ ਕ੍ਰੀੜਾ ਤੋਂ ਟੱਪਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇੱਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਬੇਅੰਤਤਾਈ ਹੈ ਤੇ ਸਿਫਰ ਦੀ ਐਨ ਉਲਟ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੂਜਾ ਅੰਕ ਹੈ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਸੰਜੁਗਤ ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ, ਸੁਖ ਦੁੱਖ ਮੌਤ ਵਲ ਖੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ, ਅਨੰਦ ਵਲ। ਇਹ ਉਪਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ‘ਸਹਿਜ’ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਦੀ ਫੋਟੋ ਇਹ ਹੈ :—

‘ਐਸੇ ਪਰਚਉ ਪਾਇਓ ।

ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਇਆਲ ‘ਬੀਨੁਲੈ

ਸਤਿਗੁਰ ਮੁਝਹਿ ਬਤਾਇਓ । ਰਹਾਉ ।

ਜਤ ਕਤ ਪੇਖਉ ਤਤ ਤਤ ਤੁਮਰੀ

ਮੋਹਿ ਇਹੁ ਬਿਸੁਆਸੁ ਹੋਇ ਆਇਓ ।

ਕੈ ਪਹਿ ਕਰਉ ਅਰਦਾਸਿ ਬੇਨਤਾ

ਜਉ ਸੁਨਤੋ ਹੈ ਰਘੁਰਾਇਓ ।

ਲਹਿਓ ਸਹਸਾ ਬੰਧਨ ਗੁਰਿ ਤਰੇ

ਤਾ ਸਦਾ ‘ਸਹਜ’ ਸੁਖ ਪਾਇਓ ।

ਹੋਣਾ ਸਾ ਸੋਈ 'ਫੁਨਿ ਹੋਸੀ
 ਸੁਖ-ਦੁਖ ਕਹਾ ਦਿਖਾਇਉ ।
 ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਾ ਏਕੋ ਠਾਣਾ
 ਗੁਰਿ ਪਰਦਾ ਖੋਲਿ ਦਿਖਾਇਓ ।
 ਨਉ ਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਇਕ ਠਾਈ,
 ਤਉ ਬਾਹਰਿ ਕੈਨੇ ਜਾਇਓ ।
 ਏਕੈ ਕਨਿਕਾ ਅਨਿਕ ਭਾਤਿ ਸਾਜੀ
 ਬਹੁ ਪਰਕਾਰ ਰਚਾਇਓ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਭਰਮੁ ਗੁਰਿ ਖੋਈ ਹੈ

ਇਵ ਤਤੈ ਤਤੁ ਮਿਲਾਇਓ ॥੪॥੨॥੧੨੩॥ ਗਉੜੀ ਮ: ਪ॥

'ਇਹ ਬਿਸੁਆਸੁ ਹੋਇ ਆਇਓ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਇਹ ਗੱਲ ਤਦ ਲੱਭਦੀ ਹੈ ਜਦ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਵੇ, ਪਹਿਲੋਂ ਨਹੀਂ । ਫਿਰ ਕਿਰਪਾਲ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁੱਜਕੇ ਦੁਖ ਕਿੱਥੇ ਰਿਹਾ ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਿਤ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੁਖ 'ਸਹਿਜ' ਆ ਗਿਆ ; ਇੱਥੇ 'ਸੁਖ ਦੁਖ ਕਹਾ ਦਿਖਾਇਓ' ? ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੀ ਰਹੇ ; ਜੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੀਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਹ ਉਚ-ਨੀਚ ਕਿੱਥੇ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸੁਖ ਦੁਖ ਤਾਂ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹਨ, ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ ।

'ਅਨੰਦੋ ਅਨੰਦੁ ਘਣਾ ਮੈ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਡੀਠਾ ਰਾਮ ।

'ਚਾਖਿਅੜਾ ਚਾਖਿਅੜਾ ਮੈ ਹਰਿ ਰਸੁ ਮੀਠਾ ਰਾਮ ।'

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਅਨੰਦੋ ਅਨੰਦ (ਪਰਮਾਨੰਦ) ਦੀ ਉੱਚੀ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਸੱਜਣ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ 'ਉਹ ਰਸ' ਮਹਾਂ—ਰਸ ਚੱਖਿਆ ਹੈ ਜੋ 'ਗੁਰੂ—ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਘਰ' ਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਨੰਦ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ । ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਹੋ ਹੀ ਦੱਸਣਾ ਸੀ ਜੁ 'ਗੁਰੂ—ਅਨੰਦ—ਦੀ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇ ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਲੰਘਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਮ—ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਏ, ਜਿੱਥੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾ ਰਤਾ ਵੀ ਲੇਸ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਅਬਨਾਸੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਇਹ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਸਚਲ ਆਸਣ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਕਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ;—

੧ ਫਿਰ । ੨ ਕਿਧਰ । ੩ ਸੋਨਾ ਭਾਵ ਜਿਥੇ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਸੋ (ਸੁਪਰਨ) ।

੪ ਚਾਖਿਆ ।

ਦੂਖ ਰੋਗ ਭਏ ਗਤੁ ਤਨ ਤੇ
ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਇ।
ਭਏ ਅਨੰਦ ਮਿਲੀ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ
'ਅਬ' ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਕਤਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥੧॥
ਤਪਤਿ ਬੁਝੀ ਗੁਰ—ਸਬਦੀ^੧ ਮਾਇ ।
ਬਿਨਸਿ ਗਇਓ ਤਾਪ ਸਭ ਸਹਸਾ^੨
ਗੁਰੁ ਸੀਤਲੁ ਮਿਲਿਓ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
ਧਾਵਤ ਰਹੇ ਏਕੁ ਇਕੁ ਬੂਝਿਆ
ਆਇ ਬਸੇ ਅਬ 'ਨਿਹਚਲੁ ਥਾਇ' । (ਆਸਾ ਮ: ੫)

'ਅਬ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਤਹੀ ਨ ਜਾਇ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਉਪਰਲੀ ਗਰੁੜ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮਨ ਸਥਿਰ ਹੋਇਆ। ਕਿਉਂਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਦ ਕਾਰੂੰ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਇਸ ਨੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪਾ ਲਿਆ, ਜਦ ਅਲਾ—ਦੀਨ ਦਾ ਲਖਦਾਤਾ ਲੈਂਪ ਇਸਨੂੰ ਲੱਭ ਪਿਆ; ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਕੇ ਕੀ ਕਰੇ? ਕਦ? 'ਅਬ' ਹੁਣ, ਭਾਵ ਜਦ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੋਕੇ, ਸਬਦ ਨਾਲ ਸਵਛ ਹੋਕੇ 'ਗਰੁੜ' ਵਾਂਗ ਆਤਮਕ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਇਹ ਹੈ ਗਰੁੜ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ ਅਨੰਦ—ਪੂਰੀ ਅਵਸਥਾ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਇੱਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਦ ਸੇਵਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

'ਸਫਲ ਜੀਵਨੁ ਸਰਲੁ ਤਾਕਾ ਸੇਗੁ ॥
ਜਾਕੇ ਮਨਿ ਲਾਗਾ ਹਰਿ ਰੇਗੁ ॥
ਜੈ ਜੈ ਸਬਦੁ ਅਨਾਹਦੁ ਵਾਜੈ ॥
ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਅਨੰਦ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭੁ ਗਾਜੈ ॥
ਮਿਟਿ ਗਏ ਬੈਰ ਭਏ ਸਭ ਰੇਨ ॥
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਲੈਨ ॥
ਸੁ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਗੁਰਦੇਵ ॥
ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਸੇਵਕ ਕੀ ਸੇਵ ॥

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਬਾਈਬਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੁਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਵੱਡਾ ਉਠ ਸੂਈ ਦੇ ਨੱਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸਹਿਲ ਹੈ, ਪਰ ਹੰਕਾਰੀ ਸ਼ਖਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਕੀ ਹੈ? ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੁਝਾਰਤ ਵਿਸਥਾਰ

੧ ਨੱਸ ਭੱਜ ਗਏ ਹਨ। ੨ ਨਾਮ ਰਮਣ ਵਾਲਾ ਲੰ ਲੂੰ ਵਿਚ। ੩ ਸੰਸੇ ਫਿਕਰ। ੪ ਨਸਦਾ ਮਨ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ। ੫ ਜੈ ਜੈ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਜੁ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਧੰਨ ਧੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਜਿੱਤ ਗਿਆ, ਭੇਰਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੋਇਆ।

ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਮਨ ਮੈਗਲ, ਭਾਵ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸੂਖਮ ਸ਼ੈ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ:—

ਕਬੀਰ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੋਕੜਾ ਰਾਈ ਦਸਵੇ ਭਾਇ ।

ਮਨ ਤਉ ਮੈਗਲੁ ਹੋਇ ਰਹਾ ਨਿਕਸਿਆ ਕਿਉ ਕਰਿ ਜਾਇ

ਐਸਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੇ ਮਿਠੈ ਤੁਠਾ ਕਰੇ ਪਸਾਉ ।

ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੋਕਲਾ ਸਹਜੇ ਆਵਉ ਜਾਉ ।

ਭਾਵ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਤੀ ਸੌੜਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਜਿਸਨੇ ਲੰਘਣਾ ਹੈ, ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਮੋਟਾ ਹੰਕਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿੱਦਾਂ ਲੰਘੇ ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀਉ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ਮੁਕਤ ਦੁਆਰਾ ਸੌੜਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਆਪੇ ਹੀ ਸੋਕਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਮਾਰੀਏ :-

“ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਅਤਿ ਨੀਕਾ ਨਾਨਾ ਹੋਇ ਸੁ ਸਾਇ ।

ਹਉਮੈ ਮਨੁ ਅਸਥੂਲੁ ਹੈ ਕਿਉ ਕਰਿ ਵਿਚੁ ਦੇ ਜਾਇ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਹਉਮੈ ਗਈ ਜੋਤਿ ਰਹਿ ਸਭ ਆਇ ।

ਇਹੁ ਜੀਉ ਸਦਾ ਮੁਕਤੁ ਹੈ ਸਹਿਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ।” ...

“ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਜੀਵਤੁ ਮਰੈ ਬੁਝਿ ਸਚਿ ਸਮੀਤਾ ।”

(ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩)

੧ ਤੰਗ ਹੈ ਰਈ ਦੇ ਢਾਣੇ ਤੋਂ ਵੀ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ । ੨ ਹਾਥੀ । ੩ ਭਾਵ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਸੂਖਮ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਜੜ੍ਹ ਹੈ । ੪ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ।

ਅ

ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਯਾ ਬਰੀ ਹਾਲਤ !

ਕਾਂਡ ੯—੧੨

ਜਦ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਵਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਇਸ ਦੀ ਕੁਝ ਏਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੀ ਕਿ ਖੋਤੇ—ਚੜ੍ਹੇ, ਕਾਲੇ ਮੂੰਹੋਂ ਦੇਸ਼ੀ ਦੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਤੋਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਦਮੀ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੇ ਕੋਲੇ, ਕਾਲ—ਗ੍ਰਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਪੁਰਾਣਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮਿਥਿਹਾਸਕ (Mythological) ਵਿਅਕਤੀਆਂ (Personalities) ਦੁਆਰਾ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਸਾਡੀ ਰੂਪ ਸਾਨੂੰ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਵੇ :—

(੧) 'ਮਨ'	ਦਾ ਤੀਬਰ	—ਵਿਗੜਿਆ ਰੂਪ ਹੈ 'ਅਰੁਣ' !
(੨) ਮਤ (ਬੁੱਧੀ)	" "	'ਕੁਬਜ਼ਾ' !
(੩) ਅਹੰਕਾਰ	" "	'ਕੰਸ ਯਾ ਰਾਵਣ' !
(੪) ਕਾਲ (Time)	" "	'ਜਮ' ਯਾ ਮੁਗਲ !
(੫) ਮਾਇਆ	" "	ਦੁੱਪਦੀ !

ਆਓ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਲਈਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਵਸਥਾ ਆਪ ਵੇਖੀਏ !!

੯

ਅਰੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਪਿੰਗਲਾ ਮਨ !

'ਕਰਮ ਕਰਿ ਅਰੁਣ ਪਿੰਗਲਾ ਰੀ'

(ਧਨਾਸਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ)

ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨ 'ਬੋਲਾ' ਤੇ 'ਪਿੰਗਲਾ' ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ—ਦੋ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਹੋਣ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਪੱਕੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੰਗਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਅਰੁਣ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਅਰੁਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

'ਬਿਸ ਕਾ ਦੀਪਕੁ ਸਵਾਮੀ ਤਾਚੇ ਰੇ ਸਾਰਥੀ
ਪੰਖੀ ਰਾਇ "ਗਰੁੜ" ਤਾਚੇ 'ਬਾਧਵਾ'
ਕਰਮ ਕਰਿ 'ਅਰੁਣ' ਪਿੰਗਲਾ ਰੀ।'

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਅਰੁਣ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੀਵੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਥ—ਵਾਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਕਾ ਭਾਈ 'ਗਰੁੜ' ਸਾਰੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਖਵਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਤਨਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋਕੇ ਵੀ ਉਹ (ਅਰੁਣ) ਲੂਲਾ ਪਿੰਗਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਕਿਉਂ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਮਨ—ਮੁਖ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ। ਅਸਾਂ ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਅਰਥ ਵੇਖਣਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਉਹ ਨਾ ਲੱਭੇ, ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਰੁਣ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ 'ਗਰੁੜ' ਤੇ 'ਅਰੁਣ' ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਇਉਂ ਹੈ ਜੁ ਕਸ਼ਪ ਰਿਖੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਹੁਟੀਆਂ ਸਨ—ਇਕ ਕੱਦੂ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸੱਪ ਜੰਮੇ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਨਾਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਅਰੁਣ ਤੇ 'ਗਰੁੜ' ਪੰਛੀ ਹੋਏ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੂਰਜ ਚਿੱਟਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਲਾ ? ਵਿਨਾਤਾ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਚਿੱਟਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੱਚੀ ਸੀ; ਪਰ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕਾਲੀ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਖਿਆ, ਕਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਜਿੱਤ ਲਈ—ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਪੁੱਤਰੋ ! ਜਾਓ ਤੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲੱਤਣ ਨਾਲ ਢੱਕ ਲਓ ਤਾਂ ਜੁ ਦੂਰੋਂ ਸੂਰਜ ਕਾਲਾ ਹੀ ਦਿੱਸੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਪਰ ਅਰੁਣ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਰ ਗਈ ਤੇ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਵਸ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕੈਦਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹੀ 'ਗਰੁੜ' ਜੰਮਿਆ ਤੇ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਜੁ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡੋ। ਕਦੂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਲਿਆ ਦਿਓ ਤਾਂ ਛੱਡਾਂਗੀ। ਗਰੁੜ ਜੀ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰਕੇ ਸੰਮ

੧ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਦੀਵਾ, ਭਾਵ ਸੂਰਜ। ੨ ਭਰਾ, ਭਾਈ।

ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ ।

ਅਰੁਣ ਪਿੰਗਲਾ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਜੁ ਵਿਨਾਤਾ ਨੇ ਸਮਾ ਪੁੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਂਡਾ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਜੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੀਆਂ ਗਰੁੜ ਵੀ ਵਿਨਾਤਾ ਦਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਅੰਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ; ਅਰੁਣ ਵੇਲੇ ਛੇਤੀ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਿੰਗਲਾ ਰਿਹਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਰਾਹੂ ਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਖਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ । ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਬਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ 'ਅਰੁਣ' (ਜੋ ਨੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ) ਨੂੰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤਾਂਕਿ ਉਸਦੇ ਓਹਲੇ ਰਾਹੂ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰੁਣ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਬਵਾਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਕਥਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜੁ ਸੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਪਤਾ ਲੱਗਣ । ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕਥਾਵਾਂ ਤਾਂ ਬਥੇਰੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਖੋਹਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ । ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜੁ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਗੁੱਝ ਭੇਦ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਕੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ । ਹਰ ਇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲੇ ਜੋ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਉਹ ਉਚਾ ਧਰਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਨਾਮ—ਤਿੰਨੋਂ ਮਣੀਆਂ ਇੱਕੋ ਸੂਤ ਵਿਚ ਪਰੋਈਆਂ ਹਨ । ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਭਗਤੀ ਹੈ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਤੇ ਕਰਨੀ ਸੇਵਾ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਇਹ ਤਿੰਨ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਗ ਹਨ । ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਅਰੁਣ' ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਯਾ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕੀਏ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਅਜੇ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਭੇਦ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹ ਛੱਡੇ ਹਨ ; ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ । ਆਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਅਰੁਣ ਰਬਵਾਹੀ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਖੋਲ੍ਹੀਏ ।

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ 'ਸਸਿ ਕੀਨੋ ਸਰ ਗਿਰਾਸਾ' ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੂਰਜ ਹਉਮੈ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਗ੍ਰਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਪੱਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਅਰੁਣ ਕੀ ਹੋਈਆ ਜੋ ਰਬਵਾਹੀ ਬਣਕੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਉਹ 'ਮਨ' ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਹਨ । ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜੁ ਮਨ ਪਿੰਗਲਾ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਟੰਗਾਂ 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਾਉ' 'ਗਿਆਨ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਦੀਆਂ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ । ਜਦ ਲਗਣਗੀਆਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਇਸ ਅਹੋਕਾਰ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਦੇ ਵਸ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਨ ਭੱਜਕੇ ਆਪਣੇ ਉਚੇ ਤੇ ਸੁੱਗੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲੇ ਘਰ ਭਵ 'ਚੰਦਰਮਾ' ਕੋਲ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਤੇ ਸੱਤ ਘੋੜੇ ਕਿਹੜੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਥ ਚਲਦਾ ਹੈ ? ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਤੇ ਦੋ ਮਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਵਿਕਲਪ, ਇਹ ਸੱਤ ਘੋੜੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਦਬਾ-ਸਟ ਧੋਣ-ਤੋੜ ਦੌੜ (berakneck speed)

ਤੇ ਰਬ ਨੂੰ ਭਜਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੱਛਮ ਨੂੰ ਭਜਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਹ ਮਨ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਰਬ ਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਹਿੱਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਦ ਤੰਤੀ ਭੇ ਭਾਉ ਸੰਜੁਕਤ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤਦ ਤੰਤੀ ਪਿੰਗਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਭੱਜਕੇ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਪਰ 'ਗਰੁੜ' ਅਰੁਣ (ਮਨ) ਦਾ ਸਕਾ ਭਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ? ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੱਪਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਹੈ (ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੁਲ ਪਛਾਣੁ) ਤੇ 'ਸੂਰਜ' ਭਾਵ 'ਅਹੰਕਾਰ' ਵੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਵਛ ਚਿੱਟਾ ਹੈ; ਪਰ ਸਰਪਣੀ ਮਾਇਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ (ਕਾਮ ਕਰੋਧ, ਆਦਿ) ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰੁਣ (ਮਨ) ਦੀ ਮਾਂ ਜੀਵ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਕਿਸ ਪਾਸ? (ਕਦਰੂ) ਸੱਪਨੀ, ਮਾਇਆ ਪਾਸ। ਹੁਣ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁੱਟੇ? ਜੇ 'ਗਰੁੜ' ਭਾਵ ਨਾਮ ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਲ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜੰਮੇ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਜੰਮੇ? ਜਦ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ, ਭੈ ਅਤੇ ਭਾਉ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਅਰੁਣ ਰੂਪੀ ਮਨ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਮਨ ਅਰੁਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਛੱਡ ਗਰੁੜ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਤਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਛੰਨਾ ਭਾਵ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ ਅਤਿਹਕਰਣ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਸੁੱਧ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁੱਧ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕੈਦੀ ਮਾਂ ਭਾਵ ਜੀਵ ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। 'ਗਰੁੜ' ਅਰੁਣ (ਮਨ) ਦਾ ਭਰਾ ਇਸ ਲਈ ਹੈ। ਜੁ ਇਹ ਮਨ ਉਸੇ ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਜੰਮਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਭੈ ਤੇ ਭਾਉ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤੇ ਪਿੰਗਲਾ ਮਨ ਟੁਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦੋ ਟੰਗਾਂ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਮਨ ਸਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ 'ਸਨਾਤਨ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ-ਮਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ! ਭਾਵ, ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਰਬ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ :—

ਇਨ—ਮਨੁ ਲੇ ਜਉ ਉਨ-ਮਨ ਰਹੈ ॥

ਤਉ ਤੀਨ ਲੋਕ ਕੀ ਬਾਤੇ ਕਹੈ ॥

(ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਹੁਣ ਜਦ ਭੈ-ਭਾਉ ਦੇ ਪਰਾਂ ਨਾਲ ਮੱਛੀ ਬਣ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੀ 'ਪੁੱਠੀ ਤਾਰੀ' ਤਰਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਵਲ ਮੁੜਨ ਲੱਗਾ ਤਦ ਉਨ-ਮਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਤਮ-ਰੂਪ ਹੋਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਦੁਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸਥਿਤ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਉਪਰ ਮਨ ਅੱਪੜਿਆ ਤਾਂ ਇਹੋ ਮਾਇਆ ਮਿੱਠੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੇਵਕ--ਬਾਲਕ--ਦੇ ਖੇਡਣ ਲਈ ਇਕ ਗੋਂਦ ਬਣ ਗਈ। ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ :—

‘ਧਨਿ ਧਨਿ ਬਨ—ਖੰਡ ਬਿੰਦੂਬਨਾ ।

ਜਹ ਖੇਲੈ ਸ੍ਰੀ ਨਾਰਾਇਣਾ ।’

ਭਾਵ ਧਨ ਹੋ ਗਈ ਇਹ ਧਰਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਹੀ ਤਾਂ ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਨੇ ਚਰਣ-ਕਮਲ ਪਾਏ ਸਨ। ਧਨ ਹੋਈ ਇਹ ਅਨੰਦ-ਪੁਰੀ ਜਿਥੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਚੋਜ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਧਨ ਹੋਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ ਜਿਥੇ ਨ੍ਰਾ ਕਾਗ ਹੋਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ‘ਪਰਗਾਸ’ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ‘ਪਰਗਾਸ’ ਹੋਣ ਉਪਰ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ, ਲੂੰ ਲੂੰ ਰਗ ਰਗ, ਵਾਲ ਵਾਲ, ਉਤੇ ਤਲੇ ਓਹੋ ਓਹੋ ਛਜਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :—

“ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਮੁ ਰਵਿ ਰਹੇ ਰਮੁ ਰਾਮੇ ਰਾਮੁ ਰਮੀਤਿ ।

ਘਟਿ ਘਟਿ ਆਤਮਰਾਮੁ ਹੈ ਪ੍ਰਭਿ ਖਲੁ ਕੀਓ ਰਗਿ ਰੀਤਿ ॥

ਹਰਿ ਨਿਕਟਿ ਵਸੈ ਜਗਜੀਵਨਾ ‘ਪਰਗਾਸੁ’ ਕੀਓ ਗੁਰਮੀਤਿ ॥

ਹਰਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਤਿਨ ਮਿਲੇ ਜਿਨਿ ਲਿਖਿਆ ਧੁਰਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ‘ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ’ ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਜਪਿਓ ਮਨਿ ਚੀਤਿ ॥

ਸਲੋਕ ਮ: ੪ ਵਾਰ ਕਾਨੜਾ ਮ: ੪

ਜਿਸ ਨੇ ਭੈ-ਭਾਉ ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਪਿੰਗਲੇ ਮਨ ਨਾਲ ਲਾ ਲਈਆਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਮ-ਨਾਮ-ਰਸਾਇਣ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕੋੜ੍ਹਾ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਲੋਹ ਮਨ ਨੇ ਪਾਰਸ ਦੀ ਪਰਸ ਪਾ ਲਈ ਜਿਸ ਨਿੰਮ ਮਨ ਨੇ ਚੰਦਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ, ਜਿਸ ਸੂਰਜ ਮਨ ਨੇ ਚੰਦਰਮਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਮਾਤਹਿਤੀ ਮੰਨ ਲਈ, ਜਿਸ ਸਰਪ ਮਨ ਨੇ ਗਰੁੜ ਨਾਮ ਦੀ ਸੁਤੇਤਰਤਾ ਮੰਨ ਲਈ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹੋ ਦਿਨ, ਇਹੋ ਘੜੀ ਇਹੋ ਬਰਸ ਸਰਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਨਵ-ਨਵੇਲਾ ਹਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਹੋ ਗਿਆ :—

‘ਬਰਸੁ ਸਰਸੁ ਆਗਿਆ ਹਇ ਆਨੰਦ ਸਗਲ ਭਾਗ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸੰਤ ਸੰਗੇ ਮਨੁ ਪਰਫੜੈ ਮਿਲਿ ਮੇਘ ਧਰ ਸੁਹਾਗ ॥੧॥

ਘਨ ਘੋਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਮੋਰ । ਚਿਤੁ ਚਾਤ੍ਰਕ ਬੁੰਦ ਓਰ ॥

ਐਸੇ ਹਰਿ ਸੰਗੇ ਮਨ ਮੋਹ । ਤਿਆਗਿ ਮਾਇਆ ਧੋਹ ॥

ਮਿਲੀ ਸੰਤ ਨਾਨਕ ਜਾਗਿਆ ॥੨॥੫॥੨੭॥

(ਮਲਾਰ ਮ. ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਜਿਉਂ ਮੋਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਬੱਦਲ ਵੇਖਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸੁਆਂਤੀ ਬੁੰਦ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਰਸੀਏ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਰਿਦਾ-ਕਮਲ ਵਿਗਸਿਆ, ਵਿਸਮਾਦ ਦੇ ਹੂਟੇ ਝੂਲਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਪਰ ਮਨਮੁਖ ਅਜੇ ਹਉਮੈਂ

੧ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਭ ਵਿਚ ਹੈ, ਪਰ ‘ਪਰਗਾਸ’ ਵੇਲੇ ਰਮਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ। ੨ ਚੰਗਾ, ਸੁਵੰਨਤਾ।

੩ ਖਿੜ ਪਿਆ, ਵਿਗਸਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਬੱਦਲ (ਮੇਘ) ਵੱਸਣ ਲਗ ਪਏ।

ਵਿੱਚ ਬੱਧਾ ਹੈ :—

ਅਹੇ ਅਹੇ ਅਹੈ ਅਵਰ ਮੂੜ ਮੂੜ ਮੂੜ 'ਬਵਰਈ ॥

ਜਤਿ ਜਾਤ ਜਾਤ ਜਾਤ ਸਦਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਕਾਲ ਹਈ ॥

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫)

ਇਹ ਮਨਮੁਖ ਅਵੱਸ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਰਹੇਗਾ ।

ਭੁੱਲੜ ਜਿੰਦੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਇਸ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪੁੱਜੀ ਪਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੀ ਵੇਖਿਆ ਜੁ ਨਾਮ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਧ੍ਰੁ-ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਉਚੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਨਾਲ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤ-ਮਈ 'ਕਾਨੜਾ' ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਤਪਤ-ਕੜਾਹ ਨੂੰ ਬੁਝਾਣ ਵਾਲਾ, ਪਿੰਗਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟੇਗਾਂ ਲਾਣ ਵਾਲਾ ਅਲਾਪ ਰਹੇ ਹਨ :—

'ਤਿਖੈ ਬੂਝਿ ਗਈ ਗਈ ਮਿਲਿ ਸਾਧ ਜਨਾ ॥

ਪੰਚ ਭਾਗੇ ਚੋਰ ਸਹਜੇ ਸੁਖੈਨੋ ਹਰੇ ਗੁਨ ਗਾਵਤੀ

ਗਾਵਤੀ ਗਾਵਤੀ ਦਰਸ ਪਿਆਰਿ ॥੨॥ ਰਹਾਉ ॥

ਜੈਸੀ ਕਰੀ ਪ੍ਰਭ ਮੇ ਸਿਉ ਮੇ ਸਿਉ ਐਸੀ ਹਉ ਕੈਸੇ ਕਰਉ ॥

ਹਉ ਤੁਮਾਰੇ ਬਲਿ ਬਲੇ ਬਲਿ ਬਲੇ ਬਲਿ ਗਈ ॥ ੧ ॥

ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫ ॥ ੨ ॥ ੧ ॥ ੩੭ ॥

ਹਾਂ ਜੀ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬੁਝੀ । 'ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ—ਧੀਰ—ਰਸ ਆਇਆ' ਇਹ ਅੱਗੇ ਆਵੇਗਾ । ਇਥੇ ਇਤਨਾ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਜੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਸੱਤ ਸੱਤ ਹੈ :—

'ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਸਤਿ ਗੁਰਦੇਵ ।

ਝੂਠ ਝੂਠ ਝੂਠ ਝੂਠ ਆਨ ਸਭ ਸੇਵ ।'

(ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ

ਸਖੀ ਸਹੇਲੜੀਓ ! ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਓ ਜਾਗਦੀ-ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀਉ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਮਾਰਗ ਪਾਇਆ । ਚੋਖੰਨੀਏ ਵੰਜੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਨਦਰ ਨਾਲ ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਦੀ ਪਿਆਸ ਮਿਟਾਈ ! ਘੋਲੀਘੋਲੀ ਵੰਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤ੍ਰ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ । ਘੋਲ ਘੁਸਾਈਆਂ ਜੀਓ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੀਤਲ ਚੰਨਾਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਪਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਠੰਢ ਵਰਤਾਈ । ਹਾਂ ਜੀ 'ਬਲਿ ਬਲੇ ਬਲਿ ਬਲੇ' ਵੰਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ।

'ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਹਰੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ।' ਗਾਵੋ ਗਾਵੋ ਇਹ ਸੋਹਿਲੜਾ: —

“ਮਨੂਰੇ ਤੇ ਕੰਚਨ ਭਏ ਭਾਈ
ਗੁਰੁ ਪਾਰਸੁ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇ ।
ਆਪੁ ਛੋਡਿ ‘ਨਾਉ’ ਮਨ ਵਾਸਿਆ ਭਾਈ
ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ।
ਹਉ ਵਾਰੀ ਹਉ ਵਾਰਣੈ ਭਾਈ
ਸਤਿਗੁਰ ਕਉ ਸਦੈ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ।
ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ^੧ ਜਿਨਾ ਦਿਤਾ ਭਾਈ
ਗੁਰਮਤਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਉ ।”

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩)

ਇਹ ਸੀ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਣਾ, ਇਹ ਸੀ ਪਿੰਗਲੇ ਪੰਛੀ ਮਨ ਦਾ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲਾ ਸਰਦਾਰ ਪੰਛੀ ‘ਗੁਰੁੜ’ ਬਣਨਾ। ਪਿੰਗਲਾ ਮਨ ਤਾਂ ਅਰੁਣ ਹੋਸੀ ਪਰ ਭੈ ਭਾਉ ਦੇ ਖੰਭ ਲਾਕੇ ਇਹ ਮਨ ‘ਗੁਰੁੜ’ ਬਣ ਗਿਆ। ਤਦ ਇਹੋ ਮਨ ‘ਉਨਮਨ’ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਆਤਮ-ਰੂਪ ਹੈ-‘ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤ-ਸਰੂਪ ਹੈ।’ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਝੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਜਗ ਪਈਆਂ ਉਹ ਸੱਪਣੀ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਛੱਡ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਗਏ, ਉਹ ਸਰਵਨ ਪੁੱਤਰ ਬਣ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕਿਧਰੇ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਉਪਰ ਹੈ, ਸੂਖਮ ਹੈ; ਪਰ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ, ਮਰਜੀਵੜੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਲਾਲ ਹੀਰੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੇ ਆਤਮਰਾਮ ਭਾਵ ‘ਗੁਰੁੜ’ ਆਪ ਤਾਂ ਧੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤੇ ਭਾਵ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੀ ਹਨ।

੧ ਲੋਹੇ ਤੋਂ ਸੋਨਾ ਹੋਏ ਪਾਰਸ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਨਾਲ, ਭਾਵ ‘ਨਾਮ’ ਨਾਲ।

੨ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰੀ। ੩ ਨਾਮ ਦਾ ਅਖੌਟ ਖਜ਼ਾਨਾ, ਭੰਡਾਰ।

੧੦

ਕੁਬਜਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਦੁਰਮਤਿ

‘ਕੁਬਜਾ ਉਧਰੀ ਅੰਗੁਸਠ ਧਾਰ’

(ਬੰਨਤ ਮਹਲਾ ੫)

‘ਕੁੱਬੀ’ ਦੇ ਸੁਧਰਣ ਵਾਲਾ ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਜੁ ਇਹ ‘ਕੁੱਬੀ’ ਕਿਹੜੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਕ ਪ੍ਰਚਲਤ ਗਾਥਾ ਵਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕੁੱਬੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਥਾ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਮਥਰਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਜੁ ‘ਕੁਬਜਾ’ (ਇਕ ਮਾਲਣ ਸੀ ਜੁ ਵੱਡੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਜੁਆਨ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਕੁੱਬੀ ਸੀ) ਹੱਥ ਚੰਦਨ ਦਾ ਪਾੜੂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਸ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧੀ ਲਾਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜੁ ਮੈਂ ਕੰਸ ਦੀ ਦਾਸੀ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਚੰਦਨ ਰਗੜ ਕੇ ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਲਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਚੰਦਨ ਵਿਚ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ-ਕੇਸਰ, ਕਸਤੂਰੀ, ਮੁਸਕ-ਕਾਫੂਰ ਆਦਿ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਇਹ ਚੰਦਨ ਸਾਨੂੰ ਲਾਵੇਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੇਰਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਵਿੰਗ ਕੱਢ ਛੱਡੀਏ, ਨਾਲੇ ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਧ ਜਾਵੇ। ਕੁੱਬੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਹਦੇ ਇੱਕ ਪੈਰ ਪਰ ਆਪਣਾ ਅੰਗੂਠਾ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਠੰਡੀ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਖਿੱਚਕੇ ਕੁੱਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਗਤਮਾਲ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ‘ਜਬ ਕੁਬੜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰਬ ਅੰਗ ਸੂਧੇ ਦੇਖੇ ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਾਗਤੀ ਮਾਂਗ ਕਰ ਤਿਸ ਹੀ ਕੇ ਚਰਨੋਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੀ ਭਈ। ਕੈਸੇ, ਜੈਸੇ ਨਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਸਾਥ ਮਿਲ ਕਰ ਬਹੁਤ ਬਿਛੜਨੇ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤੀ। ਇਹ ਸਾਖੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਖੁਸ਼ੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਧੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਜੁ ਇਹ ਕੁੱਬੀ ਕੌਣ ਹੈ। ਪਰ ਸੋਚਣ ਨਾਲ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਭੁੱਠਿਆ ਤੇ ਇਸ ਕਥਾ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਖੁੱਲ੍ਹਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰਬ ਜੀਉ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠੋਂ ਅਜਿਹੇ ਗੁਜਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਭਾਸਿਆ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੂਰਬ, ਪੱਛਮ, ਉਤਰ, ਦੱਖਣ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਕਰਨੇ ਲੜੀਂਦੇ ਹਨ-ਇਕ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਜੋ ‘ਕਰੂਪ ਭਾਵ ਭੈੜੀ ਸ਼ਕਲ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹ ਭਾਗ ਜਿਥੇ ਜਾਕੇ ਇਹ ‘ਕੁੱਬ’ ‘ਕੁਚਲਤਾ’ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਰੂਪਤਾ ਦੱਸਣ ਵੇਲੇ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੁਹਾਗਣ ਭਾਵ ‘ਦੁਰਮਤ’ ਦੀ ਫੁੱਟੋਂ ਇਉਂ ਖਿੱਚੀ ਹੈ :—

‘ਕੁਚਿਲ ਕੁਰੂਪਿ ਕੁਨਾਰਿ ਕੁਲਖਣੀ
ਪਿਰ ਕਾ ਸਹਜੁ ਨ ਜਾਨਿਆ ॥
ਹਰਿ ਰਸ ਰੇਗਿ ਰਸਨ ਨਹੀਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ
‘ਦੁਰਮਤਿ’ ਦੂਖ ਸਮਾਨਿਆ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੧)

ਇਹ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਜੁ ਜੀਵ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ‘ਦੁਰਮਤਿ’ ਭਾਵ ਭੈੜੀ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਇਸ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁਹਾਗਣ ਥੀਂ ਉਲਟਕੇ ਦੁਹਾਗਣ, ਤੇ ਸਰੂਪ (ਸੰਹਣੀ) ਤੋਂ ਕੋਝੀ ਤੇ ਕਰੂਪ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਰਮਤਿ ਬੁੱਧੀ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਘਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ? ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਕਦੀ ਦੇ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੁ ਦੂਜੀ ਨਵੀਂ ਵਹੁਟੀ ਪਹਿਲੀ ਉਪਰ ਬਾਜ਼ੀ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤਨੀ ਹੀ ਸਿਆਣੀ ਹੋਵੇ; ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਛਡਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰਸਿਖ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ‘ਵਹੁਟੀਆਂ’ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—ਇਕ ਦੁਰਮਤਿ ਦੂਜੀ ‘ਗੁਰਮਤਿ’ ਭਾਵ ਮੰਦੀ ਤੇ ਚੰਗੀ। ਜਦ ਤੋਂ ‘ਦੁਰਮਤਿ’ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕੁਲਖਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਵਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਹੁਟੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਰੂਪ ਕੁਲਖਣੀ ਹੈ ਪਰ ਮੂੰਹ-ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਤੇਰਾ ਤੇ ਦਬਦਬਾ ਬੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੈੜੀ ਨਾਰਕੀ ਸਹੁਰੇ ਪੋਕੇ ਦੋਵੇਂ ਥਾਂ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ, ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਟਕਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿਣ ਦੇਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਬਾਂਦਰ ਵਾਛਣ ਖਸਮ ਨੂੰ ਨਾਚ ਨਚਾਵੇਂ। ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਇਧਰ ਤੇ ਕਦੇ ਅੰਧਰ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ; ਕਦੀ ਥੀਏਟਰ, ਕਦੀ ਸਿਨੇਮੇ, ਕਦੀ ਚੋਰੀ ਠੱਗੀ, ਕਦੀ ਹੋਕਾਰ, ਕਦੀ ਨਿੰਦਿਆਂ, ਇਹ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਂਦਰ-ਚਾਲਾਂ ਹਨ। ਤਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਡਾਢੇ ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ੁਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੰਗਲ ਚੋਰਾਸੀ ਦਾ ਹੈ ਚਕਰ। ਪਰ ਜਦ ‘ਦੁਰਮਤਿ’ ਨੂੰ ਛੱਡ ਪ੍ਰਾਣੀ ‘ਗੁਰਮਤਿ’ ਨੂੰ ਪਕੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਕਰੂਪਤਾ ਛੱਡ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਜਾਤ ਤੋਂ ਸੁਜਾਤ ਤੇ ਕੁਲਖਣੇ ਤੋਂ ਸੁਲਖਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਉਲਟਣ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:—

ਪਹਿਲੀ ਕਰੂਪਿ ਕੁਜਾਤਿ ਕੁਲਖਣੀ
ਸਾਹੁਰੈ ਪੇਈਐ ਬੁਰੀ ।

ਅਬ ਕੀ ਸਰੂਪਿ ਸੁਜ ਨਿ ਸੁਲੱਖਣੀ
 ਸਹਜੈ ਉਦਰਿ ਧਰੀ ॥ ੧ ॥
 ਭਲੀ ਸਰੀ ਮੁਈ ਮੇਲੀ ਪਹਿਲੀਬਰੀ ।
 ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਜੀਵਉ ਮੇਰੀ
 ਅਬ ਕੀ ਧਰੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹ ਉ ॥

ਭਾਵ ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਪਹਿਲੋਂ ਕਰੂਪ, ਭੈੜੀ ਜਾਤ ਵਾਲੀ, ਕੁਲਖਣੀ 'ਦੁਰਮਤਿ' ਵਹੁਟੀ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਲੋਕ ਪੁਲੋਕ ਵਿਚ ਖਰਾਬ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਤੋਂ ਇਹ ਬੁੱਧੀ ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਣ ਹੋਈ ਹੈ ਅਰਥਾਤ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਹੈ ਤਦ ਤੋਂ ਇਹੋ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਸੁਜਾਨ, ਸੁਲੱਖਣੀ ਹੋਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਗਈ ਹੈ; ਮਾਨੋ ਮੇਰੇ ਉਦਰ (ਢਿੱਡ) ਵਿਚ ਟਿਕ ਕੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਜੁ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਵਹੁਟੀ ਦੁਰਮਤਿ ਮੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਚੰਗੀ, ਗੁਣਕਾਰੀ ਨਵੀਂ ਵਹੁਟੀ (ਗੁਰਮਤਿ) ਆ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਵਾਂਗਾ। ਜਿਉਂ ੨ ਇਸ ਨਵੀਂ ਵਹੁਟੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੋਈ ਤਿਉਂ ੨ ਵੱਡੀ (ਜੇਠੀ) ਵਹੁਟੀ ਭਾਵ 'ਦੁਰਮਤਿ' ਦਾ ਮਾਣ ਘਟਿਆ। ਇਹ ਨਿਕੀ ਲਹੁਰੀ (ਭਾਵ ਗੁਰਮਤਿ) ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਮਾਲਕ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ—ਰਸ ਆਇਆ ਹੈ :—

‘ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਬ ਲਹੁਰੀ ਆਈ
 ਬਡੀ ਕਾ ਸੁਹਾਗ ਟਰਿਓ ।
 ਲਹੁਰੀ ਸੰਗਿ ਭਈ ਅਬ ਮੇਰੇ
 ਜੇਠੀ ਅਉਰੁ ਧਰਿਓ ।

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਗੁਰਮਤ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਲਹੁਰੀ (ਨਿੱਕੀ) ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਝਟਪਟ ਨਹੀਂ। ਆਦਮੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਣ ਤੱਕ ਵੱਡੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਾਵ ਦੁਰਮਤਿ ਦੇ ਹੀ ਵਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਵਫ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਕੀਕਣ ਹੋਇਆ? ਦੁਰਮਤਿ ਕੀਕਣ ਦੂਰ ਹੋਈ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕਿਵੇਂ ਆਈ?—

ਦੋ ਸੁਧਿ ਪ੍ਰਗਾਸ ਭਈ ਮਤਿ ਪੂਰੀ ।
 ਤਾਤੇ ਬਿਨਸੀ ਦੁਰਮਤਿ ਦੂਰੀ ।
 ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈਅਲੇ ।

ਗੁਰਮਤ (ਨਿੱਕੀ) । ੨ ਦੁਰਮਤ (ਵੱਡੀ) ੩ ਅਸਰ ਘਟ ਗਿਆ ।

ਬੂਡਤ ਘੋਰ ਅੰਧ ਕੂਪ ਮਹਿ ਨਿਕਸਿਓ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਰੇ ।

ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ, ਇਹ ਪਲਟਾ ਕੀਕਣ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੇਠਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਦਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦਿ ਬਨਾਵਹੁ ਇਹੁ ਮਨੁ ।
ਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਸੰਚਹੁ ਹਰਿ ਧਨੁ ।
ਉਤਮ ਮਤਿ ਮੇਰੈ ਹਿਦੈ ਤੂੰ ਆਉ ।
ਧਿਆਵਉ ਗਾਵਉ ਗੁਣ ਗੋਵਿੰਦਾ ।
ਅਤਿ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮੋਹਿ ਲਾਗੈ ਨਾਉ । ਰਹਾਉ ।
ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਵਨੁ ਸਾਚੈ ਨਾਇ ।
ਅਠਸਠਿ ਮਜਨੁ ਸੰਤ ਧੂਰਾਇ । ੨ ।
ਸਭ ਮਹਿ ਜਾਨਉ ਕਰਤਾ ਏਕ ।
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਿ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕ । ੩ ।
ਦਾਸ ਸਗਲ ਕਾ ਛੋਡਿ ਅਭਿਮਾਨੁ ।
ਨਾਨਕ ਕਉ ਗੁਰਿ ਕੀਨੈ ਦਾਨੁ । ੪ ।

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧)

ਭਾਵ, ਇਸ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਤਦ ਆਇਆ ਜਦ ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਲੱਗੀ ਜਦ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਹਰੀ—ਰਸ ਦੋਆਂ ਠਾਠਾਂ ਵੱਜੀਆਂ ਜਦ ਹਰਿ—ਰਸ ਵਿੱਚ ਇਸਨਾਨ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦੀ ਕਾਲਖ ਦੂਰ ਹੋਈ, ਜਦ ਇਹ ਨਵਾਂ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਵਿਸਮਾਦ ਦਾ ਰਸ ਆਇਆ ਇਹ ਉਹ ਸੁਆਦ ਤੇ ਰਸ ਹੈ ਜੋ

‘ਲਾਖ ਕਰੋਰੀ ਮਿਲੈ ਨ ਕੇਹ ।
ਜਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ਤਿਸ ਹੀ ਦੇਹਿ ।

ਸੱਚੇ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ‘ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’-ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਪਰ ਆਇਆ ਹੈ । ਜਦ ਇਹ ਰਸ ਪੀਣ ਨਾਲ ਗੁਰਸਿੱਖ ਅਲਮਸਤ ਮਤਵਾਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅਪਣੇ ਸਭ ਵਿੰਡ ਟਿੰਡ ਕੱਢਕੇ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਮਾਨੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਉਹ ਚੰਡਾਲ ਸੀ ਹੁਣ ਸਾਧੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਹਿਲੋਂ ਸੂਦਰ ਸੀ ਹੁਣ ‘ਬ੍ਰਾਹਮਣ’ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸੇ ‘ਦੁਰਮਤਿ’ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚੰਡਾਲ ਤੇ ਸੂਦਰ ਦਾ ਭੇਸ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਆਣਕੇ ਮਲੀਨਤਾ ਦਾ ਗੰਦ ਹੁੰਝਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬ੍ਰਾਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ (Fundamental change) ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੋਹਣੀ ਖਿੱਚੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਕੀ ਨੂੰ ? ਪਹਿਲੋਂ, ਅਗਿਆਨ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਜੀਵ (ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਿਡਰ ਹੈ)

ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਬੱਕਰੀ (ਅਜ) ਕੋਲੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ ਬੱਕਰੀ ਕੋਲੋਂ ਡਰੇ ! ਪਰ ਹੁਣ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ :-

‘ਅਧਮ ਚੰਡਾਲੀ ਭਈ ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਸੂਦੀ ਤੇ ਸ੍ਰੋਸਟਾਈ ਰੇ ।

ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਸਖਨੀ ਲਹਬਰ ਬੁਝੀ ਖਾਈ ਰੇ ।

ਭਾਵ ਇਸ (ਅਧਮ) ਡਾਢੀ ਚੰਡਾਲ ਦੁਰਮਤਿ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਸੂਦਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਬ੍ਰਹਮਣੀ (ਗੁਰਮਤ) ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਬੜੀ ਸ੍ਰੋਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ; ਜੋ ਬੁੱਧੀ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਪਾਕੇ ਵੀ ਖਾਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਲਾਟ ਬੁਝ ਗਈ ਹੈ; ਉਸ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਲਿਆ ਹੈ ।

ਇਹ ‘ਅਧਮ ਚੰਡਾਲੀ ਭਈ ਬ੍ਰਹਮਣੀ’ ਵਾਲਾ ਮਿੱਠਾ ਵਾਕ ਪੜ੍ਹਕੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਜੁ ਉਹ ‘ਬੁੱਧੀ’ ਹੀ ਪਹਿਲੋਂ ‘ਕੁਬਜਾ’ ਸੀ ਤੇ ਦੁਰਮਤਿ ਬਣਕੇ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ‘ਕੇਸ’ ਨੂੰ ਚੰਦਨ ਲਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਭਾਵ ਹਉਮੈ ਦੇ ਸਿੰਗਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਖਿਆ (ਖਿੱਚਿਆ, ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅੰਗੂਠਾ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਗਈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ਇਹ ਕੁੱਬੀ, ਬੁੱਧੀ ਸਰੂਪ ਹੋਇ-
“ਕੁਬਜਾ ਉਧਰੀ ‘ਅੰਗੂਸ਼ਟ ਧਾਰ ।’ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਕੁੱਬੀ ਮਾਲਣ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਆਤਮ ਪ੍ਰਾਇਣ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕਾਹਣੀ ਸੀ । ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ‘ਕੇਸ’ ਅੱਗੇ ਖਾਸ ਕੋਈ ਕੁੱਬੀ ਮਾਲਣ ਸੀ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ । ਕੁੱਬੀ ਮਾਲਣ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਹੈ, ਹੰਕਾਰੀ ਕੇਸ ਹਉਮੈ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਰਖਣ ਵਾਲੀ ਆਤਮਕ ਸਕਤੀ ਹੈ । ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਉਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ਜੁ ਬੁੱਧੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮਾੜੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਕਰੂਪ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਜਾਂ ਮਾੜਾ ਹੈ । ਜੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਰਮਤ ਰੂਪੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਲਟ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਅਭਮਾਨ ਨੂੰ ਵਧਾਵੇ ਤਾਂ ਆਖੇ ਜੁ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਤਨੀ ਦੌਲਤ, ਇਤਨੇ ਗੁਣ, ਇਤਨੇ ਵਦ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਕੁਬਜਾ ਕਰੂਪ ਨਾਰੀ ਹੈ । ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਬਿਚੱਖਣ ਹੈ :-

ਸਭਿ ਰੂਪ ਸਭਿ ਸੁਖ ਬਨੇ ‘ਸੁਹਾਗਨਿ,

ਅਤਿ ਸੁੰਦਰਿ ਬਿਚਖਨਿ ਤੂੰ.....।

ਪ੍ਰਿਥਮੇ ‘ਤੇਰੀ ਨੀਕੀ ਜਾਤਿ ।

ਦੁਤੀਆ ਤੇਰੀ ਮਨੀਐ ਪਾਤਿ ।

ਤ੍ਰਿਤੀਆ ਤੇਰਾ ਸੁੰਦਰ ਥਾਨੁ ।

੧. ਡਾਢੀ ਚੰਡਾਲ ਤੇ ਸੂਦਰ ਹੁਣ ਵੱਡੀ ਸ੍ਰੋਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ।

੨. ਬੁਧੀ ਜਦ ਗੁਰਮਤਿ ਹੋਵੇ ਤਕ ਸੋਹਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਭਾਵ ਹੇ ਬੁੱਧੀ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ ਜਾਤ ਉੱਚੀ ਹੈ' ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਸਚ ਬੂਠ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ ਪਤ ਆਬਰੂ ਸਭ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਸ਼ੂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਹੀ ਫਰਕ ਹੈ; ਤੇਰਾ ਥਾਨ ਵੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬੈਠੀ ਹੈਂ, ਹਿਰਦੇ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ । ਪਰ ਹੇ ਬੁੱਧੀ ! ਜਦ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਅਭਿਮਾਨ ਰੂਪੀ ਕੰਸ ਦੇ ਵਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਗਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈਂ :—

ਅਤਿ ਗਰਬੈ ਮੋਹਿ ਫਾਕੀ ਤੂੰ ।

ਤਦ ਤੂੰ ਮੋਹ ਰੂਪੀ ਜੇਜਲ ਵਿਚ ਫਸਦੀ ਹੈਂ, ਤੇ ਉੱਚੀ ਸੂਚੀ ਧਰਮਸਾਲ, ਆਤਮਾ ਵਾਲੀ ਪਾਕਸਾਲ ਨੂੰ ਛੱਡੀ ਗੰਦੀਆਂ ਮੋਹ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈਂ, ਲੋਭ ਰੂਪੀ ਕੁੱਤੇ ਤੇਰੇ ਮਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕ੍ਰੋਧ ਰੂਪੀ ਚੰਡਾਲ ਤੇਰਾ ਸਾਥੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਤੂੰ ਬਿਚੱਖਣ (ਚੰਗੀ) ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਲਟੀ ਉਲੱਖਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਅਤਿ ਸੂਚੀ ਤੇਰੀ ਪਾਕਸਾਲ ॥

ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਪੂਜਾ ਤਿਲਕੁ ਲਾਲਾ ॥

ਗਲੀ ਗਰਬਹਿ ਮੁਖਿ ਗੋਵਹਿ ਗਿਆਨ ॥

ਸਭਿ ਬਿਧਿ ਖੋਈ ਲੋਭਿ ਸੁਆਨ ॥

ਕਾਪਰ ਪਹਿਜਹਿ ਭੋਗਹਿ ਭੋਗ ॥

ਆਚਾਰ ਕਰਹਿ ਸੋਭਾ ਮਹਿ ਲੋਗ ॥

ਚੋਆ ਚੇਦਨ ਸੁਗੰਧ ਬਿਸਥਾਰ ॥

ਸੰਗੀ ਖੋਟਾ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਲ ॥

ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਾਨਹਾਰੀ ॥

ਇਸ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ ॥

ਸੁਇਨਾ ਰੂਪਾ ਤੁਝ ਪਹਿ ਦਾਮ ॥

ਸੀਲੁ ਬਿਗਾਰਿਓ ਤੇਰਾ ਕਾਮ ॥

ਭਾਵ ਹਰ ਜੂਨਾਂ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿਕ ਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਨੌਕਰ ਹਨ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਤੂੰ ਸਭ ਦੀ ਰਾਣੀ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਸੋਨਾ ਰੁੱਪਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਮਰਾਤਬਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਤੂੰ ਗਰਬ ਵਿੱਚ ਗੁਸੀ ਹੋਈ ਹੈਂ ; ਤੇਰੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿਗਾਰ, ਅਤਰ ਫੁਲੋਲ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ—ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ । ਇਹ

੧ ਅਭਿਮਾਨ ਦਾ ਤਿਲਕ ।

ਗਿਆਨ ਚੁੱਚ-ਗਿਆਨ ਨੂੰ, ਸੱਚਾ ਨਹੀਂ ।

੨ ਗਰਬ ਵਿਚ ਗੁਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਮੂੰਹ ਰਾਮ ਹੈ ਪਰ ਉਹ

ਮਤਿ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਛੁਡਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁਛੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ਇਸ ਦਾ 'ਕੁੱਖ' ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟਦੀ ਹੈ :-

ਜਾਕਉ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮਾਇਆ ਹਰਿ ਰਾਇ ।

ਸਾ ਬੰਦੀ ਤੇ ਲਈ ਛੁਡਾਇ ।

ਸਾਧ ਸਾਗਿ ਮਿਲਿ ਹਰਿ-ਰਸੁ ਪਾਇਆ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਫਲ ਓਹ ਕਾਇਆ ।

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਉਹ ਸਰੀਰ, ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਗੁਰਮਤਿ ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ ! ਦੁਰਮਤਿ ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ !.....

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਸੁਲੱਖਣੀ ਬੁਧ(ਸਿੱਧੀ)ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ ! ਕੁਲੱਖਣੀ ਬੁਧ ਕੁਬਜਾ ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ !.....

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਿੱਠੇ ਵਾਕਾਂ ਨੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਭਰਮ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਫੀਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ 'ਕੇਸ' ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜਕੇ ਝੰਝੁੜਿਆ। ਦੁਰਮਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਬੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਲੜਾਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ : 'ਦੁਰਮਤ ਆਖਦੀ ਸੀ ਜੁ ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਲੜਾਈ ਵੀ ਜਾਵਾਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੇਸ ਹਾਂ, ਵੱਡੀ ਜਠੇਠੀ ਸਰਦਾਰ ਹਾਂ। ਪਰ ਗੁਰਮਤ ਆਖਦੀ ਸੀ ਜੁ ਹੁਣ ਵੱਡੀ ਕੀ ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਕੀ, ਜੇਠੀ ਕੀ ਤੇ ਲਹੁਰੀ ਕੀ, ਦੂਤ ਕੀ ਤੇ ਸੱਜਨ ਕੀ, ਸਭ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ। ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਹਦੀ ? ਸਰਦਾਰੀ ਤਾਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸੀ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਭਿੰਨ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਰਦਾਰੀ ਗਈ ਤੇ ਏਕਤਾ ਆਈ, ਸਭ ਇਕ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ।' ਤਦ ਦਿਲ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਗੁਰਮਤ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜ ਸਰਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਾਚਕ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ? ਤਾਂ 'ਗੁਰਮਤ' ਨੇ ਦੱਸਿਆ—ਭਾਈ। ਭਰਾ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਕੰਗਾਲ, ਇਕ ਤੱਤ-ਵੇਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਅਗਿਆਨੀ ਪਰ ਭਰਾ ਭਰਾ ਹੀ ਹਨ ; ਇਕੋ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ। ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਪੰਜੇ ਉਂਗਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਵੱਡੀ ਇਕ ਚੀਚੀ, ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸਭੋਂ ਇਕ ਹਨ। ਇਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੈ, ਇਕ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਤੇ ਤ੍ਰਾਣ ਹੈ, ਇਕੋ ਜਾਤ ਇਕੋ ਪਾਤ। ਇਸ ਉਚਮ-ਉਚੀ, ਸੂਚਮ-ਸੂਚੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭਾਈ' ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਪਦਵੀ ਚੰਗੀ ਹੈ ਪਰ

ਇਹ ਦਰਜਾ ਫਿਰ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਇਸਰਾਇ ਚੰਗਾ ਹੈ ਪਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਭਾਈ ਪਦ ਤਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅੰਦਰੋਂ ਚਵੇ ਤੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਏਕਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ—ਆਪਣੇ ਬਾਹਰ, ਵਣ ਤਿਠ ਵਿਚ, ਵੱਡੇ ਛੋਟੇ ਵਿਚ । ਫਿਰ ਵੈਰੀ ਮਿੱਤ੍ਰ ਕੀ ? ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਕੋ ਇਕ ਪਸਾਰਾ ਵਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :—

ਨਾ ਕੋ ਮੇਰਾ ਦੁਸਮਨੁ ਰਹਿਆ
ਨਾ ਹਮ ਕਿਸ ਕੇ ਬੈਰਾਈ ।
ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਸਾਰੁ ਪਸਾਰਿਓ ਭੀਤਰਿ
ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸੋਝੀ ਪਾਈ ।
ਸਭੁ ਕੋ ਮੀਤੁ ਹਮ ਆਪਨ ਕੀਨਾ
ਹਮ ਸਭਨਾ ਕੇ ਸਾਜਨ ।
ਦੂਰਿ ਪਰਾਇਓ ਮਨ ਕਾ ਬਿਰਹਾ
ਤਾ ਮਲ ਕੋਓ ਮੇਰੈ ਰਾਜਨ' ।
ਬਿਨਸਿਓ ਢੀਠਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੂਠਾ
'ਸਬਦੁ' ਲਗੋ ਗੁਰ ਮੀਠਾ ।
ਜਲਿ ਬਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ
ਨਾਨਕ "ਰਮਈਆ ਡੀਠਾ ।"

(ਧਨਸਰੀ ਮ: ੫)

ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਹੁ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮਾਨ 'ਕੁੱਬੇ' ਹਨ । ਸਿਧੇ ਤਾਂ ਤਦ ਹੋਣ ਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਅਪਿਉ' ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਉਹ ਔਸ਼ਧੀ ਜੋ ਇਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਅੰਦਰਲੀ ਲਿਵ ਦੇ ਨਾਲ ਪੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਉਸਨੂੰ ਪੀਣ : ਤਾਹੀਂ ਇਸ ਅਪਿਉ ਪੀਣ ਨੂੰ 'ਅਚਰ ਦਾ ਚਰਨਾ' ਆਖਿਆ ਹੈ :—

'ਅਚਰੁ ਚਰੈ ਤਾ ਸਿਧਿ ਹੋਈ ਸਿਧੀ ਤੇ ਬੁਧਿ ਪਾਈ ।'

(ਸੋਰਨੀ ਮ: ੪)

ਭਾਵ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਨਹੀਂ ਪੀਤਾ ਤਦ ਤੋੜੀ ਬੁੱਧੀ ਪੁੱਠੀ ਹੈ, ਕੁੱਬੀ ਹੈ, ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ । ਸਿੱਧੀ ਤਾਂ ਤਦ ਹੋਵੇ ਜੇ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵੇ । ਇਹ ਪੀਤਾ ਤਾਂ ਪੁੱਠੀ ਬੁੱਧੀ 'ਸਿੱਧੀ, ਹੋਈ, ਕੁੱਬੀ' ਦਾ ਕੁੱਬ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਫਿਰ 'ਪੁਰਖ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ । 'ਭਾਈ' ਪਦ ਤੇ

ਪਹੁੰਚਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਨਾਰੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲ 'ਪੁਰਖ' ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ।

ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਇਕ ਅੰਤਮ ਮਰਹਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਭਾਈ' ਪਦਵੀ ਮਹਾਨ ਉਚੀ ਹੈ । ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਹੁਣ ਅਸੀਂ 'ਸਰਦਾਰੀ' ਵਲ ਭਜਦੇ ਹਾਂ, 'ਭਾਈ' ਅਖਵਾਣ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂ ?

ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅਜੇ ਕੁਬਜ਼ਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ।

੧੧

ਮੁਗਲ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕਾਲ !

ਜਦ ਮਲੀਨ ਬੁੱਧੀ ਨਾਮ-ਦਾਰੂ ਨਾਲ ਸਵਛ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅੱਧੀ-ਰਾਤੀਂ ਸਹਿਸਰ-ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੇ ਭਗਤੀ ਫੁੱਲ ਸੀ ਤਾਂ 'ਗੁਰਮਤ' ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਫਲ ਪੱਕ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ' ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦਸਿਆ ਹੈ :-

‘ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਦਰਸੁ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਈਐ।

ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਕਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਈਐ।

ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਕਉ ਖੋਜਹਿ ਮਹੇਸੁਰ।

ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸੁਰ।’

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਆਪ ਪਰਮੇਸਰ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਤੇ ਏਕਤਾ ! ਇਤਨਾ ਉਚਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ! ਇਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਦਾ ‘ਕਰਤਾ’ ਵੀ ਆਪ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਸਚ-ਮੁਚ ਆਦ-ਪੁਰਖ ਤੇ ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ ਹੈ :-

“ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ‘ਕਰਤਾ’।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਦ ਜੀਵੈ ਨਹੀਂ ਮਰਤਾ।”

ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਜੁਗ ਜੁਗ, ਕੋਟਾਨ ਜੁਗ, ਅਰਬਦ-ਨਰਬਦ ਸਮੇਂ ਤਕ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਇਹ ਮੁਰਾਤਬਾ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਮਜ਼ਹਬ ਤੇ ਫਲਾਸਫੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕੀ ? ਜੇ ‘ਨਾਰਦ’ ਜੀ ਦੇ “ਭਗਤੀ-ਸੂਤਰ” ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਭਗਤ ਲਈ ਅਨੇਕ ਫਲ ਲਿਖੇ ਹਨ ; ਸਵਰਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸਨ ! ਪਰ ਇੱਥੇ ਪੁੱਜਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ‘ਕਰਤਾ’ ਬਣਨ ਦਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਭਗਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਸਵਾਮੀ ਭਿਵੇਕਾਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵਖਿਆਨ ਵੀ ਭਗਤ-ਅੰਕਾ ਉਪਰ ਆਕੇ ਇਹੋ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਪਨੇ ਸਪੁੱਤਰ

੧ ਇਹ ਭਗਤੀ ਉਪਰ ਇਕ ਪਰਮਾਣੀਕ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਜੋ ਭੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਹੈ

੨ ਤੱਕੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ-ਯੋਗ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ।

‘ਖਾਲਸੇ’ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਉੱਚਾ, ਸੁੱਚਾ ਤੇ ਮੁਰਾਤਬਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ? ਕੀ ? ਇਹ ਜੋ ਪੂਰਨ ਖਾਲਸਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਵੇਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਸਗੋਂ ਉਹ ‘ਪਰਮੇਸਰ’ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਵੇਗਾ ਅਭੇਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ‘ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ’ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ; ਇਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਰ ਸਿਖਰ ਪਦਵੀ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਖਾਲਸਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ;—

“ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਸਗਲ ਅਕਾਰੁ ।

ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ।”

(ਸੁਖਮਨੀ)

ਸਖੀ—ਸਹੇਲੜੀਓ ! ਘੋਲੀ ਘੋਲੀ ਵੇਜੋ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਜੀ ਦਿਆਂ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਪਦਵੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ‘ਨਾਰਦ’ ਤੇ ਹੋਰ ਭਗਤੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ ।

ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ! ਧੰਨ ਧੰਨ !

ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ! ਧੰਨ ਧੰਨ !

ਖਾਲਸਾ—ਪੰਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਅਪਣਾ ਸਾਜਿਆ ਨਿਵਾਜਿਆ ਪੰਥ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪਤਾਲ ਨੂੰ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਕੀ ਹੈ ? ਖਾਲਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਵਹੀਰ ਹੈ, ਫੌਜ ਹੈ, ਪਲਟਨ ਹੈ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਹੈ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਰੈਡ—ਕ੍ਰਾਸ ਫੌਜ (Red cross army) ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਵਜਲ ਤੋਂ ਤਾਰਨ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ-ਡੋਰੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਤ—ਲੋਕ ਨੂੰ ਸੁਰਗ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਜੀ ‘ਸੱਚ-ਖੰਡ’ ਨਗਰੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਨ, ‘ਅਨਭਉ ਨਗਰੀ’ ਦੇ ਗਾਹਕ ਹਨ, । ਬੇਗਮ-ਪੁਰੇ ਦੇ ਵਨਜਾਰੇ ਹਨ । ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦਸਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾ ‘ਨਿਜ-ਰੂਪ’ (ਅਸਲ-ਰੂਪ) ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਪਰ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਹ ਜੋ ਬਾਰਾਂ-ਵੇਨੀ ਸੁੱਧਕੰਚਨ ਹੋਵੇ ; ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਵੇਨੀ ਸੋਨਾ ਸੁੱਧ ਹੋਵੇ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿੰਚਤ ਭਰ ਵੀ ਮੇਲ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ; ਜਿਸਦਾ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੀ ਸੱਚੀ-ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚ ਪਿਘਲਕੇ ਸਵਛ, ਲਾਲੋਂ-ਲਾਲ ਚਲੂ ਨੇ ਰੰਗ ਵਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ । ‘ਨਾਮ’ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਔਖਧੀ ਸੀ, ਸਾਬਣ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਸਾਡੀ ਕਾਲਖ ਧੋਤੀ, ਤੇ ‘ਕਾਂ’ ਰੂਪੀ ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ‘ਹੰਸ—ਰੂਪੀ ਗੁਰਮੁਖ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ‘ਹਉਮੈ’ ਦੀ ਕੁਟਲ-ਗੰਠ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੰਤ ਦੁਰਮਤ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਹ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪੜਦਿਆਂ (੧) ਮਨ, (੨) ਚਿੱਤ, (੩) ਬੁੱਧੀ, ਤੇ (੪) ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਵਛ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਕੀ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਹੈ ?

ਨਹੀਂ, ਅਜੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁਆਂ ਗਿਲਾਫਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਬੜਾ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੀਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ ਜਦ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤਾਂ ਫੜਕੇ ਦੁੱਪਦੀ ਨੂੰ ਆਂਦਾ ਗਿਆ,

ਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਉਸ ਦੀ ਸਾੜੀ ਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਤਦ ਦੁੱਪਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਕੇ ਆਤੁਰ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾੜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਉਤਾਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸਦਾ ਨਾ ਅੰਤ, ਆਦਿ ! ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਉਂਗਲਾਂ ਰੱਖਕੇ ਸੋਚਦੇ ਸਨ :—

‘ਸਾਰੀ ਬੀਚ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਬੀਚ ਸਾਰੀ ਹੈ,
ਕਿ ਸਾਰੀ ਹੀ ਕੀ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਰੀ ਹੀ ਕੀ ਸਾਰੀ ਹੈ।’

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ‘ਸਾੜੀ’ ਉਹ ਪੰਜਵਾਂ-ਪੜਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਤਹ—ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਰ ਪਿਛਲ ਪੜਦਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਤਿ-ਸੂਖਮ ਹੈ ਤੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਇਹ ‘ਪੜਦਾ’ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ‘ਦੁੱਪਦੀ’ ਦੀ ਲੱਜਾ ਰੱਖੀ ? ਹਾਂ ਜੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਆਤਮ ਪੜਦੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਜੋ ਕੇਮ ਦੁਸ਼ਾਸਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ ! ਪਰ ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਔਖ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਛੱਡਕੇ ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਨੂੰ ਦੂਜ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਤਕਦੇ ਹਾਂ।

... ..

ਲਖਕ ਨੇ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰ ਅਪਣੀ ਬਾਲਗਅਵੱਸਥਾ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਈ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਸਿੱਖੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਗਾਥਾ ਕੋਨੀਂ ਪਈ ਜੋ ਅੱਜ ਹਿਰਦੇ ਦਿਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਗਾਥਾ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੁਣ ਬੈਠੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਜੋ ਗਾਥਾ ਸਾਡੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ? ਇਹ ਗਾਥਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਣ ਭਗਤ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੁਆਰਕਾ-ਨਗਰੀ ਵਲ ਚੱਲੇ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਫਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਜੁ ਕਿਹੀ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਜੇ ਟੁਰਨ ਤੋਂ ਤੱਤੀ ਰੇਤ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਈਏ। ਭਾਵ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਘੋੜੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਗਾਥਾ ਵਾਲੇ ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਤਨੇ ਹੀ ਵਿਚ ਇਕ ‘ਮੁਗਲ-ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸੁਆਰ ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦਾ ਦਿਸਿਆ। ਕੋਲ ਆਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਲਾ ਹੈ, ਮੰਗੀ ਸੀ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਪਰ ਲੱਭੀ ਹੈ ਚੁੱਕਣ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਵੀਰ ਇਹ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਖਤਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਇਆ ਜੁ ਇਹ ਮੁਗਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਾਥਾ ਸਾਡੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅੱਜ ਕਲ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਇਉਂ ਹੈ :—

“ਹਲੇ ਯਾਰਾਂ ਹਲੇ ਯਾਰਾਂ ਖੁਸਿਖਬਰੀ ।
 ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉਂ ਹਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉਂ ।
 ਨੀਕੀ ਤੇਰੀ ‘ਬਿਗਾਰੀ’ ਆਲੇ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ।੧। ਰਹਉ ।
 ਕੁਜਾ ਆਮਦ, ਕੁਜਾ ਰਫਤੀ, ਕੁਜਾ ਮੇਰਵੀ !
 ਦਵਾਰਿਕਾ ਨਗਰੀ ਰਾਸਿ ਬੁਗੋਈ ੨ ।
 ਖੁਬੁ ਤੇਰੀ ਪਗਰੀ ਮੀਠੇ ਤੇਰੇ ਬੋਲ ।
 ਦਵਾਰਿਕਾ ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ ! ੨ ।
 ਚੰਦੀ ਹਜਾਰ ਆਲਮ ਏਕਲ ਖਾਨਾ ।
 ਹਮ ਚਿਨੀ ਪਾਤਸਾਹ ਸਾਵਲੇ ਬਰਨਾ । ੩ ।
 ਅਸਪਤਿ ਗਜਪਤਿ ਨਰਹ-ਨਰਿੰਦ ।
 ਨਾਮੇ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਮੀਰ ਮੁਕੰਦ । ੪ । ੨ । ੩ ।

(ਤਿਲੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ)

ਜੋ ਭਰਾ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਇਥੇ ਤੱਕ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ‘ਆਲੇ’ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮੁਗਲ ਦਾ ਨਾਮ ਆਲੇ-ਬੇਗ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਗਾਰੀ ਕਰਕੇ ਪਕੜਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਗਾਥਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਹੈ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅਖਾਣ ਵੀ ਹੈ, ‘ਵਾਹ ਪੁਠੀਆ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆ, ਮੰਗੀ ਸੀ ਚੜ੍ਹਨ, ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਚੁੱਕਣ ਨੂੰ।’ ਜੇ ਇਸ ਗਾਥਾ ਵਿਚ ਰਸ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬਾਲ-ਬੁੱਧ ਵਿਚ ਇਹ ਗਾਥਾ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਪਰ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਇਕ, ਦੋ ਪੰਜ, ਦਸ ਵੀਹਾ ਤੀਹ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ, ‘ਦੁਰਮਤਿ’ ਉਪਰ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਿਰਣ ਪੈਂਣ ਲੱਗੀ। ਹੁਣ ਜਦ ਅਖੀਆਂ ਉਘੜਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ੱਕਾ ਤਾਂ ਇਹ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਖਾਲਸਾ-ਵੀਰ ‘ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ’ ਜੀ ਦੇ ਪੂਜਕ ਹਾਂ ਭਾਵ ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ। ਫਿਰ ਇਥੇ ਆਕੇ ਸਰ-ਗੁਣ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਿਉਂ? ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਜੇ ਦੂਰ ਹੀ ਰਖਾਂਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਖਣਗੇ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਦ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਰਮਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ‘ਮੁਗਲ’ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਭੋ ਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਨ, ਕੀੜੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਹਾਥੀ ਤੱਕ, ਤ੍ਰਿਣ ਤਾਂ ਲੈਕੇ ਵਣ ਤੱਕ ਉਹੋ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਪਰ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਤ੍ਵ-ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਭਾਵ, ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਜੋ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਾਵੇ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੀ ਸ਼ੱਕਾ ਉਪਰਲੀ ਗਾਥਾ ਦੇ ਅਰਥ ਸੁਣਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਜਦ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਪ ਲਿਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ

ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਫੋਟੋ ਵੇਖੀ । ਇਸ ਫੋਟੋ ਵਿਚ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੇ ਪੜਦੇ ਚੀਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਅਸਲ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

‘ਐਸੇ ਰਾਮ—ਰਾਇ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ।

ਜੇਸੇ ਦਰਪਨ ਮਾਹਿ ਬਦਨ ਪਰਵਾਨੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਬਸੈ ਘਟ ਘਤ ਲੀਪ ਨ ਛੀਪੈ ।

ਬੰਧਨ ਮੁਕਤਾ ਜਾਤੁ ਨ ਦੀਸੈ ॥ ੧ ॥

ਪਾਨੀ ਮਾਹਿ ਦੇਖੁ ਮੁਖੁ ਜੈਸਾ ।

ਨਾਮੇ ਕੇ ਸੁਆਮੀ ‘ਬੀਠਲੁ’ ਐਸਾ ॥ ੨ ॥”

(ਕਾਨੜਾ)

ਭਾਵ, ਨਾਮੇ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ‘ਬੀਠਲ’ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ ? ਤਾਂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਉਹ ਤਾਂ ਸੂਖਮ ਹੈ । ਕੌਸਾ ? ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਅਕਸ (ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਦ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਯਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਇਸ ਅਕਸ (Image) ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਕੜੀਏ ਤਾਂ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਇਹ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂਜੀ ਨਿਰਲੇਪ ਤੇ ਸੂਖਮ-ਰੂਪ ਹਨ, ਅਦਿਸ਼ਟ ਹਨ, ਅਗੰਬ ਹਨ, ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਦੌੜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ । ਯਾ ਇਉਂ ਆਖੋ ਜੁ ਅਕਾਰ-ਰਹਿਤ ਹਨ, ਯਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਡੱਕ ਦਿਤਾ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਹੈ । ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ‘ਰਿੰਕਾਰੀ-ਨਾਮ’ ਦੇ ਰੱਬ ਉਪਰ ਚੜਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਜੜ੍ਹ—ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵੀ ਸਤਿਚਿਤ-ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਸਲ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ;—

“ਆਪੇ ‘ਪੇੜੁ ਬਿਸਥਾਰੀ ਸਾਖ ॥

ਅਪਨੀ ‘ਖੇਤੀ ਆਪੇ ਰਾਖ ॥

ਜਤ ਕਤ ਪੇਖਉ ਏਕੇ ਓਹੀ ॥

ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਆਪੇ ਸੋਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ

ਆਪੇ ਸੂਰੁ ਕਿਰਣਿ ਬਿਸਥਾਰੁ ,

ਸੋਈ ਗੁਪਤੁ ਸੋਈ ਆਕਾਰੁ ॥ ੨ ॥

ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਥਾਪੈ ਨਾਉ ॥

ਦਹ ਮਿਲਿ ਏਕੈ ਕੀਨੋ ਠਾਉ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਖੋਇਆ ॥

ਅਨਦ-ਰੂਪੁ ਸਭ ਨੈਨ ਅਲੋਇਆ ॥ ੪ ॥ ੧ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਉਹ ਆਪੇ ਆਪ ਹੈ । ਪਰ 'ਰਹਾਉ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਜੁ ਬਾਹਰ ਦਰਸ਼ਨ ਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਜ-ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ । ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸਾਰੇ ਭਗਤ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਨਿਰਗੁਣ-ਰੂਪ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਭਗਤੀ, ਪੂਜਾ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸ਼ਕਲ ਦੇ । ਇਹ ਦਰਸ਼ਕ ਤਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ' ਭਾਵ 'ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ' ਯਾ 'ਸੱਚ ਖੰਡ' ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੌਣ ਹਨ ? ਆਤਮਾ ਹਨ ਜੋ ਕ੍ਰਿਖ (ਖਿੱਚ) ਕੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਆਤਮਾ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ? ਸਚ ਖੰਡ ਵਿਚ ਜਿਸਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਇਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੁ ਦੁਆਰਕਾ ਨਗਰੀ ਮਾਨੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਵਸਦੀ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਆਪ ਚੌਥੇ ਪਦ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਨ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਾਵ ਆਤਮਾ-ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਉਪਰ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ । ਹੇਠਾਂ ਤਾਂ ਵਾ-ਵਿਰੋਲਾ, ਕਾਵਾਂ-ਰੋਲੀ ਹੈ :-

ਕੂ-ਗੁਣਾ ਰੇਵਹਿ ਨੀਤਾ ਨੀਤ ॥

ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸਹਜਿ ਸੁਚੀਤ ॥

ਤਨ ਮਨੁ ਸਉਪਉ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਰੀਤ ।'

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਇੱਥੇ ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥਾ = ਸਚ-ਖੰਡ = ਦਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ = ਅਨੁਭਉ ਨਗਰੀ = ਬੇਗਮ-ਪੁਰੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲ ਦਾ ਡਰ ਕੀ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ :-

ਦਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ ?

'ਮਗੋਲ ਲਫਜ਼ ਭੈੜੀਆਂ ਕਰਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭੈੜੇ ਲਹਜੇ (Bad Sence) ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ, ਜੋ ਮਨ ਮੋਹਣ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਮੁਗਲ' ਨੂੰ ਇਉਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :-

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲ ਚੜਾਇਆ ।

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਇਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਅਪਰਥਾ ਦੀ ਸਜਾ 'ਮੁਗਲ' ਰੂਪੀ-ਜਮ ਤੋਂ ਦੁਆਈ ਗਈ। ਤਾਂ 'ਮੁਗਲ' ਕੀ ਹੈ? ਮੁਗਲ ਕਾਲ-ਰੂਪੀ ਜਮ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਰ ਦੋਸ ਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਨਾਹੀਂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਕਾਲ-ਰੂਪੀ 'ਮੁਗਲ' ਕਿਥੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਕਾਲ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕਾਲ ਕੀਕਣ? ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਸੱਚ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਕਾਹੇ ਕੋ ਮਗੋਲ (ਕਾਲ)? ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਕਲ-ਜੁਗ' ਬਾਹਰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਅੰਦਰ ਧਰਮਸਾਲ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਹਾ! ਇਹ ਕਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਤੁਰੀਆ ਅਵਸਥ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਬਿਸਮਈ ਬਚਨ ਹੈ, 'ਦਵਾਰਕਾ-ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ? ਅਕਾਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਲ ਕੀਕਣ? ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬਕਰੀ ਕੀਕਣ? ਬਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਚੂਹਾ ਕੀਕਣ? ਹੇ ਕਾਲ 'ਮੁਗਲ' ਤੂੰ ਤਾਂ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਪਰ ਜੋੜੇ-ਬਰਦਾਰ ਹੈਂ, ਤੇਰਾ ਦਬਦਬਾ ਤੇ ਹੁਕਮਰਾਨੀ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਹੈ, ਸੱਚ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ!

ਹੁਣ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੈ। ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਲੋੜ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜੇ ਕਾਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਝਰੀਟ ਬੁੱਢੇ ਖਹੂੰ ਕਰਦੇ ਅੱਜ ਤੇੜੀ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਗਦਕੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਮਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਪਤ-ਝੜ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਬਸੰਤ ਕਿਥੋਂ ਆਵੇ? ਜੇ ਮੌਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੀਣਾ ਵੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸੇਜ-ਆਪਣੀ ਨੱਥੇ ਸਾਲ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜੋੜ ਜੋੜ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ ਮੌਤ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਕਾਲ ਅਕਾਲ 'ਖਸਮਕਾ ਕੀਨਾ।' ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਕੇ ਦੋਵੇਂ ਮੌਤ ਤੇ ਅ-ਮੌਤ ਆਪ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਸਭ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ ਉਹ ਕਾਲ ਦੀ ਕਲਮ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਕੀ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਤੇ ਕੀ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ:—

'ਮਾਇਆ ਮੋਹੇ ਦੇਵੀ ਸਭਿ ਦੇਵਾ ।

'ਕਾਲੁ' ਨ ਛੋਡੈ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ।'

ਗੁਰ-ਸਿੱਖ, ਖਾਲਸੇ, ਨਾਮ-ਰਸੀਏ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਹਨ। ਉਹ ਚਲਾਏਮਾਨ ਆਸਣ ਨੂੰ ਛੱਡ ਨਾਰ ਦੇ ਨਿਹਚਲ-ਆਸਣ ਉਪਰ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ

ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਾਲ ਆਪਣੀ ਜਗਾ, ਅਕਾਲ ਆਪਣੀ ਜਗਾ; ਪੈਰ ਆਪਣੀ ਜਗਾ, ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਜਗਾ, ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਥੇ ਲਛਮਨ ਜੀ (ਕਾਲ-ਵਸ) ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਜਿਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ (ਆਤਮਾ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਉਥੇ 'ਬਲਰਾਮ' (ਕਾਲ-ਵਸ) ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ 'ਕਾਲ' ਤੇ 'ਅਕਾਲ' ਦੀ ਡਾਢੀ ਅਨੂਪਮ ਜੋਤੀ ਹੈ। ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਯਾਰ ਹਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਹਲੇ ਯਾਰਾਂ ਹਲੇ ਯਾਰਾਂ ਖੁਸ਼ਿਖਬਰੀ !

ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉਂ ਹਉ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉਂ !”

ਅਕਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਕਾਲ-ਰੂਪੀ 'ਮੁਗਲ' ਨੂੰ 'ਯਾਰ' ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁੱਖ-ਸਾਂਦ (ਖੁਸ਼ ਖਬਰੀ) ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਉਪਰ ਬਲ-ਬਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਸੱਚ ਹੈ ਜੁ 'ਕਾਲ' 'ਅਕਾਲ' ਦਾ ਇਕ ਚਾਕਰ ਹੈ, ਬਿਗਾਰੀ ਵਾਂਗੂ ਵਿਗਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਬਿਗਾਰ ਟੋਕਰੀ ਚੁੱਕਣ—ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕਰ ਨੂੰ, ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਹਰਹਟ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨੀਕੀ (ਚੰਗੀ) ਬਿਗਾਰ ਹੈ। 'ਕਾਲ' ਸੰਸਾਰ ਚਲਾਣਣੀ ਕਲਾ (ਮਸ਼ੀਨ) ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਇਸ ਦਾ ਆਹਲਾ ਹੈ (ਆਲੇ ਤੇਰਾ ਨਾਉਂ)। ਆਹਲਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਆਪਣਾ ਗੁਣ, ਭਾਵ ਕਲਾ (ਮਸ਼ੀਨਰੀ) ਚਲਾਣੀ, ਦਸਦਾ ਹੈ—ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਇਸ ਲਈ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। 'ਕਾਲ' ਦੀ 'ਬਿਗਾਰੀ' (Duty) ਵੀ ਚੰਗੀ ਹੈ (ਨੀਕੀ ਤੇਰੀ ਬਿਗਾਰੀ) ਕਿਉਂਕਿ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮੇਟ ਕੇ, 'ਪਤ-ਝੜ' ਲਿਆਕੇ, ਫਿਰ ਬਸੰਤ ਵਿੱਚ—ਮੁੜ ਫੁਟਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਕਾਲ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਨਭਉ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਾਨੋ ਇਕ ਕੁੱਜੇ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਡੱਕ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ ਕਾਲ ਨੂੰ 'ਨੀਕਾ, ਆਖਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੁ ਭਾਈ ! ਤੇਰੀ ਚੰਗਿਆਈ ਸਚਖੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਾਹਰ ਹੀ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਕਾਹੇ ਕੇ ਮਗੋਲ ? ਅਕਾਲ ਅੰਦਰ 'ਕਾਲ' ਦਾ ਕੀ ਦਖਲ ?

ਪਰ ਕਈ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਆਖਣਗੇ ਕਿ 'ਮੁਗਲ' ਦੇ 'ਕਾਲ' ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਗਾਥਾ ਨਹੀਂ ਘੜਨੀ (ਘੜੀ ਵਾਲੀ), ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਹ ਆਲ ਪਲਾਲ ਗੱਲ ਤਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਘੜੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾਕਾਰ ਅਕਾਲ ਪੂਰਖ ਦਾ ਪੂਜਕ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਨਿਰਗੁਣ

ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਰਗੁਣ ਨੂੰ ਪੂਜੇ। ਪਰ ਜੇ ਸਬੂਤ ਹੀ ਲੰਝੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਬੂਤ ਇਸੇ ਸਬਦ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਕੀ ? ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਕਾਲ (Time) ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਥੇ ਕਾਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਟੋਟੇ (ਭੂਤ, ਭਵਿੱਖਤ, ਵਰਤਮਾਨ) ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜਦ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ 'ਕਾਲ' ਰੂਪੀ 'ਮੁਗਲ' ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

ਕੁਜਾ ਆਮਦ ? ਕੁਜਾ ਰਫਤੀ ? ਕੁਜਾ ਮੋਰਵੀ ?

ਕਿਧਰੋਂ ? ਕਿਧਰ ? ਕਿਧਰ ਜਾਏਂਗਾ ? ਇਹ ਤਿੰਨ—ਭੂਤ, ਭਵਿੱਖਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅੰਕ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਝੱਟ ਸਮਝ ਲੈਣ ਕਿ ਏਥੇ ਇਸ਼ਾਰਾ 'ਕਾਲ' ਵੱਲ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਅਕਾਲ ਵਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਦਿ ਸਚ ਨਾਲ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚ ਦਾ ਵੀ ਚੋਥਾ ਅੰਕ ਹੁੰਦਾ ; ਭਾਵ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਜਦ 'ਜੁਗ' ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਦ 'ਕਾਲ' ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਕਾਲ ਆਪ ਆਪ ਹੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸਚ ਮੁਚ 'ਕਾਲ' ਨੂੰ ਹੀ 'ਮੁਗਲ' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਜੁ ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀ 'ਕਾਲ' ਨੂੰ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਦੇ ਹਨ, ਸਤਜੁਗ, ਤ੍ਰੇਤਾ, ਦਵਾਪਰ ਤੇ ਕਲਜੁਗ, ਇਹ ਚਾਰ ਪਰਮਣੀਕ ਕਾਲ ਦੇ ਚੱਕਰ ਹਨ। ਇਹ ਇਕ ਚਕਰ ਨਹੀਂ, ਚਾਰ ਹਨ ; ਮਾਨ ਇਹ ਚਾਰ ਚੱਕਰ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਮੁਗਲ ਦੇ ਕੱਲੇ (ਟੋਪੀ) ਉਪਰ ਪਗੜੀ ਦੇ ਵਲਿੱਸ ਹਨ। ਆਹ ! ਕਾਲ ਦੇ ਵਲਿੱਸ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਖੂਬ ਤੇਰੀ ਪਗੜੀ ਪਗੜੀ ਇਸੇ ਕਾਲ ਦੇ ਵਲਿੱਸ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਪਰਲੋ ਦੇ ਚੱਕਰ, ਮਨਵੰਤਰਾਂ ਦੇ ਵਲਿੱਸ। ਵਾਹ ! ਵਾਹ ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਆਪ ਜੀ ਦੀ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਛੋਟੇ ਸਚਿੱਤ੍ਰ, ਪਵਿੱਤ੍ਰ, ਬਚਿੱਤ੍ਰ (Picturespue) ਹੈ। ਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਬੋਲ ਕੀਕਣ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ? ਇਸ ਲਈ ਜੁ ਇਸਦੇ ਕਢਾਏ ਅਸੀਂ ਸੈਂਕੜੇ ਸਲ ਕੱਢ ਛਡਦੇ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਤ ਗੁਜਰਨੀ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇ (ਮੀਠੇ ਤੇਰੇ ਬੋਲ) !

ਹੁਣ ਅੰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਮੁਕਤੀ ਕਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ? ਤਦ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰਜੋ ਗੁਣ, ਤਮੋਗੁਣ, ਸਤੋ ਗੁਣ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਪਉੜੀਆਂ ਟੱਪ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾਵੇ। ਰਜੋ ਗੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਵਿਚ ਮਨ ਚੰਚਲ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਿਛੇ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਸਰਪਟ ਚੌੜਦਾ ਹੈ (ਅਵਸ ਵਾਂਗ)। ਤਮੋ ਗੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਵਿਚ ਮਨ ਇਤਨਾ ਚੰਚਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤ੍ਰਾਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਹੈ ਜੁ ਮੈਂ ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਕੁੰਭਕਰਣ ਵਾਂਗ ਹਾਂ ਇਹ ਅਭਮਾਨ ਹਾਥੀ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਰਾਜ ਵਾਂਗ)। ਤੇ ਸਤੋ ਗੁਣ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਵਿਚ ਸੀਤਲਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਇੰਦਰ ਦਾ ਜੋ ਹੈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ (ਨਰਹਿ-ਨਰਿੰਦ)। ਪਰ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈਂ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਤਦ ਹੈ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪਤੀ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹਨ ਆਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮੇ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਯਾ ਮੁਕਤੀ

ਦਾ ਦਾਤਾ (ਮੁਕੰਦ) ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਅਸਪਤਿ, ਗਜਪਤਿ, ਨਰਹਿ ਨਰਿੰਦ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ (ਮੀਰ) । ਉਹ ਕੋਈ ਸਰਗੁਣ-ਮੁਗਲ ਨਹੀਂ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਚੰਦੀਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮ ਏਕਲ ਖਾਨਾ) । ਉਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਵਲ-ਬਰਨ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਮਨ-ਮੋਹਣ ਹੈ, ਸ਼ਾਮਸੁੰਦਰ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ !!! ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਮੁਗਲ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ । ਕਾਲ ਤਾਂ ਬਿਨਾਸੀ ਚੱਕਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਹੈ, ਨਿਹਚਲ-ਆਸਣ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਿਹਚਲ ਆਸਣ ਕੀਕਣ ਲਭਦਾ ਹੈ ? ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੁਆਸ ਸੁਆਸ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਧੂ-ਪਦਵੀ-ਨਿਸਚਲ-ਆਸਣ-ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ :-

“ਸੰਤ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ‘ਨਿਹਚਲੁ-ਘਰੁ’ ਪਾਇਆ ।
 ਸਰਬ ਸੂਖ ਫਿਰਿ ਨਹੀਂ ਡੋਲਾਇਆ ॥ ੧ ॥
 ਗੁਰੂ ਧਿਆਇ ਹਰਿ ਚਰਨ ਮਨਿ ਚੀਨੇ ।
 ਤਾਤੇ ਕਰਤੇ ‘ਅਸਥਿਰੁ’ ਕੀਨੇ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਗੁਣ ਗਾਵਤ ਅਚੁਤ ਅਬਿਨਾਸੀ ।
 ਤਾਤੇ ਕਾਟੀ ‘ਜਮ’ ਕੀ ‘ਫਾਸੀ’ ॥ ੨ ॥
 ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਲੀਨੇ ਲੜਿ ਲਾਏ ।
 ਸਦਾ ਅਨਦੁ ਨਾਨਕ ਗੁਣ ਗਾਏ । ੩ ॥ ੩੦ ॥ ੩੬ ॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਇਥੇ ਪੁੱਜਕੇ ਕਾਲ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਪਰ ਪੁੱਜੇ ਕਿਥੇ ? ਸੋ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :-

“ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹੇਤ ।
 ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਚੇਤ.....।
 ‘ਨਿਹਚਲ-ਆਸਣੁ’ ਮਿਟੀ ਚਿੰਤ, ਨਾਹੀ ਡੋਲੇਤ ।
 ਭਰਮੁ ਭੁਲਾਵਾ ਮਿਟੀ ਗਇਆ, ਪ੍ਰਭ ਪੇਖਤ ਨੇਤ ।”

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਹਚਲ ਆਸਣ ਪਾਈਦਾ ਹੈ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਜ ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਦਾ ਹੈ :

ਦੂਪਦੀ ਦੇ ਚੀਰ ਹਰਨ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਤੇ ‘ਕਾਲ’ ‘ਅਕਾਲ’ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਅੱਗੇ ਚਲਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ।

‘ਕਾਲ ਦੀ ਕੋਢ ।

—o—

੧੨.

ਦੋਪਦੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਮਾਇਆ !

ਸਤ ਮਾਨਸਿਕ ਕੋਠੜੀਆਂ

(Seven Mental Sheaths)

‘ਦੋਪਦੀ’ ਕਿਸ ‘ਕੋਠੜੀ’ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ?

“ਕੋਠਰੇ ਮਹਿ ਕੋਠਰੀ ‘ਪਰਮ-ਕੋਠੀ’ ਬੀਚਾਰਿ ।”

(ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਦੋਪਦੀ ਜੀ ਦੇ ਚੀਰ-ਹਰਨ ਵਾਲੀ ਕਥਾ ਪਿਛੇ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਨਾਲੇ ‘ਦੁਆਰਕਾ-ਨਗਰੀ’ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ‘ਮੁਗਲ’ ਦੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ‘ਮੁਗਲ’ ਵਾਲੀ ਗਾਥਾ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੇ ਭਗਤ ਸਨ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਵਿਚਾਰ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਕਲਾਂ (Veiled myths) ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ (ਜਿਹਾ ਕਿ ‘ਮੁਗਲ’ = ਜਮ)। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਧਾ ਇਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਸੀ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣਕ ਗਾਥਾ (allegory) ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਵਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਵਰਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਜੁ ਖੋਜੀ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਪਿਛਲੇ ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਦੂਜੇ (Epic) ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ‘ਰਮਾਇਣ’ ਤੇ ਮਹਾ-ਭਾਰਤ ਵੀ ਗੁਣਕਾਰੀ ਲਗਾਤਾਰ ਗਾਥਾਵਾਂ (Sustained allegories) ਹਨ। ਪਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ-ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਕਲਮ ਵਿੱਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਜੁ ਇਹ ਕਥਾਵਾਂ ਹਨ ; ਉਲਟੇ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਸੱਚ ‘ਮੁੱਚ’ ‘ਹਨੂਮਾਨ’ ਹਵਾ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਪਵਣ-ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋਕੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਾਝ ਹੀ ਸੀ। ਤੇ ‘ਦੋਪਦੀ’ ਬਾਬਤ ਭਾਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਜੰਮੀ ਸਗੋਂ ‘ਯੱਗ’ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਸੀ

‘ਵੇਖੋ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਰਹਸਯ’ ਤੇ ‘ਰਾਮਾਇਣ ਰਹਸਯ’ ਪੁਸਤਕਾਂ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੈਸ ਤਰਨ ਤਾਰਨ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਾਥਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਲੀਲਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਤੇ ਇਸਦਾ ਭਰਾ 'ਧ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੁਮਨ' ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਮਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਸਤੀਆਂ (Historic (Personalities) ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਥਾ (allegory) ਵਿਚ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੱਥਰ ਤਾਰੇ। ਹੁਣ ਇਸਦਾ ਸਾਫ਼ ਭਾਵ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨਮੁਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ। ਪਰ ਅਜ ਅਸੀਂ ਅਸਲ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਸ਼ਾਇਦ ਸੈਲ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸਤੀ ਦੇ ਤਰਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਘੁੰਡੀਆਂ ਬੜੀ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਯਥਾ :—

'ਮਨਮੁਖ ਪਥਰੁ 'ਸੈਲੁ ਹੈ ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣ ਫੀਕਾ ॥

ਜਲ ਮਹਿ ਕੇਤਾ ਰਾਖੀਐ ਅਭ 'ਅੰਤਰਿ ਸੂਕਾ ॥

[ਅਸਾ ਮ: ੧]

'ਮਨਮੁਖ ਪਾਥਰੁ ਸੈਲੁ ਨ ਭੀਜੈ'

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਮਨਮੁਖ ਹੀ 'ਪੱਥਰ' ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅਹੱਲਿਆ (ਗਉਤਮ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਇਸਤਰੀ) ਜੋ 'ਸੈਲ-ਪੱਥਰ' ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਤਾਰਿਆ! ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਹੱਲਿਆ ਆਚਾਰ ਤੋਂ ਗਿਰ ਕੇ 'ਮਨਮੁਖ' ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਤਸੰਗ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ 'ਸੁਰਜੀਤ' ਹੋਈ, ਭਾਵ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋਈ :—

"ਸਿਮਰਨ ਦ੍ਰੋਪਦ-ਸੁਤ" ਉਧਰੀ ॥

ਗਉਤਮ-ਸਤੀ' ਸਿਲਾ' ਨਿਸਤਰੀ ॥

[ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ]

ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਪੱਥਰ ਦਾ ਤਰਨਾ' ਇੱਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨ ਸਮਝੀਏ ਤੇ ਸਿਧੇ ਅਰਥ ਲਈਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਰ ਇਹ ਇਹ ਕਿ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਸੱਤਾ ਗੁਰਮੁਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, 'ਪੱਥਰ'-ਜੂਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚੇਤਨ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਆ ਲੇਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੁੱਝੀ-ਕੁੰਜੀ 'ਨਾਮ' ਹੈ ਦੋ ਦੁਰਮਤ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਗੋਵਰਧਨ-ਪਹਾੜ (ਭਾਵ-ਜਗਤ) ਨੂੰ ਆਤਮਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਨੇ ਕੀਕਣ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਪੱਥਰ' ਕੀਕਣ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਤਰਦਾ ਹੈ :—

੧ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਕਠੋਰ ਚਿੱਤ।

੨ ਦਿਲ ਸੂਨ ਹੈ।

੩ ਦ੍ਰੋਪਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦ੍ਰੋਪਵੀ।

੪ ਅਹੱਲਿਆ।

੫ ਸੈਲ ਪੱਥਰ-ਮਨਮੁਖ ਆਚਾਰ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਹੋਈ।

“ਗੁਰਮਤਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਿ^੧ ਗਵਰਧਨ ਧਾਰ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਇਰਿ^੨ ਪਾਹਣ^੩ ਤਾਰੇ ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਲੈਹੁ ‘ਪਰਮਪਦੁ ਪਾਈਐ ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥”

(ਮਾਰੂ ਮ. ੧)

ਭਾਵ ਜਦ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ‘ਆਤਮਾ’ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਭ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ‘ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ’ ਦਾ ਯੁਧ ਵੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣ (ਪਾਂਡੇ) ਹਨ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਅਸੁਰੀ (ਕੈਰੋਂ); ਤੇ ਲੜਾਈ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਆਤਮਾ ਹੈ ਕਿਸ਼ਨ। ਦੁਰ-ਯੋਧਨ ਨੂੰ ‘ਦੁਰ’ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦਾ ‘ਯੁਧ’ ਦੁਰ’ ਹੈ,—ਭਾਵ ਦੁਰ ਕਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਹੰਗਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਣ ਵਾਲਾ। ਤੇ ‘ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ’^੪ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ‘ਧਰਮ’ ਰੂਪੀ ‘ਇਸ਼ਟ’ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਯੁੱਧ ਵਿਰ ਪੈਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਪਦੀ^੫ ਦੁੱਪਦ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਧੀ ਜੋ ਧੂ-ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ‘ਧ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੁਮਨ’ (ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ) ਹੈ, ਤੇ ‘ਇਕ ਲੜਕੀ ਦੁੱਪਦੀ। ਅਸਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜੁ ਦੁੱਪਦੀ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਸ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਰਚਨਾ (Metaphysics) ਜਾਣਨੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ।

ਸੱਤ ਮਾਨਸਿਕ ਕੋਠੀਆਂ

ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਤਿੰਨ ਕੋਠੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਨ ਦੀ, ਦੂਜੀ ਮਨ ਦੀ, ਤੀਜੀ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਆਤਮਾ ਦੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਵੇਖਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਨ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਤੇ ਦੇਹੀ ਨਗਰੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤਦ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿਸਿਆਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਾਲ ਪਤਾ ਲਗਣ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਸੱਤਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਕੇ ਹਰ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਹਾਲ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਖਾਂਗੇ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਕੇ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ਜੁ ਮੁਕਤੀ ਕਿਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਅੱਪੜਨ ਉਪਰ ਹੈ। ਭਾਵ ਸਹਿਜ ਰਸ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਜਾਈਏ, ਭਾਵ ਸਥੂਲ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਆਤਮਾ ਵੱਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੀਏ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਸੱਤ ‘ਕੋਠੜੀਆਂ’ ਆਉਣਗੀਆਂ :—

1 ਆਤਮਾ।

2 ਸਮੁੰਦਰ ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ-ਸਾਗਰ।

3 ਮਨਮੁਖ ਰੂਪੀ ਪੱਖਤ।

4 ਯੁੱਧ = ਲੜਾਈ + ਇਸ਼ਟਰ = ਇਸ਼ਟ (ਧਰਮ) ਵਿਚ ਇਸਥਿਤ।

5 ਦੁੱਪਦ = ਧੂ + ਪਦ = ਜੋ ਧੂ

(ਅਟਲ) ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਹੋਵੇ।

੧ ਤਨ ਮਈ' ਕੋਠੀ

ਇਹ ਤਨ ਸਬੂਲ ਹੈ ਤੇ ਪੰਚ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਤੱਕੀਏ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਉਸ ਦਾ ਤਨ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਫੁਲਾਣਾ ਸੋਹਣਾ ਹੈ, ਅਮਕਾ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਦੂਜਾ ਪਿੱਦੀ ਕਦ ਵਾਲਾ, ਇਤਿਆਦਿ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ 'ਨਉਂ' ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਯਾ 'ਗੋਲਕਾਂ' ਹਨ :-

'ਦੇਹੀ ਨਗਰੀ ਨਉ ਦਹਾਵਜੇ ਸੋ ਦਸਵਾ ਗੁਪਤੁ ਰਹਾਤਾ ਹੇ ।'

(ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੧)

ਨੌ ਗੋਲਕਾਂ ਇਹ ਹਨ :- ਦੋ ਨੇਤ੍ਰ, ਦੋ ਕੇਨ, ਨਾਸਕਾਂ, ਇੱਕ ਮੂੰਹ, ਇੱਕ ਗੁਦਾ ਇਕ ਪਸ਼ਾਬ ਵਾਲੀ ਨਾਲੀ। ਦਸਵੀਂ ਮੋਰੀ (ਗੁਪਤ ਗੋਲਕ) ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਜੇਗੀ ਇਸ ਮੋਰੀ ਨੂੰ 'ਦਿਮਾਗ' ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਦਿਮਾਗ' ਸਰੀਰ ਚਲਾਣ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਉਪਰ ਸ਼ਬਦ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਚੋਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਸਵੀਂ ਗੋਲਕ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਚੋਣ ਵਾਲੇ ਰੋਮ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ 'ਨਗਰੀ' ਨੂੰ 'ਪੰਚ ਬਟਵਾਰੇ' ਭਾਵ ਕਾਮ; ਕ੍ਰੋਧ; ਲੋਭ; ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਚੋਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਰੂਪੀ ਤੋਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਸ ਤੋਂ ਭੁਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ 'ਪੰਚ ਦੂਤ' ਵਸ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਆਪਾ— ਰਸ ਭਾਵ ਸਹਿਜ ਰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :-

ਦੇਹੀ ਨਗਰਿ ਕੋਟਿ ਪੰਚ ਚੋਰ ਬਟਵਾਰੇ

ਤਿਨ ਕਾ ਥਾਉ ਥੇਹ ਗਵਾਇਆ ।

(ਰੁਖਾਗੀ ਮ: ੪)

'ਦਸਵਾ ਦੁਆਰ' ਤਦ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਅਸਥਿਰ ਕਰਕੇ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋਣ ਨਾਲ 'ਗੁਪਤ ਗੋਲਕ' ਲੱਭਦੀ ਹੈ :-

'ਨਗਰੀ ਏਕੈ ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ

ਧਾਵਤੁ ਬਰਜਿ ਰਹਾਈ ।

ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਛੂਟੈ ਦਸਵਾ ਦਰੁ ਖੁਲੈ

ਤਾਂ ਮਨੁ ਖੀਵਾ ਭਾਈ ।'

(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

1 ਭਾਵ ਤਨ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲੀ ਕੋਠੀ—ਤਨਮਈ। 2 ਅਪ੍ਰ (ਪਾਣੀ), ਤੇਜ (ਅੱਗ), ਬਾਇ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਆਕਾਸ਼।

ਇਸੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਦਸ ਇੰਦਰੀਆਂ (ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਤੇ ਪੰਜ ਕਰਮ) ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਕੰਨ, ਨੱਝ, ਰਸਨਾ, ਨੱਕ ਤੇ ਤੁਚਾ ਹਨ ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮਨ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜ ਕਰਮ-ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਓਹ ਹਨ ਜੋ ਮਨ ਰੂਪੀ ਹਾਕਮ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉਪਰ 'ਕਰਮ' ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਏ ਓਹ ਹਨ ਮੂੰਹ ਜੋ ਖਾਂਦਾ ਤੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਹੱਥ ਜੋ ਲਿਖਦੇ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪੈਰ ਜੋ ਟੁਰਦੇ ਹਨ, ਗੁਦਾ ਜੋ ਗੰਦਾ ਮਾਦਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਲਿੰਗ ਜੋ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਯਾ ਗੰਦਾ ਪਾਣੀ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਬਾਹਰ ਮੁਖੀ ਹਨ, ਮਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰੋਂ ਲੈਕੇ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੌੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਅੰਤਰ-ਮੁਖੀ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਨਸੋਆਂ ਦਾ ਅਕਸ ਲੈਕੇ ਅੰਦਰ ਮਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਦਸ ਬਘਿਆੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਮਾਨ ਸ਼ੇਰਨੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਇਧਰ ਕਦੀ ਉਧਰ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਆਤਮਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਤਨ ਨੂੰ ਮਨ ਦੇ ਵਸ, ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਵਸ ਕਰਕੇ ਵਾਸਨਾ ਨੂੰ ਹੋੜੀਏ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਲਗਾਮ ਨਾਲ ਹੋੜੀਦਾ ਹੈ। ਮਨਮਾਨੋ ਘੋੜਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰੀਤੀ (ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੀ 'ਲਿਵ') ਲਗਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ 'ਆਤਮਾ' ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਗੁਪਤ ਸੀ ਤੇ ਬਘਿਆੜੀਆਂ ਦੇ ਵਸ ਸੀ, ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਕੇ ਜਾਗ ਉਠਦਾ ਹੈ :—

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਿਦ ਅੰਤਰ ਧਾਰੈ ।

ਪੰਚਾ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨਿਵਾਰੈ ।

ਦਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਰਿ ਰਾਖੈ ਵਾਸਿ ।

ਤਾਤੇ 'ਆਤਮੈ' ਹੋਇ 'ਪ੍ਰਗਾਸੁ' ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੀਲਾ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਗਾਥਾ-ਗਿਆਨ (Allegory) ਹੈ, ਤਨ ਨੂੰ ਬਿੰਦੂਬਨ (ਜੰਗਲ) ਆਖਿਆ ਹੈ, ਦਸ ਇੰਦਰੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਨ ਦਸ ਗਉਆਂ ਹਨ, ਤੇ 'ਆਤਮਾ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਉਆਂ ਨੂੰ ਚਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗਉਆਂ ਨਿਮ੍ ਤੇ ਗੁਣਕਾਰੀ ਇੰਦਰੀਆਂ ਹਨ :—

'ਬਿੰਦੂਬਨ ਮਨ—ਹਰਨ ਮਨੋਹਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚਰਾਵਤ ਗਾਉ ਰੇ ।'

(ਕਬੀਤ ਜੀ ਗਉੜੀ)

ਆਤਮਾ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਨੂੰ 'ਚਿਤ-ਚੇਰ' ਯਾ 'ਮਨ-ਹਰਨ ਮਨੋਹਰ' ਇਸ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਪ੍ਰਗਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਬਿਸਰੀ' ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹਕੇ

ਅਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਬਾਹਰਲੀ ਬਣਤਰ 'ਦੇਹੀ-ਨਗਰੀ' ਦੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ 'ਤਨ-ਮਈ ਕੋਠੀ' ਹੀ ਆਖਾਂਗੇ।

੨. ਪ੍ਰਾਣ-ਮਈ ਕੋਠੀ

ਪਰ ਤਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਹੜੀ ਸੱਤਾ ਹੈ ?

ਤਨ ਰੂਪੀ ਇੰਜਣ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣ-ਰੂਪੀ ਭਾਪ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਤਨ ਮਾਠ ਮੁਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤਨ ਤੇ ਕੀ ਇੰਦਰੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਸੱਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੂਖਮ-ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੜ੍ਹ ਤਨ ਟੁਰਦਾ, ਫਿਰਦਾ, ਉਠਦਾ, ਬਹਿੰਦਾ, ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋਤ ਯਾ ਤਅੱਲੁਕ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਜ ਸੁਆਸ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੁ ਕਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਪਣੇ ਸੁਆਸ ਕਿਤਨਾ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਰੋਕ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਸੂਖਮ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਠਯੋਗੀ ਸੁਆਸਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਇਹ ਹਠਯੋਗ ਵਰ-ਜਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਵਿਧੀ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਹੈ—ਭਾਵ ਸੁਆਸ ਸੁਖੈਨ ਆਉਣ, ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਖਿੱਚਣਾ ਨਾ ਰੋਕਣਾ। ਹਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਗੀਦੀ-ਹਵਾ ਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਹੋ ਸਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿਤ ਹੋ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਯਾ ਦਸ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਨੇ ਇਸ ਵੰਡ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਪਰ ਇਤਨਾ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਤਨ ਰੂਪੀ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਰੂਪੀ ਸੁਆਸਾਂ ਦੀ ਹੀ ਫੂਕ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੩. ਮਨ-ਮਈ ਕੋਠੀ

ਤਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸਨ; ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਹੈ ?

ਜੀਕਣ ਤਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨ ਹੈ। ਤਨ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤੂ ਹੈ ਠੁੱਲ੍ਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣ ਭਾਵੇਂ ਸੂਖਮ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੁਆਸਾਂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਮਾਇਕ ਹਨ,

੧ ਪ੍ਰਾਣ, ਅਪਾਨ, ਸਮਾਨ, ਉਦਾਨ, ਵਿਆਨ-ਇਹ ਪੰਜ ਉਪਰਲੇ, ਤੇ ਪੰਜ ਹੇਠਲੇ—ਨਾਗ, ਕੂਰਮ, ਕ੍ਰਿਕੁਲ ਦੇਵਦਤ, ਧਨੰਜਯ = ੧੦

ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੰਜ-ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਮਨ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪਕੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮਨ ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਖਾਸਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਘੜੀ ਵਿਚ ਮਾਸਾ ਘੜੀ ਵਿਚ ਤੋਲਾ। ਕਦੀ ਲਾਹੌਰ ਕਦੀ ਪਸ਼ੌਰ ਭਾਵ ਮਨ ਕਦੀ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦਾ। ਦਸ ਇੰਦਰੇ ਮਾਨੋ ਇਸ ਦੀਆਂ ਦਸ ਜਾਗੀਰਾਂ ਹਨ। ਕਦੀ ਮਨ ਇਸ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਦੀ ਉਸ ਵਿਚ। ਜੇ ਮਨ ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਵਾਂਗ ਪਹਾੜੀ-ਝੀਲ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਮਾਨੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਹਨ। ਮਨ ਚੇਚਲ ਹੈ। ਜੀਕਣ ਤਲੀ ਉਪਰ ਪਾਰਾ ਟਿਕਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦਾ। ਇਹੋ ਹਾਲਤ ਬਾਲਕ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਟਿਕ ਕੇ ਨਿਚੱਲਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਕਾਇਆ-ਨਗਰਿ” ਇਕੁ ਬਾਲਕੁ ਵਸਿਆ

ਖਿਨੁ ਪਲੁ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹਾਈ।

ਅਨਿਕ ਉਪਾਵ ਜਤਨ ਕਰਿ ਥਾਕੇ

ਬਰੰਬਾਰ ਭਰਮਾਈ।”

[ਬਹੁਤ ਮ: ਮ]

“ਸਾਧੋ ਇਹ ਮਨੁ ਗਹਿਓ ਨ ਜਾਈ।

ਚੇਚਲ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸੰਗ ਬਹੁਤ ਹੈ ਜਾਤੇ ਥਿਰੁ ਨਾ ਰਹਾਈ।”

[ਗੁਰੂੜੀ ਮ: ਪ]

ਭਾਵ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਰਕੇ ਮਨ ਹਰ ਵੇਲੇ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜਲ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ :—

(੧) ਸੰਕਲਪ, (੨) ਵਿਕਲਪ।

ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ‘ਫੁਰਨਾ’ ਜੁ ਅਮਕਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇੱਧਰ ਉਧਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਵਿਕਲਪ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿਸੇ ਫੁਰਨੇ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੰਕਲਪ ਵੇਲੇ ਮਾਨੋ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜਲ ਉਤੇ ਇਕ ਬੁੜਬੁੜੀ (ਬੁਲਬੁਲਾ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਕਲਪ ਵੇਲੇ ਇਹ ਬੁੜਬੁੜੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਠਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਜਾ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਬੜੀ ਗੜਬੜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਕਦ ਹੋਵੇ? ਤਦ ਜੋ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਨਾ ਨਿਕਲਣ। ਹੁਣ ਆਤਮਾ ਮਨ ਰੂਪੀ ਜਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਪਾਤਰ ਜਾ ਪਲੇਟ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਪਲੇਟ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਵਲੋਂ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਗੀ? ਨਹੀਂ, ਕਦੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜਦ ਜਲ ਦੀਆਂ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣ ਤਦ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਤਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ

ਰੱਖਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਮਨ ਅਤੇ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਜਿੰਨਾ ਫਰਕ ਹੈ । ਕੀ ? ਜੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤਾਲਾਬ ਯਾ ਝੀਲ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਚਿੱਤ' ਕਰਕੇ ਆਈਏ ਤਾਂ 'ਮਨ' ਸਿਰਫ ਉਪਰਲੀ ਤਹਿ ਯਾ ਸਤਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁੜਬੁੜੀਆਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ । ਜਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੇਠ ਬੁਦਬੁਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਹੁਣ 'ਮਨਮਈ ਕੋਠੀ' ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਮਨ ਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋਵੇਂ ਸਾਂਝ ਲਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਫਰਕ ਹੈ ।

'ਮਨਮੁਖ' ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋਵੇਂ ਮਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋਂ ਚਿੱਤ ਰੂਪੀ ਤਲਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਲਖ ਘੋਲੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਸ ਕਾਲੇ-ਚਿਤ ਨੂੰ ਕਊਆ ਅਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :...

‘ਜਗੁ ‘ਕਊਆ’ ‘ਨਾਮੁ’ ਨਹੀਂ ਚੀਤਿ ।

ਨਾਮੁ ਬਿਸਾਰਿ ਗਿਰੈ ਦੇਖੁ ਭੀਤਿ ।

ਮਨੁਆ ਡੋਲੈ ਨੀਤਿ ਅਨੀਤਿ ।’

[ਬਸੰਤ ਮ: ੫]

ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਇਕ ਕਾ ਹੈ ਤੇ ਚਿੱਤ ਦੋਫਰ-ਕਾਂ, ਭਾਵ ਦੋਵੇਂ ਕਾਲੇ ਹਨ । ਜਦ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪਵੇ ਤਾਂ 'ਕਾਗ' 'ਹੰਸ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਚਿੱਤ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸੁੱਢ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਮਨ ਅਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਜੋੜ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਨੂੰ ਆਕੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਸਨ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਲੈਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੀਕਣ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਕੱਢਕੇ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਅੱਖ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਝਟ ਪਟ ਮਨ ਨੂੰ ਜਾਕੇ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਆਹ ਡਰ ਹੈ । ਫਿਰ ਮਨ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਬਚਾ ਕਰੋ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿਮਾਗ ਮਾਨੋਂ ਇਕ ਤਾਰ-ਘਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਭੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਘੋਲਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਨ ਤਾਰ ਬਾਬੂ ਹੈ ਜੋ ਟਿਕ ਟਿਕ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਟਿਕ ਟਿਕ ਕਰਕੇ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਘੋਲਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਕਰੇ ਤੇ ਔਹ ਨਾ ਕਰੇ ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦਸਾਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ-ਕਾਂਟਾ ਹੈ ਜੋ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਮਨ ਨੂੰ 'ਹਾਥੀ' (ਕੁੰਚਰ) ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ; ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਜਦ ਤੋੜੀ ਵਸ ਨਾ ਆਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਕਦਲੀ-ਬਣ ਨੂੰ ਇਹ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਮਨ ਨੂੰ ਜੇ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਵਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਜੀਵ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :—

‘ਮਨੁ ਕੁੰਚਰੁ ਕਾਇਆ ਉਦਿਆਨੈ

ਗੁਰੁ ਅੰਕਸੁ ਸਰੁ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਨੈ ।

ਭਾਵ.ਮਨ-ਹਾਥੀ ਜੋ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸੂਕਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਤ੍ਰਿਸੂਲ (ਅੰਕਸ) ‘ਸਬਦ’ (ਨਾਮ) ਹੈ ।

੪. ਮੱਤ-ਮਈ ਕੋਠੀ

ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇੰਦਰੀਆਂ ਸੁਨੇਹੇ ਮਨ ਕੋਲੋਂ ਖੜੀਦੀਆਂ, ਹਨ । ਪਰ ਕੀ ਮਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਜੁਆਬ ਦੇ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਮੱਤ ਭਾਵ ਬੁੱਧੀ ਕੋਲੋਂ ਰਾਇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਮਕਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਯਾ ਨਾ ਕਰੀਏ । ਬੁੱਧੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਜੁ ‘ਹਾ’ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ ਜਾਂ ਇਤਨਾ ਨੁਕਸਾਨ; ਫਿਰ ਸੋਚਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਆਖਦੀ ਹੈ ਜੁ ਕਰੋ । ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਨ, ਕਰਮ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਨ ਮਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਅੱਗੋਂ ਬੁੱਧੀ (ਮਤ) ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ । ਮੱਤ, ਇਸ ਲਈ, ਮਨ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚੀ ਹੈ ਤੇ ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹੈ । ਸੱਚ ਝੂਠ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਬੁੱਧੀ ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ‘ਕੁਬਜਾ’ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਸਤਸੰਗ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ‘ਕੁੱਬ’ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਬੁੱਧੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ‘ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ’ ਦਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ :—

“ਸਾ ਬੁਧਿ ਦੀਜੈ ਜਿਤੁ ਵਿਸਰਹਿ ਨਾਹੀ ।

ਸਾ ਮਤਿ ਦੀਜੈ ਜਿਤੁ ਤੁਧੁ ਧਿਆਈ ॥”

(ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫)

ਜਦ ਕੁੱਬੀ-ਬੁੱਧੀ (ਦੁਰਮਤ) ਉਲਟਕੇ ਸਿੱਧੀ (ਗੁਰਮਤ) ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਕੁਵਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਭਾਵ ਅਕਾਸ਼, ਪਤਾਲ ਤੇ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ)। ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਡੱਡੂ ਵਾਲੀ ਹੈ :—

“ਕੂਪੁ^੧ ਭਰਿਉ ਜੈਸੇ ਦਾਦਿਰਾ

ਕਛੁ ਦੇਸੁ ਬਿਦੇਸੁ ਨ ਬੂਝ ॥

ਐਸੇ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਬਿਖਿਆ ਬਿਮੋਹਿਆ

ਕਛੁ ਆਰਾਪਾਰੁ ਨ ਸੂਝ ॥”

(ਗੁਰੂੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ)

ਪਰ ਜਦ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਕਿਰਨ ਹਿਰਦੇ-ਰੂਪੀ ਕਮਲ ਉਪਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਇਹ ਕਮਲ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਆਤਮ-ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

1. ਮਨ ਹਾਥੀ ਹੈ ਤੇ ਤਨ ਜੰਗਲ ।
ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਨੀਸਾਨ ਹੈ ।

2. ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤ੍ਰਿਸੂਲ
3. ਖੁਹ ਵਿਚ ਡੱਡੂ ਭਰੇ ਹਨ ।

੫. ਮੈਂ-ਮਈ ਕੋਠੀ

ਤਨ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਣ ਸਨ, ਪ੍ਰਾਣ ਉਪਰ ਮਨ ਸੀ, ਮਨ ਉਪਰ ਮਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਤ ਉਪਰ ਕੀ ਹੈ ?

ਇਕ ਹੋਰ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਹਉਮੈ' ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਇੰਦਰੇ ਮਨ ਤੋਂ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਜੁ ਅਮਕਾ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਯਾ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਤੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੋਚਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬੁੱਧੀ ਫਿਰ 'ਹਉਮੈ' ਕੋਲੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਹਉਮੈ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਤੱਕਦੀ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ। ਅਪਣਾ-ਨਫਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸੋਚਣਾ ਇਹ ਹਉਮੈ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਉਮੈ (ਅਹੰਕਾਰ) ਮਨ, ਚਿੱਤ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਵੀ ਉਚੇਰੀ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਿਲਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਪੜਦਾ ਹੈ :—

“ਅੰਤਰਿ ਅਲਖੁ ਨਾ ਜਾਈ ਲਖਿਆ
ਵਿਚਿ ਪੜਦਾ ਹਉਮੈ ਪਾਈ ॥”

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਹਉਮੈ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਕ ਠੁੱਲਾ ਗਰਬ (crude pride) ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਰਾਵਣ' ਯਾ 'ਕੰਸ' ਨੂੰ ਸੀ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੂਖਮ-ਅਹੰਕਾਰ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅੱਗੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ (ਸੂਖਮ ਤੇ ਠੁੱਲੇ) ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਇਲਾਜ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ-ਗੁਰੂ ਹੈ।

ਇਸੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ 'ਬਿਖਮ-ਗਾਠ' ਕਰਕੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਅਖੀਰਲੀ ਗੰਢ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਉਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :—

“ਤਬ ਇਹ ਮਹਿ ਜਉ ਸਭ ਮਹਿ ਪੇਖੈ
‘ਕੁਟਿਲਾ’ ਗਾਠਿ’ ਜਬ ਖੋਲੈ ਦੰਵ।

(ਬਿਲਾਵਲ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ)

ਕੋਉ 'ਬਿਖਮ ਗਾਰ ਤੋਰੈ ।
ਆਸ ਪਿਆਸ ਧੋਹ ਮੋਹ ਭਰਮ ਹੀ ਹੋਰੈ ।

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਬਹਾਦਰ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਇਸ ਹਉਮੈ ਰੂਪੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਮਾਰੇ :—

“ਨਾਨਕ ਸੋ ਸੂਰਾ ਵਰਿਆਮੁ
ਜਿਨਿ ਵਿਚਹੁ ਦੁਸਟੁ ਅਹੰਕਰਣੁ ਮਾਰਿਆ ।”

(ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: ੩)

੬. ਕਾਲ-ਮਈ ਕੋਠੀ

(ਮਾਇਆ-ਮਈ ਕੋਠੀ)

ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਵੀ ਉੱਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਕੋਠੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਕਾਲ', ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਲ-ਕਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਉਪਜਣ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਕਾਲ ਦਾ ਤਅੱਲੁਕ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ—ਇੱਕ ਦਿਸ਼ਾ (Space) ਦੂਜੀ ਕਾਲ (Time)। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰਿਸਟੀ ਦੀਆਂ ਸੋਢੀ ਹਨ ਤੇ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਤਣ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਿਸ਼ਾ (Space) ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਖਿਲਾਰਾ ਹੀ ਖਿਲਾਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਕਾਲ' (Time) ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕਲਾ (ਮਸ਼ੀਨ ਯਾ ਚੱਕੀ) ਕਾਲ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਸਮਝਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਾਲ ਮਾਇਆ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ, ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹੋਕੇ ਮਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਚੇਰਾਸੀ ਦਾ ਗੇੜਾ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹੈ; ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਣ ਲਈ ਸੁਰਗ ਨਰਕ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਹੀ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਕਾਲ ਦੇ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਦਰਜੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਬੈਕੁੰਠ ਭੋਗਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਇੰਦਰ ਜੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਸਤੋਗੁਣੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਇੰਦ੍ਰ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਸ਼ਿਵ ਪੁਰੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਪ ਦਾ ਫਲ ਸ਼ਿਵਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੁਖ ਭੁਗਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰੀਆਂ ਆਪ 'ਕਾਲ' ਦੇ ਵਸ ਹਨ, ਤੇ ਅਪਣਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਕੇ ਬਿਨਸ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਨਿਹਚਲ ਨਗਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਸਚ-ਖੰਡ ਹੈ :—

“ਇੰਦ੍ਰ ਪੁਰੀ ਮਹਿ ਸਰਪਰ ਮਰਣਾ ।
ਬ੍ਰਹਮ-ਪੁਰੀ ਨਿਹਚਲ ਨਹੀ ਰਹਣਾ ।
ਸ਼ਿਵਪੁਰੀ ਕਾ ਹੋਇਗਾ ਕਾਲਾ ।
ਤੈਗੁਣ ਮਾਇਆ ਬਿਨਸਿ ਬਿਤਾਲਾ ।

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਅਰੁ ਰੁਦ੍ਰ ਲੋਕ
ਆਈ ਇੰਦ੍ਰ ਲੋਕ ਤੇ ਧਾਇ ॥
ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕਉ ਜੋਹਿ ਨ ਸਾਕੈ
ਮਲਿ ਮਲਿ ਧੋਵੈ ਪਾਇ ॥

[ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫]

ਭਾਵ ਜੋ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ-ਤਮੋ, ਰਜੋ, ਸਤੋ-ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਅਪਣਾ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰ ਬਿਨਸ ਜਾਵੇਗੀ-ਕੀ ਪਹਾੜ, ਕੀ ਤਾਰਾ-ਮੰਡਲ ਤੇ ਕੀ ਪੁਰੀਆਂ ।

ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਮਾਨੋ ਮਾਇਆ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਟਕਸਾਲ ਹੈ । ਇਥੇ ਉਹ ਜ਼ਜੀਰਾਂ ਘੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੰਡਤਾਂ, ਤਪੀਆਂ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ :—

"ਮੋਹਨੀ* ਮੋਹਤ ਰਹੈ ਨ ਹੋਰੀ ।

ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਗਲ ਕੀ ਪਿਆਰੀ,

ਤੁਟੈ ਨ ਕਾਹੂ ਤੋਰੀ ।

ਖਟੁ ਸਾਸਤ੍ਰ ਉਚਰਤ ਰਸਨਾਗਰ,

ਤੀਰਥ ਗਵਨ ਨ ਥੋਰੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਪੂਜਾ ਚਕ੍ਰ ਬਰਤ ਨੇਮ ਤਪੀਆ

ਉਹਾ ਗੈਲਿ ਨ ਛੋਰੀ ।

ਅੰਧਕੂਪ ਮਹਿ ਪਤਿਤ ਹੋਤ ਜਗੁ,

ਸੇਤਹੁ ਕਰਹੁ ਪਰਮਗਤਿ ਮੋਰੀ ।

ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਨਾਨਕ ਭਇਉ ਮੁਕਤਾ,

ਦਰਸਨੁ ਪੇਖਤ ਭੋਰੀ ।"

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਕਾਲ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ 'ਜਮ' ('ਮੁਗਲ') ਹੈ । ਫਿਰ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸਰਪਣੀ' ਭਾਵ ਡਸਣ-ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ ਜਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਮ 'ਕਲਾ' ਜਾ ਮਸ਼ੀਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੰਝੂ-ਖੂਹ ਵਾਂਗੂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਲਾ ਇਥੇ ਹੀ ਮਰੋੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਾਲ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਪਰਮ-ਤੱਤ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ :—

'ਸੋ ਜਾਗੇ ਜੋ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ।

ਪਰਕਿਰਤਿ ਛੋਡੇ ਤਤੁ ਪਛਾਣੈ ।

(ਭੋਰਉ ਮ: ੩)

੭. ਅਕਾਲ ਕੋਠੜੀ

(ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ)

ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਧੁਰ-ਅੰਦਰ ਹੈ ਉਸਨੂੰ 'ਅਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ'

* ਮਾਇਆ, ਕਾਲ ਦੀ ਮਾਂ ।

1 ਮਾਇਆ, ਕਾਲ ਦੀ ਮਾਂ 2 ਵਾਹਿਗੁਰੂ

ਯਾ ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਖਿਆਤ ਵਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ 'ਸਚ-ਖੰਡ' ਹੈ ; ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਕੋਈ 'ਕੋਠੜੀ ਨਹੀਂ' । ਇਸ 'ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ' ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਥਨੀ-ਬਦਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਪਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ 'ਨਿਜ-ਮਹਲ' ਉਪਰ ਕੁਝ ਕੁਝ ਚਾਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਕੋਠੜੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਅਨੂਪਾ' 'ਅਨਭਉ ਨਗਰ', 'ਕਰਤਾਰ-ਪੁਰਿ ਕਰਤਾ ਵਸੇ', 'ਨਿਹਚਲ-ਥਾਨ', 'ਧਰੁ ਆਸਣ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਬਾਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ

“ਸਚ-ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰਕਾਰੁ ।”

ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ :—

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਇ ਜੋਤਿ ਰਲ ਜਾਵਹਿਗੇ ।

ਕਹਿਕੇ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਿਜ-ਮਹਲ', 'ਹਰਿ-ਮੰਦਰ ਕਰਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ—

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਵੇਖੁ ਤੂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਤੇਰੇ ਨਾਲਿ ।

ਹਰਿਮੰਦਰ 'ਸਬਦੇ' ਖੋਜੀਐ ਰਹਿ ਨਾਮੋ ਲਹੁ ਸਮਾਲਿ...।

ਹਰਿਮੰਦਰ ਮਹਿ ਹਰਿ ਵਸੈ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਸੋਇ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਣਜੀਐ ਸਚਾ ਸਉਦਾ ਹੋਇ ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸੁੰਨ-ਮੰਡਲ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ;—

‘ਅਰਧ ਉਰਧ ਮੁਖਿ ਲਾਗੋ ਕਾਸੁ ।

ਸੁੰਨ-ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਕਰਿ ਪਰਗਾਸੁ ।

ਉਹਾਂ ਸੂਰਜ ਨਾਹੀ ਚੰਦੁ ।

ਆਦਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਕਰੈ ਆਨੰਦੁ ॥ ੫ ॥

ਸੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਪਿੰਡੀ ਸੋ ਜਾਨੁ ।

‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰਿ’ ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ।’

(ਭੈਉ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਦਿਨਸੁ ਰੈਨਿ ਬੇਦੁ ਨਹੀਂ ਸਾਸਕੁ

ਤਹਾ ਬਸੈ ਨਿਰਕਾਰਾ ।

1 ਅੱਜ ਕਲ ਸਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਚ-ਖੰਡ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਕੋਠੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ, ਜੀਕਣ 'ਅਗਮ ਪੁਰੀ' 'ਅਨਾਮ-ਪੁਰੀ ਆਦਿ । ਪਰ ਇਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਧੋਖਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੂੜ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਜਿੱਥੇ ਨਵੇਂ 'ਗੁਰੂ' ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ । ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਵੀਰ ਇਸ ਧੋਖੇ ਤੋਂ ਬਚਣਗੇ ।

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਨਰ ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਵਹੁ

ਬਾਵਰਿਆ ਸੇਸਾਰਾ ।

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਸ੍ਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ 'ਬੇ-ਗਮ-ਪੁਰਾ' ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ;—

“ਬੇਗਮਪੁਰਾ ਸਹਰ ਕੋ ਨਾਉ ॥

ਦੂਖ ਅੰਦੋਹੁ ਨਹੀ ਤਿਹਿ ਠਾਉ ॥...

ਕਾਇਮ ਦਾਇਮੁ ਸਦਾ ਪਾਤਿਜਾਹੀ ॥

ਦੋਮ ਨ ਸੇਮ ਟੇਕ ਸੇ ਆਹੀ ॥

(ਗਾਉੜੀ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਚਿੰਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ (ਅਨਦੋ-ਅਨਦ) ਪਰਮਾਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ 'ਨਿਜ-ਘਰ' ਭਾਵ ਉਹ ਘਰ ਹੈ ਜੋ ਧੁਰ-ਅੰਦਰ, ਨਾਲੇ ਅਟਲ ਹੈ । ਇਸ ਕੋਠੜੀ ਤੱਕ ਅੱਪੜਨ ਲਈ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਖਿੱਚ (Lift) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਪਉੜੀ ਨਾਂ ਮਿਲੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਦਾ ਤਾਲਾ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ । ਨਾਮ ਦੀ ਵ੍ਹਾਰ ਤਾਂ ਇਸ ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਦਾ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਏਹੋ 'ਤਾਰ' ਜਗਤ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ 'ਡੋਰੀ' ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਭੈ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਡੋਰੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਮ ਹੈ । ਇਹ (ਮੁਢਲੀ Fundamental) ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਹੈ । ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ 'ਗੁਰੂ' ਤੇ 'ਸਿੱਖ' ਦਾ ਮਿਲਾਪ, ਨਾਲੇ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਭਗਤ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵੀ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਫਿਰ ਕਰਤਾ ਤੇ ਭੋਗਤਾ (Subject and Object) ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਅਤੀ-ਸੂਚੀ, ਅਤਿ-ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਰੂਪ ਤਾਂ 'ਨਿਰੋਕਾਰ' ਜੀ ਦਾ ਹੈ ।

1 ਨਾਮ ਉਹ ਪਰਮ-ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅੱਪੜਕੇ 'ਲਿਵ' (Subjectivity) ਤੇ 'ਧਾਤ' (ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ=Objectivity) ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪਰਮ-ਤੱਤ 'ਕਾਲ' (Time) ਤੇ 'ਦੇਸ' (Space) ਦੇ ਉਪਰ ਹੈ । ਇਥੇ ਹੀ ਆਕੇ ਦੋਵੇਂ ਜੁੜਦੇ ਹਨ । ਅੱਜ ਕਲ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਇਸੇ ਸਿੱਟੇ ਉਪਰ ਅੱਪੜੀ ਹੈ । ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਐਡ੍ਰਸ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :—

Extract from the Presidential address of Sir James Jeans F.R.S. Sept. 1934.

“Now we come to the central & most surprising fact of the whole situation.....The birth of new physic has as its general thesis that the nature we study does not consist so much of something we perceive as of
(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਸਫ਼ੇ ਤੇ)

ਇਸ 'ਸਚ-ਖੰਡ' ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਕਾਲ-ਦੀ-ਕਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੁਆਰਕਾ ਨਗਰੀ ਵਿੱਚ 'ਮੁਗਲ' ਕੀਕਣ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ! ਇਥੇ ਕਾਲ ਵੀ ਬਿਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

'ਤੂੰ ਵਰਤਾਇ ਚਉਥੈ-ਘਰਿ ਵਾਸਾ ॥
'ਕਾਲ' 'ਬਿਕਾਲ' ਕੀਏ ਇਕ ਗ੍ਰਾਸਾ ॥
ਨਿਰਮਲ ਜੋਤਿ ਸਰਬ ਜਗ ਜੀਵਨੁ
ਗੁਰਿ ਅਨਹਦ ਸਬਿਦ ਦਿਆਇਆ ॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਇਸ ਨੂੰ ਚੋਥਾ-ਘਰ ਯਾ ਚੋਥਾ-ਪਦ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਲੀ ਪਦਵੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਨਿਰੰਤਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ 'ਜੋਤ' ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ; ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸਦਾ ਹੀ ਦਿਨ (Eternal day) ਹੈ :-

'ਅਹਿਨਿਸ 'ਜੋਤਿ' ਨਿਰੰਤਰ ਪੇਖੇ ।
ਆਨੰਦ ਰੂਪੁ ਅਨੂਪੁ-ਸਰੂਪਾ
ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਦੇਖਾਇਆ ।'

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ ਉਹ 'ਸਹਿਜ-ਰਸ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :-

'ਮਰੈ ਨਾਹੀ ਸਦ ਸਦ ਹੀ ਜੀਵੈ ॥
ਅਮਰੁ ਭਇਆ ਅਬਿਨਾਸੀ ਥੀਵੈ ॥

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦਾ ਬਾਕੀ)

our peceptions; it is not the object of the subject-object relation, but the relation itself. "There is, in fact, no clear-cut division between the subject & object; they form an in-divisible whole now becomes Nature..... The old, particle-picture, which lay within the limits of space & time, broke matter up into a crowd of distinct particles, and radiation into a shower of distinct protons. The newer & more accurate wave-picture, which transcends the framework of space & time, recombines the protons into single beam of light.....when we view ourselves in space & time we are quite obviously distinct individuals; when we pass beyond space & time we may perhaps form ingredients of a continuous stream of life'—(ਨਾਮ)। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਸ ਉੱਪਰ ਆਕੇ ਸਭ 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ !

ਨਾ ਕੋ ਆਵੈ ਨਾ ਕੋ ਜਾਵੈ
ਗੁਰਿ ਦੂਰਿ ਕੀਆ ਭਰਮੀਜਾ ਹੇ ॥'

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਅਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਪਰਮ-ਕੋਠੜੀ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

ਇਸ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ! ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਮੱਲਵੇ ਝਲਕਾਰੇ (Joint Supervision) ਆਉਂਦੇ ਹਨ :—

(੧) ਓਅੰਕਾਰ-ਦਰਸ਼ਨ—ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ; ਮਾਇਆ 'ਦਾਸੀ' ਬਣਕੇ ਅੱਗੇ ਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਕਲਮ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ।

(੨) ਏਕੰਕਾਰ-ਦਰਸ਼ਨ—ਜਦ ਅਨੰਤ-ਸੰਸਾਰ (ਵਿਸ਼ਵ) ਇਕੋ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਤਾਣੇ ਬਾਣੇ ਵਿੱਚ ਪਰੇਇਆ ਹੋਇਆ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ।

(੩) ਨਿਰਾਕਾਰ-ਦਰਸ਼ਨ—ਜਿਥੇ ਜਾਕੇ ਸਭੇ ਅਕਾਰ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਰਗੁਣ ਵਿਚ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋਕੇ 'ਨੇਤ ਨੇਤ' ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਝਲਕਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸਾਂਝਾ—ਦਰਸ਼ਨ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ' ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੋਧਕ ਚਿੰਨ੍ਹ (Symbol) 'ਵਾਹ ! ਵਾਹ !' ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਉਚੇਰਾ ਨਹੀਂ :—

'ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਨਾਮ ਅਚਰਜ ਕੋ ਹੋਈ ।
ਅਚਰਜ ਤੇ ਪਰ ਉਕਤਿ ਨ ਕੋਈ ।'

(ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

'ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ' ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਬੇਅੰਤ ਹਨ ਜੋ ਕਥਨੀ ਬਦਨੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ । ਪਰ ਏਥੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਯੋਗ ਹੈ ਜੁ ਅੰਤਮ-ਕੋਠੜੀ ਤਾਂ 'ਅਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ' ਹੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਸਚਖੰਡ ਹੈ ! ਇਥੇ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰ-ਏਕੰਕਾਰ-ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਿਹਚਲ ਥਾਂ ਹੈ !

* * *

ਉਪਰਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕੋਠੀਆਂ ਤੇ 'ਕੋਠੜੀਆਂ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸੱਤ-ਕੋਠੀਆਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹਨ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬਾਹਰ ਆਈਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਅਸੀਂ ਸਥੂਲ, ਜੜ੍ਹ ਤੱਤਾਂ ਵੱਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅੰਦਰ ਜਾਈਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਪਰਮ ਤੱਤ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ

1 ਇਸ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਵੱਖ ਪੋਥੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਅੰਤ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ-ਰੇਖ, ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ' ਹੋਕੇ ਵੀ ਅਕਾਲ-ਮੂਰਤ ਹਨ, ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ (Existence) ਹੈ। ਜੇ ਸੂਖਮਤਾ ਵੱਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਘਾਟੀ ਤੋਂ ਟੱਪ ਦੂਜੀ ਉੱਚੀ ਆਤਮ-ਘਾਟੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕੋਠੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਕੇ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿਚੋਂ ਤੀਜੀ..... ਪਰਮ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ; ਸਾਨੋਂ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਦਰਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਹਿਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਸੀਂ 'ਉਚਿਆਈ' ਦਾ ਅਲੰਕਾਰ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਦੂਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ 'ਡੂੰਘਿਆਈ' ਦਾ। ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ ਰਾਹ ਇਕ ਹੀ ਹਨ, ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੋਰ ਫੇਰ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਚਾਈ ਡੂੰਘਾਈ, ਅੰਤ ਬੇਅੰਤ ਆਦਿ ਅੰਤ, ਉੱਚ-ਨੀਚ, ਦਿਨ--ਰਾਤ, ਦੁਖ ਸੁਖ, ਹਰਖ ਸੋਗ ਕੋਈ ਨਹੀਂ :-

ਨਾ ਇਹੁ ਬੂਢਾ ਨਾ ਇਹੁ ਬਾਲਾ ।
ਨਾ ਇਸੁ ਦੂਖੁ ਨਹੀ- ਜਮ ਜਾਲਾ ।
ਨਾ ਇਹੁ ਬਿਨਸੈ ਨਾ ਇਹੁ ਜਾਇ ।
ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥ ੧ ॥

ਨਾ ਇਸੁ ਉਸਨੁ ਨਹੀਂ ਇਸੁ ਸੀਤੁ ।
ਨਾ ਇਸੁ ਦੁਸਮਨੁ ਨਾ ਇਸੁ ਮੀਤੁ ।
ਨਾ ਇਸੁ ਹਰਖੁ ਨਹੀਂ ਇਸੁ ਸੋਗੁ ।
ਸਭ ਕਿਛੁ ਇਸਕਾ ਇਹੁ ਕਰਨੈ ਜੋਗੁ ॥ ੨ ॥

ਨਾ ਇਸੁ ਬਾਪੁ ਨਹੀਂ ਇਸੁ ਮਾਇਆ ।
ਇਹੁ ਅਪਰੰਪਰ ਹੋਤਾ ਆਇਆ ।
ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਇਸੁ ਲੇਪ ਨਾ ਲਾਗੈ ।
ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਦ ਹੀ ਜਾਗੈ ॥ ੩ ॥

ਤੀਨਿ ਗੁਣਾ ਇਕ ਸਕਤਿ ਉਪਾਇਆ ।
ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਤਾ ਕੀ ਹੈ ਛਾਇਆ ।
ਅਛਲ ਅਛੇਦ ਅਭੇਦ ਦਇਆਲ ॥
ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਦਾ ਕਿਰਪਾਲ ।
ਤਾਕੀ ਗਤਿ ਸਿਤਿ ਕਛੂ ਨ ਪਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੈ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਇ ॥ ੪ ॥ ੧੯ ॥ ੨੧ ॥

(ਗੋਡ ਮ ਪ)

ਇਹ ਅੰਤਮ-ਆਤਮਾ ਸਾਡਾ ਸਾਖੀ-ਪੁਰਖ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਕਰਤਾ-ਪੁਰਖ ਹੈ।

ਇਹੋ ਲੱਭਣ ਅਸੀਂ ਟੁਰੇ ਸਾਂ ਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਕੇ ਫਲਾਸਫੀ ਤੇ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਅੰਤ

ਹੈ। ਹੇਠਲੇ ਟੇਬਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ-ਕੋਠੀਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀ ਨਾਮ ਹਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕੀ ਹਨ :-

ਨੋਟ :- ਹੇਠਲੇ ਚਿੱਤ੍ਰ ਵਿਚ (੧-੫) ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। (੬) ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ ਤੇ (੭) ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ।

(PSYCHIC MAN & SPIRIT.)

Body		ਨੰ:	ਕੋਠੀ ਦਾ ਨਾਂ	ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਨਾਮ	ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਾਂ	ਨੋਟ
Psychic Base	ਸਥੂਲ	੧	ਤਨ-ਮਈ ਕੋਠੀ	ਭਰਮ-ਗੜ੍ਹ ਕਾਇਆ ਨਗਰ	ਆਤਮ-ਗੜ੍ਹ, ਹਰਿ-ਮੰਦਰ	ਨੌਂਗਲਕਾ, ਦਸ ਇੰਦਰੇ ਤੇ ਪੰਜ ਤੱਤ ਇਸ ਵਿਚ ਹਨ।
		੨	ਪ੍ਰਾਣ-ਮਈ	ਹਵਾ-ਵਕਨੀ ਯਾ ਖੱਲਾਂ	'ਭਉ-ਖੱਲ'	ਪ੍ਰਾਣ ਵੀ ਪੰਜ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।
	ਅਤੀ ਸੂਖਮ	੩	ਮਨ-ਮਈ ਕੋਠੀ	ਫੀਲ, ਕਾ, 'ਅਰੁਣ'	ਕੀਟੀ, ਹੰਸ, ਧਵਲ, ਧਰਮ	ਨਿਮਰਤਾ; ਅਗਿਆਨ ਤੋਂ ਗਿਆਨ; ਦੁਖ ਸੁਖ ਤੋਂ ਪਰਮ-ਸੁਖ
	"	੪	ਮੱਤ-ਮਈ ਕੋਠੀ	'ਕੁਬਜਾ' ਦੁਰਮਤ	'ਸਿੱਧੀ', ਗੁਰਮਤ	ਦੁਰਮਤ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤ
	"	੫	ਮੈਂ-ਮਈ ਕੋਠੀ	ਕੰਸ, ਰਾਵਣ	'ਕਛੂਆ' 'ਸੋਮ-ਸਰ'	'ਕਛੂਆ' ਹਉਮੈ ਸਮੇਟਣ ਵਾਲਾ ਹੈ = ਧਿਆਨ
	ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਮ	੬	ਕਾਲ-ਮਈ ਕੋਠੀ (ਦੁੱਪਦੀ ਵਾਲੀ)	ਜੰਮ (ਮੁਗ਼ਲ) 'ਸਰਪਣੀ' ਕਾਲੀਨਾਗ	'ਰਾਮ' 'ਗੁਰੁਤ'	ਮਾਇਆ ਯਾ ਦੁੱਪਦੀ ਇਸ ਅੰਦਰ ਹੈ।
Spirit	ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ	੭	ਅਕਲ ਕੋਠੜੀ (ਪਰਮ ਕੋਠੜੀ)	ਜੀਵ-ਆਤਮਾ	ਪਰਮਾਤਮਾ; 'ਸਚ-ਖੰਡ'	(੧) ਨਾਮ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ (੨) ਸਚ ਖੰਡ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ

ਆਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਕੇ ਤੱਕੀਏ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਢੂੰਡੀਏ ਜੁ
'ਬਸਤੂ ਫੀਨਤ ਦੁੱਪਦੀ ਰਖੀ ਲਾਜ ।'

ਵਾਲੀ ਪਰਮ-ਘੁੰਡੀ ਦਾ ਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ਹੈ । ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਦੁੱਪਦੀ ਪੰਜਾ-
ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ-ਵਹੁਟੀ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੁ ਦੁੱਪਦੀ
ਪ੍ਰਕਿਪਤੀ (ਮਾਇਆ) ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਯਾ ਫੋਟੋ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ (ਪਾਂਡਵਾਂ)
ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੌਣ ਐਸਾ ਸ਼ਖਸ ਹੈ ਜੋ ਅਜਿਹੀ 'ਇਸਤਰੀ' ਦੀ
ਪੂਜਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪੰਜ ਖਾਵੇਂਦ ਸਨ । ਦੋ ਖਾਵੇਂਦਾ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ
ਦੁਹਾਗਣ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਪੰਜਾਂ ਖਾਵੇਂਦਾਂ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਿਉਂ ?
ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਤੱਤ-ਵੇਰਾ ਸੱਜਣ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜੁ ਦੁੱਪਦੀ
ਇੱਥੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ 'ਆਤਮਾ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ
ਉਠਦਾ ਹੈ ਜੁ ਦੁੱਪਦੀ ਦੇ ਚੀਰ ਹਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਹੜੀ 'ਸਾੜੀ' ਸੀ ਜੋ ਖਤਮ ਹੋਣ
ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ
ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੁ 'ਬਾਹਰਲੇ-ਬਸਤਰ' ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣ, ਮਨ, ਚਿਤ,
ਬੁਧ, ਅਹੰਕਾਰ ਹਨ ਤੇ ਇੱਥੇ ਤੋੜੀ ਹੀ ਜੀਵ-ਮਾਤਰ ਦੀ ਗੱਮਤਾ ਹੈ । ਦੁਸ਼ਟ 'ਦੁਸਾਸਨ'
(ਮਨਮੁਖ) ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਇੱਥੇ ਤਕ ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਹਉਮੈ-ਕੋਠੀ ਤਕ । ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੇਤ
ਕੀ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਇਸ ਦੇ ਉਪਰੇਤ 'ਕਾਲ-ਕੋਠੀ' ਹੈ, ਭਾਵ
ਕਾਲ (Time) ਦਾ ਹੀ ਲੰਮੀ 'ਸਾੜੀ' ਹੈ ਜੋ ਭੂਤ, ਭਵਿਖਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਇਕ-ਰਸ
ਬੇਅੰਤ (Infinite) ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਸੂਖਮ-ਸਾੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਇਆ-
ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨੰਗੇਜ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ ਚੀਰ (ਕਪੜਾ) ਹੈ ।
ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਰਨਾ ਇਕ ਮਨਮੁਖ (ਦੁਸਾਸਨ) ਯਾ ਦੁਰਯੋਧਨ ਵਾਸਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਸ਼ਕਲ
ਹੈ । ਇਹ ਪਰਦਾ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੱਤਾ ਹੈ ? ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਪੜਦਾ ਯਾ ਢਕਣਾ ਉਸ
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ? ਜੋ ਆਪ

'ਨਾਰਿ ਨ ਪੁਰਖੁ ਨ ਪੰਖਣੁ ਸਾਚਉ ਚਤੁਰੁ ਸਰੂਪੁ ।'

ਹੈ; ਜੋ ਕਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰੇਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤੇ 'ਅਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਦੁੱਪਦੀ ਦੇ ਚੀਰ ਹਰਨ ਵਾਲੀ ਕਹਣੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ
ਅਖੀਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ 'ਕਾਲ' (Time) ਦਾ ਫੈਲਾਓ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ
ਬੇਅੰਤ ਜੁਗ (ਸਤਜੁਗ) ਤਰੇਤਾ, ਦੁਆਪਰ, ਕਲਜੁਗ, ਆਦਿ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਤੇ
ਜਿਸ ਕਾਲ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਦਰਤ ਹੈ । ਪਰ ਕੀ 'ਕਾਲ' ਰੂਪੀ ਸਾੜੀ ਨੂੰ ਚੀਰ
ਕੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਤੱਖ (ਨੰਗੇਜ) ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ
ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ !.....ਪਰ ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਉਥ
ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ 'ਪੁਰਖ'-ਭਾਵ ਛੱਡਕੇ 'ਨਾਰਿ ਨ ਪੁਰਖੁ ਨ ਪੰਖਣੁ' (Neuter)
ਭਾਵ ਧਾਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਸੂਫ ਆਤਮਾ-ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਦ੍ਰੋਪਦੀ (ਮਾਇਆ) ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਬਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ—

“ਸਿਮਰਨ ਦ੍ਰੋਪਦੀ-ਸੁਤ ਉਧਰੀ।”

ਭਾਵ ‘ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਆਸਰੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਨੰਗੇਜ ਵੀ ਕਾਲ-ਰੂਪੀ ਰੇਸ਼ਮੀ-ਸਾੜੀ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਖੀ-ਸਹੇਲੜੀਓ ! ਆਓ ਆਓ ! ਤੇਸਿਮਰਨ-ਰਸ ਨਾਲ ਗੁੱਟ ਹੋਕੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਵਾਂਗ ਬੇਅੰਤ-ਸਾੜੀ ਵਿਚ ਜਾਓ।

ੲ

ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਨੀਂਹ !

ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਕਿ ਗਿਆਨ-ਕਾਂਡ ?

ਸਹਜ-ਅਵਸਥਾ !!

ਕਾਂਡ ੧੩-੧੫

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਸਰੇਸ਼ਟ ਕਰਮ ਤੇ ਉੱਦਮ ਮੁਖੀ ਹਨ, ਮੁਕਤੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਤੇ 'ਅਬਚਲੀ-ਜੋਤ' ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਤਦ ਫਿਰ ਏਹੋ ਸੰਸਾਰ ਬੈਕੁੰਠ ਯਾ 'ਸਚ-ਖੰਡ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੈਕੁੰਠ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ, ਏਹੋ ਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਅਵਸਥਾ (Spiritual Phase) ਹੈ।

ਪਰ 'ਨਾਮ' ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਅਸਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੁਰੇਡੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁਆਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ। 'ਹੱਥ ਕਾਰ ਵਲ ਦਿਲ ਯਾਰ ਵਲ' ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੁਧ-ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਟੀਸੀ "ਸਹਜ" ਅਖਵਾਂਦੀ ਹੈ।

੧੩

ਕੀ ਕਰਮਾਂ ਉਪਰ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ?

ਸਨਕਾਦਿਕ ਕੌਣ ਹਨ ?

- (੧) "ਕਰਮ ਸੁ-ਕਰਮ ਕਰਾਏ ਆਪੇ
ਇਸੁ ਜੰਤੈ ਵਸਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹਿ ॥"
(੨) "ਚੂਕਾ ਭਾਰਾ ਕਰਮ ਕਾ ਹੋਇ ਨਿਹਕਰਮਾ ॥"

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫)

ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਜੁ ਜੁਗ-ਪਲਟਾਉ (Revolutionary) ਤਬਦੀਲੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਆਈ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਝਟ ਪਟ ਇਹ ਆਖਾਂਗਾ ਜੁ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੇਪੁਰੇ ਕਰਮ-ਸਰਮਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਤਦ ਹੈ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਡਿਆ ਦੀ ਵਾੜੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਗੁਰਮਤ ਦੇ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਉਪਰ ਆਵੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰੇ। ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਜੁ ਕਰਮ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹਨ—'ਜਿਹ ਕਰਨਾ ਤਿਹਾ ਭਰਨਾ। (As you sow so shall you reap)। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸਲ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੀ ਸਾਡੀ ਮੁਕਤੀ ਸਿਰਫ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ? ਵਕਤ ਸੀ ਜਦ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸਾਂ ਜੁ ਹਾਂ ਜੀ, ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਸਿਰਫ ਕਰਮਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਸੁਕਰਮ ਕੁਕਰਮ (ਪਾਪ ਪੁੰਨ) ਤਾਂ ਮਨ ਗੱਡੀ ਦੇ ਦੋ ਪਹੀਏ ਹੀ ਹਨ; ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ ਪੈਟਰੋਲ, ਭਾਵ ਯਾ ਘੋੜਾ ਘੋੜੀ ਹੋਵੇ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਟੁਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸ ਉਪਰਲੀ ਅੰਗਮੀ ਤਾਕਤ (Mysterious Force) ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਕੋਹ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ, ਅੱਡਰੀ, ਉਚੇਰੀ ਸੱਤਾ, ਇਹ ਗੁੱਝੀ ਤਾਕਤ ਮੈਨੂੰ ਹੌਲੀ ? ਪਰਤੀਤ ਹੋਈ ਜਿਸਨੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਦਾਤਰੀ ਨਾਲ ਕੱਟ ਮੈਨੂੰ ਨਿਜ-ਘਰ ਵਿਚ ਵੜਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਸ ਨਵੇਂ

ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਫਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਖਾਸ ਮਾਲੀ ਕੌਣ ਸੀ ! ਇਹ ਮੈਂ ਦਾਵੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਗਵਤ-ਗੀਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਜਾਦੂ-ਲੇਖਨੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਦੀ ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਕੱਟਿਆ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ। ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਹਨ, ਪਰ ਦੋ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਦੱਸੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਰਮ-ਫਲਾਸਫੀ (ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਗੁੱਝੀ ਨਾਸਤਕਤਾ ਹੈ) ਤੋਂ ਖਿੱਚਕੇ 'ਹੁਕਮ' ਰੂਪੀ ਸਚ-ਖੰਡ ਵੱਲ ਲਿਆਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਜੁ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਈ, ਅਮਕੇ ਨੂੰ ਫਲਾਣੀ ਪਦਵੀ ਕੀਕਣ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੋਤੇ ਵਾਂਝ ਝੱਟ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, 'ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉੱਦਮ ਤੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਇਸ ਮੁਰਾਤਬੇ ਉਪਰ ਉਹ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਅੱਪੜਿਆ ਹੈ।' ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸੱਚ, ਇਸ ਜਨਮ ਦਾ ਬੀਜ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੀਜ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਬਦ-ਨਰਬਦ ਸਮਾਂ ਟੱਪਕੇ ਉੱਥੇ ਆ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ 'ਪਾਹਲੋਂ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀਕਣ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਜੇ ਆਖੀਏ ਜੁ ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਈ, ਜੀਕਣ ਸਾਡੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜੀ ਭਰਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਗੋਰਖ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੱਜਣ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੀ ? ਕੁਕੜੀ ਪਹਿਲੋਂ ਹੋਈ ਜਾ ਕੁਕੜੀ ਦਾ ਅੰਡਾ ? ਜੇ ਕੁਕੜੀ ਅੰਡੇ ਤੋਂ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅੰਡਾ ਕਿਸ ਥੀਂ ਹੋਇਆ ? ਜੇ ਅੰਡਾ ਕੁਕੜੀ ਥੀਂ ਜਮਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਕੇੜ੍ਹੀ ਸੀ ? ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਹੋਰ ਫੇਰ ਯਾ ਗੋਰਖਧੰਦਾ ਹੈ, ਜੁ ਇੱਥੇ ਜਾਕੇ ਅਕਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਲ-ਰਾਣੀ ਦਾ ਰਾਜ ਤਾਂ ਹੇਠ ਹੇਠ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਵੀਰ ਇਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇ-ਸਮਝੀ ਨੂੰ ਢਕਣ ਲਈ ਆਖ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, 'ਭਾਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ (ਮਾਇਆ) ਅਨਾਦੀ ਹੈ, ਕੁਕੜੀ ਅੰਡੇ ਤੋਂ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਅੰਡਾ ਕੁਕੜੀ ਤੋਂ.....ਅਨੰਤ ਤਕ—like recurring decimal—ਇਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੂਜਾ; ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜੁ ਕੌਣ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ।' ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸ਼ਤਰਮੁਰਗ ਵਾਂਝ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਲੈਣ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਦੀਰਘ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਇਸ ਗੋਰਖ-ਧੰਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ-ਗੋਰਖ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲੜ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਪੰਚ ਰੂਪੀ ਠਗਉਰੀ ਪਾਈ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਇਸ ਅੰਡੇ-ਮੁਰਗੀ ਵਾਲੀ ਫਲਾਸਫੀ ਦੇ ਗੋਰਖ-ਧੰਦੇ ਵਿਕ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਕਿਰਪਾਲੂ ਵੀਰ ਜੀ ਪਾਸ ਗਿਆ ਤੇ ਇਉਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, 'ਵੀਰ ਜੀ ਕੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਅੰਤ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਯਾ ਇਹ ਕਰਮ ਸਾਨੂੰ ਜਿੰਨਾਂ ਭੂਤਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਰਾਤ ਦਿਨ ਸਦਾ ਲਈ ਚਮੁੱਟੇ ਰਹਿਣਗੇ ?' ਉਸ ਵੇਲੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਅਨਖੀ ਤਜਬਜਬ

ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਮਾਨੰ ਹਿਰਦਾ ਤਪਸ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਸੁਆਤੀ ਬੂੰਦ ਵਾਸਤੇ ਡਾਢਾ ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੀਕਣ ਚਾੜ੍ਹਕ ਤਰਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵਿਚ, ਇਸ ਗੁੱਝੜੀ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੜੀ ਵਿਚ, ਮੇਰੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਵੀਰ ਜੀ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ :—

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :—‘ਜਬ ਕਛੁ ਨ ਸੀਓ ਤਬ ਕਿਆ ਕਰਤਾ,
ਕਵਨ ਕਰਮ ਕਰਿ ਆਇਆ?’

ਉੱਤਰ :—‘ਅਪਨਾ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ
ਠਾਕੁਰਿ ਰਚਨੁ ਰਚਾਇਆ ॥ ੧ ॥
ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਰਾਸਿ ਮੁਝ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਈ।
ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਕਰਾਏ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰ ਸੋਈ।’

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਹ ਸੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਦੇਰ ਦਾ ਤੜਫਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੀ? ਜਦ ਇਹ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਹੋਈ, ਭਾਵ ਜਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ (ਜਬ ਕੁਛੁ ਨਾ ਸੀ) ਤਦ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਕੀਕਣ ਹੋਇਆ? ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਕੋਈ ਦੁਰਲਭ ਮਨੁੱਖ-ਦੇਹੀ ਪਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਹੋ ਗਿਆ?—

“ਕਵਨ ਕਰਮ ਕਰਿ ਆਇਆ?”

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਪਰ ਦੱਸ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਮਹਾਂ-ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਘੁੰਡੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ :—

“ਅਪਨਾ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਠਾਕੁਰਿ ਰਚਨੁ ਰਚਾਇਆ।”

ਭਾਵ ਇਹ ਪ੍ਰਪੰਚ ਸਿਰਫ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਅਪਣੀ ਗੁੱਝੜੀ-ਲੀਲਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦ ਗੱਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ‘ਹੁਕਮ’ ਅਗੰਮੀ-ਫੁਰਮਾਨ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਇਹ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਜੁ ਇਹ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਸ ‘ਕਰਮ’ ਕਰਕੇ ਬਣੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਇਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਹੁਕਮ ਵਰਤਾਇਆ-ਕਿਧਰੇ ਆਕਾਸ਼’ ਕਿਧਰੇ ਪਾਤਾਲ, ਕਿਧਰੇ ਜੀਵ, ਕਿਧਰੇ ਜੜ੍ਹ ਆਦਿ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਹਾਂ-ਵਾਕ ਅੱਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁਕਮ-ਦੀ-ਕਾਨੀ ਲੱਗੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਸ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਾਕ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰਾਂ ਜਾਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

“ਗੁਰ ਸੁੰਦਰੁ ਮੋਹਨੁ ਪਾਇ ਕਰੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰੇਮ-ਬਾਣੀ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ ।

ਮੇਰੈ ਹਿਰਦੈ ਸੁਧਿ ਬੁਧਿ ਵਿਸਰਿ ਗਈ ਮਨ ਆਸਾ ਚਿੰਤ ਵਿਸਾਰਿਆ ।”

(ਸੂਰੀ ਮ: ੪)

ਇਸ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਭਰਮ-ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ । ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜੀਕਣ ਇਹ ਤੀਰ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਵੜਕੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਸਲੀਬ ਉਪਰ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਯਸੂ ਮਸੀਹ (Jesus Christ) ਨੂੰ ਬਰਫੀ ਨਾਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਵੇਧਿਆ ਸੀ, ਯਾ ਜੀਕਣ ਭਾਈ ਮਨੀਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੇ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਹੂ ਤੇ ਪਾਣੀ (Blood & Water) ਯਸੂ ਮਸੀਹ ਜੀ ਦੇ ਵਿੰਨ੍ਹਣੇ ਉਪਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ, ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਨਾਮ’ ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਚਸਮਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਛੁੱਟ ਨਿਕਲਿਆ । ਆਹ ! ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਡਾਢਾ ਅਚੰਭਾ, ਅਲੌਕਿਕ, ਅਦਭੁਤ, ਚਿਲਚੀਰਵਾਂ, ਮਨ ਨੂੰ ਖੀਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਉਹ ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਸ ਨਵੇਂ ਫੁੱਟੇ ਸੋਮੇ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਸਿਧੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੋ ਇਕ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਹੌਲੀ ਹੋਈ, ਬਦਲਵੀਂ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੁ ਇਸ ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰ ਦੇ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬੰਝ-ਮਾਨੋ ਇਕ ਪਾਰੇ ਦੀ ਗਾਗਰ ਜਿੱਡਾ ਸਿਥਲ ਭਾਰ ਚੁਕੀ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਖੜੋਤਾ ਸਾਂ । ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਭਾਰ ਮਣ ਦੇ ਮਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ, ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਮਣਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸੀ । ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਜੁ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਸਾਰਾ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਦਾ ਭਾਰ ਮੇਰੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੋਮਲ ਪਿੱਠ ਯਾ ਸਿਰ ਉਪਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਭਾਰ ਹੇਠ ਮੇਰੀ ਧੌਣ ਕੁੱਝੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮੀ ਦਾ ‘ਹੁਕਮ’ ਰੂਪੀ ਅਣਿਆਲਾ-ਤੀਰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਇਹ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਪਾਲੂ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਸਤ-ਕਮਲ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਬੰਝ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਉਹ ਵਿੱਡਲ ਪੋਟਲੀ, ਇਹ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅਸਹਿ ਅਕਹਿ ਭਾਰ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬ੍ਰਾਮਾ ਪ੍ਰੈਸ (Bramah Press) ਵਾਂਗ ਨਚੋੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਿਰੋਂ ਲਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਬੰਝ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾ ਸੁੱਟਕੇ ਨਿਹੰਗ, ਨਿਹਾਲ, ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਨਾਲੇ ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ :—

“ਜਉ ਲਉ ‘ਪੋਟਾ’ ਉਠਾਈ ਚਲਿਅਉ ਤਉ ਲਉ ਡਾਨ ਭਰੇ ।

‘ਪੋਟ’ ਡਾਰਿ ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਮਿਲਿਆ ਤਉ ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਏ ।

। ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ, ਗੰਢ, ਭਾਰ ।

ਜਉ ਲਉ ਮੇਰੇ ਮੇਰੇ ਕਰਤ ਤਉ ਲਉ ਬਿਖੁ ਘੇਰੇ ।

ਮਨੁ ਤਨੁ ਬੁਧਿ ਅਰਪੀ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਤਬ ਹਮ 'ਸਹਜਿ ਸੇਏ ॥੨॥

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, 'ਹੁਕਮ' ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਉਪਰ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲੀ ਉਹ ਤ੍ਰਿਭਵਣੀ ਛੱਟ 'ਕਰਮ ਪੋਟ' ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਠ ਗਈ !! ਯਾ ਇਉਂ ਆਖੋਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥ ਕਢਕੇ ਘੜਾ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿਰ ਉਪਰ ਪਾਕੇ ਨਹਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਜਿਤਨੀ ਵਾਰੀ ਘੜਾ ਉਪਰ ਚੁਕਦਾ ਸਾਂ ਉਤਨੀ ਹੀ ਵਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਖੋਚਲ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਭਰੇ-ਘੜੇ ਦਾ ਬੋਝ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਤੇ ਧੌਣ ਉਪਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ । ਕਿਸੇ ਰਾਹ-ਗੁਜਰੂ ਰਾਹਬਰ ਨੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦੱਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਖੜੋਣਾ ਛੱਡ ਸਿਰ-ਮੂੰਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰਕੇ ਨ੍ਹਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਹਾਂ ਜੀ, ਫਿਰ ਇਸ ਤਲਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰੇ ਹੋਏ ਘੜੇ ਦਾ ਵੀ ਬੋਝ ਨਾ ਰਿਹਾ । ਭਾਰ ਤਾਂ ਤਦ ਤਕ ਸੀ ਜਦ ਤੋੜੀ ਘੜਾ ਪਾਣੀ ਕੋਲੋਂ ਭਿੰਨ ਸੀ ਯਾ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਾਂ । ਅੰਦਰ ਹੋਕੇ ਭਾਰ ਕਿਥੇ ? ਇਹ ਟੁੱਭੀ ਕਦ ਮਾਰੀ ? ਜਦ 'ਨਮ' ਰੂਪੀ ਜਲ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਤੇ ਤਾਰੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ :-

"ਜਬ ਨਖੇ ਸਿਖ ਇਹੁ ਮਨੁ ਚੀਨਾ ।

ਤਬ ਅੰਤਰਿ ਮਜਨੁ ਕੀਨਾ ।"

(ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਹਾਂ ਜੀ ਜਦ ਇਸ ਡੂੰਘੇ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰ ਵਿਚ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋੜੀ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਕਰਮ-ਰੂਪੀ ਘੜੇ ਦਾ ਬੋਝ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਗਿਆ । ਜਦ ਤਕ ਘੜਾ ਤਲਾ ਤੋਂ ਅੱਡ ਸੀ ਤਦ ਤੋੜੀ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਬੋਝ ਸੀ, ਹੁਣ ਬੋਝ ਕਿਥੇ ?

ਹੋਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜੁ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰੈਮਣੀ ਛੱਟ ਜ ਮੇਰੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉਪਰ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਲੋਹੇ (ਕੁਕਰਮਾਂ) ਦੀਆਂ ਜ਼ਜੀਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਨਾਲੇ ਜੋ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਖੋਪ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਹ ਸਭ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ । ਪਹਿਲੋਂ ਮੈਂ ਤੇਲੀ ਦੇ ਬਲਦ ਵਾਂਗੂੰ ਫਿਰ ਫਿਰ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਓਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਕੈਦ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਪੋਟਲੀ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਨੂਮਾਨ ਜਿੱਡਾ ਬਝ ਆਇਆ, ਤੇ ਇਹ ਪਿੰਗਲਾ ਸਰੀਰ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਜਿੱਡੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਜੋਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ; ਮਾਨੋਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੂਖਮ, ਗੁਪਤ ਖੰਭ ਲਗ ਗਏ ਹਨ । ਤੇ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋਈ :-

"ਪਿੰਗੁਲ ਪਰਬਤ ਪਾਰਿ ਪਰੇ, ਖਲ ਚਤੁਰ ਬਕੀਤਾ ।

1 ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋੜੀ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਵਿੱਚ ਟੁੱਭੀ ਮਾਰਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ।

2 ਮੁੜ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵਕਤਾ (ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ) ਹੋ ਗਿਆ ।

ਅੰਧਲੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੂਝਿਆ, ਗੁਰ ਭੇਟਿ ਪੁਨੀਤਾ...।
ਮੈਲੁ ਖੋਈ ਕੋਟਿ ਅਘ ਹਰੇ, ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਚੀਤਾ। ੧। ਰਹਾਉ ।
ਸਿੰਘੁ ਬਿਲਾਈ ਹੋਇ ਗਇਓ, ਤ੍ਰਿਣੁ ਮੇਰੁ ਦਿਖੀਤਾ ।
ਸਮੁ ਕਰਤੇ ਦਮ ਆਢ ਕਉ ਤੇ ਗਨੀ ਧਨੀਤਾ ॥ ੩ ॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫)

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! 'ਹੁਕਮ' ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !
ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ ! ਕਰਮ—ਜੰਜਾਲ ! ਤ੍ਰਾਹ ! ਤ੍ਰਾਹ !

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਰੁਨ (ਪਿੰਗਲੇ ਮਨ) ਨੂੰ ਗਰੁੜ ਰੂਪੀ ਖੰਡ ਲਗ ਗਏ । ਇਸ ਮੂੜ੍ਹ ਅਣਜਾਣ, ਅਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਵੇਦਾਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਹੋਈ ! ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੇ, ਭੁੱਲਣਹਾਰ, ਸੁੱਕ—ਵਰਗੇ—ਕਾਣੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਗਈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੁ ਅਕਾਸ਼ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਕਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਪਰ ਹਨ, ਕਿਥੋਂ ਆਏ ਤੇ ਕਿਧਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਹੁਕਮ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਝੂਲੇ ਪਾਤਾ ! ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਹੁਕਮ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਮਹਾਂ ਦਲਿੱਦਰੀ, ਕੋੜ੍ਹੀ ਤਪਤ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲਤਾ, ਸ਼ੀਤਲਤਾ ਤੇ ਸਵਛਤਾ ਦੀ ਸੁਆਤੀ ਬੂੰਦ ਮਿਲ ਗਈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਦੋ ਕੋੜੀ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨੌ-ਨਿਧਾਂ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ-ਸਿੱਧੀਆਂ ਲਭ ਪਈਆਂ ! ਸਿਕੰਦਰ, 'ਕਾਰੂ' ਤੇ ਕੁਬੇਰ ਦੇ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹੱਥ ਆਏ !

ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ,
ਧੰਨ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ।

... ..

ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀ, ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਗੁੱਝੀ ਸੋਝੀ ਹੋਈ । ਕੀ ? ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਦੀ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ !! ਕੀ ? ਮੈਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਜਿਥੇ ਬੈਕੁੰਠ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ (੧) ਜੈ (੨) ਬਿਜੈ ਦੋ ਚੌਂਕੀਦਾਰ ਨਾਰਦ—ਮੁਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਸਨਕਾਦਿਕ) ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ । ਯਥਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ :—

'ਨਾਰਦ—ਮੁਨੀ' ਅਖਾਇੰਦਾ 'ਆਗਮ ਜਾਣ ਨ ਧੀਰਜ ਆਣੈ ।
ਸੁਣ ਸੁਣ ਮਸਲਤ ਮਜਲਸੈ ਕਰ ਕਰ ਚੁਗਲੀ ਆਖ ਵਖਾਣੈ ।

1. ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ।

ਬਾਲ ਬੁਧ ਸਨਕਾਦਕਾਂ ਬਾਲ ਸੁਭਾਉ ਨ ਵਿਰਤੀ ਹਾਣੈ ।
ਜਾਇ ਬੈਕੁੰਠ ਕਰੋਧ ਕਰ ਦੇ ਸਰਾਪ 'ਜੈ ਬਿਜੈ' ਧਿਛਾਣੈ..... ।
ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਗਰਬ ਗੁਆਣੈ..... ।

(ਵਾਰ ੧੮)

ਇਹ ਬੈਕੁੰਠ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਸਨਕਾਦਕ ਕੌਣ ਹਨ ? ਨਾਰਦ ਕੌਣ ਹੈ ? ਇਹ ਤਿੰਨ ਔਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਨ, ਪਰ ਵੱਡੀ ਗੁੰਝਲ ਝਟਪਟ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ ! ਹਾਂ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ਜੁ ਇਹ ਬੈਕੁੰਠ ਕੋਈ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ । ਪਰ ਮੈਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਇਸ ਬੈਕੁੰਠ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ । ਨਾਰਦ ਕੌਣ ਹੈ—ਨੱਚਣ ਵਾਲਾ ਤੇ, ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾਰਦ—ਮੁਨੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਜੁ ਮੇਰਾ ਮਨ ਹੀ ਨਾਰਦ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਗਾ ਟਿਕਕੇ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੇ—'ਨਾ' + 'ਰਿਦ' (ਭਾਵ ਜਿਸ ਦਾ ਰਿਦਾ, ਦਿਲ, ਇਕ ਜਗਾ ਨਾ ਰਹੇਵੇ) ਤਾਂ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ਜੁ ਮਨ (ਨਾਰਦ) ਚੰਚਲਤਾਈ ਕਰਕੇ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇ ਦਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਹੈ । ਜੈ—ਬਿਜੈ ਕੌਣ ਹਨ ? ਇਹ ਨਾਰਦ—ਮੁਨੀ ਦੇ ਦੋ ਸਾਥੀ ਹਨ ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਅਡਰੀਅਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾ ਸ਼ਾਬਾ (ਜੈ) ਯਾ ਉਲਟ ਦੁਰ ਦੁਰ (ਬਿਜੈ) ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੜਦੇ ਹਨ । ਜੈ—ਬਿਜੈ ਕੌਣ ਹਨ ? ਸ੍ਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ :-

"ਪਾਪੁ ਪੁੰਨ" ਜਾਂਚੈ ਡਾਂਗੀਆ ਦੁਆਰੈ, ਚਿਤ੍ਰ-ਗੁਪਤ ਲਖੀਆ ।

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ)

ਭਾਵ ਇਹ ਪਾਪ-ਪੁੰਨ ਹੀ ਜੈ—ਬਿਜੈ ਬਣਕੇ ਸਾਡੇ 'ਨਾਰਦ'—ਮਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੜਦੇ ਹਨ । ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵਿੱਚ ਹੋਰ—ਫੇਰ ਹੈ, ਕਰਮ—ਜੰਜਾਲ ਹੈ ; ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤਾਹਾਂ ਨਾਮ, ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ (ਸਨਕ, ਸਨੇਦਨ, ਸਨਤਕੁਮਾਰ, ਸਨਾਤਨ) ਕੌਣ ਹਨ ? ਇਹ ਅੰਤਹਕਰਨ ਦੇ ਹੀ ਚਾਰ ਅੰਗ ਹਨ—(੧) ਮਨ, (੨) ਚਿਤ, (੩) ਬੁੱਧੀ ਤੇ (੪) ਅਹੰਕਾਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਿ-ਪੁੱਤਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਜੀਵ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਜੀਵ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਭਿੰਨ ਚਮੜੇ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਚਾਰ ਅੰਗ ਮਾਨੋ ਮਨ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ (Waves) ਜਲ-ਤਰੰਗ ਹਨ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਚਾਰੇ ਅੰਦਰ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿਚ ਪੈਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ? ਉਤ੍ਰ ਹੈ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ-ਵਸ ਮੁਨਿ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਅਜੇ ਬਾਲਕ—ਬੁੱਧੀ ਹੈ । ਭਾਵ ਅਜੇ ਅਗਿਆਨੀ ਹਨ, ਆਪਣੇ 'ਮੂਲ' ਆਤਮਾ (ਬ੍ਰਹਮ) ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਮੂਲ' ਦਾ ਕੀਕਣ ਪਤਾ

1 ਡਾਂਗਾਂ ਵਾਲੇ ਚੌਕੀਦਾਰ, ਜੋ ਬਿਜੈ । ਕਦੀ ਸੱਜਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਜੈ ਕਰਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤਦ ਇਜੈ ਦਾ ਭਾਵ ਹਾਰ ਤੇ ਬਿਜੈ ਦਾ ਭਾਵ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦ ਬ੍ਰਹਮਾ (ਜੀਵ) ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਦ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ :—

‘ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੇਦੁ ਪੜੇ ਵਾਦੁ ਵਖਾਣੈ ।

ਅੰਤਰਿ ਤਾਮਸੁ ਆਪੁ ਨ ਪਛਾਣੈ ।’

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਬੈਕੁੰਠ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ (ਅਗਿਆਨੀ ਜੀਵ) ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਂਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢ (ਬ੍ਰਹਮ) ‘ਆਤਮਾ’ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਪਤਾ ਕੀਕਣ ਲਗੇ ? ਤਾਂ ਜੇ ‘ਨਾਮ’ ਜਾਂ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰੇ :—

‘ਤਾ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਏ ‘ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ’ ਵਖਾਣੈ ॥’

ਭਾਵ, ਜੇ ‘ਨਾਮ’ (ਸ਼ਬਦ) ਦੀ ਅਦਭੁਤ ਅਟੁਟ, ਅਨਹਤ, ਇੱਕ-ਰਸ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਪਕੜੇ । ਹਾਂ ਜੀ, ਜੇ ਬਿਜੈ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਪ ਤੇ ਪੁੰਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੇੜੀਆਂ ਹਨ !

ਤ੍ਰਾਹ, ਤ੍ਰਾਹ, ਨਾਰਦ-ਮੁਨੀ (ਮਨ), ਤੂੰ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗ ਚੰਚਲ ਹੈ, ਤੂੰ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ‘ਨਾ-ਰਿਦ’ ਹੈ, ਭਾਵ ਜੇ ‘ਰਿਦਾ’ ਹੈ ਟਿਕਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਆਹ ! ਸਨਕ, ਸਨੰਦਨ, ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ, ਸਨਾਤਨ ਮੁਨਿ-ਪੁਤਰੇ ! ਤੁਸੀਂ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਬ੍ਰਹਮਾ (ਜੀਵ) ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਕੇ ਵੀ ਅਜੇ ਬਾਲ-ਬੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਚਤ ਹੋ ? ਤੁਸੀਂ ਜੀਵ ਵਾਂਗ ਅਗਿਆਨੀ ਹੋ, ਅਪਣੇ ਮੂਲ (ਬ੍ਰਹਮ) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

‘ਸਨਕ ਸਨੰਦ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ।’

ਪਰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ, ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀਉ ਜੋ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਜੋਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਢਿੱਡਲ ਪੰਡ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੁੱਟਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੈ-ਬਿਜੈ ਦੀ ਡਾਂਗ ਤੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ।

ਦੁਲਹਨੀ ! ਸਖੀ ਸਹੇਲੜੀਓ !! ਗਾਓ ਗਾਓ ਇਹ ਸੋਹਿਲੜਾ :—

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਤਿਪੁਰਖੁ ਹੈ

ਜਿਨਿ ਸਚੁ ਜਾਤਾ ਸੋਇ ॥

ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਤਿਖ ਉਤਰੈ

ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ॥

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਤਿਪੁਰਖੁ ਹੈ

ਜਿਸਨੋ ਸਮਤੁ ਸਭ ਕੋਇ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ (= ਜੀਵ) ਭਾਵ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਦ ਅਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਵਸ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਲਪੱਗ ਸਮਝਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਗਿਆਨ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾਂ (ਜੀਵ) ਬ੍ਰਹਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਉਪਰਲੀ ਮਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਵ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਹੈ
 ਜਿਸੁ ਨਿੰਦਾ ਉਸਤਤਿ ਤੁਲਿ ਹੋਇ ॥
 ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੁਜਾਣੁ ਹੈ
 ਜਿਸ ਅੰਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੈ
 ਜਿਸੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ।
 ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੈ
 ਜਿ ਸਚੁ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ਸੋਇ ॥
 ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੁ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ
 ਜਿਸਤੇ ਨਾਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪)

—੦—

ਕਾਂਡ ੧੪

ਬੈਕੁੰਠ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਮੁਕਤੀ ਕਿ ਜੁਗਤੀ ?

‘ਜਿਥੇ ਰਖਹਿ ਬੈਕੁੰਠ ਤਿਥਾਈ ।’

(ਮਾਝ ਮ: ੫)

ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਜੀਕਣ ਦਾਈ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਵਾਂ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ! ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ‘ਨਾਮ’-ਰੂਪੀ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਟਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ-ਭਲਾਈਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿਚ, ਜਾਂ ਜੀਕਣ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਬੇੜੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਜੰਗਲ ਦੇ ਕੋਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਵਾੜੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਦਮ ਪੁੱਟੀਏ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਅੰਦਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ! ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਰੂਪੀ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਉਪਰ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਤਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉਪਰ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜੁ ਨੌਂ-ਮਣੀ ਸਿਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਰੱਖ ਛੱਡੀ ਹੈ; ਪਰ ਉਹ ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟਣ ਉਪਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਬੱਸ ! ਜਿਹੜੀ ਸੌਖ (Relief) ਉਸ ਸਿਲ ਦੇ ਹਟਾਉਣ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹੋ ਸੁਖ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਬੋਝ ਮਨ ਉੱਤੇ ਹਟਣ ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਇਕ ਵੱਡਾ ਬੋਝ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜੀ ਰਖਦਾ ਹੈ; ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕੀੜੀ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਆਈ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਕ ਪਿੰਦੀ ਕਿਸੇ ਪਰਬਤ ਹੇਠ ਦੱਬੀ ਹੋਵੇ । ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੀ ਕੰਡੇਦਾਰ ਵਾੜੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਤਮ ਅਨੰਦ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਪੱਲਾ ਛੁਡਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਛਾਲ ਕੱਢ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇ । ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਧਨ ਹਨ-ਆਸਾ, ਮਨਸਾ, ਭਰਮ, ਪਾਖੰਡ, ਛਲ, ਲੋਭ, ਅਚ ਕਚ, ਕੂੜ-ਕੁਸੱਤ.....। ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦਾ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ । ‘ਪੰਡਤ’ ਇਸ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ‘ਪੰਡਤ’

ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਰੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੁਧ ਵਿਰੋਲਕੇ ਮੱਖਣ ਕੱਢਦਾ ਹੈ :—

‘ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਬੇਧਨੀ ਭਾਈ ਕਰਮ ਧਰਮ ਬੇਧਕਾਰੀ ।’
 ਪਾਪਿ ਪੁੰਨਿ ਜਗੁ ਜਾਇਆ ਭਾਈ ਬਿਨਸੈ ‘ਨਾਮੁ’ ਵਿਸਾਰੀ ।
 ਇਹ ਮਾਇਆ ਜਗਿ ਮੋਹਣੀ ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਭੇ ਵੇਕਾਰੀ ॥੧॥

ਸੁਣਿ ‘ਪੰਡਿਤ’ ਕਰਮਾਂ ਕਾਰੀ ॥
 ਜਿਤੁ ਕਰਮਿ ਸੁਖੁ ਉਪਜੈ ਭਾਈ ਸੁ ਆਤਮਾ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੀ ॥ਰਹਾਉ॥
 ਸਾਸਤੁ ਬੇਦੁ ਬਕੈ ਖੜੋ ਭਾਈ ਕਰਮ ਕਰਹੁ ਸੰਸਾਰੀ ॥
 ਪਾਖੰਡਿ ਮੈਲੁ ਨ ਚੁਕਈ ਭਾਈ, ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਵਿਕਾਰੀ ।
 ਇਨ ਬਿਧਿ ਡੂਬੀ ਮਾਕੁਰੀ ਭਾਈ ਉਂਡੀ ਸਿਰ ਕੇ ਭਾਰੀ...।੨॥

ਪੰਡਿਤ ‘ਦਹੀ ਵਿਲੋਈਏ ਭਾਈ ਵਿਚਹੁ ਨਿਕਲੈ ਤਬੁ ।
 ਜਲੁ’ ਮਥੀਐ ਜਲੁ ਦੇਖੀਐ ਭਾਈ ਇਹੁ ਜਗੁ ਏਹਾ ਵਬੁ ।
 ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਭਰਮਿ ਵਿਗੁਚੀਐ ਭਾਈ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇਉ ਅਲਖੁ।੫॥

ਇਹੁ ਜਗੁ ਤਾਗੇ ਸੂਤ ਕੇ ਭਾਈ ਦਹਦਿਸ ਬਾਧੋ ਮਾਇ ।
 ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਗਾਠਿ ਨ ਛੂਟਈ ਭਾਈ ਥਾਕ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ।
 ਇਹੁ ਜਗੁ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਆ ਭਾਈ ਕਹਣਾ ਕਿਛੁ ਨ ਜਾਇ...॥੬॥

ਇਹੁ ਤਨੁ ਹਾਟੁ ਸਰਾਫ ਕੇ ਭਾਈ ਵਖਰੁ ਨਾਮੁ ਅਪਾਰ ।
 ਇਹੁ ਵਖਰੁ ਵਾਪਾਰੀ ਸੋ ਦ੍ਰਿੜੈ ਭਾਈ ਗੁਰ ‘ਸਬਦਿ’ ਕਰੇ ‘ਵੀਚਾਰੁ’ ।
 ਧਨੁ ਵਾਪਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਭਾਈ ਮੇਲਿ ਕਰੇ ਵਾਪਾਰੁ ।

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧)

ਹੁਣ ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੇ ਜੰਗਲ ਤੋਂ ਤਾਂ ਪੈਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਅਜੇ ‘ਅਨੰਦਪੁਰੀ’ ਯਾ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ’ ਦੀ ਕਨਸ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਈ ਸੀ। ਭਾਵ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ‘ਮੁਕਤੀ’ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਯਾ ਇਉਂ ਜਾਣੇ ਜੁ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਡੁਬਦਾ ਡੁਬਦਾ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰਕੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਤਾਂ ਆ ਲਗਾ, ਪਰ ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕਿਧਰ ਹੈ ਤੇ ਕਿਤਨੀ ਦੂਰ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਰਸਤਾ ਉਥੇ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ ? ‘ਸਬਦ’ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਇਕ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਉਪਰ ‘ਵਿਚਾਰ’ ਕਰਨਾ ਦੂਜੀ ਗੱਲ। ‘ਸਬਦ’ ਸਾਨੂੰ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮੇਂਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਲਿਆਕੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸਾਂ ਸਚ ਖੰਡ ਨੂੰ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਪਰ

1 ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਛਾ ਵਾਛੂ ਹਨ ਜੋ ਨਿਤ ਨਿਤ ਚੁਰਾਸੀ ਵਿੱਚ ਭਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਇਹੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। 2 ਮੁਕਤੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਲੱਛਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। 3 ਦਹੀ ਦੇ ਰਿੜਕਣ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਮੱਖਣ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। 4 ਕਰਮਕਾਂਡ ਦਾ ਜਲ।

ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਵਿਚਾਰ'—'ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ' ਦੀ ਜੁਗਤੀ-ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ 'ਸਬਦ' ਤੋਂ ਵੀ ਇਕ ਦਰਜਾ ਉਪਰ ਹੀ ਗਿਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਹੈ :-

ਇਹੁ ਵਖਰੁ ਵਾਪਾਰੀ ਸੇ ਦ੍ਰਿੜੈ ਭਾਈ
ਗੁਰ 'ਸਬਦਿ' ਕਰੇ 'ਵਿਚਾਰੁ'।

ਭਾਵ ਨਾਮ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ ਪਕੜੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ, ਵਿਚਾਰੋ ਜੁ ਇਸ 'ਡੋਰੀ' ਦਾ ਕੀ ਕਾਵ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਥੇ ਖੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ੨ ਔਖ ਆਉਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਬੰਬਈ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਭਵਸਾ-ਗਰ ਨੂੰ ਤਰਕੇ ਅੱਪੜ ਗਿਆ ਪਰ ਅਜੇ ਬੈਕੁੰਠ ਰੂਪੀ 'ਸੱਚ-ਖੰਡ' ਨੂੰ ਅਪੜਨਾ ਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਂਗੂ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਸਚ ਮੁਚ ਦੂਰ ਸੀ ਇਥੇ ਖੜੋ ਬੰਬਈ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਵੇਖਕੇ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਤਾਜ ਮਹਿਲ ਹੋਟਲ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਜਗ-ਮਗ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਵੇਖਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਨਮਾਨ ਲਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਜੁ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ਼ ਕਿਆ ਸੋਹਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਮਾਖਿਓਂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ ਉਥੇ ਲਾਲ ਹੀਰੇ ਜੜਿਤ ਪਰਬਤ ਹਨ, ਉਥੇ ਸਦਾ ਹੀ ਸੁਕਾਲ ਹੈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਵੀਆਂ ਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਮੁਫਤ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਾਮਧਨ, ਕਲਪਤਰ ਤੇ ਚਿੰਤਾਮਣੀ ਜੋ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਛਬੀਲਾਆਂ ਹਨ ਉਹ ਇਥੇ ਹੀ ਹਨ। ਹੋਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਉਥੇ ਕਦੇ ਵੀ ਬੀਮਾਰੀ ਯਾ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਉਥੇ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਜੁਆਨੀ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਉਥੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜਰਾ-ਮਰਾ ਦੇ ਰੋਗ, ਬਢਾਪੇ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਹੋਰ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਇਹ ਬੈਕੁੰਠ-ਦੇਸ਼ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਉਪਰਲੇ ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ ਹੈ; ਇਸ ਅੱਖੀਂ ਭਿੱਠੇ ਅਸਮਾਨ ਉਪਰ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉੱਚੇ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਉਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਉਤੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇੰਦਰ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬੈਠਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਸੂਰਗ ਦੀਆਂ ਮੋਹਨੀਆਂ, ਪਰੀਆਂ ਨਾਚ ਤੇ ਨਿਰਤਕਾਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਬੈਠਕੇ ਰਾਗ ਦਾ ਰਸ ਲੈਂਦੇ ਹਨ; ਉਥੇ ਸਦਾ ਸਦਾ ਆਨੰਦ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਇੰਦਰਪੁਰੀ ਵਿੱਚ ਦੌਤ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜੁ ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਪਰ ਇਸ ਇੰਦਰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਗ਼ੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕੀਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੋ ਅਵਸ-ਮੇਧ ਜੱਗ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਿਚੇ ਵਿਚ ਇੰਦਰ ਵੀ ਡਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਜੀਵ-ਮਾਤਰ ਇਤਨੇ ਜੱਗ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਪਦਵੀ ਨਾ ਖੋਹ ਲਵੇ ਪਰ ਇੰਦਰ ਦੀ ਪੁਰੀ ਦੇ ਉਤੇ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ-

ਪੁਰੀ, ਸ਼ਿਵ-ਪੁਰੀ ਆਦਿ ਹੋਰ ਪੁਰੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਇੰਦਰ ਦੇ ਸੁਖ ਤੋਂ ਇਤਨੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਹਨ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਤੋਂ ਉਚਾ ਹੈ ! ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਜੁ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਦੇਸ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੋਰ ਉਚਾ, ਅਤਿ ਸੂਖਮ; ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਕਿਧਰੇ ਸੈਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਉਪਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵੱਡੀਆਂ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖੁਸ਼ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਕੀ ? ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਜੁ 'ਇੰਦਰ ਪੁਰੀ' 'ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰੀ' ਤੇ 'ਸ਼ਿਵ ਪੁਰੀ' ਨੂੰ ਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸਹੀ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਗੋੜਾ ਹੈ। ਯਥਾ :—

ਇੰਦ੍ਰ ਪੁਰੀ ਮਹਿ 'ਸਰਪਰ ਮਰਣਾ।

ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰੀ ਨਿਹਚਲੁ ਨਹੀ ਰਹਿਣਾ।

ਸ਼ਿਵ ਪੁਰੀ ਕਾ ਹੋਏਗਾ 'ਕਾਲਾ।'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ ! ਸੁਰਗ, ਬੈਕੁੰਠ ਤੇ ਪੁਰੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਟਾਨ-ਕੋਟ ਸਾਲ ਆਯੂ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਤਨੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਹੋਣ ਉਪਰ ਵੀ ਇਕ ਅੱਖ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਨਾਲ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਕਾਲ-ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਅਵਸ਼ ਜਲਣਾ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਸੀ ਜੁ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ 'ਡੋਰੀ' ਨੂੰ ਪਕੜੀਏ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਾਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਆਕਾਲ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਐਸੀ ਸੁੰਦਰ ਪੌੜੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਾ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਸੱਚ ਖੰਡ' ਵਾਲੇ ਆਕਾਲ ਉਪਰ। ਜਦ ਮੈਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੁ ਉਹ ਪੌੜੀ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਸ ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਅਨਹਦ, ਅਨਾਹਤ, ਅਤੁੱਟ, ਸਰਬੱਗ, ਅਕਲ-ਕਲਾ ਭਾਵ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ 'ਡੋਰੀ' ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮਨ ਢਾਡੀ ਨੂੰ ਸਾਂਤੀ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਆਈ। ਇਹ ਰਸ, ਇਹ ਗਿਆਨ ਝੂਟਾ, ਇਹ ਹੁਲਾਸ ਅਬਚਲੀ ਮੋਜ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਨੰਤ ਤੋਂ ਆਕੇ ਅੰਤਕੀ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਵੱਲ ਖੜਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਸ, ਇਸ ਲਹਿਰ, ਇਸ 'ਡੋਰੀ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਤਿ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਤਾਂ 'ਵਿਸਮਾਦ' ਦਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁਚਾ ਚਮਕਦਾ ਲਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਚਮ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਅਗੰਮੀ-ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਵੀ ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

ਮਾਈ ਰੀ ਪੇਖਿ ਰਹੀ 'ਬਿਸਮਾਦ।

ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਓ

ਅਚਰਜ 'ਤਾਕੋ ਸ੍ਵਾਦ। । ਰਹਾਉ।

1. ਅਵਸ਼ਯ, ਜ਼ਰੂਰ।

2. ਅੰਤ।

3. ਜੀਵ (ਪ੍ਰਭੂ) ਹੁਣ ਜਾਗਰੇ ਆਦਮੀ ਮਾਂ (ਮਾਇਆ) ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ (ਬਾਪ) ਦਾ ਅਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। 4. ਅਨੰਦ ਦਾ ਝੂਟਾ। 5. ਉਸਦਾ ਸੁਆਦ ਡਾਢਾ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਅਕਬਨੀਯ ਹੈ।

ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਬੰਧਨ ਹੈ 'ਸੰਦੀ
ਮਨਿ ਹਰਿ ਕੋ ਅਹਿਲਾਦ
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਗਾਏ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ
ਬਿਨਸਿਓ ਸਭੁ ਪਰਮਾਦ । ੧ ।
'ਡੋਰੀ ਲਪਟ ਰਹੀ ਚਰਨਹ ਸੰਗਿ
ਭ੍ਰਮ ਭੈ ਸਗਲੇ ਖਾਦ ।
ਏਕੁ ਅਧਾਰ ਨਾਨਕ ਜਨ ਕੀਆ
ਬਹੁਰਿ ਨ ਜੋਨਿ ਭ੍ਰਮਾਦ । ੨ । ੬੪ । ੧੧੭ ।

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਇਹ ਜੁ 'ਨਾਮ-ਰੂਪੀ' ਸੂਰਜ ਪਰਗਾਸ ਹੋਣ ਉਪਰ ਜੀਵ ਰੂਪ ਬਾਲਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਅਚੇਭਾ ਰਸ ਝਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਹੁਲਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੀਂਘਾਂ ਝੂਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਤਾਰ, ਇਹ ਪੱਟ ਦੀ 'ਤਾਰ' ਇਹ ਰਬੜ ਦੀ 'ਡੋਰੀ' ਕਿਹੜੀ ਹੈ? ਹਾਂ ਜੀ! ਇਹ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਮਧੁਰ ਅਤੁਟ ਜੇਵੜੀ ਹੈ ਜੁ ਜੀਵ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਰੱਸੀ' ਦੇ ਪਕੜਨ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ? 'ਭਰਮ ਭੈ ਸਗਲੇ ਖਾਦ!' ਸਾਰੇ ਭਰਮ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲੋਂ ਵਖ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਿਟ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ, ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਇਕੋ ਇਕ ਏਕੰਕਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ! ਇਥੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਕਿੱਥੇ? ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਦ-ਸਥਿਰ 'ਜੋਤ' ਹੈ। ਜਦ ਇਸ 'ਜੋਤ' ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਯਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਚੱਕਰ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਹਾਂ ਜੀ! ਤਦ ਕਾਲ ਤੋਂ ਟੱਪ ਅ-ਕਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਗਏ:—

ਪਾਇਆ 'ਨਾਮ' ਨਿਧਾਨੁ ਜਿਸ ਨੋ ਭਾਲਦਾ।
'ਜੋਤਿ' ਮਿਲੀ ਸੰਗਿ ਜੋਤਿ ਰਹਿਆ ਘਾਲਦਾ।
ਸੂਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਵੁਠ ਤਿਤੁ ਘਰਿ।
'ਆਵਣ-ਜਾਣ' ਰਹੇ ਜਨਮੁ ਨ ਤਹਾ ਮਰਿ।
ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵਕੁ ਇਕੁ ਇਕੁ ਦ੍ਰਿਸਟਾਇਆ।
ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਨਾਨਕ ਸਚਿ ਸਮਾਇਆ।"
(ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫)

ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਧੰਨ, ਧੰਨ !
ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਸਤਿਗੁਰ ਅਰਜਨ ਦੇਵ, ਧੰਨ ਧੰਨ !
ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਸਾਡਾ ਸਦੀਵ ਸਤਿਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ, ਧੰਨ ਧੰਨ !

1. ਉਹ ਨਾਮ-ਦਾਤਾ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।

2. ਹਰੀ ਦਾ ਅਚੇਭਾ ਰਸ, ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ 'ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸਦੀਵ ਸੱਤਾ = ਜੋਤ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਰਮ ਜੋਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ।

3. ਹੁਣ ਘਾਲ, ਮਿਹਨਤ, ਆਉਣ ਜਾਣ ਗਿਆ, ਆਨੰਦ ਆਇਆ।

ਹਾਂ ਜੀ ! ਇਹ ਆਨੰਦ ਚੋਜ, ਹੁਲਾਸ, ਅਹਿਲਾਦ ਵੀ ਇਕ ਡਾਢੀ ਅਨੋਖੀ ਰਸ ਭਰੀ ਲਾਲ ਲਾਲ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਨਾਮ ਨਿਧਾਨ ਕੀ ਹੱਥ ਆਇਆ ਮਾਨੋ ਕਾਰੂੰ ਤੇ ਕੁਬਰ ਦੇ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹੱਥ ਲਗ ਗਏ। ਮਾਨੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਾਜ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਅਨੰਦ, ਸੁਖ—ਸਹਿਜ ਦੀ ਛਹਿਬਰ ਇਸ ਲੂਣੇ ਹੋਏ ਮਨ ਉਪਰ ਤਰੁੱਠੀ ; ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਉਣ ਜਾਣ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਕਿੱਥੇ ? ਉਹ ਤਾਂ ਅ-ਕਾਲ (Timeless) ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਉੱਚੀ ਘਾਟੀ ਹੈ, ਹੇਮ ਕੁੰਟ ਵਾਲੀ, ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਆਤਮ ਰੂਪੀ ਹਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤਾਂ ਕਾਲ ਵਿਚ ਸਹ, ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਯਾ ਪੁਰੀਆਂ (ਇੰਦਰ ਪੁਰੀ, ਸ਼ਿਵ ਪੁਰੀ ਆਦਿ) ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ 'ਕੋਹ-ਕਾਫ਼' ਹੈ ਜਿਥੇ ਨਿੱਤ ਨਿੱਤ ਆਨੰਦ ਤੇ ਯੁਵਾ-ਰਸ ਹੈ। ਇਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ 'ਏਕੇ' ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹਨ, ਇਥੇ ਆਪਣਾ ਤੇ ਪਰਏ ਦਾ ਭਰਮ ਭੇਦ ਉੱਠਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਇਸ 'ਏਕਤਾ' ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ, ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਾਨ-ਡੋਰੀ' ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਨਾ ਵੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਵਿਚ ਅੱਪੜਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਤੇ ਵਾਹਿਦ ਗੁਰ ਹੈ—

“ਸੋ ਜੋਗੀ ਜੋਗਿਤ ਪਛਾਨੇ॥”

ਜੋਗੀ, ਭਾਵ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਡੋਰੀ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ ! ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁਗਤੀ ਕੀ ਹੈ ? 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਝਰਨਾਟ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ! ਪਰ ਕੀ ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਹੈ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਉਸ ਉਪਰ ਨਵੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਨਾਲ 'ਵੀਚਾਰ' ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਵਿਚਾਰ' ਨੇ ਹੀ ਤਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਇਕ ਐਸੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ (Space) ਤੇ ਕਾਲ (Time) ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰਾਣੀ ਦੇਸ ਤੇ ਕੈਦ ਤੋਂ ਟੱਪ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਪੁਛਦੇ ਹੋਣਗੇ ਜੁ ਫਿਰ ਬੈਕੁੰਠ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਜੇ ਇਹ ਸੋਸਾ ਅਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੁ ਬੈਕੁੰਠ ਕਿਸੇ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਉਪਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਹਨ। ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੈ। ਪਰ ਹੈ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ ! ਕੀਕਣ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਅਫੜਾ-ਦਫੜੀ, ਦੌੜ-ਭੱਜ ਅਤੇ ਖਿੱਚੋ-ਤਾਣ (Struggle for existence) ਵਾਲੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਤਦ ਤੋੜੀ ਹੀ ਹੈ ਜਦ ਤੜੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਮਲੀਨ-ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਕ-ਹਿਰੀ ਨਹੀਂ ਦੂਹਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਤਾਂ 'ਖੋਤਾ' ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਲੜਨ ਭਿੜਨ, ਦੁਲੱਤੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਘਾ ਪੱਠਾ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ, ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਦੇਵ-ਅੰਗ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਸੁੱਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਿੱਚੋ-ਤਾਣ ਤੇ ਸ਼ਿਆਪੇ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਖੋਤੇ' ਨੂੰ ਖਿਲਾਂਦਾ ਪਿਲਾਂਦਾ ਤੇ

ਵਧਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਜਦ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖੋਤੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਛੱਡੀਏ ਯਾ ਸੰਗਲ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਛੱਡੀਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹੋ ਸਰੀਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਪੜਦਾ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ :—

ਪਾਇਆ 'ਲਾਲੁ-ਰਤਨੁ' ਮਨਿ ਪਾਇਆ ।
 ਤਨੁ ਸੀਤਲੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲੁ ਥੀਆ
 ਸਤਿਗੁਰ 'ਸਬਦਿ' ਸਮਾਇਆ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਲਾਥੀ ਭੂਖ ਤ੍ਰਿਸਨ ਸਭ ਲਾਥੀ
 ਚਿੰਤਾ ਸਗਲ ਬਿਸਾਰੀ ।
 'ਕਰੁ ਮਸਤਿਕਿ ਗੁਰਿ—ਪੂਰੇ ਧਰਿਓ
 ਮਨੁ ਜੀਤੋ ਜਗੁ ਸਾਰੀ ॥ ੧ ॥
 ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਇ ਰਹੇ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ
 ਡੋਲਨ ਤੇ ਅਬ ਚੂਕੇ ।
 ਅਖੁਟੁ ਖਜਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ
 ਤੋਟਿ ਨਹੀ ਰੇ ਮੂਕੇ ॥ ੨ ॥
 ਅਚਰਜੁ ਏਕ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਭਾਈ
 ਗੁਰਿ ਐਸੀ ਬੂਝ ਬੁਝਾਈ ।
 ਲਾਹ ਪਰਦਾ ਠਾਕੁਰੁ ਜਉ 'ਭੋਟਿਓ
 ਤਉ ਬਿਸਰੀ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ ॥ ੩ ॥
 ਕਹਿਓ ਨ ਜਾਈ ਏਹੁ 'ਅਚੰਭਉ'
 ਸੋ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ।
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚ ਭਏ ਬਿਗਾਸਾ
 ਗੁਰਿ ਿਧਾਨੁ ਰਿਦੈ ਲੈ ਰਾਖਿਆ ।

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਨ ਤੇ ਕੀ ਭਾਸਿਆ ?
 ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਾਡੇ ਹੱਥ 'ਲਾਲ ਰਤਨ' ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ
 ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਝੁਨਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਉਪਰ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਠੰਡਕ ਪੁਜਦੀ

1 ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਲਾਲ ।

2 ਹਾਥ; ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ।

3 ਜਦ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪੜਦਾ ਚੀਰ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਲੇ ।

ਹੈ, ਚਿੰਤਾ-ਚਿਖਾ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਮਨ ਸੀਤਲਤਾ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਲਬ-ਲੋਭ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਵੇਖਕੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦਾ ਡੋਲਣਾ, ਵਾ-ਵਿਰੋਲੇ ਵਿੱਚ ਦੌੜਨਾ ਕਿੱਥੋਂ ? ਫਿਰ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਇਕ ਸਥਿਰ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ! ਇਹ ਡਾਢੀ ਅਦਭੁਤ, ਪਰਮਾਦਭੁਤ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਉਹ ਖਾਜ਼ਾਨਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਦੀ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਪਰੇ ਤ੍ਰਿਪਤ-ਅਘਾਵਣ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ? 'ਸੋ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ।' ਹੁਜੇ ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠਕੇ ਬੈਕੁੰਠ ਦੇਸ ਦੇ ਲਾਰੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵੱਲ ਧਾਵੇ ? ਧਾਵੇ ਤਾਂ ਤਦ ਜੇ ਉਥੇ ਕੋਈ ਵੱਧ ਅਨੰਦ ਹੋਵੇ ! ਹੁਣ ਓਥੇ ਏਥੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਫਰਕ ਰਿਹਾ ? ਉਹੋ ਸੱਚ-ਚਿੱਤ ਅਨੰਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਬੈਕੁੰਠ-ਦੇਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾਮ—ਰਸ ਹੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਗੁੱਲ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘੁੰਡੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ। ਕੀ ? ਇਹ ਜੁ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਬੈਕੁੰਠ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ-ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹੀ ਉਹ ਹਿਲੋਰੇ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ; ਪਰ ਤਦ ਜ 'ਨਾਮ-ਡੋਰੀ' ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ। ਜਦ ਇਹ 'ਡੋਰੀ' ਹੱਥ ਆਈ ਤਾਂ ਇਸੇ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਉਸ ਮੋਹਣ, ਮਨ-ਮੋਹਣ, ਜਗ-ਮੋਹਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉੱਪਰਲੀਆਂ 'ਪੁਰੀਆਂ' ਵਿੱਚ ਭੱਜਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਕੀ ? ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

ਗੁਰ ਕੀ ਸਾਖੀ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ'

ਪੀਵਤ ਹੀ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ।

ਦਰ-ਦਰਸਨ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਹੋਵੈ

'ਮੁਕਤਿ' ਬੈਕੁੰਠੇ ਕਰੈ ਕਿਆ ॥ ੩ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਤੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਜਦ ਪੂਰਨ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਯਾ 'ਮੁਕਤ' ਹੋਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਿਹੀ ? ਜਦ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਰਗੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵਾਈਸਰਾਇ (Viceroy) ਬਣਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਕਿਥੇ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, 'ਮੁਕਤੀ' ਤੇ ਬੈਕੁੰਠ ਹੋਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਮਰਾਤਬਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸਾਂ 'ਮੁਕਤੀ' ਤੇ 'ਬੈਕੁਨ' ਵੱਲ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ, ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਉਪਰ ਟਿਕ ਬੈਠਣੀ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਜਦ 'ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਾਸ' ਹੋਣ ਪਰ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਮਸ਼ੀਨ, ਇੱਕ ਸਮੁੱਚੀ ਕਲ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਤਾਂ ਹੁਣ ਸੋਚੋ ਜੁ ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਪੁਰਜ਼ਾ ਨਿਕਾਰਾ ਹੈ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਘੜੀ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਹੀਏ (Wheels) ਟੁਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਵਡੇ ਕੋਈ ਛੋਟੇ, ਪਰ ਕੀ ਜੇ ਨਿੱਕਾ ਪਹੀਆ ਕੱਢ ਛੱਡੀਏ ਤਾਂ ਘੜੀ ਚੱਲੇਗੀ? ਨਹੀਂ, ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ, ਘੜੀ ਤਦੇ ਟੁਰੇਗੀ ਜੇ ਸਾਰੇ ਪਹੀਏ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸਾਰੇ ਪਹੀਏ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਕੀਮਤ (Intrinsic value) ਇੱਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਪਏ ਹੋਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਮਕਾ ਅਮਕੇ ਕੋਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਜੇ ਪਟਵਾਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤਸੀਲਦਾਰ ਕੰਮ ਕਿੱਥੋਂ ਟੁਰੇ। ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਕੈਦ ਹਾਂ। ਜਦ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਪ੍ਰਗਾਸ ਉੱਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸਭੋਂ ਇਕੋ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਹਨ ਤੇ ਸਭ ਦੀ ਹੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਤ-ਦੁਸ਼ਟ ਵੀ ਸੱਜਣਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੋ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਤਰੀਵ-ਏਕਤਾ, ਇਸ ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ ਜਾਨਤਾ ਤਬ ਹੀ ਤੇ 'ਬੰਧਾ' ॥

ਗੁਰਿ ਕਾਟੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਤਬ ਛੁਟਕੇ ਫੇਧਾ ॥

ਜਬ ਲਗੁ 'ਹੁਕਮੁ' ਨ ਬੂਝਤਾ ਤਬ ਹੀ ਲਉ ਦੁਖੀਆ ॥

ਗੁਰ ਮਿਲਿ 'ਹੁਕਮੁ' ਪਛਾਣਿਆ ਤਬ ਹੀ ਤੇ ਸੁਖੀਆ ॥

ਨਾ ਕੋ ਦੁ ਮਨੁ ਦੋਖੀਆ ਨਾਹੀ ਕੋ ਮੰਦਾ ॥

ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੇਵਕੋ ਨਾਨਕ ਖਸਮੈ ਬੰਦਾ ॥

(ਆਸਾ ਮ. ੫)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਸਾਰੇ ਥਾਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ-ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋਪਟ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਖ 'ਖਸਮੇ-ਬੰਦਾ' ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਤੁਖਾਣ ਬਕਸ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਲਕੜੀ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਉਪਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਕਸ ਦੇ ਉਪਰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਲਕੜੀ ਗੋਲੀ ਵਿਚ ਸੀ ਤਦ ਤਾਂ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੇ ਉਪਰ ਵਾਲਾ ਤਖਤਾ ਹੇਠਲੇ ਤਖਤੇ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਆਖੇ ਜੁ ਮੈਂ ਕਿਹੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੰਹਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕੀ ਉਸਦਾ ਵੰਗਾਰਨਾ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਹੇਠਲਾ ਤਖਤਾ ਉਪਰਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦਾ ਜੁ ਹੇ ਵੀਰ! ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਹੋਵੇਂ ਤਾਂ ਵੀ ਬਕਸ ਵਿੱਚ

1. ਕੈਦ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੀ।

ਕੁਝ ਸ਼ੇ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਬਕਸ ਵਿਚੋਂ ਖੰਡ ਯਾ ਆਟਾ ਲੂਣ 'ਸਾਰਾ' ਹੇਠਾਂ ਵੱਗ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸੱਭੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕ ਹਨ, ਜਦ ਤੋੜੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਕਈ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਉੱਪਰ ! ਉੱਪਰ ਹੇਠਾਂ ਤਾਂ ਇਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਬਕਸ ਦੇ ਤਖਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਚਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਉੱਤਮ ਵਾਕ ਹੈ :—

'ਜੇ ਤਖਤਿ ਬੈਸਾਲਹਿ ਤਉ ਦਾਸ ਤੁਮਾਰੇ,
ਘਾਸੁ ਬਢਾਵਹਿ ਕੇਤਕ ਬੋਲਾ ।
ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ,
ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਅਗਹ ਅਤੋਲਾ ।

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਤਖਤ ਤੇ ਬਿਠਾ ਛੱਡੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਉਪਮਾ ਹੈ, ਜੇ ਘੀ ਵੱਢਣ ਉੱਪਰ ਲਾਓ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਘਟ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਥੇ ਉਥੇ 'ਹੁਕਮ' ਦਾ ਹੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ ਸਾਡਾ ਠਿਕਾਣਾ ਬੈਕੁੰਠ ਯਾ ਸਰਗ ਆਦਿ ਦੇਸ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗੜਾ (Fall) ਹੈ, ਸਾਡਾ ਠਿਕਾਣਾ ਉਸ ਸਦ-ਸਥਿਰ ਸੱਤਾ 'ਨਾਮ' ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ :—

'ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰਿ ਬੰਧਨਿ ਬੰਧਿਆ ॥
ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਅਵਤਾਰ ਮਾਇਆ ਧੰਧਿਆ ॥
ਸੋਧਤ ਸੋਧਤ ਸੋਧਿ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰਿਆ' ॥
'ਨਾਮ' ਬਿਨਾ ਸੁਖ ਨਾਹਿ ਸਰਪਰ ਹਾਰਿਆ ॥
ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ਅਨਕ ਮਰਿ ਮਰਿ ਜਨਮਤੇ ॥
ਬਿਨੁ ਬੂਝੇ ਸਭੁ ਵਾਦਿ ਜੋਨੀ ਭਰਮਤੇ ॥

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਆਓ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰਾ ਪਿਛੇ ਨਜ਼ਰ ਮੋੜ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰੀਏ ਜੁ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ 'ਮੁਕਤੀ' ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਮਹਾਤਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰ 'ਮੁਕਤੀ' ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਵੀਰ 'ਮੁਕਤੀ' ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਏ ਹਨ ਉਹ ਮਾਰੂ-ਥਲ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਲੱਭਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮਾਰੂ ਥਲ ਵਾਲੇ ਰੇਤੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਇੱਕ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੁਕਤੀ' ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਕੇ ਕੋਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਣਾ ਇਕ ਡਾਢਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਜੁ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੇ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ 'ਮੁਕਤੀ' ਪਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਖਈ-ਰੋਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੀ ਕੋਮਲ ਦੇਹੀ

1 ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਅਵਤਾਰ (ਜਨਮ) ਹੈ।

ਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿੱਚ ਘੁਣ ਵਾਂਗ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਕਈ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਵੀਰ ਕੰਮ ਕਾਜ ਛੱਡ ਸੰਨਿਆਸੀ ਯਾ ਬੈਰਾਗੀ ਯਾ ਸਾਧੂ ਇਸ ਲਈ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਇੱਕ ਜੰਜਾਲ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰ ਹੋ ਕੇ 'ਮੁਕਤੀ' ਲੱਭਾਂਗੇ । ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਜੁ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡਕੇ ਉਹ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਕਨਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਕੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਉਹ ਭੱਜਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਓਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਕਪੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ? ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜੁ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਹੀ ਦੁੱਖ ਹਨ ? ਕੀ ਸਾਡੀ ਦੇਹੀ ਕੰਮਲ ਤੇ ਰਸ ਭਰੀ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਮਨਮੋਹਣੀ ਤੇ ਸਾਡੀ ਦੇਹੀ ਸੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ ? ਕੀ ਪਉਣ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਅੱਗ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਲ-ਜਾਲ ਯਾ ਜੰਜਾਲ ਸਮਝਣਾ ਇੱਕ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਭੁਲੱਖਾ ਹੈ । ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੱਸਣ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਡਾਢਾ ਚੰਗਾ ਹੈ । ਮੰਦਾ ਤਦ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ 'ਜੁਗਤੀ' ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ । ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰਖਕੇ, ਦਾਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਸਮਝਕੇ ਦਾਤਾਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ ਮਾਨ ਇੱਕ ਪੱਟੀ ਬਣਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਕਟਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਭਰਮ-ਪੱਟੀ ਨੂੰ ਚੀਰ ਛੱਡੀਏ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਸੱਚੇ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਬਣਕੇ ਲਾਲ ਲਾਲ ਚਲੂਲੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਭਾਸਦਾ ਹੈ । ਫਿਰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਸਦਾ ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਕੱਜਲ ਕੋਠੜੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਾਮ-ਗੁਫਾ ਹੈ । ਹਾਂ ਜੀ, ਫਿਰ ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਾਤਾ, 'ਮੁਕੇਦ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹੋ ਬੈਕੁਨ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸੱਚ ਖੰਡਾ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਤਜੁਗ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

“ਦੁਖੁ ਨਾਹੀ ਸਭੁ ਸੁਖੁ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਏਕੈ ਏਕੀ ਨੇਤੈ ।

ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਭੁ ਭਲਾ ਹੀ ਹੈ ਰੇਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਭ ਜੇਤੈ ।

ਸੋਗੁ ਨਾਹੀ ਸਦਾ ਹਰਖ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਛੰਡਿ ਨਾਰੀ ਕਿਛੁ ਲੇਤੈ

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹੈ ਕਤ ਆਵੇਕਤ ਰਸਤੈ ।”

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, 'ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਜੁਗਤੀ' ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਉੱਪਰ ਫਿਰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਸੁਖ ਹੀ ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਭ ਭਲਾ ਹੀ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਦਾ ਸਦਾ ਜਿੱਤ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ 'ਮੁਕਤੀ' ਦੀ ਇਤਨੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ 'ਜੁਗਤੀ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਹੱਸਦਿਆਂ, ਖੇਲਦਿਆਂ, ਖਾਂਦਿਆਂ, ਪੀਂਦਿਆਂ ਇਕ-ਮਿੱਕ ਹੋ ਜਾਈਏ :—

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟੀਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇ ਜੁਗਤਿ ।

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੇ ਮੁਕਤਿ ॥੨॥

(ਮ: ੫ ਗੁਜਰੀ ਵਾਰ ੪)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੰਮ ਕਾਜ, ਸੇਵਾ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋੜਦੀ, ਸਗੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਰਬਾਣ ਪਦਵੀ ਵੀ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਹਾਵ; ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਕੇ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਤੇ ਅਲਿਪਤ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਜਾ ਉਚਮ-ਉਚਾ ਤੇ ਸੂਚਮ-ਸੂਚਾ ਹੈ, ਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਆਦਿ ਸੱਜਣ ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਬੀਆਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ 'ਮੁਕਤੀ' ਕੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋਈ ਜੋ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਟੁਰਨ, ਫਿਰਨ, ਹੱਸਣ-ਖੇਡਣ, ਖਾਣ ਪੀਣ, ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਹੋੜੇ? ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ 'ਮੁਕਤੀ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਰ ਉਚੇਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਨਾਮ-ਦਾਰੂ ਪੀਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਅੱਗੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਘਰ ਜਾਂ ਉਸ ਘਰ ਰੱਖੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮਰਨਾ ਤੇ ਜੰਮਣਾ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਤੇ ਭਾਣੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਆਪ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੁਟੰਬ, ਆਪਣੀ ਬ੍ਰਾਦਰੀ, ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਨ :—

ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਰੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ।

ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਇ ।

(ਸੂਹੀ ਮ: ੫)

ਆਓ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੇ ਵੇਖੀਏ ਜੁ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਨਤੀਜੇ ਉੱਪਰ ਅੱਪੜੇ ਹਾਂ :—

(੧) ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਜੁ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਤੇ 'ਮੁਕਤੀ' ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ, ਇਹ ਕੋਈ ਬੁਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਰਾਤਬਿਆਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਯਾ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਜੁ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਆਵੇਗੀ, ਭਾਰੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਮੰਗੀ ਸੀ :—

ਮੂਏ ਹੂਏ ਜਉ ਮੁਕਤਿ ਦੇਹੁਗੇ

ਮੁਕਤਿ ਨ ਜਾਨੈ ਕੋਇਲਾ.....

ਫੇਰਿ ਦੀਆ 'ਦੇਹੁਰਾ' ਨਾਮੇ ਕਉ

ਪੰਡੀਅਨ ਕਉ ਪਿਛਵਾਰਲਾ ॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ)

(੨) ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਅਕਾਸ਼-ਬਬਾਣ ਉੱਪਰ ਸੁਆਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ 'ਨਾਮ' ਉੱਪਰ ਬਿਬੇਕ-ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਅਨਹਤ-ਨਾਮ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਸ ਇਹ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ ਤੇ ਅ-ਕਾਲ ਅ-ਦੇਸ ਭਾਵ ਸਰਵੱਗ ਨਿਰੰਤਰ ਹੈ ।—

‘ਹਰਿ ਜਨ ਰਾਮ ਰਾਮ ਧਿਆਏ ॥
 ਏਕ ਪਲਕ ਸੁਖ ਸਾਧ ਸਮਾਗਮ
 ‘ਕੋਟਿ ਬੈਕੁੰਠਹ’ ਪਾਏ.....
 ਜੋ ਜੋ ਸੁਨੈ ਰਾਮ ਜਸੁ ਨਿਰਮਲ
 ਤਾਕਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖੁ ਨ ਸਾ ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪਾਈਐ ਵਡਭਾਗੀ
 ਮਨ ਤਨਾ ਹੋਇ ਬਿਗਾਸਾ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫)

(੩) ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸ਼ਿਵ ਆਦਿ ਸਭ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ‘ਪੁਰੀਆਂ’ ਯਾ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਗਰੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਹੋਣ ਉਹ ਵੀ ਕਾਲ ਦੇ ਵਸ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਮੁਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਗਰੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਲਾਲਸਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਜੀ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :...

ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਸਣਿ ਬੈਠੇ ਜਮ ਕਾ ਭਉ ਪਾਵਹਿ ।
 ਜਮ ਨ ਛੋਡੈ ਬਹੁ ਕਰਮ ਕਮਾਵਹਿ
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਤਾ ਮੁਕਤਿ ਪਾਈਐ
 ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸਨਾ ਪੀਜੈ ਹੇ ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

(੪) ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੇਮਣ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ । ਉਹ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੋਲਾ ਵਟਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ‘ਆਤਮਾ’ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੇਮਣ-ਮਰਣ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਮਰਣ-ਜੀਵਣ ਨਹੀਂ :-

ਜੀਵਣੁ ਮਰਣੁ ਕੋ ਸਮਸਰਿ ਵੇਖੈ ।
 ਬਹੁੜਿ ਨ ਮਰੈ ਨਾ ਜਮੁ ਪੇਖੈ ।

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੩)

(੫) ਸਿਰਫ਼ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਭ ਤੇ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਾਲ ਹਨ । ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਚੱਕੀ ਤੋਂ ਨਾਮ-ਖਿੱਚ

ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ 'ਮੁਕਤੀ' ਵੱਲ ਪੈਰ ਰੱਖਦਾ :-

ਕਰਮ ਧਰਮ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਮੰਗਾਹੀ ।

ਮੁਕਤਿ ਪਦਾਰਥੁ 'ਸਬਦਿ' ਸਲਾਹੀ ।

ਬਿਨੁ 'ਗੁਰ ਸਬਦੈ' ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ
ਪਰਪੰਚੁ ਕਰਿ ਭਰਮਾਈ ਹੇ ।

(ਮਾਰੂ ਮ: ੧)

ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ 'ਪਾਪੁ' 'ਪੁੰਨ' ਦੁਇ ਭਾਈ ।

ਦੁਹੀ ਮਿਲਿ ਕੈ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਈ ।

ਦੋਵੈ ਮਾਰਿ ਜਾਇ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਆਵੈ

ਗੁਰਮਤਿ 'ਸਹਜਿ' ਸਮਾਵਣਿਆ ।

(ਮਾਝ ਮ: ੩)

ਕਰਮਕਾਂਡ ਬਹੁ ਕਰਹਿ ਅਚਾਰ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਧ੍ਰਿਗੁ ਧ੍ਰਿਗੁ ਅਹੰਕਾਰ ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੩)

(੬) ਪਰ ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ 'ਨਾਮੁ' ਅਭਿਆਸ ਯਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੇਸ਼ਕ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜੁ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਕਰਮ' ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਹਰੀ ਜੜ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ ਫਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਫਲ ਫਿਰ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕਦਾ ਹੈ—

ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ਬਹੁ ਕੀਨੇ ।

ਨਿਤ ਸਾਖਾ ਹਰੀ ਜੜੀਜੇ ।

ਧਰਮੁ ਫਲੁ ਫਲੁ ਗੁਰਿ ਗਿਆਨੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ

ਬਹਕਾਰ ਬਾਸੁ ਜਗਿ ਦੀਜੇ ।

ਏਕ ਜੈਤਿ ਏਕੋ ਮਨਿ ਵਸਿਆ

ਸਭਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਇਕੁ ਕੀਜੇ ।

ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਸਭ ਏਕੈ ਹੈ ਪਸਰੇ

ਸਭ ਚਰਨ ਤਲੇ ਸਿਰੁ ਦੀਜੇ ।

(ਕਲਿਆਣ ਮ: ੪)

(੭) ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਤ ਦਿਨ ਇਕੋ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਰੈਣਿ ਦਿਨਸੁ ਰਹੈ ਇਕ ਰੰਗਾ ।

ਪ੍ਰਭੁ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸਦ ਹੀ ਸੰਗਾ ।
 ਠਾਕੁਰ ਨਾਮੁ ਕੀਓ ਉਨਿ ਵਰਤਨਿ ।
 ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਵਨੁ ਹਰਿ ਕੈ ਦਰਸਨਿ ।
 ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਰਾਤੇ ਮਨ ਤਨ ਹਰੇ ।
 ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਕੀ ਸਰਨੀ ਪਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਚਰਨ ਕਮਲ ਆਤਮ ਆਧਾਰ ।
 ਏਕ ਨਿਹਾਰਹਿ ਆਗਿਆਕਾਰ...।
 ਹਰਖ ਸੰਗ ਦੁਹੰ ਤੇ ਮੁਕਤ ।
 ਸਦਾ ਅਲਿਪਤੁ ਜੋਗ ਅਰੁ ਜੁਗਤੇ ।

(ਗੁਣਗੀਤ ਮ: ੫)

(੮) ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਸੁੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸੰਨਿਆਸ' ਵਾਲਾ ਸਾਨੂੰ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬੇ-ਰਸਤੇ ਖੜਦਾ ਹੈ । ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਚੇਤਨ ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਜਾਗਦਾ-ਜੋਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਕਿਆ ਜੰਗਲੁ ਦੁਢੀ ਜਾਇ ਸੈ ਘਰਿ ਬਨ ਹਰੀਆਵਲਾ ।
 ਸਚਿ ਟਿਕੈ ਘਰਿ ਆਇ 'ਸਬਦਿ' ਉਤਾਵਲਾ ।
 ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਸੋਇ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣੀਐ ।
 ਗੁਰ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ ਮਹਲੁ ਪਛਾਣੀਐ ।

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

(੯) ਮੁਕਤ ਹੋਕੇ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਉਪਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੰਸਾਰ ਉਪਰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਭਉਜਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ—'ਆਪਿ ਮੁਕਤਿ, ਮੁਕਤੁ ਕਰੈ ਸੰਸਾਰੁ ।' ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦਸਾਂ ਜਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਨਿਰਬਾਣ ਸਨ । 'ਮੁਕਤੀ' ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜੁ ਆਦਮੀ ਅਪਣੇ ਅੱਡਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿਰ ਜੀਵੇ :—

'ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਸੋ ਆਖੀਐ ਮਰਿ ਜੀਵੈ ਮਰੀਆ ।
 ਜਨ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਿ ਹਰਿ ਜਗੁ ਦੁਤਰੁ ਤਰੀਆ ।'

(ਆਸਾ ਮ: ੪)

(੧੦) ਗੁਰਮੁਖ ਲਈ ਬੈਕੁੰਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਨਮ ਦੇਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਘਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਪੁਰਸ਼ ਦੇਸ, ਕਾਲ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਅਟੱਟ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ । ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹਨ—

- (ੳ) ਜਿਥੈ ਕਿਥੈ ਦੀਸਹਿ ਨਾਲੇ ।
ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਖਸਮਿ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੇ ।
(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫)
- (ਅ) ਸੂਖ ਮਹਲ ਜਾ ਕੇ ਉਚ ਦੁਆਰੇ ।
ਤਾਂ ਮਹਿ ਵਾਸਹਿ ਭਗਤ ਪਿਆਰੇ ॥ ੧ ॥
ਸਹਜ-ਕਥਾ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਅਤਿ ਮੀਠੀ ।
ਵਿਰਲੈ ਕਾਹੂ ਨੇੜਹੁ ਡੀਠੀ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਤਹ ਗੀਤ ਨਾਦ ਅਖਾਰੇ ਸੰਗਾ ।
ਉਹਾ ਸੰਤ ਕਰਹਿ ਹਰਿ ਰੰਗਾ ।
ਤਹ ਮਰਣੁ ਨ ਜੀਵਣੁ ਸੋਗੁ ਨ ਹਰਖਾ ।
ਸਾਚ 'ਨਾਮ' ਕੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਖਾ ।
ਗੁਹਜ ਕਥਾ ਇਹ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ ।
ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬਾਣੀ ।
(ਸੁਹੀ ਮ: ੫)

੧੫

੧. ਹੁਕਮ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਕੀ ਹੈ ?

੨. ਧਰੂ ਭਗਤ ਕੌਣ ਹੈ ?

੩. ਸਹਜ-ਅਵਸਥਾ !!

(ੳ) ਤਾਰਨ ਤਰਨੁ ਤਬੈ ਲਗੁ ਕਹੀਐ
ਜਬ ਲਗੁ 'ਤਤੁ' ਨ ਜਾਨਿਆ ।

(ਮਾਠੂ ਕਬੀਰ ਜੀ)

(ਅ) 'ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਏ ਆਪਣੇ
'ਕਰਮੀ' ਵਹੈ ਕਲਾਮ ।

(ਸਾ: ਵਾਰ ਮ: ੧)

ਪਿਛਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕਈ ਸੱਜਣ ਪੁੱਛਣਗੇ ਕਿ ਜੇ ਹੁਕਮ-ਦੀ-ਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ 'ਕਰਮ' ਨਹੀਂ, ਕੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਾਨੂੰਨ (Law of karma) ਮਿ੍ਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਾਂਗ ਅਸੱਤ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਫਿਰ ਕਰਮ ਸੱਤ ਹਨ ਯਾ ਅਸੱਤ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਹੁਕਮ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ? ਇਹ ਇਕ ਬੜਾ ਔਖਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ।

ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਇਕ ਉਚੇ ਪਹਾੜੀ ਬੇਗਲੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਉਚਾਈ ੮੦੦੦ ਫੁਟ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੋਰਖਨ ਬੇਗਲੇ Gorkhan forest rest-house ਨਾਲ ਖਾਸ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਦਸਾਂ ਨਦੀ ਦ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਾਧਾ ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੇਗਲਾ ਜਮੁ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਐਨ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਮਾਨੋ 'ਜੇਮੁ' ਤੇ 'ਕਸ਼ਮੀਰ' ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬੇਗਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੋਰ ਖੂਬੀਆਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਕੈਲ ਤੇ ਦਿਆਰ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਜੰਗਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਦਲੂ (Fir) ਦੇ ਸਸਤ ਜੰਗਲ ਪਹੁੰਚ ਪਹੁੰਚ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ੮੦੦੦ ਫੁਟ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦਿਆਰ ਘੱਟ ਉੱਗਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਗੋਰਖਨ ਬੇਗਲਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝਾ ਕਾਂਟਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਗੱਡੀ

ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਮਾਨੋਂ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਦਾ ਜੇਕਸ਼ਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਗੱਡੀ ਲਾਹੌਰ-ਪਸ਼ੌਰ ਦੀ ਸੜਕ ਛੱਡ ਜੇਮੂ-ਸਿਆਲਕੋਟ ਨੂੰ ਟੁਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਬਾਹਰਲਾ ਕਾਂਟਾ (Junction) ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬੰਗਲਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਉਤਮ ਕਾਂਟਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ 'ਹਕਮ' ਤੇ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਦ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦਿਲੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਦੀ ਸੱਚੀ ਫੋਟੋ ਜ਼ਰਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੇ ਜਦ ਮੈਂ ਇਸ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਅਦਭੁਤ-ਬਰਖਾ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਮੇਰੇ ਉਜਾੜ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਮਾਰੂ-ਬਲ ਵਾਂਗ ਤਰਸਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੁਆਤੀ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਇੰਝ ਗ੍ਰਸਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਜ਼ਮੀਨ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਇਕ ਡੀਕ ਵਿਚ ਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗ਼ੋਰਖਨ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਇਕਾਂਤ ਬਣਿਆਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਇੱਕ ਬੱਦਲ ਉਠਿਆ, ਗੱਜਿਆ ਵੱਜਿਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਮੂਸਲਾ-ਧਾਰ ਇੰਝ ਵਸਿਆ ਜੁ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਸੁੰਨ ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਪੁਛੱਲਤ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਮਾਂ, ਉਹ ਦਿਨ, ਉਹ ਸੁਭਾਗੀ ਘੜੀ ਡਾਢੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸੁਧ-ਬੁਧ ਵਿਸਰ ਗਈ, ਮਰੀ ਸਾਰੀ ਦੇਹੀ ਸੂਖਮ ਹੋ ਕੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਨਾਲ ਧੋਤੀ ਗਈ। ਢੇਰ ਚਿਰ ਮੈਂ ਇਸ ਹਲਤ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪੀਂਘ ਝੂਟਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਜਦ ਇਹ ਹੜ੍ਹ ਘਟਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜ, ਨੱਕ ਰਗੜ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ ਜੁ ਹੋ ਦਿਆਲੂ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਧਨ ਧਨ ਹ ਜੁ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਫੁੱਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਅਨੋਖੇ ਤਜਰਬੇ ਬਾਬਤ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਰੈਂ ਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਜ਼ਰ ਦੀ ਵਗਾਣ ਲਈ ਪਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ 'ਨਾਮ' ਮੈਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਚੁੰਬਕ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਪਰ੍ਹਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਹੀ ਸੱਭੋਂ ਕੁਝ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਦੀ ਦੁਨੀਆ ਕੀ ਹੈ! ਇਹ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਝੱਗ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਾਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡਲੁਕਣ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾ, 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਧੁਰ ਧੁਨੀ ਦਾ ਉੱਘਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਨਾਟਾਂ ਵਿੱਚ ਗਲਤਾਨ ਸੀ;—

ਕਰਮ ਧਰਮ ਸਭਿ ਬੰਧਨਾ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਸਨਬੰਧੁ।

ਮਮਤਾ ਮੋਹੁ ਸੁ ਬੰਧਨਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰੁ ਸੁ ਧਪੁ।

ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਜੇਵਰੀ ਮਾਇਆ ਕਾ ਸਨਬੰਧੁ।

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਵਰਤਣਿ ਵਰਤੈ ਅੰਧੁ।

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩ ਬਿਹਾਗੜਾ ਵਾਰ)

ਭਾਵ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਇੱਕ ਧੰਧਾ, ਇੱਕ ਜਾਲ, ਇੱਕ ਧੰਧਾ ਭਾਸਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਪੰਛੀ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਹੇਠਲੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਅਵਸਥਾ ਸੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੇਰਾਗ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਖਿੱਚ ਸੀ।

ਪਰ ਅੱਜ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਬੰਗਲ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਮਨ ਦੀ ਰੋ ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਫਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਿੱਠੀ ਮਲਾਈ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰੇਮ-ਕਾਂਗਾਂ, ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਆਲਾ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਰਮ ਮੈਨੂੰ ਅੰਧ-ਕੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟਦੇ ਸਗੋਂ ਬਾਂਹ ਪਕੜ ਕੇ ਕਢਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਮ ਮੈਨੂੰ ਕਾਲ ਚਿਤਮਿਤਰੇ ਭਾਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਕਰਮ ਮੈਨੂੰ ਲਾਲ-ਚਲ੍ਹੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਤਦ ਕਰਮ ਨੂੰ ਮੈਂ 'ਕਾਂਡ' (ਕਰਮ ਕਾਂਡ) ਆਖਦਾ ਸਾਂ ਪਰ ਹੁਣ 'ਖੰਡ' ਵਾਂਗ ਮਿੱਠੇ ਹਨ। ਤਦ ਕਰਮ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਪਗ-ਡੰਡੀ ਉਪਰ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਤਦ ਇਹ ਦੁਨਿਆਂ ਮਾਰੂ-ਬਲ ਵਾਂਗ ਝੂਠੀ ਭਾਸਦੀ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਅੰਦਰੋਂ ਧੁਨ ਉਠਦੀ ਹੈ ;—

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ।”

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ! ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸੱਚੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਸੱਚੀ, ਤੁਹਾਡਾ 'ਨਾਮ' ਵੀ ਸੱਚਾ, ਤੁਹਾਡਾ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਵੀ ਸੱਚਾ ! 'ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾਂ ਕਰੇ ਬਿਸਥਾਰੁ।' ਭਾਵ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਭਾਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, "ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾਂ ਏਕੰਕਾਰੁ !!!" ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਕਰਮ ਸੱਚੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਵਾੜੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੜੱਤਣ ਨਿਕਲ ਕੇ ਹਰੀ-ਰਸ ਭਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੁਛੋਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ 'ਧਰੁ' ਜੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਦੇਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸੋਝੀ ਮੈਨੂੰ ਤਦ ਹੋਈ ਜਦ 'ਹੁਕਮ' ਤੇ 'ਕਰਮ' ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਭੇਦ ਲਭਾ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਧਰੁ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉੱਘੇ ਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਸੱਚ ਭਗਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਥੋੜੇ ਹੀ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਧਰੁ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਯਾ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਗੂੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਤਾਂ ਉਤੋਂ ਉਤੋਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਵਿੱਚ ਵੜਕੇ ਟੁੱਕੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਕੋਈ ਹੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਇਹੋ ਹਾਲ ਧਰੁ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜੁ ਗੁਰਮੁਖ ਗੱਲ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਘੰਡੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਗੋਰਖ ਧੰਧਾ ਹੈ ;

ਆਓ ਪਿਆਰੇ ਵੀਰੋ ! ਧਰੁ ਜੀ ਦੀ ਗੁਪਤ ਕਥਾ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣੀਏ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀਏ—

'ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ।'

ਜੇ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਟ ਵਿਚਾਰਿਆ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਉਸ ਪੈਸੇ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ ਬਣਕੇ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜਦ ਦੁੱਧ ਬਣਕੇ ਵਿੱਦਿਆ ਗਈ ਤਾਂ ਹਜ਼ਮ (Assimilate) ਹੋ ਗਈ; ਸਾਡੇ ਆਪ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋਕੇ ਸਾਡਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ—ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਧਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਜੋ ਡਾਢੀ ਅੰਖੀ ਪਰ ਨਾਲੇ ਸੌਖੀ ਹੈ! ਧਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕੰਨ ਦੇਕੇ ਸੁਣਨੀ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਧਰੂ ਜੀ ਸੰਭੂ ਦੀ ਮਨ ਰਾਜੇ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਧਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵਹੁਟੀਆਂ ਸਨ—ਇੱਕ 'ਸਰੁਚੀ' ਜਿਸਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ 'ਉਤਮ' ਸੀ, ਤੇ ਦੂਜੀ 'ਸੁਨੀਤੀ' ਜਿਸ ਦੇ ਕੁੱਛੜ 'ਧਰੂ' ਜੀ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਧਰੂ' ਤੇ 'ਉਤਮ' ਮਤਰੇਏ ਭਰਾ ਸਨ, 'ਸਰੁਚੀ' ਤੇ 'ਸੁਨੀਤੀ' ਮਾਨੋਂ ਸੌਕਣਾਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਜਦ ਧੂ ਬਾਲਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗੰਦ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਧੂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ 'ਉਤਮ' ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਗੰਦ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਧਰੂ ਰੋਂਦਾ, ਵਿਲਕਦਾ ਤੇ ਝਿਝਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਵਾਹ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਘਰ ਛੱਡ ਬਾਹਰ ਉਠ ਟਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੈ, ਅਜ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਵਿੱਚ ਡਾਢਾ ਵੇਰਾਗ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੱਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਉਮਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਉਠ ਟਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁ ਫਿਰ ਧੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੀਕਣ ਆ ਮਲੇ। 'ਧੂ ਕਉ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਨਿਸੰਗ।' ਉਸ ਵੇਲੇ ਧੂ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿੱਚ ਲਵਲੀਨ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਅਨੰਦ-ਝੁਨਕਾਰ ! ਉੱਠੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿੱਚ ਮਿਠੜੀ ਬਰਕੇਮਣੀ ਆਈ ਤੇ ਧਰੂ ਜੀ ਵੀ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਖਿਆ, ਹੋ ਪੁਤਰ ! ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ ਕਬੂਲ ਪਈ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਵਰ ਮੰਗੋ; ਪਰ ਧੂ ਜੀ ਨੇ ਅਖਿਆ ਜੁ ਆਪ ਜੀ ਦ ਚਰਣ-ਕਮਲ ਪਰਸਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਸੀ, ਸੋ ਪੂਰਨ ਹੋਈ ਹੈ ਹੋਰ ਕਾਈ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋਚਾ ਨਹੀਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫਿਰ ਅਖਿਆ, ਪੁਤਰ ਕੋਈ ਵਰ ਮੰਗੋ। ਤਾਂ ਧੂ ਜੀ ਨੇ ਅਖਿਆ, ਪਰਮ-ਪਿਤਾ ਜੀ ! ਆਪਦੇ ਦਰਸਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਆਸਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ ਤੇ ਧੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਾ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਕੇ ਇਹ ਬਚਨ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਪੁਤਰ ਧੂ ! ਤੁਹਾਡੀ ਭਗਤੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਹ ਮੁਰਾਤਬਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ, ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਤਾਰਿਆ 'ਨਖੱਤਰਾਂ' ਤੋਂ ਉੱਚ ਹੋਵੋਗੇ, ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਸੱਤ ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਸੱਭੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਪਰਦੱਖਣਾ ਕਰਨਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਅਬਚਲ, ਅਪਣੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਬ੍ਰਾਜਮਾਨਰਹੋਗੇ। ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਅਜੇ ਧੂ ਭਗਤ ਜੀ ਧੂ ਤਾਰਾ ਬਣਕੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਸਜ਼ੋਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਸਜ਼ੋਤ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕਰ ਦੀ ਨਾਭੀ ਹਨ। ਜੇ ਧੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ

ਉਪਰ ਨ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ-ਚੱਕਰ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ !!

ਵਾਹ ! ਵਾਹ ! ਧੂ ! ਵਾਹ ! ਵਾਹ !

ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਤੁਹਾਡਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ! ਧੰਨ ! ਧੰਨ !

ਪਰ, ਕੀ ਕਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਖੋਚਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੁ ਇਸ ਅਣੋਖੀ ਮਿਠੜੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਗਾਥਾ (Allegory) ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਅਰਥ ਵੀ ਢੂੰਢੀਏ ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਆਓ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਸਹਿਤ, ਇਸ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੇਤ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ । 'ਸ੍ਰੰਭੂ-ਮਨ' ਰਾਜਾ ਜੋ ਧੂ ਜੀ ਦਾ ਦਾਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਤਰ ਹੈ 'ਮਨ' ਦੀ ਉਹ ਸੱਤਾ ਜੋ 'ਸੈਭ' ਹੈ, ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਥਿਰ ਜੋ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਹੈ ਉਹ 'ਸ੍ਰੰਭੂਮਨ' ਹੈ । ਇਹ ਰਾਜਾ ਪੂਰਨ ਨਿਰੋਲ 'ਆਤਮਾ' ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਨਿਰਲਪ ਹੈ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ 'ਆਤਮਾ' ਬਦਲਕੇ 'ਜੀਵ-ਆਤਮਾ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਪ-ਵਿਕਲਪ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਫੁਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੁਰਨਿਆਂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਡੰਬਰ ਰਚਦਾ ਹੈ । ਇਹ 'ਸ੍ਰੰਭੂ ਮਨ' ਰਾਜਾ ਅਫੁਰ-ਆਤਮਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਫੁਰ-ਜੀਵ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਇਹ ਧੂ ਜੀ ਦਾ ਦਾਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਧੂ' ਤੋਂ ਇਹ ਅਜੇ ਦੋ ਦਰਜੇ ਪਰੇ ਹੈ । ਧੂ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਤਰ ਹੈ, ਰਾਜਾ-ਪ੍ਰਵਿਰਤ, ਭਾਵ ਉਹ ਦਸ਼ਾ ਜਦ ਜੀਵ ਅਪਣੇ ਫੁਰਨੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ (ਸੰਸਾਰ) ਨੂੰ ਰਚਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਤੋੜੀ ਆਤਮਾ ਸੁੱਧ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਤਾਂ 'ਨਿਵਿਰਤੀ' (ਨੇਤ ਨੇਤ) ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਕੋਈ ਅਡੰਬਰ ਯਾ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਰਪੰਚ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦਾਦਕ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਫੁਰਨੇ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਰਚਿਆ (ਪਰਵਿਰਤੀ) । ਇਸ ਕਰਕੇ ਧੂ ਦਾ ਪਿਤਾ 'ਪਰਿਵਿਰਤੀ' (ਵਿਕਾਸ=Evolution) ਹੈ । ਇਥੇ ਤੋੜੀ ਤਾਂ ਸਮਝਣਾ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਝਗੜਾ-ਝੇੜਾ ਅੱਗੋਂ ਚੱਲੇਗਾ । ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ ? ਭਲਾ ਸੋਚੋ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ? ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਹ ਉੱਤਰ ਆਵੇਗਾ, ਜੁ ਇਹ ਉਹ ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਉਸ (ਸੁ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' 'ਲਿਵ' ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਉਤਮ' ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਲਿਵਲੀਨ ਹਨ ਉਹੋ ਹੀ 'ਉਤਮ' ਹਨ, ਉਹ ਹੁਕਮੀ-ਬੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹਨ । ਪਰ 'ਸੁ-ਨੀਤੀ' ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨੋ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' ਦੀ ਸੌਂਕਣ ਹੈ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' ਤਾਂ 'ਹੁਕਮ' ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ, ਪਰ 'ਸੁ-ਨੀਤੀ' ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬੰਧਾਨ, ਨੀਤੀ (Law) ਦੀ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਕਿਸ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ? 'ਸੁ' ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ! ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਲੜਾਈ (ਸੁ)-ਰੁਚੀ (ਲਿਵ) ਤੇ ਸੁ-ਨੀਤੀ (ਕਰਮ = Law) ਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਕੌਣ ਜਿੱਤਦੀ ਹੈ ? ਜੇ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਇਸ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਜੁ ਉਹੋ ਸੁਆਲ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਲੈਕੇ ਟੁਰੇ ਸਾਂ । ਭਾਵ, ਕੀ 'ਹੁਕਮ' ਡਾਢਾ

ਹੈ ਜਾ 'ਕਰਮ' ਭਾਵੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਧੂ ਜੀ ਦੀ ਗਾਥਾ ਵਿੱਚ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਕੀ ? ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ, ਭਾਵ, ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਹੋਣ ਉਪਰ, ਸਾਨੂੰ ਇਹੋ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਹੀ ਸੱਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' (ਲਿਵ) ਧਰੂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਛੱਡਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ 'ਪੁਤ੍ਰ' ਨੂੰ ਜੋ 'ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ' ਹੈ ਰਾਜ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਧਰੂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਸੁ-ਨੀਤੀ (Law = ਕਰਮ) ਖੱਟੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਤਦ ਕਰਮ ਧਰਮ ਬੂਠੇ ਬੰਧਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਅਧੂਰੀ, ਬਦਲਵੀਂ ਅਵਸਥਾ (Translation) ਹੈ ਇਸ ਕਿਉਂ ? ਕਰ ਜੁ ਅੰਤ ਨੂੰ ਧਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆ ਮਿਲਣਾ ਹੈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੁਕ 'ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤ' ਸਭ ਦਰਬਾਰ ਸਮੇਤ ਧਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਪਾਟ ਦਿੱਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਧਰੂ ਜੀ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਗਏ ਤਦ ਭਾਵੇਂ ਉਹ 'ਸੁਨੀਤੀ' (Law = ਕਰਮ) ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ਖਸੀ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਕਾਨੂੰਨ-ਕੁਦਰਤ (ਨੀਤੀ ਬਣਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੰਧਣ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ! ਹੁਣ ਉਹੋ ਕਰਮ ਆਪਣੀ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਲ ਬਦਲ ਕੇ ਸੋਹਣੇ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਭਾਵ 'ਨੀਤੀ' ਬਣਕੇ ਆ ਗਏ । ਫਿਰ ਧਰੂ ਜੀ ਕੌਣ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਨਾਭੀ ਕਿਉਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਹੈ ਤੇ 'ਧਰੂ ਮਾਨੋ ਸੰਸਾਰ ਸੰਸਾਰ-ਚੱਕਰ ਧੁਰਾ' (Axle) ਹੈ । ਜੇ ਕਿਸੇ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਵੇ ਪਰ ਅੰਦਰਲਾ 'ਧੁਰਾ' ਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੱਡੀ ਕੀਕੂੰ ਚੱਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਹੋਰ ਵੇਖੋ— ਪਹੀਆ ਚੱਕਰ ਲਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਗਾਂਹ ਪਿਛਾਂਹ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧੁਰਾ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਿਹਚਲ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਧਰੂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰੂ ਤਾਰਾ (Pole-Star) ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਸਥਾਪਨ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਪੂਰਨ ਚੱਕਰ ੨੪ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਓ ਹੁਣ ਜ਼ਰਾ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਕੇ ਤੱਕੀਏ ਤੇ 'ਹੁਕਮ' (ਸੁ-ਰੁਚੀ ਤੇ ਕਰਮ) (ਸੁ-ਨੀਤੀ) ਦੀ ਰੱਸਾ-ਕਸੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਨਤੀਜਾ ਵੇਖੀਏ ਪਹਿਲੋਂ ਰੱਸਾ ਖਿਚਕੇ 'ਸੁ-ਰੁਚੀ' (ਲਿਵ) ਲੈ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ 'ਸੁ-ਨੀਤੀ' (ਕਰਮ) ਜਿੱਤ ਗਈ । ਗੁੱਝਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਗਿਆਨ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਕਰਮ-ਬੱਧ ਧਰੂ ਘਰੇਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਤੇ 'ਨਾਮ' ਰੂਪੀ 'ਉੱਤਮ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਨਾਲੇ ਉਹੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹੋ ਧਰੂ ਸਜ-ਧਜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ-ਤਖ਼ਤ ਉਪਰ ਬੈਠਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤਦ 'ਕਰਮ' ਪਰਧਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਆਓ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਵਧੇਰੇ ਖਿੰਡਾਰੀਏ । 'ਉਤਮ' ਉੱਚਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰੂ ਉੱਚਾ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ 'ਉੱਤਮ' ਸਚ-ਮੁਚ ਉੱਤਮ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਰਮ ਜੰਜਾਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਰੀਆ-ਪਦ ਵਿੱਚ (Transcendent) ਹੈ । ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਰੀਆ-ਪਦ ਹੋਕੇ ਵੀ ਹੁਕਮ-ਦੀ-ਕਾਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ, ਕਾਨੂੰਨ ਕੁਦਰਤ ਦੀ

ਅਧੀਨਤਾ ਲੰਝੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ (ਕਰਮ-ਪੁੱਤ੍ਰ=ਨੀਤ) ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਯਾ ਇਉਂ ਆਖੋ,—

(ੳ) ਅਗਿਆਨ ਵੇਲੇ ਗਿਆਨ-ਰੂਪੀ 'ਉੱਤਮ' ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਧਰੂ ਕੋਲੋਂ।

(ਅ) ਜਦ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕਰਮ ਰੂਪੀ (Law) ਧਰੂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਲਿਵ ਰੂਪੀ 'ਉੱਤਮ' ਕੋਲੋਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਸਾ-ਕਸੀ ਹੈ। ਕਦੀ (ੳ) ਜਿੱਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ (ਅ) ਜਿੱਤਕੇ ਰੱਸਾ ਪਿਛਾਂਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਸ-ਮਕਸ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੋੜੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਵੇਰਾਗ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਛੱਡਕੇ ਨੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਅਗਿਆਨ ਸੀ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਖਚਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਅੰਤਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸਲੀ ਸੱਚੀ ਗੁਰਮੁਖ ਅਵਸਥਾ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ—ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਦਿਲ ਘੜੀ ਦੇ ਪੈਂਡੂਲਮ (Pendulum) ਵਾਂਗ ਇਧਰ ਉਧਰ ਨਾ ਭਟਕੇ ਸਗੋਂ ਤਰੱਕੜੀ (Balance) ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਟਿਕ, ਇੱਕ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਸੁੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਸਲ ਗੁਰਮੁਖ ਅਵਸਥਾ ਇਹ ਹੈ :—

ਸਹਜ

ਉੱਤਮ (ਗਿਆਨ)=ਧੂ (ਕਰਮ, Law)

ਸੁ-ਰੁਚੀ = ਸੁ-ਨੀਤੀ

(ਲਿਵ, ਹੁਕਮ)= (ਕਰਮ)

ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਜਾਣ, ਜਦ ਤੱਕੜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਲੜੇ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣ, ਇਸ ਉਚਮ-ਉਚੀ, ਸੂਚਮ-ਸੂਚੀ ਅਤਿ ਮਿਠੜੀ, ਤੋਲਵੀਂ (Balanced) ਅਵਸਥਾ—ਦਾ ਨਾਮ ਸਹਿਜ-ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗੁਰੂ-ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:—

“ਸਹਜੇ ਜਾਗਣੁ ਸਹਜੇ ਸੋਇ।

ਸਹਜੇ ਹੋਤਾ ਜਾਇ ਸੁ ਹੋਇ।

ਸਹਜਿ ਬੈਰਾਗੁ ਸਹਜੇ ਹੀ ਹਸਨਾ।

ਸਹਜੇ ਚੂਪ ਸਹਜੇ ਹੀ ਜਪਨਾ ॥੩॥

ਸਹਜੇ ਭੋਜਨੁ ਸਹਜੇ ਭਾਉ।

ਸਹਜੇ ਮਿਟਿਓ ਸਗਲ ਦੁਰਾਉ।

ਸਹਜੇ ਹੋਆ ਸਾਧੂ ਸੰਗੁ ।
 ਸਹਜਿ ਮਿਲਿਓ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਸੰਗੁ ॥੪॥
 ਸਹਜੇ ਗ੍ਰਿਹ ਮਹਿ ਸਹਿਜ ਉਦਾਸੀ ।
 ਸਹਜੇ ਦੁਬਿਧਾ ਤਨ ਕੀ ਨਾਸੀ ।
 ਜਾਕੈ ਸਹਿਜ ਮਨਿ ਭਇਆ ਅਨੰਦੁ ।
 ਤਾਕਉ ਭੇਟਿਆ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ॥੫॥
 ਸਹਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਓ 'ਨਾਮੁ' ।
 ਸਹਜੇ ਕੀਨੋ ਜੀਅ ਕੋ ਦਾਨੁ ।
 ਸਹਜੇ ਕਥਾ ਸਹਿ ਆਤਮੁ ਰਸਿਆ ।
 ਤਾਕੈ ਸਾਂਗਿ ਅਥਿਨਾਸੀ ਵਸਿਆ ॥੬॥
 ਸਹਜੇ ਆਸਣੁ ਅਸਥਿਰੁ ਭਾਇਆ ।
 ਸਹਜੇ ਅਨਹਤ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ ।
 ਸਹਜੇ ਰੁਣ ਝੁਣ ਕਾਰੁ ਸੁਹਾਇਆ ।
 ਤਾਕੈ ਘਰਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸਮਾਇਆ ॥੭॥
 ਸਹਜੇ ਜਾਕਉ ਪਰਿਓ ਕਰਮਾ ।
 ਸਹਜੇ ਗੁਰੁ ਭੇਟਿਓ ਸਚੁ ਧਰਮਾ ।
 ਜਾਕੈ ਸਹਜੁ ਭਇਆ ਸੋ ਜਾਣੈ ।
 ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤਾਕੈ ਕੁਰਬਾਣੈ ॥੮॥੩॥

(ਗਉੜੀ ਮ. ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਹਸਣਾ ਤੇ ਵਸਣਾ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਤੇ ਪੀਣਾ, ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪੁੰਨ ਦਾਨ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਭਗਤੀ ਭਾਉ, ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਚੁੱਪ ਚਾਪ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਜਪ ਜਾਪ, ਸਹਜੇ ਹੀ ਰੁਣ ਝੁਣ ! ਇਹ ਇੱਕ ਐਸੀ ਅਤਿ-ਉੱਤਮ, ਤੋਲਵੀਂ ਪਦਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਾਸਤੇ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਲੋਚਦੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਜੀ, ਬਸ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅਨੰਦ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਲਿਵਲੀਨਤਾ ਮਗਨਤਾ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਹੀ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਸਹਜਾ ਸਮਾਧੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਅਸਥਿਰ ਹੈ, ਜੋ ਖਿੰਨ ਭੰਗਰ ਨਹੀਂ, 'ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਅਨਕਾਲ ਸਰੂਪਾ' ਹੈ । ਇਹੋ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁਖ-ਮੰਤਵ ਹੈ :—

ਧੰਨ ਧੰਨ ! ਸਹਜ ! ਧੰਨ ! ਧੰਨ !
 ਆਹਾ ! ਸਹਜ ! ਆਹਾ !

1. ਘਰ, 2. ਮਿਲਿਆ

3. ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ ਉਪਰ ਹੋਰ ਵਧੇਰਾ ਚਾਨਣਾ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ' ਨਾਮੀ ਪੋਥੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖੋ ।

ਵਾਹੋ ਵਾਹ ! ਸਹਜ ! ਵਾਹੋ ਵਾਹ !

ਵਾਹੋ ਵਾਹ ! ਸਹਜ ! ਵਾਹੋ ਵਾਹ !

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਬਲ ਬਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

“ਜਾਕੇ ‘ਸਹਜੁ’ ਭਇਆ ਸੋ ਜਾਣੈ ।

ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਤਾਕੈ ਕੁਰਬਾਣੈ ।”

ਬਸ ਇਹ ਸੀ ਉਹ ਸਿੱਖਰ ਚੋਟੀ, ਉਹ ਠਿਕਾਣਾ, ਉਹ ਨਿਹਚਲ ਆਸਣ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਹਬਲੀ ਮਾਰੀ ਸੀ । ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ‘ਕਰਮ’ ਤੇ ‘ਹੁਕਮ’ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀਕੁਣ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਕਲਾ ਚਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਭਾਸਦਾ ਇਉਂ ਹੈ ਜੁ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਗਡੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ— (ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਏ ਆਪਣੇ ਕਰਮੀ ਵਹੈ ਕਲਾਮ) । ਇਸ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨਤਾ, ਵੇਰਾਗ, ਅਕੱਲਾਪਨ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਹਸਦਿਆਂ, ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ—(ਹੁਕਮਿ ਚਲਾਏ ਆਪਣੇ ਕਰਮੀ ਵਹੈ ਕਲਾਮ) । ਇਸ ਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨਤਾ, ਵੇਰਾਗ, ਅਕੱਲਾਪਨ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਹਸਦਿਆਂ, ਖੇਲਦਿਆਂ, ਖਾਂਦਿਆਂ, ਪੀਂਦਿਆਂ ਪਰ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋਇਆਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਏਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਕਰਮ ਤੇ ਹੁਕਮ ਇੱਕੋ ਹੀ ਢਾਲ ਦੇ ਦੋ ਫਥਵੇਂ ਪਾਸੇ (Matched sides) ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਜੀ ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ‘ਕਰਮ’ ਅਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੇਵਾ ਮੰਗੇ । ਇਹ ਮੇਵਾ ਮੰਗਣਾ ਤਾਂ ਅਗਿਆਨ ਤੋੜੀ ਹੀ ਸੀ । ਜਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਜੁ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਕਰਾਣਾ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਭਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਭਾਣਾ ਛੱਡਕੇ ਮੂੰਹ-ਮੰਗੇ ਚਿਤਵਣੇ ਚਿਤਵਣਾ ਮੂੜਤਾ ਹੈ । ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਤਖਤ ਵਡਿਆਈਆਂ, ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਭੀਖ ਉਦਾਸ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਪਾਟ, ਦਰਬਾਰ, ਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਘਾਹ ਕੱਟਕੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਸੁਖ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿਰੋਧੀ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਕਾਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹਨ । ਇਸ ਆਤਮ ਭੇਦ, ਸ਼ਬਦ ਭੇਦ (mystery of name) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤਾਂ ਪਰਮ ਸੁਖ-ਮੁਕਤੀ ਹੈ :—

‘ਸੁਖ ਕਉ ਮਾਗੈ ਸਭੁ ਕੋ ਦੁਖੁ ਨ ਮਾਗੈ ਕੋਇ ।

ਸੁਖੈ ਕਉ ਦੁਖੁ ਅਗਲਾ ਮਨਮੁਖਿ ਬੂਝ ਨ ਹੋਇ ।

ਦੁਖ ਸੁਖ ‘ਸਮ’ ਕਰਿ ਜਾਣੀਅਹਿ ‘ਸ਼ਬਦਿ’ ਭੇਦ’ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥੫॥

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

ਆਓ ਜ਼ਰਾ ਹੁਣ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਕੇ ਤੱਕੀਏ ਤੇ ਵੇਖੀਏ ਜੁ ‘ਮੁਕਤੀ’ ਕਿਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ।

ਮੁਕਤੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਡਰੇ ਹ ਬੈਠੀਏ, ਯਾ 'ਬੈਕੁੰਠ' ਵੱਲ ਨੱਸ ਜਾਈਏ, ਯਾ ਕਿਸ ਗੁਣਾ ਯਾ ਕਦਰਾ ਵਿੱਚ ਵੜ ਜਾਈਏ। ਮੁਕਤੀ ਤਾਂ ਸਬਦ-ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਰ ਫੜਨਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਸਬਦ-ਵਿਚਾਰ (ਸਬਦ=ਬ੍ਰਹਮ, ਵਿਚਾਰ=ਗਿਆਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਬਦ-ਵਿਚਾਰ=ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ) ਵਿੱਚ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਅੰਗਮਵੀਂ ਸੱਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ 'ਤੱਤ ਵਿਚਾਰ' ਕਰਨ ਉਪਰ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਸਾਂ ਕੀਤੀ, ਜਦ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਅਗੰਮੀ ਤ੍ਰਣ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੀ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਇਸ ਦਾ ਤਾਣਾਂ ਪੇਟਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੰਮ (Duty) ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ ਹੈ ਉਹੋ ਵੱਜ ਕੇ ਕਰੇ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡਕੇ ਘਾ ਕੱਟਣਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਘਾ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਰਕਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਘਾਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭੇ ਕੰਮ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਕੂੜਾ ਵੀ ਕਿਸ ਨੇ ਹੁੰਝਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਫੁਰਮਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਉੱਪਰ ਰੱਖਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਨਿੱਤ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਪੜਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗਾਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਆਗਿਆ ਮਿੱਠੀ ਲੱਗਣ ਲਗ ਪਈ ਹੈ :-

ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ 'ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ।

'ਸਉਕਨਿ ਘਰ ਕੀ ਕੰਤਿ ਤਿਆਗੀ।

ਪ੍ਰਿਅ ਸੰਹਾਗਨਿ ਸੀਗਰਿ ਕਰੀ।

ਮਨ ਮੇਰੇ ਕੀ ਤਪਤਿ ਹਰੀ॥੧॥

ਭਲੇ ਭਇਓ ਪ੍ਰਿਅ 'ਕਹਿਆ ਮਾਨਿਆ।

ਸੁਖ-ਸਹਜੇ ਇਸ 'ਘਰ ਕਾ ਜਾਨਿਆ॥ਰਹਾਉ॥

ਹਉ 'ਬੰਦੀ ਪ੍ਰਿਅ ਖਿਜਮਤਦਾਰ।

ਉਹੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ਅਗਮ ਅਪਾਰ।

ਲੇ ਪਖਾ ਪ੍ਰਿਅ ਝਲਉ ਪਾਏ।

ਭਾਗਿ ਗਏ ਪੰਚ ਦੂਤ 'ਲਾਵੇ॥੨॥

ਨਾ ਮੈ ਕੁਲੁ ਨਾ ਸੋਭਾਵੰਤ।

ਕਿਆ ਜਾਨਾ ਕਿਉ ਭਾਨੀ ਕੰਤ।

ਮੋਹਿ ਅਨਾਥ ਗਰੀਬ ਨਿਮਾਨੀ।

ਕੰਤ ਪਕਰਿ ਹਮ ਕੀਨੀ ਰਾਨੀ॥੩॥

1 ਬਰਾਬਰ, ਭਾਣੇਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰੀਏ। 2 ਨਾਮ ਦੀ ਅਗੰਮਵੀਂ ਅਨਹਤ ਛੋਹ ਨਾਲ ਸੁਖ ਹੈ। 3 ਵਾਹਿਗੁਰੂ
4 ਮਾਇਆ-ਵਸ ਬੁਧੀ। 5 ਭਾਣਾ। 6 ਘਰ=ਸੰਦਰ, ਜੋ ਘਰ ਭਾਵ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਚ ਖੰਡ ਦਾ।

ਜਬ ਮੁਖ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਸਾਜਨੁ ਲਾਗਾ ।
 ਸੂਖ 'ਸਹਜ' ਮੇਰਾ ਧਨੁ ਸੋਹਾਗਾ ।
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਮੇਰੀ ਪੂਰਨ ਆਸਾ ।
 ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਲੀ ਪ੍ਰਭ ਗੁਣ-ਤਾਸਾ^੧ ॥੧॥੬੫॥

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਹ ਡਾਢੀ ਮਿੱਠੀ ਅਮੋਲਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ । ਇਸਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛੇ ਤਾਂ ਰੋਮ ਰੋਮ ਦੁਆਰਾ ਗਾ ਕੇ ਇਉਂ ਆਖਾਂਗਾ:—ਮੀਠੀ ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ 'ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ' ਮੀਠੀ ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ..... ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ ਜੀ ਰਾਮਾ—ਉਹੋ ਧੁਨੀ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਭੇਣਾਂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਮਧੁਰ-ਬੈਨ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਰੋਮ ਰੋਮ ਨਾਲ !!

ਫਿਰ ਇਹ ਆਖਣਾ ਕੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਤਾਰ ਲਓ ? ਤਾਰੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਦ ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਈਏ, ਕਦੀ ਉਸ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਿਆ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਵਿਛੋੜਾ ਤਾਂ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਭਾਸਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਤੇੜੀ ਅਸਾਂ ਸਬਦ ਰੂਪੀ ਤੱਤ (Logos) ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਕੜਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਪਕੜਿਆ ਤਦ ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ ਬੈਕੁੰਠ ਬਣ ਗਿਆ, ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਸੁਰਗ ਦੀ ਹੁਣ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਫਿਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਇਤਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਰੰਜ ਚੜ੍ਹਨਾ । ਫਿਰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੋਕੇ, ਦੁਰਾਡੇ ਬਹਿਕੇ ਵੇਖਣਾ ਸਾਡਾ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ-ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾਣਾ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੁ 'ਤਰਨ' ਯਾ 'ਤਾਰਨ' ਇਹ ਦੋ ਅੱਖਰ ਤਾਂ ਅਗਿਆਨ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ । ਜਦ 'ਤੱਤ' (ਸਬਦ=ਨਾਮ=Logos) ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹਸਦਿਆਂ ਵਸਦਿਆਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ :—

ਰਾਮਾ ਮੋਕਉ ਤਾਰਿ ਕਹਾ 'ਲੈ ਜਈ ਹੈ । ।
 ਸੋਧਉ ਮੁਕਤਿ ਕਹਾ ਦੇਉ ਕੈਸੀ ।
 ਕਰਿ ਪ੍ਰਸਾਦੁ ਮੋਹਿ ਪਾਈ ਹੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਤਾਰਨ ਤਰਨੁ ਤਬੈ ਲਗ ਕਹੀਐ
 ਜਬ ਲਗੁ 'ਤਤੁ' ਨ ਜਾਨਿਆ ।

1 ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਬੰਧੀ ਹਾਂ; ਜੋੜੇ ਬਰਦਾਰ । 2 ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਚੋਰ । 3 ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ । 4 ਕਿਸੇ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਬੈਕੁੰਠ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਅਬ ਤਉ ਵਿਮਲ ਭਏ ਘਟ ਹੀ ਮਹਿ
ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ।

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ)

ਭਾਵ ਮੈਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ! ਤੁਸਾਂ ਬਾਹਰ ਕਿਥੇ ਖੜਨਾ ਹੈ ? ਜੇ ਮੁਕਤੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ 'ਨਾਮਾ' ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਥੇ ਮਿਲਣੀ ਹੈ ? ਇਹ 'ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ' ਅਵਸਥਾ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਹੈ । ਇਥੇ ਅਵਸਥਾ ਅਤੀ ਉੱਤਮ ਹੈ । ਇਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਕਰਮ (Law) ਤੇ ਧਰਮ (Religion) ਸੁਖ ਤੇ ਦੁਖ, ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਦੋਵੇਂ ਇਉਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਉਂ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਮਿਲਕੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ! 'ਧ੍ਰੁ' ਪਦ ਨੀਤੀ (Law) ਵਾਚਕ ਹੈ । ਭਾਵ ਉਹ ਕਾਲ ਕਲਾ ਦਾ ਨਿਹਚਲ ਧੁਰਾ (unmovable axle) ਹੈ ! ਤੇ 'ਉਤਮ' ਪਦ ਸ਼ੁੱਧ ਅਕਾਲ ਵਾਚਕ ਹੈ । ਪਰ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇਹ ਦੋਵੇਂ 'ਕਾਲ' ਤੇ 'ਅਕਾਲ' ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ:—

"ਕਾਲੁ" 'ਅਕਾਲੁ' ਖਸਮੁ ਕਾ ਕੀਨਾ
ਇਹੁ ਪਰਪੰਚੁ ਬਧਾਵਨੁ ।

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ)

1. ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲ ਅਕਾਲ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ਸ

ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਸੱਚ-ਖੰਡੀ ਪਉੜੀ

‘ਨਾਮ’

‘ਨਾਮ’ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਮੰਨਣਾ !!

ਸੁਣਨ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਖਾਈ !!!

ਕਾਂਡ ੧੬—੧੭

ਗੁਰਮਤ ਦੀ ਸੱਚੀ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਉੜੀ ‘ਨਾਮ’ ਹੈ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ‘ਸਿਮਰਨ’ ਯਾ ‘ਲਿਵ’ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ‘ਪੰਜੇ-ਖੰਡ’ ਟਪਦਾ ਟਪਦਾ ਐਸੀ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਜਾ ਅਪੜਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ, ਦੇਵ-ਰੂਪ (Transfiguration) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਨਾਮ’ ‘ਸੁਣਨ’ (ਭਾਵ ਅਨੁਭਵ) ਕਰਨ ਵਿਚ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਉਪਰ ਵਰਤਣ, (ਮੰਨਣ) ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਡੀ ਵਿੱਥ ਅਜੇ ਵੀ ਸੂਖਮ ਜਿਹਾ ਭਰਮ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਇੰਦਰ-ਜਾਲ ਵਾਂਗ ਵਿਛਾਈ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਸੂਖਮ-ਪੜਦਾ ਵੀ ਫਟਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਬਣਕੇ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

੧੬

੧. ਨਾਮ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਮੰਨਣਾ

੨. 'ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਕੌਣ ਹਨ ?

੩. ਸੱਚੇ ਯੋਧੇ ਕੌਣ ਹਨ ?

"ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਨਾਮੇ ਸਾਂਤ ਆਈ ॥

ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤੀਐ ਸਭ ਦੁਖ ਗਵਾਈ ॥"

(ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਵਾਰ)

ਇਹ ਗੱਲ ਪਿਛੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਜੁ ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ 'ਮੁਕਤੀ' ਨਹੀਂ, 'ਜੁਗਤੀ' (ਜੁੜਨਾ) ਹੈ, ਭਾਵ ਰੱਬੀ-ਜੋਤ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ। ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਤੋੜ-ਜੋੜ ਛੁ-ਮੰਤਰ ਵਾਂਗ ਝੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਹੁਣ ਅਸੀਂ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ

- 1 "The Aswins", says Muir, "have been a puzzle to the oldest commentators who have differed widely in their explanations. According to different interpretations quoted in the Nirukta, they were 'heaven & earth,' 'two kings, performers of holy acts'. It seems to be the opinion of Yaska that the Aswins represent the transition from darkness to light, when the intermingling of both produces that inseparable duality expressed by the twin nature of these deities. And this interpretation is the best that can be give of the character of the cosmical Aswins. They are young, yet also ancient, beautiful, bright, swift etc., and their negative character, the result of alliance of light with darkness is expressed by *dassa*, the destroyer and also by the two negatives in the compound *nosatya* (*na + a + satya*), i. e. not untire i. e. truthful,"

— P. 31 Dowson's Hindu Classical Dictionary,

ਅਸੀਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਹ 'ਨਾਮ ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਮੰਨਣ' ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਲੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਾਡਾ ਭਰਮ ਤੇ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ "ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ" ਬਣਾਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਬਾਕੀ ਵੇਖੋ ਸਫ਼ਾ 191 ਦੇ ਹੇਠਾਂ)

ਲਾਭ 'ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਅਗੰਮ-ਦਾਤ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲੱਭਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਉਹ ਦਾਤ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੋੜੀ ਨਿਸਫਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜੀਕਣ ਕਿਸੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਹੱਥ ਲਾਲ-ਹੀਰਾ ਚਾ ਰੱਖੀਏ, ਪਰ ਬਾਲਕ ਨੂੰ 'ਲਾਲ' ਨਾਲੋਂ ਸਗੋਂ ਲਾਲ-ਬੈਰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪਰਖ, 'ਨਾਮ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜੁ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਦਾਤ ਅਭਿਲਾਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੰਡਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਣੇ ਖਣੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕਾਮੀ, ਮਾਇਕੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਲਾਲ-ਬੈਰ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਾ ਅਮਰ ਫਲ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦਿਤਿਆਂ ਉਹ ਕੋੜੀ ਮੁੱਲ ਵੀ ਨਾ ਪਾਵੇ। ਪਰ ਜੇ ਗਾਹਕ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਆ ਲੱਭੇ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀਰਾ, ਇਹ ਲਾਲ, ਇਹ ਰਤਨ ਲੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਵਾਏ ਮੁੱਲ ਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਵਿਣੁ ਗਾਹਕ ਗੁਣੁ ਵੇਚੀਐ ਤਉ ਗੁਣੁ 'ਸਹਯੋ ਜਾਇ ॥

ਗੁਣੁ ਕਾ ਗਾਹਕੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤਉ ਗੁਣੁ 'ਲਾਖ ਵਿਕਾਇ ॥

(ਸਾ: ਵਾਰ ਮ: ੧)

ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋੜ ਹੈ ਪਾਰਖੂ-ਅੱਖਾਂ ਦੀ, ਲੋੜ ਹੈ ਪਾਰਖੂ ਦਿਲਾਂ ਦੀ, ਲੋੜ ਹੈ ਪਾਰਖੂ ਬੁੱਧੀ ਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ,

(ਸਫ਼ਾ 190 ਦੇ ਫੁਟ ਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵੇਦ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ' ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਮਾਇਆ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਆੜੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਦੋ ਦੇਵੀ ਵੇਦ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੱਜਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਆਤਮਾ' ਜੋ 'ਨਾਮ' ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਚਮੁਚ ਸੱਤ ਹੈ, ਅਸੱਤ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ Na-a-Satya 'ਨਾ-ਆ-ਸਤ' ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇਵੀ-ਵੇਦ-ਦੇਵੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਖਮ-ਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਤਮਕ-ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੁਧੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਆਤਮਕ-ਖੰਡਲ ਦੇ ਦੋ ਸਦ-ਨਵ-ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਵੇਦ ਹਨ-ਭਾਵ ਇਹ ਮਾਇਕ-ਜੀਵ ਨੂੰ, ਜੋ 'ਮੁਰਦਾ' ਹੈ, ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਵਿਚਿੱਤਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ: 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਵੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦੇ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ "ੴ.....ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ" ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

1 ਚਤੁਰ ਬੇਦ ਸੁਖ ਬਚਨੀ ਉਚਰੇ ਅਗੇ ਮਹਲੁ ਨਾ ਪਾਈਐ।

ਬੁਝੇ ਨਾਹੀ ਏਕੁ ਸੁਧਾਬਰੁ, ਓਹੁ ਸਗਲੀ ਝਖ ਝਖਾਈਐ।

ਭਾਵ ਸਭ ਸੁਖ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਹੈ।

2 ਸਸਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਪਾਰਖੂ ਨਾ ਹੋਵੇ।

3 ਜੇ ਗਾਹਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਕਦਾ ਹੈ।

ਦਿਲ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਚੁੱਕ ਅੰਦਰ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੁ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਸੋਮਾ ਯਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੁਖ ਦੁਖ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਏ, ਜੀਕਨ ਟੋਏ-ਟਿੱਬੇ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਆਦਮੀ ਨਾਮ ਦੇ ਬਿਬਾਨ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ 'ਨਾਮ ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਨਾਮ ਮੰਨਣ' ਵਿੱਚ ਅਜਾਂ ਢੇਰ ਫਰਕ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਚੰਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਤਾ ਯਾ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ-ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਸੁਣਿਐ' ਤੇ 'ਮੰਨਿਐ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਖੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਲੱਛਣ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਏ ਹਨ। ਪਰ ਇਥੇ ਇੱਕ ਗੱਲ ਅਸਾਂ ਚੇਤ ਰੱਖਣੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ? ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਜੁ 'ਸੁਣਨਾ' ਸਿਰਫ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੱਖਰੀ-ਨਾਮ (Words) ਸੁਣਨਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਰਾਮ-ਨਾਮ, ਸਤਿ ਨਾਮ ਆਦਿ। ਇਹ ਗੱਲ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੋੜੀ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਸੁਣਨਾ' ਤੇ 'ਮੰਨਣਾ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰੀ-ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁੱਢ-ਉੱਚੀ (Transcendent) ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਪਰਪੱਕ ਹੋਣ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਪਰ ਅਪਤਨ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਸਾਡੇ ਰੋਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੱਠ ਚੋਂਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਸਾਉਣ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰਖਾ, ਯਾ ਜੀਕਣ ਭਰੀ ਜੁਆਨੀ ਵਿੱਚ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਲਾਲੀ, ਯਾ ਜੀਕਣ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚੋਂ ਅਣਿਆਲੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ! ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਮੁਢਲਾ ਡਤਕਰਾ ਕੱਢ ਕੇ ਵੇਖੋ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪਤਰੇ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਬਾਬਤ ਪੜ੍ਹੋ ਜੁ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਥੇ ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ 'ਜਪੁ' ਨਹੀਂ, 'ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ! ਕੀ ਕਦੀ ਅਸਾਂ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਜੁ ਜਪੁ ਦੀ ਜਗਾ 'ਜਪੁ ਨੀਸਾਣ' ਕਿਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ? ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਜੇ ਵੀਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਝਟ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਜੁ ਗੁਰੂ-ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਅਰਸੀ-ਬਾਣੀ, ਇਸ ਮਹਾਂ-ਉੱਤਮ ਬਾਣੀ, ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਅਲਫ-ਬੇ, ਉੜਾ-ਐੜਾ ਨਹੀਂ ਦਸ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਉਤਲੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰਕੇ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪੁਰਾਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜੇ ! ਜਿੱਥੇ ਹੋਰ ਇਲਹਾਮੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੋਂ ਅੱਗੇ, ਧੁਰ ਅੱਗੇ, ਅਧਿਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਹਨ ! ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧ-ਗੋਸ਼ਟ' ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਜੁ

‘ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ॥
ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ॥’

ਤਥਾ

‘ਤਤੁ ਨ ਚੀਨੈ ਮਨਮੁਖੁ ਜਲਿ ਜਾਇ ।’
‘ਦੁਰਮਤਿ ਵਿਛੁੜਿ ਚੋਟਾਂ ਖਾਇ ।’

ਇਸ ਅਗੰਮੀ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਉਪਰ ਚੱਲਣਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਬੋਝੀ ਜੇਹੀ ਸੁਸਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਡਿਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ 'ਸੁਣਿਐ' ਤੇ 'ਮੰਨਿਐ' ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਅੱਖਰੀ-ਨਾਮ ਦਾ ਚੋਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਅਗੰਮਵੀ-ਨਾਮ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪਰਪੱਕ-ਜਪ ਦਾ 'ਨਿਸ਼ਾਨ' ਹੈ, ਭਾਵ ਜੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਪੱਕਣ ਉਪਰ ਸਾਡੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚੋਂ ਝਰਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਸਾਵਣ ਦੀ ਝੜੀ ਵਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤਪਤ-ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਠਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਵੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਧੁਰ ਝੁਨਕਾਰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਸੁਣਨ' ਤੋਂ ਅੱਗੇ 'ਮੰਨਣਾ' ਹੈ, ਭਾਵ ਵਿਚਾਰਨਾ ਜੁ ਇਸ ਅਗੰਮੀ-ਲਹਿਰ ਦਾ ਤੜ੍ਹ-ਬੋਧ ਕੀ ਹੈ, ਇਹ 'ਨਾਮ' ਸਾਨੂੰ ਕਿਧਰ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਸੁਣਨਾ' ਤੇ 'ਮੰਨਣਾ' ਮਾਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੀਰ-ਸਾਗਰ ਹਨ, ਪਰ ਜੋ ਗਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਭੀੜੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਆਬਨਾਇ (Isthmus), ਉਸ ਖੰਧਕ ਉਸ ਖਾਈ ਵਿਚ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਟਾਪੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸਾਡਾ ਬੋਝਾ ਜਾਕੇ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਬੋਝਾ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ, ਕੀ 'ਨਾਮ' ਲੱਭਕੇ ਵੀ ਅਜਾਂ ਅੱਗੇ ਔਕੜਾਂ ਹਨ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸੂਖਮ-ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੂਖਮ-ਚੋਰ ਆ ਟੱਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚੋਰ ਚੋਰ ਨਹੀਂ, ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਖੀਰਲ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਚ ਮੁਚ ਹੋਸ ਹਨ ਯਾ ਬਗਲੇ ਭਗਤ ਹਨ। ਇਹ ਦੋ ਟਾਪੂ, ਇਹ ਦੋ ਚਟਾਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮ-ਬੜਾ ਟੱਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਭਰਮ ਤੇ ਭਉ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅੰਤਮ-ਆਧੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਾਡੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਪ-ਮਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੋ ਔਕੜਾਂ ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹਨ। ਸੁਖ-ਦੁਖ ਦੋਵੇਂ ਮਨ ਦੇ ਡਾਕੂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਠੁੱਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ 'ਸੁਖ-ਦੁਖ' ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਦੂਂਡ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ 'ਭਰਮ-ਭੈ' ਤਾਂ ਸੂਖਮ ਆਧੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਨ-ਰਸੀਏ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੰਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਨਾਮ-ਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਉੱਪਰ ਆਨੰਦ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਮ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਸੈਭੇ ਲਾਲੀ ਹੈ, ਨਾਮ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਸੈਭੇ ਵਜਦ ਹੈ, ਨਾਮ-ਰਸ ਵਿੱਚ ਸੈਭੇ ਲਿਵ-ਲੀਨਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਭੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਲਈ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ਰਸ, ਇਹ ਚਸਮਾ, ਇਹ ਦਰਿਆ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਕੇ ਵਗ ਟੁਰੇ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੀਆਬਾਨ ਤੇ ਰੇਗਸਤਾਨ, ਬਲਾਂ ਦੇ ਬਲ ਤੇ ਉਜਾੜ-ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰ

ਨਾ ਤਿਸੁ ਰੂਪੁ ਵਰਨੁ ਨਹੀਂ ਰੇਖਿਆ, ਸਾਚੇ 'ਸਬਦਿ' ਨੀਸਾਣੁ । (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧)

ਭਾਵ 'ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ' ਹੀ ਉਸਦਾ ਸੱਚਾ ਨੀਸ਼ਾਨ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਓਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ—

ਗੁਰ ਕੇ ਸਬਦੇ ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ । ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਦਰਿ ਨੀਸਾਣੈ ।

2. ਮਨ ਦੇ ਦੁਖ

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਮਾਨੋਂ ਸੁਣਨਾ 'ਮੰਨਣੇ' ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਇਹ ਰਸ ਆਪੇ (Self) ਤੋਂ ਟੱਪ ਸਗਲ-ਆਪੇ (Universal-Self) ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਮਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(੨)

ਆਉ 'ਨਾਮ ਸੁਣਨੇ' ਤੇ 'ਨਾਮ ਮੰਨਣੇ' ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਚਾਰਨਾ ਖੀਰ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੱਤ ਰੂਪੀ ਮੱਖਣ ਉੱਪਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਕੇ ਕਦੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਜੁ ਰਾਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਝਟ ਪਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਯਾ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਉਹ ਇੱਕ ਫਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਵੇਖਣ। ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿਹੀ ਡਰਾਉਂਦੀ ਹੈ! ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੂਰਜ ਦਾ ਰਥ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਰਥ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਲ-ਘੋੜੇ ਅਸਮਾਨ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਲਾਲ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ ਜੀਕਣ ਕੋਤਲੀ-ਘੋੜੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਉਠਾਈ, ਕੇਸ ਫੁੰਡਾਈ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੌੜੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਡਾਢਾ ਅਦਭੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਨੇਰਾ ਹੈ ਨਾ ਚਲਣਾ, ਸਗੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ-ਮਿੱਠੀ ਲਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਹੁ (Day-dawn) ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਪਹੁ! ਤੂੰ ਅਤੀ ਸੁਹਾਉਣੀ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦੀ ਸਾਂਝੀ-ਧੀ ਹੈਂ। ਉਸ਼ਾ (Usha=ਪਹੁ)! ਤੂੰ ਆਰਸੀ ਰੰਗਤ ਵਾਲੀ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਲਾੜੀ ਬਣਕੇ ਤੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਚੱਲੀ ਹੈਂ! ਪਹੁ! ਤੇਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਮਜੀਠ-ਲਾਲੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਲਾਲੋ-ਲਾਲ; ਗੁਲਾਲ ਏਂ! ਪਹੁ! ਤੂੰ ਰੰਗਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਦੋਵੱਲੀ (Dual) ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਤ ਦਿਨ ਦੇ ਤੂੰ ਮੰਝ-ਮੰਝਾਟੇ ਹੈਂ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਅਰਸ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈਂ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਕਾਲ-ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਗੰਢਦੀ ਹੈਂ! ਪਹੁ ਤੂੰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਪੈਵੰਦ ਹੈਂ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਗੰਢ ਹੈਂ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਜੁਗਤੀ ਦੀ ਜੋੜੀ ਹੈਂ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮਨ ਤੇ ਉਨਮਨ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈਂ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮੰਹ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਮੰਜਲ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ 'ਸੂਰਜ' ਨੇ ਪੂਰਾ ਚੜ੍ਹ ਪੈਣਾ ਹੈ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮਿੱਠਾ-ਧੁੰਹ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੱਸਿਆ ਤੇਰੀ ਲਾਲੀ ਵਿਚ ਅਜਾਂ ਡਲੁਕਦੀ ਹੈ। ਪਹੁ, ਤੂੰ ਨਾ ਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਭਰਮ-ਭੇ ਰੂਪੀ ਦੋਰ-ਜੇਠ ਝਣ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਤੂੰ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਏਂਗੀ! ਪਹੁ, ਤੇਰਾ ਪਹੁ ਮਾਘ ਵਿਚ ਅਵੱਸ਼ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੂਰਜ ਉੱਤਰਾਇਣ ਵਲ ਫਿਰ ਮੁੜ ਟੁਰੇਗਾ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਸੋਹਣੀ, ਮਨ

1. ਪਹੁ = ਦਿਨ ਦਾ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਇਥੇ ਭਾਵ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਯਾਗ ਹੈ।

2. ਪੋਹੁ = ਮਹੀਨਾ ਪੋਹੁ।

ਮੋਹਣੀ, ਘਟ-ਜੋਹਣੀ ਹੈਂ ! ਪਹੁ, ਤੂੰ ਮਾਇਆ ਦੀ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਪੁੱਤਰੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਤੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਰਣਾ ਹੈ ! ਪਹੁ, ਲਡਿੱਕੀ ਲਾਡਲੀ ! ਪਹੁ, ਅੰਤ-ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਸਾਂਝ !! ਪਹੁ, ਮਾਇਆ-ਮੋਹ ਅਮੋਹ !!! ਪਹੁ.....ਪਹੁਪਹੁ !!!

ਹਾਂ ਜੀ ਇਸ ਪਹੁ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿੱਚ ਹੈ, ਇਕ ਅਰਸ਼ੀ ਧਰੂਹ, ਹਿਲੁਣਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਰਕੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਪਹੁ ਨੂੰ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਵਡਿਆਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੀਕਣ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਾਮ' ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਵਿਚ ਸੰਧਿ ਹੈ। ਜੀਕਣ ਪਹੁ ਪਿੱਛੋਂ ਅਵੱਸ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੀਕਣ 'ਨਾਮ' ਪਿੱਛੋਂ ਅਵੱਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ 'ਸੁਣਨਾ' 'ਮੰਨਣੇ' ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਝਖਮੁਖੇ (Twilight) ਵਿਚ ਭਰਮ-ਭੈ ਰੂਪੀ ਬੱਦਲ ਪਤੁ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਨਾਮ' ਦੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਰਮ-ਭੈ ਦੀ ਇੰਜ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੀਕਣ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਰਾਹੂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਫਤਹ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਿਆਸੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਥਮਗੁੱਥਾ ਯਾ ਲੜਾਈ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਭਰਮ ਆਖਦਾ ਹੈ, "ਭਲਿਆ ਲੋਕਾ ! ਮਾਇਆ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਹਾਮਣੇ ਦਿਸਦੀ ਲਿਸਕਦੀ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਨਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਹੱਥ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਉਡਦੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਪਕੜਦਾ ਹੈ ?" ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਨਾਮ ਇਉਂ ਲਲਕਾਰਦਾ ਹੈ, 'ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰਮੁਖ ! ਸਚ ਮੁਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਦਿਸ਼ਟ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਜੁ ਤੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਤੇਰੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਰਮ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕੀ ਇਹ 'ਜਪ-ਨੀਸਾਣ' ਤੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ?" ਭਰਮ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ 'ਪਿਰ ਹੈ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ; ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਸੱਤਵੇਂ ਆਕਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਕੀਕਣ ਕੋਈ ਅੱਪੜੇ ?' ਨਾਮ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਭਾਈ' ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਭਾਵੇਂ ਸੱਤਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਲਈ ਉਹ ਉਚੜੀਆਂ-ਮਾੜੀਆਂ ਛੱਡਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਅਟੁੱਟ-ਨਾਮ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸੱਚਾ-ਨੀਸਾਨ ਹੈ :-

"ਪਿਰਾ ਉਚੜੀਐ -ਮਾੜੀਐ ਤਿਹੁ ਲੇਆ ਸਿਰਤਾਜਾ ਰਾਮ ।

ਹਉ ਬਿਸਮ ਭਈ ਦੇਖਿ ਗੁਣਾ ਅਨਹਦ-ਸਬਦ ਅਗਾਜਾ ਰਾਮ ।

'ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰੀ' ਕਰਣੀ ਸਾਰੀ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨੀਸਾਣ ।

ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਖੋਟੇ ਨਹੀਂ ਠਾਹਰ ਨਾਮੁ ਰਤਨੁ ਪਰਵਾਣ ।"

(ਸੂਹੀ ਮ: ੧)

1. ਭਰਮ ਤੇ ਮੋਹ ਇਕ ਹੀ ਹਨ; ਜਦ ਭਰਮ ਭੱਜਦਾ ਹੈ ਤਦ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:-

'ਫੁਟੇ ਆਂਡਾ ਭਰਮ ਕਾ ਮਨਹਿ ਭਇਓ ਪਰਗਾਸੁ ।'

2. ਉਚੀ ਮੁਮਟੀ, ਭਾਵ ਦੂਰ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਤਿਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਕਟ ਹੈ।

ਭਰਮ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਮਾਇਆ ਸੱਤ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਸੱਤ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਪ੍ਰਪੰਚ ਹੈ।' ਪਰ 'ਨਾਮ' ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਜੁ ਮਾਇਆ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ-ਰਹਿੰਦੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੱਤ ਹੈ; ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਿੰਨਾਂ ਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸੱਤ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਹ ਸੱਤ ਹੈ—

ਆਦਿ ਸਚੁ, ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ।

ਹੈਭੀ ਸਚੁ, ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ।

ਪਰ ਫਿਰ ਭਰਮ ਸਾਨੂੰ ਭੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਸਾਨੂੰ ਫਿਰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜੁ ਉਹ ਅਸੱਤ ਨਹੀਂ, 'ਨਾ-ਅ-ਸੱਤ' ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇਕ ਦੇਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਅਗੰਮੀ ਗੁਣ ਹੈ।

ਜਦ ਭਰਮ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਭਰਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਈ 'ਭਉ' ਆ ਪਿੱਛੇ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਭਾਈ ! ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਾ ਕਿਉਂਕਿ ਐਧਰ ਟੁਰਣ ਨਾਲ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਦੋਲਤ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਸਵਸੇ, ਇਹ ਤਜਬਜਬ' ਇਹ ਖੁਸ-ਖੁਸੀਆਂ ਮਾਨ ਘੁੰਮਣ—ਘੇਰ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ 'ਮੰਨਣੇ' ਵਾਲੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਹੋੜਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਤੋੜੀ 'ਭੈ' ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਦੁਰਬਲਤਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਦਾ ਬੜਾ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸੀ ਉਹ ਹੈ ਸਮੇਂ ਉੱਪਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਗਰਦਣ ਅਪਣੀ ਹਥੇਲੀ ਤੇ ਰੱਖਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੇਗ ਵਿਚ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਚ 'ਸਿੰਘ' 'ਯੋਗੀ' ਅਤੇ 'ਯੋਧਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਭਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਭੈ ਨੂੰ ਵੀ ਵਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ 'ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਮੰਨਣ' ਵਿਚ ਦੋ ਅੰਕੜਾਂ, ਦੋ ਟਾਪੂ 'ਭਰਮ' ਅਤੇ 'ਭੈ' ਹਨ, ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅਭਿਆਸੀ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਾ ਉਤਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਰਫ ਅਧੂਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪੜਦੇ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਹੱਥ-ਹੀਣ 'ਜਗਨ ਨਾਥ' ਸੁਆਮੀ ਵਾਂਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਲਵਲ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ 'ਕਰਨੀ' ਨਹੀਂ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ, ਚਾਰ ਅਚਾਰ, ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਕਰਣੀ ਭਰਣੀ ਇੱਕੋ ਤੇਲ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ।

(੩)

ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ', ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ

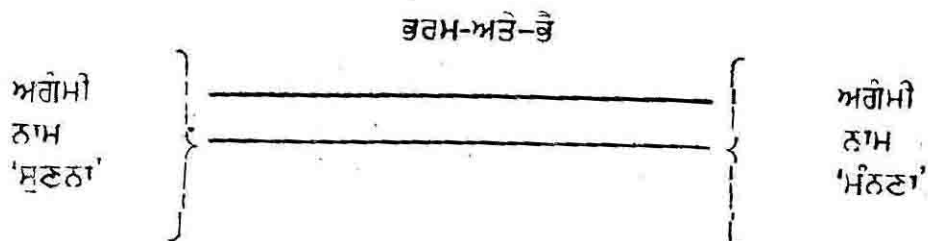
1. ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਮ 'ਨਾਅਸੱਤ' ਹੈ; ਭਾਵ 'Notuntrue'; ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ।

ਬੜੀ ਉਪਮਾ ਹੈ, ਕੌਣ ਹਨ; ਨਾਲੇ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਦੋ ਕਿਉਂ ਹਨ, ਇਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ 'ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਮੰਨਣ' ਦੇ ਮੰਝਿਆਨੇ ਪਿੱਛੇ ਦਸੇ ਦ ਡਾਕੂ 'ਭਰਮ ਤੇ ਭੈ' ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਹੜਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਦੋ ਤਾਕਤਾਂ ਅਸੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਸੱਤ ਨਹੀਂ, ਨਾ-ਅ-ਸੱਤ ਹੈ, ਭਾਵ 'ਸਚ-ਮੁਚ ਹੈ !' ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਭਰਮ ਅਤੇ ਭੈ ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ, ਭਾਵ ਅ-ਭਰਮ ਤੇ ਅਭੈ, 'ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ' ਜਾਂ 'ਨਾ-ਅ-ਸੱਤ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਾ-ਅਸੱਤ' ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਸੱਤ ਨਹੀਂ, ਨਾ-ਅਸੱਤ ਭਾਵ ਪੂਰਨ-ਸੱਤ ਹੈ। ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ' ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਾਂ ਗਿਆਨ-ਰੂਪੀ ਰਬ ਨੂੰ ਉਸ-ਰੂਪੀ ਪਹੁ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਹੁ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੋ ਤਾਰੇ, ਦੋ ਕੁਮਾਰ, ਦੋ ਭਰਾ (ਅ-ਭਰਮ ਅਤੇ ਅਭੈ) ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ; ਤਦ ਮਨ 'ਸੁਣਨ'—ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਛੱਡ 'ਮੰਨਣ'—ਪਦਵੀ ਵਲ ਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ" ਵੀ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤਾਂ ਭੈ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਤਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਦੂਈ ਦਾ ਭਰਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ 'ਅਸ਼ਵਨੀ-ਕੁਮਾਰ' ਨਿਰਭਉ-ਨਿਰਵੈਰ ਸਾਂਝੇ ਕਹੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਮੰਨਣ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਨ, ਇਹ ਜੀਵ-ਅਜੀਵ ਦੀ ਗੰਢ ਹਨ; ਇਹ ਕਾਲ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਇਹ ਜ਼ਰਾ-ਮਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਅਮਰ-ਦੇਵਤਾ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੁਗਲ (Twins) ਹਨ। ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ਼ਾਰਤਾਂ, ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਕਰਕੇ ਸਮਝਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਘੁੰਡੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਰਖ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਜੀਕਣ ਇਹ ਦੋ ਕੁਮਾਰ ਕੌਣ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੀਕਣ 'ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ' ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲਟ ਭਰਮ-ਭੈ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ :

ਅਨਹਦੁ ਵਾਜੈ ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਭਾਜੈ ॥.....

ਨਾਨਕ ਭ੍ਰਮੁ ਭੈ ਮਿਟੀ ਗਏ ਰਮਣ ਰਾਮ ਭਰਪੂਰਿ ॥

ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿਸਚਾ ਹੋਇਆ ਜੁ 'ਨਾਮ ਸੁਣਨ' ਤੇ 'ਨਾਮ ਮੰਨਣ' ਵਿੱਚ ਭਰਮ-ਭੈ ਦੇ ਬੱਦਲ ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, 'ਅਸ਼ਵਨੀ ਕੁਮਾਰ', ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਾ-ਅ-ਸੱਤ, ਭਾਵ ਪੂਰਣ-ਨਿਸਚੈ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਉਹ 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਗੈਰ ਨਾਮ-ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਭੀ ਅਬਲਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਨਿਚੋੜ ਅਸੀਂ ਇਉਂ ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ —

‘ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ’

ਸ਼ਕਤੀਆਂ =

‘ਅਸ਼ਵਨੀ—ਕੁਮਾਰ’

ਜਦ ਤੋੜੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਭਰਮ ਅਤੇ ਭੈ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ ‘ਨਾਮ’ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਾਂ।

(੪)

ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ) ‘ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਾਸ’ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਨਾਮ’ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਗੁਣ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ ਸਹਿਨ-ਸ਼ੀਲਤਾ, ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਸਿਮਰਨ ਆਦਿ। ਪਰ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰਤਾਜ਼ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ‘ਨਾਮ’ ਨਾਲ ਰਲਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ-ਪੁਰਖ ਬਣਨ ਵਲ ਖਿਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਐਥੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ‘ਨਾਮ’ ਦੇ ਬਗੈਰ ਨਿਡਰਤਾ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਵਣ ਕੁੰਭਕਰਨ ਆਦਿ ਨਾਮ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਨਿਡਰ ਸਨ। ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ‘ਨਾਮ’ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਡਰਤਾ ਅਧੂਰੀ ਹੈ ਤੇ ਔਕੜ ਵੇਲੇ ਉਹ ਵੀ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਰੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਨਿਡਰਤਾ ‘ਨਾਮ’ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਕੱਚੀ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੂੜ-ਮਤ ਆਖਦੇ ਹਨ। ‘ਨਾਮ’ ਹੋਣ ਨਾਲ ਯੋਧੇ ਸਜਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਪਾਹੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ; ਭਾਵ ਉਹ ਟਕੇ ਦੇ ਯਾਰ (Mercenary) ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਜੀ ਨੇ ਅਗਿਆਨੀ ਜੋਧਿਆਂ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :-

ਭੂਲੋ ਰਾਵਣ ਮੁਗੁਧੁ ਅਚੇਤਿ ।

ਲੂਟੀ ਲੋਕਾ ਸੀਸ ਸਮੇਤਿ ।.....

ਸਹਸਬਾਹੁ ਮਧੁਕੀਟ ਸਹਿਖਾਸਾ ।
 ਹਰਣਾਖਸੁ ਲੇ ਨਖਹੁ ਬਿਧਾਸਾ ।.....
 ਜਰਾਸੰਧਿ ਕਾਲੁ ਜਮੁਨ ਸੰਘਾਰੇ ।
 ਰਕਤਬੀਜੁ ਕਾਲਨੇਮੁ ਬਿਦਾਰੇ ।.....
 ਬੂਡਾ ਦੁਰਜੋਧਨੁ ਪਤਿ ਖੋਈ ।.....
 ਜਨੁ ਕਉ ਦੁਖੁ ਪਚੈ ਦੁਖੁ ਹੋਈ ।.....
 ਜਨਮੇਜੈ ਗੁਰ 'ਸਬਦੁ ਨ ਜਾਨਿਆ ।
 ਕਿਉਂ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਨਿਆ ।
 ਕੇਸੁ ਕੇਸੁ ਚਾਡ੍ਹਹੁ ਨ ਕੋਈ ।
 'ਰਾਮੁ ਨ ਚੀਨਿਆ ਅਪਨੀ ਪਤਿ ਖੋਈ ।...

(ਗਉੜਾ ਮ: ੧)

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਿਡਰਤਾ ਜੋ ਭਰਮ ਯਾ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੂੜ-ਪਣ ਹੈ, ਸੱਚੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਹੀਂ। ਭਰਮ ਗਏ ਬਿਨ ਸੁਖ ਨਹੀਂ—
 'ਕਿਉਂ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ਭਰਮ ਭੁਲਾਨਿਆ।'

(੫)

ਪਰ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਜੱਥੇ ਅਸੁਰ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇ ਸਨ, ਭਾਵ ਭੈੜੀ ਮੱਤ ਵਾਲੇ। ਕੀ ਚੰਗੇ ਪੁਰਸ਼ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤੱਤੀ ਤਾਂ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਿਨਾਂ 'ਨਾਮ' ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅਡ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੀਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੇਸਾਰ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ "ਅਭੈਮਨੂ" ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਚੇਤੇ ਕਰੋ। ਇਹ ਯੋਧਾ ਅਰਜਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਬੜਾ ਨਿਡਰ ਤੇ ਚਤੁਰ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅਭੈ-ਮਨੂ' (Abhimanu) ਸੀ, ਭਾਵ ਉਹ ਜਿਸ ਦਾ 'ਮਨ'-ਅਭੇ, ਨਿਡਰ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਧੇ ਨੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਬੜੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਰਸਾਏ ਤੇ ਕੈਰਵਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਮਾਰੀ। ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚੱਕਰ-ਵਿਜੂਹ (ਗੌਰਖਧੰਧੇ ਵਰਗੇ) ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ

1. ਨਾਮ ।

2. ਇਹ ਇਕ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਗੱਲ ਚੱਕਰ ਸੀ ਜੋ ਕੈਰਵਾਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ; ਇਸ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਰਸਤਾ ਭੁਲ-ਭੁਲਦੀ ਵਰਗਾ, ਭਾਵ ਗੌਰਖ ਧੰਧੇ ਵਾਂਗ। ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ।

ਲਿਆ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਯੋਧਾ ਜਾ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਾਪਸ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਢੰਗ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਭਿਮਨੂੰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰ ਕੇ ਗਿਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤਰੀਵ-ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ? ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਭਿਮਨੂੰ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਗੁਣ ਹੈ, ਭਾਵ ਅਭੈਤਾ (ਨਿਡਰਤਾ, ਨਿਰਭਉ-ਪੁਣ) ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਾਂ-ਉਸ ਵਿਚ ਖੂਬੀ 'ਨਿਰਵੈਰਤਾ' ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਭਿਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਭਰਮ-ਰੂਪੀ ਗੌਰਖ-ਧੰਧੇ ਵਿਚ ਅਜਾਂ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੌਰਖ-ਧੰਧੇ (ਚੱਕਰ-ਵਿਯੂਹ) ਅੰਦਰ ਉਹ ਨਿਡਰਤਾ ਕਰਕੇ ਜਾ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗੌਰਖਧੰਧੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਨਾਮ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਰੂਪੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇ ਜਿਹੀ ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਜੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਇਕੋ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਜੀ ਵਿਚ 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸਨ ਪਰ ਅਭਿਮਨੂੰ ਵਿਚ ਅਜਾਂ ਇਕ 'ਨਿਰਭੈਤਾ' ਹੀ ਸੀ।

(੬)

ਸੱਚਾ ਨਾਮ—ਅਭਿਆਸੀ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਦੋਵੇਂ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਹ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉਪਰ ਪੂਰਨ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜ-ਪਿਆਰੇ ਉਹ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਪਾਸੇ 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ, ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦੇਗ-ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਹੋਣ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਫੜੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆ ਲੜੇ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਪਰ ਵਕਤ ਉਪਰ ਅਪਣੀ ਰੱਖਿਆ (Self-defence) ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਫੜਨਾ, ਯਾ ਬੇਦੂਕ ਚਲਾਣਾ ਸਾਡਾ ਪੂਰਨ ਧਰਮ ਹੈ, ਤੇ ਏਹੋ ਹੀ 'ਸੁਨਣ' ਤੇ 'ਮੰਨਣ' ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਾਕੀ ਦੇ ਫਰਕ ਹਨ ਲਿਖੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਗੇ :-

ਨਾਮ-ਸੁਣਨਾ (ਆਪਣੇ ਉਧਾਰ ਲਈ)। ਨਾਮ-ਮੰਨਣਾ (ਸਰਬ ਉਧਾਰ ਲਈ)

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪)

ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਨਿਰਮਲਾ ਸੁਣਿਐ ਸੁਖ ਹੋਈ ॥

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਮੰਨਿ ਵਸਾਈਐ ਬੂਝੇ ਜਨੁ ਕੋਈ ॥

(ੳ) ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਸਭ ਸਿਧਿ ਹੈ, | (ੳ) ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਕੁਲੁ ਉਧਰੈ,
ਰਿਧਿ ਪਿਛੈ ਆਵੈ । | ਸਭੁ-ਕੁਟੇਬੁ ਸਬਾਇਆ ।

ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਨਉ ਨਿਧਿ ਮਿਲੇ,
ਮਨ ਚਿੰਦਿਆ ਪਾਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਸੇਤੋਖੁ ਹੋਇ,
'ਕਵਲਾ' ਚਰਣ ਧਿਆਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਸਹਜ ਉਪਜੈ,
ਸਹਜੇ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ।

(ਅ) ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਸੁਚਿ ਸੰਜਮੇ,
ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਘਟਿ ਚਾਨਣਾ,
ਆਨੇਰੁ ਗਵਾਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਆਪੁ ਬੁਝੀਐ,
ਲਾਹਾ ਨਾਉ ਪਾਵੈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਪਾਪ ਕਟੀਅਹਿ,
ਨਿਰਮਲ ਸਚੁ ਪਾਵੈ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਉਜਲੇ
ਨਾਉ ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਿਆਵੈ ।

(ੲ) ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ,
ਨਾਮੇ ਸਾਂਤਿ ਆਈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤੀਐ,
ਸਭ ਦੁਖ ਗਵਾਈ ।
ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਨਾਉ ਉਪਜੈ,
ਨਾਮੇ ਵਡਿਆਈ ।

੧ ਮਾਇਆ ।

੨ Self

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥
ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥
(ਜਪੁਜੀ)

ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸੰਗਤਿ ਉਧਰੈ,
ਜਿਨ੍ਹੁ ਰਿਦੈ ਵਸਾਇਆ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸੁਣਿ ਉਧਰੈ,
ਜਿਨ ਰਸਨ ਰਸਾਇਆ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਦੁਖ ਭੁਖ ਗਈ,
ਜਿਨ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਤਿਨੀ ਸਲਾਹਿਆ,
ਜਿਨ ਗੁਰੁ ਮਿਲਾਇਆ ।

(ਅ) ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਦੁਰਮਤਿ ਗਈ,
ਮਤਿ ਪਰਗਟੀ ਆਇਆ ।
ਨਾਉ ਮੰਨਿਐ ਹਉਮੇ ਗਈ,
ਸਭਿ ਰੋਗ ਗਵਾਇਆ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਨਾਮੁ ਉਪਜੈ,
ਸਹਜੇ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸਾਂਤਿ ਉਪਜੈ,
ਹਰਿ ਮੰਨਿ ਵਸਾਇਆ ।
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ,
ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ।

(ੲ) ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸੁਰਤਿ ਉਪਜੈ,
ਨਾਮੇ ਮਤਿ ਹੋਈ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਗੁਣ ਉਚਰੈ,
ਨਾਮੇ ਸੁਖਿ ਸੋਈ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ 'ਭ੍ਰਮੁ' ਕਟੀਐ,
ਫਿਰ ਦੁਖੁ ਨ ਹੋਈ ।
ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਸਾਲਾਹੀਐ,
ਪਾਪਾਂ ਮਤਿ ਧੋਈ ।

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥
ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੇ ਪਛੁਤਾਇ ॥
(ਜਪੁਜੀ)

ਆਪਣਾ—ਆਨੰਦ (ਵਿਗਾਸ) । ਸਰਬ-ਸੂਖ (ਤਰੇ ਤਾਰੈ)

ਇਸ ਟਾਕਰੇ ਵਾਲੇ ਵੇਰਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ 'ਨਾਮ-ਸੁਣਨਾ' ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅਨੰਦ ਲਈ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਸੁਣਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਰਮ-ਭਉ ਦੀ ਕਾਲਖ ਮਨ ਤੋਂ ਮਾਂਜਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੋਹਿਨੂਰ ਹੀਰੇ (Koh-Noor) ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਆਪਣੇ ਉਪਰ, ਘਰ-ਬਾਹਰ, ਦੇਸ-ਬਦੇਸ਼ ਤੇ ਲੋਕ-ਪੁਲੋਕ ਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਤਕ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ੨ ਨੌਂ ਨਿਧੀਆਂ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੋੜਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਪਣਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜੋ 'ਨਾਮ' ਮਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗਾਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ, ਰੱਜ ਪੁੱਜ, ਸੁਧ-ਖਾਲਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ! (ਮੰਨੋ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰ) । ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਧੰਨ ਧੰਨ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੂਰਨ ਚੰਦ੍ਰਮੇ ਵਾਂਗ ਮਾਇਆ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਆਪ ਕੱਟਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਸ-ਪਾਸ, ਘਰ ਬਾਹਰ ਸਭ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਹਨ ।

"ਮੰਨੇ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰ । ਮੰਨੇ ਤਰੈ ਤਾਰੈ ਗੁਰਸਿਖ ।"

(ਜਪੁਜੀ)

ਇਹ ਨਾਮ-ਰਸੀਏ ਅਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਖ ਮਨ ਯਾ ਹੱਟ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ, ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਵੰਡਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਵੰਡਦੇ ਹੋਏ ਸੰਗਦ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਦਾਤ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਹੀ ਤਾਂ ਅਧਿਕਤਾ ਹੈ ! ਅਥੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾ ਨਾਮ ਦੀ ਵੰਡ ਕੋਈ ਚੁੱਪ-ਗੜ੍ਹਪ, ਕਾਨਾ ਫੂਸੀ, ਇਸ਼ਾਰਤਾਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ । ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ, ਸਾਦਾ ਨਾਮ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਡੁੱਲਾ, ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਗਟ, ਆਹਮਣੇ-ਸਾਹਮਣੇ-ਹੈ । ਜੋ ਆਵੇ ਸੋ ਖਾਵੇ, ਜੋ ਚਾਹੇ ਸੋ ਪਾਵੇ, ਜੋ ਅੜੇ ਸੋ ਝੜੇ ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਪਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਦੀ 'ਗੁਪਤ-ਗੰਗਾ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ! ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀਉ, ਪੂਰਨ-ਪ੍ਰਤੱਖ-ਗੁਰੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਝੰਡਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਝਲਾਇਆ ! ਧੰਨ ਹਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀਉ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਤਾਰਨ ਲਈ ਨਾਮ-ਦਾ ਬੜਾ ਬਣਾਇਆ । ਧੰਨ ਹਨ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਦੀ ਸੱਚੀ ਮੂਰਤ 'ਖਾਲਸਾ'—ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ !! ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹਨ; ਗੁਰੂ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਹੈ :-

"ਅਜੈ 'ਗੰਗ-ਜਲੁ' ਅਟਲੁ
ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਸਭ ਨਾਵੈ ।
ਨਿਤ 'ਪੁਰਾਣ ਬਾਚੀਅਹਿ
ਬੇਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਮੁਖਿ ਗਾਵੈ ।
ਅਜੈ ਚਵਰੁ ਸਿਰਿ ਦਲੈ
'ਨਾਮੁ-ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ' ਮੁਖਿ ਲੀਅਉ ।

੧ ਪੁਰਾਣ ਵੇਦ ਆਦਿ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤ ਇਸ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਚਦੇ ਯਾ ਚਿਤਾਰਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰ ਅਰਜੁਨ ਸਿਰਿ ਛਤ੍ਰੁ
ਆਪਿ ਪਰਮੇਸਰਿ ਦੀਅਉ ।
ਮਿਲਿ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਅਮਰ ਗੁਰ
ਗੁਰੁ ਰਾਮਦਾਸੁ ਹਰਿ ਪਹਿ ਗਯਉ ।
ਹਰਿਬੰਸ ਜਗਤਿ ਜਸੁ ਸੰਚਰਉ ।
ਸੁ ਕਵਣ ਕਹੈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਮੁਖਉ ।

(ਸਵਯੋ ਮ: ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਗੁਰੂ-ਗਰੰਥ ਜੀਉ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੌਣ
ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਮੁਖਉ !' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ
ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ । ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਦਾ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸੁਣਨਾ'
ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ 'ਮੰਨਣਾ' ਹੋਰ ਗੱਲ !!

੧੭

੧. ਅਕਲ ਤੇ ਲਿਵ !

੨. 'ਨਾਮ' ਤੇ 'ਆਤਮਾ' !

੩. ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿੱਚ ਫਰਕ !

— ੦੦ —

(੧) ਸਬਦੁ ਚੀਨਿ ਆਤਮੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ।

(ਸੂਰੀ ਮ: ੩)

(੨) ਮਿਲਿਐ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਮਿਲੈ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਜੇ ਹੋਇ ।

ਅੰਤਰ ਆਤਮੈ ਜੇ ਮਿਲੇ, ਮਿਲਿਆ ਕਹੀਐ ਸੋਇ ।

(ਸਲੋਕ ਮ: ੨)

ਪਾਠਕ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਤੇ ਵੇਦਾਂਤ-ਮਤ^੧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੁ ਵੇਦਾਂਤ-ਮਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ 'ਆਤਮਾ' ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਗੁਰਮਤ ਵਿੱਚ ਸਭਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ 'ਨਾਮ' ਉਪਰ ਹੈ । ਅਸੀਂ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਵੀ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਹੀ ਰਾਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਾਲਾਂ ਤੇ ਕਮਾਈਆਂ ਨਾਲ ਅੱਪੜਦੇ ਹਾਂ । ਪਰ ਨਵੀਨ-ਵੇਦਾਂਤੀ ਝਟ ਪਟ 'ਅਕਲ' ਰਾਹੀਂ 'ਆਤਮਾ' ਉਪਰ ਅੱਪੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਅਸਾਂ 'ਨਾਮ' ਤੇ 'ਆਤਮਾ' ਉਤੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਤੱਕਣਾ ਹੈ ਜੁ ਨਿਰੀ ਪੁਰੀ ਅਕਲ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ 'ਆਤਮਾ' ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਖੜ ਸਕਦੀ, ਤੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਅਗੰਮੀ-ਛੋਹ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, 'ਮਿਲਿਐ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਮਿਲੈ', ਭਾਵ, ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਕਲੀ-ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਥੇ ਅੱਪੜ ਗਏ ਹਾਂ ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ; ਉਹ ਨਾ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਤੇ ਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਅਸਲ ਉਹ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜੋ 'ਅਕਲ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਨਾਮ' ਦੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਉਪਰ ਖੜਕੇ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਜਾ ਛੋਂਹਦੇ ਹਨ । ਹਾਂ ਜੀ, 'ਮਿਲੇ, ਮਿਲਿਆ ਜੇ ਹੋਇ ।' ਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਤਦ ਹੈ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਨਾਮ' ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ।

੧ ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਨਵੀਨ ਯਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵੇਦਾਂਤ ਤੋਂ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵੇਦਾਂਤ ਵੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਨਾਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ।

'ਨਾਮ' ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? 'ਅਕਲ' ਇਕੱਲੀ ਸਾਨੂੰ ਉਥੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੜ ਸਕਦੀ ? ਇਹ ਇੱਕ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਸੁਆਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਥੋੜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ । ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਘੁੰਡੀ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਹਰ ਆਤਮਾ-ਵਿਚਾਰ ਥੰਥੀ ਹੈ, ਛੂਛੀ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਅਸੀਂ ਅਪਣਾ ਮੰਦਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਰੇਤਲੇ ਥਲ ਉਪਰ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਚਾਰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ । ਦੋਵੇਂ 'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਨਿਰਮਲਕ, ਅਚੰਭਕ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਵਡ ਮੁੱਲੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਅਕਲ ਜੇ ਚਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਸੋਨਾ ਹੈ, ਜੇ ਅਕਲ ਸੋਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਮ ਲਾਲ ਹੀਰਾ ਹੈ । ਜੇ ਅਕਲ ਲਾਲ ਹੀਰਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਉਹ ਪਾਰਸ-ਪੱਥਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਧਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ, ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਅੱਗੋਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ । ਆਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਰਕਾਂ ਨੂੰ ਜਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ ਯਾ ਸਿਰਫ 'ਅਕਲ' ਯਾ ਅੱਖਰੀ ਅਕਲ ਗਿਆਨ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ।

(੧)

ਪਹਿਲਾ ਫਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੀ-ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਜੋਤ' ਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਅਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਨੇਰਾ ਕਰਕੇ ਆਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਉਲਟ ਭਾਵ 'ਰੋਸ਼ਨੀ' ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅੰਧਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਵਾਰਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਰੋਸ਼ਨੀ; ਕਿਰਨਾਂ ਕਿਰਨਾਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਦੀ ਵੇਧਨ-ਸ਼ਕਤੀ (Perforative Power) ਵਿਚ ਬੜਾ ਫਰਕ ਹੈ । ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਮੋਟੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ-ਭਾਤ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਬੂਟੇ, ਘਰ, ਮਨੁੱਖ ਆਦਿ । ਪਰ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸੁਆਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜੇ ਇਆਣਾ ਬਾਲਕ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਯਾ ਦੁਆਨੀ ਚੁਆਨੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਪੇਟ ਵਿਚ ਨਿਗਲ ਜਾਵ ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਪੈਸਾ ਯਾ ਸਿੱਕਾ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਵੱਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਬਾਹਰਲੇ ਸਿੱਕੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਗਏ ਹੋਏ ਨੂੰ ਨਹੀਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀਆਂ । ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸੂਖਮ ਹਨ ਪਰ ਇਤਨੀਆਂ ਸੂਖਮ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਜੁ ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੰਦਰ ਪੈਸੇ ਤੋੜੀ ਅੱਪੜ ਸਕਣ । ਕੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਅਸੀਂ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਕੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵੇਖ ਸਕੇ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, 'ਹਾਂ' ਹੁਣੇ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਇੱਕ ਐਕਸ-ਰਿਸ਼ਮਾਂ (X-rays) ਵਾਲਾ ਆਲ੍ਹਾ

ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਛਪ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਪੈਸਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਇਹ ਐਕਸ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਫੋਟੋ ਕੀਕਣ ਖਿੱਚ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ। ਇਹ ਕਿਰਨਾਂ ਤੀਬਰ-ਤੇਜ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੇਧਨ-ਸੱਤਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੈ; ਜਿੱਥੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜ ਸਕਦੀਆਂ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਇਹ ਗੁਪਤ ਮੰਦਰ ਦਾ ਹਾਲ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਸ ਜੋ ਫਰਕ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਤੇ ਐਕਸ-ਕਿਰਨਾਂ (X-rays) ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹ 'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। 'ਅਕਲ' ਤਾਂ ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਗੁਪਤ-ਆਤਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਲੱਭਦੀ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਬਿਨਾਂ ਜੋ 'ਆਤਮਾ' ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਉਹ ਫੋਕੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਰਦਾ ਕਈ ਨਹੀਂ। 'ਆਤਮਾ' ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਉਹ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨੁੱਲੀ-ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਫੜ ਸਕਦੀ। 'ਸਬਦ-ਸੱਤਾ' ਭਾਵ 'ਨਾਮ' ਹੀ 'ਏਕ ਸੂਖਮ-ਤਰ ਸੱਤਾ' ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਵਾਕੋ :—

ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਗੋਚਰੁ ਪਕੜਿਆ 'ਗੁਰ ਸਬਦੀ',
ਹਉ ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਬਲਿਹਾਰੀਐ ॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪)

ਅਸੀਂ ਡੁਬਦੇ ਹਾਂ, 'ਨਾਮ' ਸਾਨੂੰ ਬੇੜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਤਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਫੋਕੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, 'ਨਾਮ' ਸਾਡੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਤਿ ਰੂਪੀ ਗੋਲੀਆਂ ਭਰਦਾ ਹੈ :—

ਹਮ ਪਾਥਰ ਨਾਵ, ਬਿਖੁ ਭਵਜਲੁ ਤਾਰੀਐ ਰਾਮ ॥

ਗੁਰ ਦੇਵਹੁ 'ਸਬਦੁ' ਸੁਭਾਇ ਮੈ ਮੂੜ ਨਿਸਤਾਰੀਐ ਰਾਮ ॥

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪)

(੨)

'ਅਕਲ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਫਰਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅਸਾਡੇ ਅਤੇ ਦੂਰਬੀਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਕਈ ਤਾਰੇ, ਨਖੱਤਰ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹਨ, ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਪਰ ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੂਰ-ਦਰਸ਼ਨ (Telescope) ਲਾਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਪਤ ਚੀਜ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਅਕਲ' ਦੀ ਮਾਰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਮੀਲਾਂ ਤੋੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੂਰਬੀਨ ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲਾਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਭਾਸਦੇ, ਹਨ। ਫਿਰ ਜੀਕਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਤਲੇ ਜਰਮ (Germe) ਕੀੜੇ ਨਹੀਂ ਭਾਸਦੇ; ਪਰ ਖੁਰਦਬੀਨ (Microscope) ਨਾਲ ਝਟ-

ਪਟ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਉਦਾਂ ਹੀ 'ਆਤਮਾਂ' ਸੂਖਮ ਜਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ 'ਨਮ' ਰੂਪੀ 'ਖੁਰਦਬੀਨ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਘਟਾਂ ਘਟਾਂ ਵਿੱਚ ਅਵੱਸ਼ ਵਸਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਤੋੜੀ 'ਸ਼ਬਦ' (ਨਾਮ = Logos) ਰੂਪੀ ਖੁਰਦ-ਬੀਨ ਨਾ ਲੱਗੇ ਤਦ ਤੋੜੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। 'ਨਾਮ' ਦੇ ਆਤਮੀ ਸੀਸੇ ਨਾਲ 'ਆਤਮਾਂ' ਉਘੜ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ :—

“ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਬਨਵਾਰੀ।

ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲ 'ਗੁਪਤੋ' ਵਰਤੈ,

'ਗੁਰ ਸਬਦੀ' ਦੇਖਿ ਨਿਹਾਰੀ ਜੀਉ।”

(ਸੋਰਠਿ ਮ ੪)

(੩)

ਬਾਹਰਲੀ-ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਅੰਦਰਲੀ-ਰੋਸ਼ਨੀ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਜੋਤ' ਆਖਦੇ ਹਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਢਲਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਖੋਟ ਜਾਂ ਮੁਲੰਮਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜੇ ਪਾਣੀ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਦੀ ਰਲਾਵਟ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਗਰ ਖਾਰਾ ਹੈ, ਜੇ ਚੰਨ ਚਿੱਟਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਦਾਗ ਹਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਚੰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੱਜ ਹੈ, ਜੇ ਮੇਰ ਸੋਹਣਾ, ਮਨ-ਸੋਹਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਪੈਰ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੁ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਝੂਰਦਾ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਵਿਘਨ ਹੈ। ਕਿ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਜੁ ਦੀਵੇ ਹੇਠ ਹਨੇਰਾ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਕੇ ਵੇਖੋ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਛਛੇ ਛਾਇਆ ਵਰਤੀ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਭਰਮੁ ਹੋਆ।

(ਪਦੀ ਮ: ੧)

ਇਹ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਮਾਨ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਕਾਂਜੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਫਿਟਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਆਤਮਾਂ' ਉਤੇ 'ਤਮਾਂ' ('ਤਮ-ਸੰਸਾਰੁ ਚਰਨ ਲਗਿ ਤਰੀਐ') ਭਾਵ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਸਹਜੇ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਲਾਵਟ ਕਰਕੇ ਉਹ 'ਆਤਮਾਂ' ਜੋ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ (ਤਮੋਗੁਣ) ਹੇਠ ਦਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਆਤਮਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮਾਂ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਹਨੇਰ ਕਰਕੇ ਭਾਸਦਾ ਨਹੀਂ; ਉਹ ਆਤਮਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਚੰਬੜਿਆ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲਾਹੀਏ ਤਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਹਿ ਸਕਦਾ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ :—“ਨਾਲਿ ਹੋਵੇਦਾ ਲਹਿ ਨ ਸਕਦਾ, ਸੁਆਉ ਨਾ ਜਾਣੈ ਮੂੜਾ।” ਜਦ ਮਨ-ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ 'ਨਾਮ'-

ਦੀਪਕ ਦੀ ਰੰਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਆਤਮਾ' ਤੋਂ 'ਤਮੋ' ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੂਰਨ-ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਬਿਨ-ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਵਾਕ :-

(੧) ਨ ਛਲ ਹੈ ਨ ਛਿਦ ਹੈ ਨ ਛਾਇਆ ਕੇ ਮਿਲਾਉ ਹੈ।

(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ)

(੨) ਜਿਹ ਮੰਦਰਿ ਦੀਪਕੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਅੰਧਕਾਰੁ ਤਹ ਨਾਸਾ।

ਨਿਰਭਉ ਪੂਰਿ ਰਹੇ ਭ੍ਰਮੁ ਭਾਗਾ ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਜਨ ਦਾਸਾ।

(ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ)

'ਆਤਮਾ' ਰਾਮ ਤਾਂ ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਪਰ 'ਪ੍ਰਗਾਸ਼' ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਜੋਤ ਅੰਦਰ ਜਾਗ ਉਠਦੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਜੋਤ' ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :-

(੧) ਘਟਿ ਘਟਿ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਹੈ

ਪ੍ਰਭਿ ਖੇਲੁ ਕੀਓ ਰੰਗਿ ਰੀਤਿ।

ਹਰਿ ਨਿਕਟਿ ਵਸੈ ਜਗ-ਜੀਵਨਾ

'ਪਰਗਾਸੁ' ਕੀਓ ਗੁਰਮੀਤਿ।

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪)

'ਨਾਮ' ਜਪਤ ਹੋਆ 'ਪਰਗਾਸੁ'।

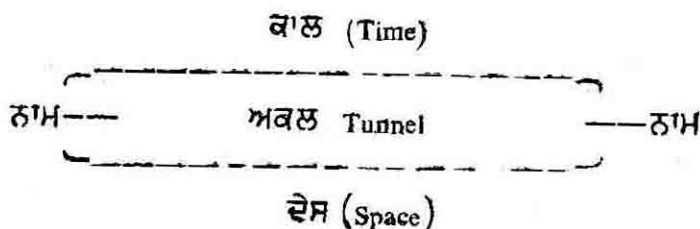
ਗੁਰ ਸਬਦੇ ਕੀਨਾ ਰਿਦੈ ਨਿਵਾਸੁ।

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, 'ਨਾਮ' ਵਿਚ ਉਹ 'ਜੋਤ' ਉਹ ਪ੍ਰਚੰਡ-ਸੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟਾ ਆਤਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਬਿਨਾਂ ਅਕਲ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਉਸ ਚਿੱਤ ਮਿੱਤਰੀ ਰੰਸ਼ਨੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਯਾ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੈ।

(੪)

ਜੇ ਅਸੀਂ ਅਕਲ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਵਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਜੁ ਅਕਲ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੋ ਕੰਧਾਂ ਹਨ-ਕਾਲ (Time) ਤੇ ਦੇਸ (Space)। ਇਹ ਦੋ ਕੰਧਾਂ ਅਕਲ ਦੇ ਗਿਰਦ ਇੰਜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੀਕਣ ਕਿਸੇ ਗੁਫਾ (Tunnel) ਵਿਚ ਰੇਲ :-

ਜਦ ਤੋੜੀ ਰੇਲ ਗੁਫਾ ਯਾ ਕੰਧਰਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਹੈ ਤੇ ਚਾਨਣ ਦੂਰ ਗੁਫਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਫਾ ਵਾਂਗ ਕਈ ਰੇਲਾਂ ਯੂਰਪ (Europe) ਵਿਚ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਾਰਾ ਰਾਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਟੁਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੱਪੜਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਆਵੇ। ਹੁਣ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਜ਼ਰੇ ਰੇਲਾਂ (Underground railways) ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਟੁਰਦੀਆਂ ਹਨ ਓਦਾ ਹੀ 'ਅਕਾਲ' ਦੀ ਗੱਡੀ ਵੀ ਦੇਸ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਇਸ ਰੇਲ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, 'ਨਹੀਂ'। ਜਦ ਰੇਲ ਗੁਫਾ ਛੱਡ ਉਪਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਯਾ ਖੁੱਲੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪਾਸਿਓਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਅਸੀਂ ਅਕਲ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਕੰਦਰਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ, ਪੂਰਨ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ 'ਨਾਮ'-ਮੰਡਲ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸੰਤ ਮੰਡਲ' ਕਰਕੇ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਜਮ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ-ਕੰਦਰਾਂ, ਦੇਸ ਅਤੇ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਗੱਡੀ ਗੁਫਾ ਛੱਡ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਸੰਤ-ਮੰਡਲ' ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੈ :—

ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ।
 ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਦੁਰਤੁ ਸਭੁ ਨਸੈ ।
 ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਨਿਰਮਲ ਰੀਤਿ ।
 ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਹੋਇ ਏਕ ਪਰੀਤਿ ।
 ਸੰਤ ਮੰਡਲੁ ਤਹਾ ਕਾ ਨਾਉ ।
 ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇਵਲ ਗੁਣਗਾਉ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ।
 ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਜਨਮ ਮਰਣੁ ਰਹੈ ।
 ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਜਮੁ ਕਿਛੁ ਨ ਕਹੈ ।
 ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਹੋਇ ਨਿਰਮਲ ਬਾਣੀ ।
 ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ 'ਨਾਮੁ' ਵਖਾਣੀ ।
 ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਕਾ ਨਿਹਚਲ ਆਸਨੁ ।
 ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਪਾਪ ਬਿਨਾਸਨੁ ।

(ਭੈਰਉ ਮ. ੫)

ਹਾਂ ਜੀ, ਜਦ ਤੋੜੀ ਅਸੀਂ 'ਬੁੱਧੀ-ਮੰਡਲ' ਵਿੱਚ ਸਾਂ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸਾਡੀ ਜਿੰਦਗੀ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁਰਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਗੁਫਾ (Tunne)

ਵਿੱਚ ਗੱਡੀ ਬਹੁੰਦਰ ਤੋੜੀ ਟੁਰੇ ਤਾਂ ਧੁੰਦੇ ਨਾਲ ਸਾਹ ਘੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਇਹੋ ਜਮ ਦਾ ਆ ਕੇ ਸਾਹ ਘੁਟਣਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਡੀ ਗੱਡੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ 'ਸੰਤ-ਮੰਡਲ' ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਤਾਂ 'ਨਾਮ' ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫੱਪ ਫੱਪ ਕਰਕੇ ਟੁਰਨ ਲਗ ਪਈ, ਫਿਰ ਕਾਲ ਦੀ ਕਾਲਖ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਜਮ ਦਾ ਖਟਕਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਨਿਰਮਲ-ਬਾਣੀ ਹੈ, ਨਿਹਚਲ-ਆਸਣ ਹੈ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਾਰ ਹੈ। 'ਅਕਲ' ਅਤੇ 'ਨਾਮ' ਵਿੱਚ ਬੱਸ ਇਹੋ ਗੁਫਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟ-ਗੱਡੀ ਵਾਲਾ ਫਰਕ ਹੈ।

(੫)

'ਅਕਲ-ਸਕਤੀ' ਮਾਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਕੜਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਲ ਮਾਇਆ ਵਾਂਗਣ ਆਪ ਵੀ ਨੁੱਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਲ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਇਤਨੇ ਉੱਚ ਹਨ ਜੀਕਣ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨੁੱਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ—ਪੇਸ਼ਾ, ਟਕਾ—ਤਾਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਵੀਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਵਾ ਤਾਂ ਵੀਟਣ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਅਕਲ' ਮਾਇਆ ਦਾ ਪੰਜਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪੰਜਾ ਸੂਖਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਕੜ ਸਕਦਾ। ਅਣੂਆਂ (Molecules) ਪਰਮਾਣੂਆਂ (atoms) ਤੇ ਬਿਜਲੇਣੂਆਂ (Electrons) ਤੋੜੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਸੂਖਮ-ਤਰ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਅਕਲ ਦਾ ਫੇਲਾਦੀ ਪੰਜਾ ਅਜਿਹਾ ਨਿਸਫਲ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ 'ਛਾਨਣੀ'। 'ਨਾਮ' ਬਿਨਾਂ ਅਕਲ ਇਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਨਿਸਫਲ ਭਵਾਟਣੀਆਂ

1 ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਇਹੋ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਕਲ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਖੋਜ (Psychical Research) ਨਾਲ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ :—"Starting from aether, electrons & other psychical machinery we cannot reach conscious man & render of what is apprehended in his consciousness. We have only one approach, namely through our direct knowledge of mind. The approach through the psychical world leads only into the cycle of physics; where we run round and round like a kitten chasing its tail and never reach the world-stuff at all."

— Eddington, 'The Nature of the Physical World.'

2 ਅਕਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨੁਕਸ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਮੁਢਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਵਿਚਾਰਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਲਭਦੀਆਂ ਹਨ (Pros & Cons)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ (Antinomies of Pure reason) ਨੂੰ ਅਕਲ ਆਪ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀ ਕੇ ਟ, ਜਰਮਨ ਫਿਲਾਸੋਫਰ, ਨੇ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਹੈ :—

Kant's the Critique of Pure Reason :—First Antinomy, Thesis. The world (ਬਾਕੀ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ)

ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੀਕਣ ਤੇਲੀ-ਦਾ-ਬਲਦ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਟੁਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ! ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਤੇਲੀ ਦੇ ਬਲਦ ਵਾਂਗ ਰੱਬ ਰੂਪੀ ਥੋਮ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੁਰੇਡੇ ਚੱਕਰ ਲਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਾਹਰਲੇ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਨਿਜ-ਮਹਲ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

(੬)

ਗੱਲ ਕੀ, ਮਾਇਆ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿਥ ਹੈ ਇਤਨੀ ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਤੇ ਡੂੰਘੀ । ਇਸ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਕੌਣ ਟੱਪ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਉਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਨੂਮਾਨ ਜਿੱਡਾ ਬਾਹੂ-ਬਲ ਹੋਵੇ ! ਯਾ ਉਹ ਜਿਸ ਕੋਲ 'ਨਾਮ' ਰੂਪ ਤੁਲਹਾ ਯਾ ਬੇੜੀ ਹੋਵੇ । ਯਥਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ :—

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਧਿਓ ਸੇਤੁ ਬਿਧਾਤੇ ।

ਲੋਕਾ ਲੂਟੀ ਦੇਤ ਸੰਤਾਪੈ ।

(ਸਿੱਧ ਗੋਸਟ)

'ਨਾਮ' ਉਹ ਗੋਬੀ-ਪੁਲ ਹੈ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਰੂਪੀ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਅਗੰਮੀ ਪੁਲ ਬਿਨਾਂ, ਇਸ ਪਉੜੀ ਬਿਨਾਂ ਕੀਕਣ ਇਹ ਤੇ ਉਹ ਕੰਢੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ :—

“ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ! ਬਿਨੁ ਪਉੜੀਆ

ਮੰਦਰਿ ਕਿਉਂ ਚੜੈ ਰਾਮ ।

ਏ ਮਨ ਮੇਰਿਆ ! ਬਿਨੁ ਬੇੜੀ

ਪਾਰਿ ਨ ਅੰਬੜੈ ਰਾਮ ।

(ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੇ ਫੁਟਨੋਟ ਦੀ ਬਾਕੀ)

has a beginning in time, & is also limited in regard to space. *Proof.* Were the world without a time beginning, we should have to ascribe a present limit to that which can have no limit, which is absurd. Again were the world not limited in regard to space, it must be conceived as an infinite whole yet it is impossible thus to conceive it.

Antithesis. The world has neither beginning in time, nor limit in space, but in both regards is infinite, *Proof.* The world must have existed from eternity, or it could never exist at all. If we imagine it had a beginning, we must imagine an interior time when nothing was. But in such time the origin of anything is impossible. At no moment could any cause for such a beginning exist.

ਗੱਲ ਕੀ ਅਕਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੋਰਖ-ਬੰਧਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਮਦਦ ਬਗ਼ੈਰ ।

ਪਾਰਿ ਸਾਜਨੁ ਅਪਾਰੁ ਪ੍ਰੀਤਮੁ
ਗੁਰ ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਘਾਵਏ ।
ਮਿਲੀ ਧਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕਰਹਿ ਰਲੀਆ
ਫਿਰੀ ਨ ਪਛੋਤਾਵਏ ।

(ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧)

ਹਾਂ ਜੀ, 'ਨਾਮ' ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਐਉਂ ਗੰਢਦਾ ਹੈ ਜਿੱਦਾਂ 'ਪਹੁ' ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੰਢਦੀ ਹੈ, ਯਾ ਜਿੱਦਾਂ ਅਰਸੀ-ਧਨਸ, ਸਤ-ਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਉੱਤਰ ਤੇ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਯਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਿਕਸ਼ (Atmosphere) ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ।

... ..

ਹੇ ਅਕਲ-ਰਾਣੀ ! ਤੂੰ ਕਾਲ ਦੀ ਲਾਡਲੀ ਪੁੱਤਰੀ ਹੈਂ; 'ਸੁਰਤੀ-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਅਕਾਲ ਦੀ ਸੋਹਾਗਣ-ਲਾੜੀ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਕਲ ਰਾਣੀ ! ਤੇਰਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਵੰਸ ਹੈ । 'ਸੁਰਤੀ'-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਰੂਪ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰਾ ਰੂਪ ਅਨੂਪ ਹੈ । ਹੇ ਅਕਲ ਰਾਣੀ ! ਤੂੰ ਕੁਰਸ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉਪਰ ਬੈਠਦੀ ਹੈਂ । 'ਸੁਰਤੀ'-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਅਰਸ-ਕੁਰਸ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਭਦੀ ਤੇ ਸੁਹਾਉਂਦੀ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਕਲ-ਰਾਣੀ ! ਤੇਰਾ ਬੜਾ ਬਾਗ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ, ਸਭ ਜਤੀ ਸਤੀ ਤੇਰੇ ਹੀ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਹਨ । ਸੁਰਤੀ-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਜਗਤ-ਜਨਨੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਜਗਤ-ਮਾਤਾ ਹੈਂ । ਹੇ ਅਕਲ-ਰਾਣੀ ! ਤੂੰ ਸਾਇੰਸ-ਦਾਨ, ਖੋਜੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਚਾਰੀ ਜਣਦੀ ਹੈਂ । ਸੁਰਤੀ-ਮਾਤਾ ! ਤੂੰ ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀ, ਅਕਾਲੀ, ਖਾਲਸੇ, ਨਬੀ, ਅੰਲੀਆ ਤੇ ਅਵਤਾਰ ਆਪਣੀ ਕੁਆਰੀ-ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਕੱਢਦੀ ਹੈਂ—

^੧Virgin birth !

ਅਕਲ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਟੋਹਣੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਗਦੀ,—ਜੋਤ ਹੈ । ਅਕਲ ਜੜ੍ਹ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕਲਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਬੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਅਕਲ-ਕਲਾ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨ ਚਾਬੀ ਦੇ ਟੁਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸੇਸਾਰ-ਦੀ-ਚੱਕੀ । ਅਕਲ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ—

ਘੜੀਐ 'ਸਬਦੁ' ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ।

ਜਿਸ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ।

(ਜਪੁਜੀ)

ਅਕਰ ਉਹ ਰੇਲ ਹੈ ਜੋ ਸਥੂਲ-ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਟੁਰਦੀ ਹੈ; 'ਨਾਮ' ਉਹ ਬੇੜਾ ਹੈ ਜੋ ਸੇਸਾਰ ਸਾਗਰ ਦੀ ਡਾਵਾ-ਡੋਲ ਸਤਹ ਪਰ ਅਡੋਲ ਤਰਦਾ ਹੈ । ਅਕਲ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਸ

1 ਵਾਹਿਗੁਰੂ । 2 ਨਾਮ ।

3 Virgin birth ਕੁਆਰੀ-ਕੁੱਖ ਦਾ ਭਾਵ ਅਧਿਆਤਮਕ ਨਵ-ਜੀਵਨ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਕੁਆਰੀ—ਮਾਂ 'ਨਾਮ'—ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਦੀਆਂ ਪਟੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ਉਹ ਅਰਸੀ-ਬਿਬਾਨ ਹੈ ਜੋ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਉਡਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ, ਅਕਲ ਧਰਤੀ ਦੀ ਧੀ ਹੈ ਜੋ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਧੜ ਦੇ ਭਾਰ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਉਹ ਉਡਣ-ਪੱਖੇਰੂ ਹੈ, ਉਹ 'ਗਰੁੜ' ਹੈ ਜੋ ਸੱਤਵੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਉਪਰ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਕਲ ਤੇ 'ਨਾਮ' ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਫਰਕ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲ ਤੇ ਅਕਾਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਆਲਾ ਹੈ; 'ਨਾਮ' ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਹੈ। ਹੇ ਅਕਲ ! ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਪਰ 'ਨਾਮ' ! ਤੂੰ ਅ-ਨਾਮ ਹੈਂ !! ਅਕਲ 'ਅੱਜ-ਕਲ' ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚ ਹੈ, 'ਨਾਮ' 'ਸਦਾ-ਹੁਣ' ਦੇ 'ਸੰਤ-ਮੰਡਲ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ !!!.....ਅਕਲ ! ਤੂੰ ਧੜ ਹੈਂ, ਨਾਮ ! ਤੂੰ ਸਿਰ ਹੈਂ, ਸਰਦਾਰ ਹੈਂ। ਤੁਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਕਲ ਬਿਨਾਂ ਲਿਵ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ, ਤੇ ਲਿਵ ਬਿਨਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ !!! 'ਅਕਲ' ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ ਇਉਂ ਹੈ :-

"ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ।

ਅਕਲੀ ਪੜਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ।

ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਰਾਹੁ ਏਹੁ ਹੋਰਿ ਗਲਾ ਸੈਤਾਨੁ।"

[ਸਲੋਕ ੧ ਸਰੰਗ ਦੀ ਵਾਰ]

ਅਕਲ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਅਸਾਂ ਪੁੰਨ-ਦਾਨ, ਪੜ੍ਹਨਾ-ਗੁਣਨਾ, ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ; ਅਕਲ ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਦੀਵਾ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਲੋਕ-ਪ੍ਰਲੋਕ ਦਾ, ਕਾਲ-ਆਕਲ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੂਰਜ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਚਾਨਣ-ਸੁੱਧ ਹੈ, ਜੋ ਮਾਇਕੀ ਚਾਨਣ ਤੋਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਚੇਰਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਯਾ ਰਤਾ ਮੁਲੱਮਾ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ। 'ਨਾਮ' ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਵਾਕ ਇਉਂ ਹੈ :-

"ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਤਰਣਾ ਨਾਇ ਪਤਿ ਪੂਜ।

ਨਾਉ ਤੇਰਾ ਗਹਣਾ ਮਤਿ ਮਕਸੂਦੁ।

ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਨਾਉ ਮੰਨੇ ਸਭ ਕੋਇ।

ਵਿਣ ਨਾਵੈ ਪਤਿ ਕਬਹੂ ਨ ਹੋਇ।

* * * *

ਨਾਓ ਤੇਰਾ ਤਾਣੁ ਨਾਉ ਦੀਬਾਣੁ।

ਨਾਉ ਤੇਰਾ ਲਸਕਰ ਨਾਉ ਸੁਲਤਾਨੁ।

ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਮਾਣੁ ਮਹਤ ਪਰਵਾਣੁ।

ਤੇਰੀ ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ।

ਨਾਇ ਤੇਰੈ ਸਹਜੁ ਨਾਇ ਸਾਲਾਹੁ।

ਨਾਉ ਤੇਰਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਬਿਖੁ ਉਠਿ ਜਾਹ ।
ਨਾਇ ਤੇਰੇ ਸਭਿ ਸੁਖ ਵਸਹਿ ਮਨਿ ਆਇ ।

[ਪ੍ਰਭਾਤ ਮ: ੧]

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬਾਧੀ "ਜਮ-ਪੁਰਿ" ਜਾਇ ।"

ਹਾਂ ਜੀ, ਇਸ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵੇਂ-ਹੀਣ ਚਾਨਣ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਕਾਮਨਾ ਦੇ ਜਮ-ਪੁਰ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਨਿਹਕਾਮ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਖੜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦੇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅੰਦੇਸ, ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਕਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ :—

'ਨਾਮੁ ਰਿਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ।
ਨਰਹਰ ਨਾਮੁ ਨਰਹਰ ਨਿਹਕਾਮੁ ।'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

1. ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਜੋ ਹਰ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਚੇਬੜਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਦੀਵੇ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

2. ਕਾਲ ਦੇ ਘਰ ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਹ

‘ਨਾਮ’-ਉਪਾਸਨਾ !

ਸਾਧਨਾ ਦੇ ਅਮਲੀ ਪਹਿਲੂ !!

ਸਿਮਰਨ, ਅਰਦਾਸ, ਜਤ ਸਤ !!!

ਕਾਂਡ ੧੮—੧੯

ਪਿਛਲੇ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ‘ਨਾਮ’ ਉਪਰ ਗਿਆਨ-ਮਈ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਅਮਲੀ ਪਹਿਲੂ ਜਾਂ ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਾਂਗੇ। ਚੁਰਸਿੱਖੀ ਵਿੱਚ ਸਿਮਰਨ, ਅਰਦਾਸ, ਜਤ-ਸਤ, ਭਗਤੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਕਿਉਂ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ, ਪਰ ਸਵਿਸਥਾਰ ਵਰਣਨ ਲਈ ਦੇਖੋ ਪੋਥੀ “ਗਿਆਨ-ਗੁੜ੍ਹਤੀ”।

੧੮

੧. ਨਾਮ-ਉਪਾਸਨਾ

ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਤੇ ਸਿਮਰਨ

ਹਉ ਪੂੰਜੀ ਨਾਮੁ ਦਸਾਇਦਾ ਕੋ ਦਸੇ ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਾਸਿ ।

ਹਉ ਤਿਸੁ ਵਿਟਹੁ ਖਨ ਖੰਨੀਐ ਮੈ ਮੇਲੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਪਾਸਿ ।

(ਮਾਰੂ ਮ ੪)

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਧਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ 'ਵਿਤਰਤਾ' ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ 'ਧਰਮ', 'ਸਚਾਈ' 'ਨੇਕੀ', 'ਪਵਿੱਤਰਤਾ' ਆਦਿ (Purity of Heart) ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਅਸੱਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸੱਤ ਨੂੰ ਪਕੜਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੱਤ ਉਹ ਕੋੜ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹ ਪੈਣ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇੱਕ ਲੂਲੇ ਵਾਸਤੇ ਪਹਾੜ ਚੜ੍ਹਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੱਤ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਮਨ ਅੱਗੇ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਜੁ ਅਸੱਤ ਛੱਡੇ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਛੱਡੀਏ, ਤ ਸੱਤ ਪਕੜੀਏ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਪਕੜੀਏ; ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਕੂੜ ਮਾਖਿਓਂ ਤੇ ਸੱਚ ਖਪਰਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਉਠਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸੱਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਸੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਕਿਉਂ।

ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸੱਤ ਮਿੱਠਾ ਕਿਉਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕੌੜਾ ਕਿਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਨਾ ਸੱਤ ਕੌੜਾ ਹੈ ਨਾ ਖਪਰਾ ਨਾ ਕੁੜ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ਨਾ ਸੰਖਾ; ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਯਾ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਵੱਖ, ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਿੜ੍ਹਨਾ ਕਿਹਾ ਸੰਖਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਰਿੜ੍ਹਦੇ ੨ ਅਸੀਂ ਟੀਸੀ ਛੱਡ ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਅਟਕਦੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਸੋਚੋ, ਵਾਦੀ ਚੰਗੀ ਹੈ ਯਾ ਪਹਾੜ ਦੀ ਟੀਸੀ? ਵਾਦੀ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਸੱਕ ਨਹੀਂ, ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਚੌਪਾਸੀਂ ਘਿਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਕੁਲ੍ਹਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਾਦੀ ਉਸ ਲਈ ਇੱਕ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨਾ ਜਾਪੇਗਾ। ਉੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਲਈ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਫਿਰ

ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਤੇ ਸਿਖਰ ਉਪਰ ਅੱਪੜਕੇ ਹੀ ਉਹ ਅਨੰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਦਿਲ-ਠਾਰਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਸਕੇਗਾ। ਹੁਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਦੀ ਤਾਘ ਹੋਵੇ ਉਸ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਉਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸੋਹਣਾ ਮਨ-ਸੋਹਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੱਕਣ ਦੀ ਕੀਮਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਵੱਖ ਹਾਵਾਈ-ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਹੋਰ ਸਭ ਗੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਨੂੰ ਅਨੰਤ ਦੀ ਇਕ ਝਾਕੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਉਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੈ ਜੋ ਅਵੱਸ਼ ਚੜ੍ਹਨੀ ਪਵੇਗੀ ਤਾਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀ ਅਨੰਤਕ-ਝਾਕੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਾਂਏ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਝੂਠ ਉਹ ਉਤਰਾਈ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪ 'ਰੇੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਹੇਠ ਰਿੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਅੰਤ ਇੱਕ ਸਾਹ-ਘੱਟਣੀ ਕੈਦ ਹੈ। ਜੇ ਹਾਲ ਇਸ ਇੱਕ ਕਰਮ-ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਦ੍ਰ ਕੀ ਹਨ? ਮਾਨੋਂ ਇਹ ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਗਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਬਾਹਰ ਵੀਟਦੀ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭਾਵੇਂ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਸਾਡਾ ਆਤਮਕ-ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੱਖਣਾ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਐਥ ਤਕ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਆਤਮਕ-ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਘੜਾ ਖਾਲੀ ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਾ ਜੇ ਅਸੀਂ ਅਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ-ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਭਰ ਹਏ ਕੋਲ ਫੁੱਲ ਨਾਲ ਤਸਦੀਹ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੁ ਮਨਮੁਖ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਡਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕੋਲ-ਫੁੱਲ ਉਲਟਕੇ ਵੀਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ ਗੁਰਵ ਕ :—

“ਮਨਮੁਖ ਉਧਾ-ਕਉਲੁ ਹੈ, ਨਾ ਤਿਸ ਭਗਤਿ ਨ ਨਾਉ।...

ਤਿਸ ਕਾ ਅੰਦਰੁ ਚਿਤੁ ਨਾ ਭਿਜਈ; ਮੁਖਿ ਫੀਕਾ ਆਲਾਉ।”

(ਵਰ ਗ੍ਰੰਥੀ ੧ ਮ: ੩)

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਦ ਆਤਮਕ ਰਸ ਵੀਟਦਾ ਹੈ ਤਦ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦ ਆਤਮਕ ਰਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਅੰਦਰ ਸੱਤ ਨਾਲ ਸੱਤਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। “ਸੁਆਦ (Pleasure) ਰਸ ਵੀਟਣ ਵਿੱਚ ਹੈ; ਸੱਤ (Good) ਰਸ ਸਮੇਟਣ ਵਿੱਚ, “ਸਾਵਧਾਨਤਾ ਵਿਚ ਲਿਵ-ਲੀਨਤਾ ਵਿੱਚ! ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਸ਼ ਹੁਣ ਕੌਣ ਹੋਏ? ਉਹ ਜੋ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਯਾ ਉਹ ਜੋ ਸੁਆਦਾਂ ਤੋਂ ਟੱਪ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਾਮ ਪਾਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ? ਉੱਤਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਜੁ ਸੱਤ ਦਾ ਜਗਿਆਸੂ (Seeker after truth) ਸੱਤ ਤੇ ਤਦ ਹੀ ਅੱਪੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਇੰਦ੍ਰੇਜਿਤ ਹੋਵੇ। ਜਤ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸੱਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ। ਜਤ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤੇ ਸਤ ਬਿਨਾਂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇੱਕ ਇੰਦ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਦਸਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲਗਾਮ ਹੇਠ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ‘ਆਤਮਾ’ ਦਾ ਪ੍ਰਗਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‘ਦਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਰਿ ਰਾਖੈ ਵਾਸਿ। ਤਾਕੇ ‘ਆਤਮੈ’ ਹੋਇ ਪ੍ਰਗਾਸੁ।’

(ਗਉੜੀ ਮ. ੫)

ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇੰਦ੍ਰਿਆ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗਲਤਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਆਤਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਇਤਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਰਾਤ ਲਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਸੂਰਜ ਦਾ ਵੇਖਣਾ ! ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋਵੇ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਘੜਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਦਸ ਹੋਣ ਮੋਰਆਂ, ਨਹੀਂ ਮੋਰਆਂ, ਤੇ ਦੂਜ ਪਾਸੇ ਇਹ ਆਸ ਰੱਖਣੀ ਜੁ ਇਹ ਘੜਾ ਨੱਕੋ ਨੱਕੋ ਭਰਿਆ ਰਹੇ ! ਕੋਹੀ ਭਾਰੀ ਗਲਤੀ ਹੈ ? ਸੁਆਦ ਯਾ ਇੰਦ੍ਰ-ਰਸ ਤਾਂ ਆਤਮ ਘੜਾ ਵੀਟਣ ਵਿੱਚ ਹੈ । ਕੁੱਤਾ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਆਪ ਚੂਸਦਾ ਤੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇਦਾਂ ਹੇਠ ਤੋੜਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦਾ ਅਪਣਾ ਹੀ ਲਹੂ ਇੰਝ ਖਾਰਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਨਹੀਂ, ਕੁੱਤਾ ਪਸ਼ੂ ਹੈ । ਪਰ ਕਈ ਆਦਮੀ ਵੀ ਪਸ਼ੂ-ਬਿਤੀ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਵਕਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਲਤਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ' ਉਹ ਆਪ ਸੱਖਣੇ-ਮੁਖਣੇ ਸੁੰਨ-ਮਸੁੰਨ ਤੇ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

‘ਮਨਮੁਖ ਬੋਲੇ ਅੰਧੁਲ, ਤਿਸੁ ਮਹਿ ਅਗਨੀ ਕਾ ਵਾਸੁ ।

ਬਾਣੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਬੁਝਨੀ, ‘ਸਬਦ’ ਨ ਕਰਹਿ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ।

ਓਨਾ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਿ ਸੁਧਿ ਨਹੀ, ਗੁਰਬਚਨਿ ਨ ਕਰਹਿ ਵਿਸਾਸੁ ।’

(ਸਲੋਕ ਮ: ੩)

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜੁ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵਰਤਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਵਰਤਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੰਜਮ (Moderation) ਨਾਲ, ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ । ਪਰ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮ-ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਅੱਪੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਅਵੱਸ਼ ਆਪਣੇ ਇੰਦ੍ਰੇ ਵਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਲਕੇ ਸਤ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤ ਸੁਆਦ ਦਾ ਉਲਟ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਚੜ੍ਹਾਈ, ਅਸਾਂ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਉਤਰਾਈ ਦੀ ਸੁਖੱਲ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ, ਹਰ ਸ਼ੈ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੈ । ਸਤ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨ ਲਈ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਲਣਾ, ਭਾਵ ‘ਇੰਦ੍ਰੇ ਜਿਤ’ ਹੋਣਾ ਹੀ ਆਤਮਕ-ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ ।

(੨)

ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਸ ਸੀ ਜੁ ਅਸੱਤ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸਤਰੇਜ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਕਾਲੇ ਤੇ ਚਿਟੇ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਟੁਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਜੇ ਘਰ ਵੀ ਚਿਟੇ ਹੋਣ ਤੇ ਫੌਜ ਵੀ ਸਰੀ ਚਿਟੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੇਡ ਕੀਕਣ ਚਲੇ । ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਅਸੱਤ ਸੱਤ ਨੂੰ ਪਰਤਾਵਣ ਵਾਲੀ ਖੇਡ ਹੈ । ਜੇ ਅਸੱਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੱਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪੂਰੀ ਨਾ ਜਾਪੇ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਜੁ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਅਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ

ਸਤਵਾਦੀ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਕੀ ਕਾਰਣ ਹੈ? ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰ ਤਾਉਣ ਦੀ ਲੰਮੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸਾਡੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਤਾਂ ਥੋੜ-ਦਿਲੀਆਂ ਹਨ, ਥੋੜ-ਵੇਖੂ (short-sighted), ਉਹ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਨੂੰ ਝੱਟ ਬਨ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਹਨ; ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਇਕ ਮੌਕੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਉਪਰ, ਜੋ ਮਾੜੇ ਹੋਣ, ਆਪ ਪਛਤਾਈਏ, ਤੇ ਸ਼ਰਮ, ਡੰਡ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਸਮਝ ਜਾਈਏ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇੰਝ ਆਪ ਸੁਧਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਖਕੇ ਅਨੰਦਿਤ ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਅੰਗਣ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਅਸੀਂ ਭੇੜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪ-ਉਸਾਰੀ ਪਉੜੀ ਤੋਂ ਹੇਠ ਗੜਮ ਡਿਗਦੇ ਹਾਂ। ਗਲ ਕੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਵੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ। ਜੇ ਫਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਕਿ ਇਥੇ ਤਾਂ ਤੁਰਤ-ਬਤੁਰਤੀ ਸੌਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਹਥ ਦੇ, ਉਸ ਹਥ ਲੈ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਰਪਾਲੂ ਹਨ, ਹਰ ਮੌਕਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ, ਜਦ ਅੰਗਣਾਂ ਦਾ ਕੋਲ ਨਕੋ-ਨਕ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਡੁਬਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਲੋਂ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦਾ ਗਿਰਾਉ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਉਹ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ (The greater the ascent, the greater the fall.) ਜਿਹਾ ਕਿ ਰਾਵਣ, ਕੇਸ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਹੀ ਜੈ ਹੈ, ਪਰ ਵਿੱਚ ਅਸੱਤ ਇਸ ਲਈ ਉਠ ਨਚਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਕਚੇ ਤੇ ਪਕੇ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਵੇਖੋ, ਨਟ ਰਸੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਕੇ ਨਚਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਉਸਦੀ ਤਲੀ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਕੇ 'ਵਾਹ ਵਾਹ' ਕਰਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਬੁੱਢਾ ਨਟ ਕੋਲ ਖੜਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ, ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ'। ਨਟ ਨੇ ਕੰਮ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ; ਪਰ ਕੀ ਇਸ ਬੁਢੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਉਤਰ ਹੈ, ਜੁ ਬੁਢ ਦਾ ਇਹ ਆਖਣਾ ਜੁ ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ, ਬੇਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਛੋਟੇ ਨਟ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਨਟ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵਧੇਰੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਕੁਝ ਇੰਜ ਹੀ ਅਸੱਤ ਸਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਮਸਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਅਕਾਸ਼-ਗੰਗਾ (milky way) ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਮਕਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਅਸੱਤ ਦੀ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵ ਰੂਪੀ ਸ਼ਤਰੰਜ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਲੜ ਹੈ, ਖੰਡ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣ ਲਈ, ਕੱਚ-ਪਕ ਨੂੰ ਪਰਤਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਸਤ ਦੀ ਅੰਤਮੀ ਬਿਜੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਵਣ ਲਈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਪੁਰਸ਼ ਸੱਤ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਯਾ ਤਾਂ ਅਸੱਤ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਡਿਗ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਪਸਚਾਤਾਪ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਫਿਰ ਧੋ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਾਉਣ ਲਈ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਬਲਦੇ ਹਨ, ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦੇ ਝੱਖੜ ਤੇ ਵਾ-ਵਿਰੋਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਐਕੜਾਂ ਨਾਲ ਦਬਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਿਚ

ਅਡੋਲ, ਇਕ-ਟਿਕ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿੰਦ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਤਾਵੇ ਹਨ..... ਅੰਤ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਜੈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ 'ਧੀਰਜ' ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਧੀਰਜ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅਡੋਲਤਾ। ਯਥਾ—

(੧) ਅਸਥਿਰ ਰਹਹੁ, ਡੋਲਹੁ ਮਤ ਕਬਹੂ ਗੁਰ ਕੈ ਬਚਨਿ ਅਧਾਰਿ।

ਜੈ ਜੈ ਕਾਰੁ ਸਗਲ ਭੂ ਮੰਡਲ, ਮੁਖ ਉਜਲ ਦਰਬਾਰ।

(ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫)

(੨) ਕਰਹਿ ਸੁ ਹੋਈਐ ਹਾਂ। ਸਹਿਜਿ ਸੁਖਿ ਸੋਈਐ ਹਾਂ।

'ਧੀਰਜ' ਮਨਿ ਭਏ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਦਰਿ ਪਏ, ਮੇਰਾ ਮਨਾ।

(ਆਸਵਰੀ ਮ: ੫)

'ਨਾਮ'-ਰਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਦੋ ਗੁਣ ਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਾਨ ਦੋ ਟੰਗਾਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਗੈਰ ਅਧਿਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਕੱਢਣਾ ਐਡਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਿੰਗਲੇ ਲਈ ਪਰਬਤ ਚੜ੍ਹਨਾ। ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਸ਼ਬਦ-ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਯਥਾ:—

'ਜਤੁ' ਪਾਹਾਰਾ, 'ਧੀਰਜੁ' ਸੁਨਿਆਰ।

ਜਤ ਸਤ ਦਾ ਆੜੀ ਹੈ, ਤੇ ਧੀਰਜ ਸਤ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ। ਆਤਮ-ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਇਹ ਦੋ ਮਾਨੋ ਪੱਕੀਆਂ ਦੋਹਰੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਹਾਂ ਉਪਰ 'ਨਾਮ'-ਮੰਦਰ ਉਸਰੇਗਾ।

(੩)

ਜਤ-ਸਤ ਸੰਜਮ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਣ ਭਾਵੇਂ ਨਾਮ ਦੇ ਲਈ ਰਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹ ਪਿਛੇ ਹਟਦੇ ਹਨ ਮਾਨੋ ਸਾਨੂੰ ਭੁਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਾਡੇ ਕ੍ਰਾਣ ਨੂੰ ਪਰਤਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਕ, ਅੰਗਣ ਘਨਰੇ, ਹੁਣ ਕੱਲਾ ਆਦਮੀ ਕੀਕਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਵੇ? ਗੱਲ ਕੀ, ਇਕ ਪੜਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਅ-ਸਮਰਥ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਤੇਜ-ਪੁੰਜ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਤੇਜ ਪੁੰਜ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੈ, ਤੇ ਇਸਦੀ ਓਟ ਲੈਣਾ ਹੈ ਧਰਮ ਦਾ ਵਾਸਤਵਾ ਤੱਤ (Direct religion with the Supreme Being is the essence of religion) ਕਿਸ ਦੀ ਓਟ? ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ, ਵਡੇ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਓਟ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਿਜਕ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਅੱਖ ਦ ਝਲਕਾਰੇ ਵਿਚ ਰਚੇ ਹਨ, ਤੇ ਜੋ ਸਜੇ ਖਬੇ, ਉਪਰ ਬਲੇ, ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਬੇਅੰਤ ਹੈ—

“ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਜਾਕੈ ਹੈ ਹਥ । ਸੋ ਸਿਮਰਹੁ ਅਨਾਥ ਕੋ ਨਾਥ ।.....

ਜਿਨ ਧਾਰੇ ਬਹੁ ਧਰਣਿ ਅਗਾਸ । ਜਾਕੀ ਜੋਤਿ ਜੀਆ ਪਰਗਾਸ ।

ਜਾਕੀ ਬਖਸ ਨ ਮੋਟੇ ਕੋਇ । ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਨਿਰਭਉ ਹੋਇ ।”

(ਗਉੜੀ ਮ:੫)

ਅੰਤਕੀ ਜੀਵ ਦੀ ਓਟ ਨਹੀਂ, ਬੇਅੰਤ ਦਾ ਹੀ ਹੁਣ ਆਸਰਾ ਹੈ । ਇਹ ਇੱਕ ਐਸਾ ਚਾਰਸ ਹੈ ਜੁ ਡਿੱਗਾ ਢੱਠਾ ਹੋਇਆ ਚਿੱਤ ਝੱਤ ਪਟ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਖੜੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਘਟਾਂ ਹੋਣ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਡੀ ਵੇਗਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਲ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਕਿਰਣ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚੀਰਕੇ ਸਾਡੀ ਹਿਰਦੇ-ਕੇਦਰਾ ਤੱਕ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚਾ ਅਨੰਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ—

ਜਾਕਉ ਮੁਸਕਲ ਅਤਿ ਬਣੈ, ਢੋਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ।

ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਦੁਸਮਨਾ, ਸਾਕ ਕਿ ਭਜਿ ਖਲੇ ।

ਸਭ ਭਜੈ ਆਸਰਾ, ਚੁਕੇ ਸਭੁ ਅਸਰਾਉ ।

ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ ।

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ਅੰਤਕੀ-ਜੀਵ ਦਾ ‘ਬੇਅੰਤ’ ਦਾ ਲੜ ਫੜਨਾ, ‘ਬੇਅੰਤ’ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਮਾਰਗ ਦੀ ਸੱਚੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ । ਕੱਲ-ਮਕੱਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੋਈ ਕੀ ਕਰੇ ? ਉਹ ਨੂੰ ਰਾਤ ਘੂਰਦੀ ਤੇ ਦਿਨ ਗਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਪੀੜਦਾ, ਕਸ਼ਟ ਪਰਤਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਦੇਸ ਤੇ ਕਾਲ ਯਮਰਾਜ ਬਣਕੇ ਸੰਘੀ ਘੁੱਟਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜੇ ਅੰਤਕੀ ਬੰਦਾ ਬੇ-ਹੱਦ ਦੀ ਸਰਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪ੍ਰਤਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਆਪ ਅਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਖੜੋਤਾ ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ, “ਗੋਸਾਈਂ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨ” ਬਣ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਵਡਕੇ ਦੀ ਥਾਪੀ ਹੁਣ ਜਾਦੂ ਦਾ ਕਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤਕੀ-ਬੰਦਾ ਬੇਅੰਤ ਦੀਆਂ ਸਹੋਸਟ-ਭੁਜਾਂ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ:—

ਹਉ ਗੋਸਾਈ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨੜਾ, ਮੈਂ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਉਚ ਦੁਮਾਲੜਾ ।

ਸਭ ਹੋਈ ਛਿੱਝ ਇਕਠੀਆ, ਦਯੁ ਬੈਠਾ ਵੇਖੇ ਆਪਿ ਜੀਉ ।

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਕਤੀ-ਪੁੰਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਨਾ, ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਓਟ ਲੈ ਕੇ ਜਨ-ਰਾਜ ਦੀ ਫਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੀ ਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ ।

(੪)

ਪਰ ਹੁਣ ਪੁਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਉਸ ਬੰਧਿਤ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬਧ ਕੀਕਣ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅੰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਡਕੇ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ :-

(੧) ਅਰਦਾਸ ਯਾ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ।

(੨) ਸਿਮਰਨ ਯਾ ਪ੍ਰੀਤ-ਗੰਢ ।

(੨) ਅਕਹ-ਸਿਮਰਨ ਯਾ 'ਨਾਮ' !

ਆਓ ਇੱਕ ਇੱਕ ਨੂੰ ਲਈਏ ਤੇ ਵੇਖੀਏ ਜੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਤ ਤੇ ਬੰਧਿਤ, ਜੀਵ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਕੀਕਣ ਪੈਵੇਂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

'ਅਰਦਾਸ' ਯਾ 'ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ' ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਨਿਉਂ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਅੰਗੁਣਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ । ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕਈ ਹੱਥ ਅੱਡਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਸਿਰਫ ਦਿਲ ਅੱਡਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੱਕ ਰਗੜਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਸਿਰਫ ਆਪਣਾ ਮਲੀਨ ਹਿਰਦਾ ਹੀ ਰਗੜਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਸਚਾਤਾਪ ਹੈ- ਪਿੱਛੇ ਲਈ ਪਸ਼ੇਮ ਨੀ; ਅੱਗੇ ਲਈ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਮੰਗ । ਗਲ ਕੀ ਅਰਦਾਸ ਮਨ ਦੀ ਇੱਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਅੰਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਟੇਢੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਮਨ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਕੋਲ-ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਤੋੜੀ ਇਹ ਪੁੱਠਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੈਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਸਧ (Right Orientation of Mind) ਦੀ ਜਗਤੀ ਹੈ । ਹੱਥ ਅੱਡਣਾ ਨੱਕ ਰਗੜਨਾ ਐਡਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਮਨ ਦੇ ਕਵਲ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ । ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਗੜ੍ਹਤੀ ਹੈ । ਪਰ ਅਰਦਾਸ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਕਾਡੇ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ । ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਆਖਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਜੁ ਮਨ ਦੇ ਵਿੰਗੇ ਟਿੰਗੇ ਖੇਲੂਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਅਉਣਾ ਅਰਦਾਸ ਹੈ । ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਅੰਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਆਪ ਸਰਮ ਵਿਚ ਡੁਬਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਲਾਂ ਮਨਾਂ ਇਕ ਚੀਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਹ ਪ੍ਰਭੂ ਮੈਂ ਚੇਤਨ-ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੜ-ਪੱਥਰ ਹਾਂ ਜੋ ਮਾਇਆ-ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਿਆ; ਮੇਰੇ ਅੰਗੁਣ ਮੈਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਛੱਡਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਬਹੁੜ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ :-

(੧) ਜੇਤਾ ਸਮੁੰਦ ਸਾਗਰੁ ਨੀਰਿ ਭਰਿਆ, ਤੇਤੇ ਆਉਗਣ ਹਮਾਰੇ ।

ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਕਿਛ ਮਿਹਰ ਉਪਾਵਹੁ, ਡੁਬਦੇ ਪਾਥਰ ਤਾਰ ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੧)

(੨) ਮੋਹ ਚੀਕੜ ਫਾਥੇ ਨਿਘਰਤ ਹਮ ਜਾਤੇ,
ਹਰਿ ਬਾਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪਕਰਾਇ ਜੀਉ ।

(ਆਸਾ ਮ: ੩)

ਜਦ ਤੱਕ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮਲੀਨਤਾ ਹੈ ਤਦ ਤੋੜੀ ਸਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਐਡ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਹੀਂ ਜਿੱਥਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡਰ ਹੈ ਭਾਉ ਨਹੀਂ ਭਾਉ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਚੇਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਅਰਦਾਸ, ਪਛਤਾਵ ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਮੈਲ ਧੋਤੀ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭਉ ਘਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਉ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ) ਵਧਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰੀਤੀ ਕੀ ਹੈ ? ਪ੍ਰੀਤੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਆਤਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਠਦੀ ਹੈ । ਚੇਰ ਦੀ ਯਾਰੀ ਚੇਰ ਨਾਲ ਹੈ, ਜੁਆਰੀਏ ਦੀ ਜੁਆਰੀਏ ਨਾਲ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਧ ਹਿਰਦੇ ਭਾਵ ਭਗਤ ਦੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ । ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੁ ਚਿੱਟਾ ਹਿਰਦਾ ਹੀ ਚਿੱਟ-ਪਰਮਾਤਮਾ (ਸੇਤਾਬਰ-ਸੁਆਮੀ) ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਰਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਿਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਓਹਨੂੰ ਓਹਨਾਂ ਕਣੱਖੀਆਂ ਤਕਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਪ੍ਰੀਤੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਜੁ ਅਸੀਂ ਡਰ-ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਲਘਕੇ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਉਪਰ ਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ, ਭਾਵ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਕੇ ਨਵ-ਜੀਵਨ (Conversion) ਦੇ ਘਰ ਆਈਏ । ਅਰਦਾਸ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਅਪਣੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦੀ ਵੱਲੋਂ ਉਲਟ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਲ ਰਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਨਮੁਖਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ । ਪਿੱਛੇ ਸਾਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ, ਪਰੇਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਗੇਢ 'ਪ੍ਰੀਤ-ਰੀਤ' ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜਗਤੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰੀਤ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੰਇਲ ਦੀ ਅੰਬ ਨਾਲ, ਮੱਛੀ ਦੀ ਨੀਰ ਨਾਲ ਚਕਵੀ ਦੀ ਸੂਰਜ ਨਾਲ, ਚਕੋਰ ਦੀ ਚੋਨ ਨਾਲ, ਪਪੀਹ ਦੀ ਘਨਹਰ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਕੁਰੇਕ ਦੀ ਨਾਦ ਨਾਲ, ਜਲ ਦੀ ਦੁਬ ਨਾਲ, ਮਾਂ ਦੀ ਪੁੱਤ ਨਾਲ, ਪਤੰਗ ਦੀ ਦੀਪਕ ਨਾਲ ਇਤਿਆਦਿ, ਪਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ ਉਹ ਦਾਮਨਕ-ਖਿੱਚ (Electric attraction) ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਅਪਣੇ ਦੋ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਯਾ ਜਿਹੀ ਕਿ ਦੋ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਕ ਵਡਕ-ਦੇਪਤੀ ਜੋੜਾ ਹੈ । ਜੋ ਅਨਨਯ-ਭਗਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਪਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹੋ ਭਗਤ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਹੈ—

ਧਣੀ ਵਿਹੂਣਾ ਪਾਟ ਪਟੇਬਰ ਭਾਹੀ ਸੇਤੀ ਜਾਲੇ ॥

ਧੂੜੀ ਵਿਚਿ ਲੁਡੇਦੜੀ ਸੋਹਾਂ ਨਾਨਕ ਤੈ ਸਹ ਨਾਲੇ ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫)

ਫਰਕ ਇਤਨਾ ਹੈ ਜੁ ਦੇਪਤੀ-ਪ੍ਰੀਤ ਪਿੰਡ-ਘੇਰੀ ਹੈ ਤੇ ਭਗਤ-ਪ੍ਰੀਤ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਪਮਾਨੇ (Cosmicscale) ਤੇ ਹੈ ।

ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹਨ-ਪੂਜਾ, ਅਰਚਾ ਇਤਿਆਦਿ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਪੂਜਾ ਦਾ ਭਿੰਨ ਸਿਮਰਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵੀਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਕਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਇੰਦਰਜਿਤ ਪੁਰਸ਼ ਇਦ੍ਰੀਆਂ ਉਪਰ ਲਗਾਮ ਪਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਗਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸਿਮਰਨ ਇਕ ਪੜਾ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੀਤ-ਰੀਤ ਨਾਲ ਉਸ ਕੇਂਦਰ ਵਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਹੈ । ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਇਹੋ ਹੈ ਜੁ ਸਾਡੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਨਿਜ-ਘਰ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਕੀਰਤਨ ਜਦ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲਿਵ ਵਿਚ ਤੇ ਆਉਣ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੜ ਹੈ, ਹਾ ਹਾ, ਡਾਢੀ ਲੜ ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਲੱਭਣ ਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਟੁਟ, ਅਚਲ ਕੀਰਤਨ-ਧੁਨੀ ਆਪ ਹ ਰਹੀ ਹੋਵੇ-ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸਾਡੇ ਨਿਜ-ਆਤਮੇ :-

“ਸੋ ਅਸਥਾਨੁ ਬਤਾਵਹੁ ਮੀਤਾ ।
ਜਾਕੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਨੀਤਾ । ੧ । ਰਹਾਉ ।
ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵੀਚਾਰ ।
ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਅਉਤਾਰ ।
ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ ।
ਇਹੁ ਅਸਥਾਨੁ ਗਰੁ ਤੇ ਪਾਈਐ ।

(ਆਸਾ ਮ ੫)

ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਖਾਸ ਉਪਮਾ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਸਾਡੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਿਜ-ਧਾਮ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਟੁਟ-ਕੀਰਤਨਾਂ ‘ਹਾ ਹਾ’ ਤੇ ‘ਹੂ ਹੂ’ ਗੰਧਰਬ ਅਪੰਛਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਅਪੜਕੇ ਫਿਰ ਲਿਵ ਵਿਚ ਤੇਟ ਨਹੀਂ । ਇੱਥੇ ਅੱਪਛੜਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਭਗਤ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

“ਹਰਿ ਆਵਤੇ ਕੀ ਖਬਰਿ ਗੁਰਿ ਪਾਈ
ਮਨਿ ਭਨਿ ਆਨੰਦ ਆਨੰਦ ਭਏ,
ਹਰਿ ਆਵਤੇ ਸੁਨੇ ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਹਰਿ ਲਾਲ ।”

(ਨਟ ਨਰਾਇਣ ਮ: ੪)

(੫)

ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਮਿਆਂ ਲਈ ਭਿੰਨ ੨ ਹੈ; ਤੇ ਰਤਾ ਕੁ ਫਰਕ ਹੈ ਵੀ ਅਵਸ਼। ਵਧੇ, ਜਿੱਥੇ ਡੰਡ-ਕੁੱਟ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਮਰਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਰਸਨਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਰਸਨਾ ਸਿਮਰ ਕੇ ਵੀ ਚੁਪ ਚਾਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਰਸਨਾ ਯਾ ਮਾਲਾ ਛੱਡ ਹੋਣਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਕਾਂਤ ਨਹੀਂ, ਯਾ ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ ਮਨ ਬੜਾ ਚੋਚਲ ਹੈ। ਚੋਚਲ—ਅਵਸਥਾ ਵਾਸਤੇ ਸਿਮਰਨ ਵੀ ਠੁੱਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਰਸਨਾ, ਮਾਲਾ ਦੁਆਰੇ। ਜਦ ਮਨ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਆਰੰਭ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇਕਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਮਨ ਬਾਹਰ ਦੌੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅੰਤਰਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਚਿੜੀਆਂ-ਕਾਂ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਕਈ ਸੱਜਣ ਅਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਕਾਬੂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਮੁੜ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੀ ਤਾਂ ਨਾਉਂ ਅਭਿਆਸ (Practice) ਹੈ। "ਸਤਿਨਾਮ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ" ਮੰਤਰ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਅਪਣੇ ਆਪ ਇਕਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਜੁਗੋ-ਜੁਗੀਤਰੀ ਆਤਮਕ ਖਿੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜਾਦੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜੀਕਣ ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਘੜੀ ਨੂੰ ਚਾਬੀ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੀਕਣ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਨਾਮ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਮਾਈ ਹੋਈ, ਸੱਚੀਸੁੱਚੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਕਾਂਤ ਸਿਮਰਨ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਅਤੀ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਈ ਸੱਜਣ ਪੁੱਛਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਨਿਜ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਪਾਠਕ ਸੱਜਣ ਪੁੱਛਣਗੇ ਜੁ ਕੀ ਸਦਾਚਾਰ (morality) ਉਹੋ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ? ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਦਾਚਾਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਖੜੋਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਵਸਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੱਲ-ਮਕੱਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਸਮਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਅੱਗੇ ਨਿਰਬਲ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ 'ਬੇਅੰਤ' ਦੇ ਲੜ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਇਹੋ ਤਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ ! ਕੀ ? ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਲੋੜ (God consciousness) । ਸਿਮਰਨ ਉਸ ਰਾਹ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਖਿਨ ਖਿਨ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸੂਨ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਆਤਮਕ—ਬਲ ਨਾਲ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਜੀਕਣ ਬੈਟਰੀ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਬਿਜਲੀ ਰਸ ਨੂੰ ਭਰਦਾ ਹੈ । ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤੰਟ ਕਿਉਂ ਵਿਘਨ ਪਾਂਦੀ ਹੈ ? ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਨ ਰਾਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ । ਸ਼ਾਖ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਡੱਡ-ਰਾਣੀ (Frog-queen) ਦੀ ਇੱਕ ਸੋਹਣੀ ਗਾਥਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ । ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੁ ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਬਣ ਵਿੱਚ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰੇਹ ਲੱਗੀ, ਕੋਲ ਸੁੰਦਰ ਤਾਲਾਬ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਇਹ ਮਣਸੋਹਣੀ ਰਾਣੀ ਬੈਠੀ ਸੀ । ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਮੋਹਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਜਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਕੁੜੀ ਦ ਪਿਤਾ ਨੇ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਰੱਖੀ ਜੁ ਇਹ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ । ਰਾਜਾ ਮੁੜਕੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਇਹ ਰਾਣੀ ਬਿਨਾ ਜਲ ਤੋਂ ਮਹਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ । ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਰਾਜਾ ਤੇ ਰਾਣੀ ਦੋਵੇਂ ਖੇਡਦੇ, ਹਸਦੇ ਭੱਜਦੇ ਬਾਗ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਆਉਣ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਥੱਕ ਗਏ, ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰੇਹ ਲੱਗੀ, ਤਾਂ ਰਾਣੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ, ਰਾਜੇ ਨੇ ਭੁਲਕੇ ਪਾਣੀ ਦ ਦਿੱਤਾ । ਤਾਂ ਕੀ ਅਚੰਭਾ ਗੱਲ ਹੋਈ ? ਉਹ ਰਾਣੀ ਡੱਡੂ ਦਾ ਭੋਸ ਬਦਲਾ ਕੇ ਤਲਾ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਕਹਿ ਸੱਲ ਦ ਗਈ ।

ਇਸ ਗਾਥਾ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਰਤਾ ਕੁ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਾਸਤੇ ਸੱਲ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਖਿਣ ਵੀ 'ਨਾਮੀ' ਦੇ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿਣਾ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਵਾਂਗ ਅਕਹਿ ਸੱਲ ਲ ਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਵਾਕ ਹੈ :-

(੧) ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਜੀਵਣਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਜਣਾ ।

(ਬਾਰਮਾਹ ਮਾਭ)

(੨) ਨਾਨਕ ਹੋਈ ਦਿਨਸੁ ਸੁਹਾਵੜਾ ਜਿਤੁ ਪ੍ਰਭ ਆਵੇ ਚਿਤਿ ।

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਵਿਸਰੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ, ਫਿਟੁ ਭਲੇਰੀ ਰੁਤਿ ।

(ਸ: ੫ ਵਾਰ ਗਉੜੀ ੨)

ਗੱਲ ਕੀ, ਸਿਮਰਨ ਸਾਡੇ ਵਗਦਿਆਂ ਨੂਠਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਭਰਪੂਰ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਸਖਣੇ ਮੁਖਣੇ ਹੋ ਜਾਣ ।

ਕਈ ਸੱਜਣ ਪੁਛਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਮਰਣ ਕਿਸ ਵਿਅਕਤੀ (Personality) ਦਾ ਕਰੀਏ? ਉੱਤਰ ਹੈ ਜੁ ਸਿਮਰਨ ਸਿਰਫ ਅਕਾਲ—ਪੁਰਖ ਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸਤਿਨਾਮ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਹੈ, ਹੋਰ ਕਾਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ । ਜਿਤਨਾ ਉੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ । ਜੇ ਸਾਡਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅੰਤਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਲਾਭ ਵੀ ਥੋੜਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ । ਦੂਜਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਥੇ ਇਹ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾਕੇ ਦਿਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਨਹੀਂ । ਮੂਰਤੀ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਬ੍ਰਿਤੀਆ ਨੂੰ ਹੋੜਕੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਰਨਾ । ਦੂਜੇ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੜ੍ਹ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਸਲੀ ਪੂਜਾ ਤਾਂ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ । ਉਸ ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦਾ ਕੀ ਰੂਪ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਰੂਪ ਇਕ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਅਵਿਕਤ-ਪੁਰਖ (Impersonal Person), ਰੂਪ ਰੱਖ ਰੰਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਅਕਹਿ ਰੂਪ ਹੈ । ਕਿਹੜਾ ? ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ, ਨਰੋਕਾਰਾ ! ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਖਾਠ ਕਰਿਆਂ ਇਹ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਪੱਟ ਅੰਦਰੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ । ਸਿਮਰਨ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਉਚਾਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀ 'ਨਾਮੀ' ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ? 'ਨਾਮ-ਪ੍ਰਗਾਸ' ਵਾਲਾ, ਜਦ ਨਾਮ ਦੀ ਅਕਹਿ, ਅਟੁਟ, ਅਬਚਲ ਧੁਨੀ ਰੋਮ ਰੋਮ ਤੋਂ ਉਠ ਖਲਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅੰਗੇ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਬਿਸਰਾਮ ਹੈ :—

“ਮਾਈ ਮੈ ਧਨੁ ਪਾਇਓ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ।
ਮਨੁ ਮੇਰੇ ਧਾਵਨ ਤੇ ਛੂਟਿਓ ਕਰਿ ਬੈਠੇ ਬਿਸਰਾਮ ।...
ਜਨਮ ਜਨਮ ਕਾ ਸੋਸਾ ਚੂਕਾ
ਰਤਨੁ ਨਾਮੁ ਜਬ ਪਾਇਆ ।
ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਸਕਲ ਬਿਨਾਸੀ ਮਨ ਤੇ,
ਨਿਜ ਸੁਖ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇਆ ।

(ਬਸੰਤ ਮ: ੯)

(੬)

ਇਸ ਪ੍ਰਗਾਸ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਮ, 'ਅਨਹਤ-ਨਾਮ' ਫਿਰ ਸਾਡਾ 'ਗੁਰੂ' ਬਣਕੇ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੀ ਉਂਗਲ ਇੰਜ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਬਾਪ ਬੱਚੇ ਨੂੰ । ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਸੁਖ, ਆਨੰਦ, ਬਿਸਰਾਮ ਹੈ, ਫਿਰ ਮਾਇਆ ਪਿੱਛੇ ਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਅੰਗੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ 'ਸੁਣਿਐ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਕੇ ਫਿਰ 'ਮੰਨਿਐ' ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਉਪਰ ਅੱਪੜਨਾ ਲੱਭੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਸੀਂ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ । 'ਨਾਮ' ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਮਾਂਜਦਾ ਹੈ, ਧੋਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਰੰਗਦਾ ਹੈ,

ਜੀਕਣ ਪਹੁ ਵਲੇ 'ਉਸ਼ਾ' ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਨਾਰੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਦੀ ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪੇ 'ਗੁਰਪੀਰ' ਤੇ ਆਪੇ 'ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ' ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਅਕਹਿ ਦਾਤ, ਸ੍ਰੀ-ਕੇਸ (The Sacred Keshas) ਸਾਡੀ ਗੁਪਤ-ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੇਸ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਚੀ ਗੰਢ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਉਸ ਨਿਜ-ਸਬੰਧ ਦੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਵਿੱਚੋ-ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਦੇ ਰਾਖ ਹਨ। ਜੀਕਣ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਦੀਆਂ ਕਿੰਗਰਾਂ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਸੜੀਆਂ ਹਨ, ਤੀਕਣ ਹੀ ਸਾਡਾ ਦਸਮ-ਦੁਆਰ ਇਸ ਅਚੰਭਾ-ਦਾਤ ਬਿਨਾਂ ਰੰਡ-ਮਰੇਡਾ ਹੈ। ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਬਣ ਸਪੰਜ ਬਣਕੇ ਬਦਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਰਖਾ ਨੂੰ ਖਿਚ ਕੇ ਪਰਬਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਭਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੀਕਣ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸ ਸੂਫ਼ ਸੰਦਲ-ਬਣਾਂ ਵਾਂਗ ਅਰਸ਼ ਤੋਂ 'ਨਾਮ-ਬਰਖਾ' ਖਿੱਚਕੇ ਸਾਡੀ ਸੁੱਕੀ ਸੜੀ ਆਤਮਾ-ਵਾੜੀ ਨੂੰ ਹਰਾ ਭਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਾਤ ਦਾਮਨਿਕ-ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਜਨਕ ਤੇ ਰੱਖਯਕ ਹੈ, ਆਤਮਕ-ਗੁਲਾਸ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡਾ ਹਿਰਦਾ ਮਾਰੂਥਲ ਵਾਂਗ ਬੇਬਰਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ, ਪੈਗੰਬਰ, ਈਸਾ-ਮੁਸਾ, ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੁਗੇ ਜੁਗੇ ਇਹ ਉੱਤਮ-ਦਾਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭਕੇ ਰੱਖਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ ਇਹੋ ਤਾਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਨਾਲ ਪਰਸਕੇ ! ਯਥਾ :...

(੧) ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਸਾਧੂ ਪੂਰਿ ਰਵਾਲ।

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਓ ਗੁਰਿ ਮੀਠਾ,

ਗੁਰ ਪਗ ਝਾਰਹਿ ਹਮ ਬਾਲ।

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੪)

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਉਚਮ-ਉਚੀ, ਸੂਚਮ-ਸੂਚੀ, ਮਹਾਂ-ਪਵਿੱਤਰ ਦਾਤ 'ਕੇਸ' ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ; ਇਸ ਮੁਹਰ-ਛਾਪ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਰੱਖਣ। ਸਾਡਾ ਪਰਮ-ਧਰਮ ਹੈ :—

ਭਾਗਠੜੇ ਹਰਿ ਸੇਤ ਤੁਮਾਰੇ ਜਿਨ ਘਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ।

ਪਰਵਾਣੁ ਗਣੀ ਸੇਈ ਇਹ ਆਏ ਸਫਲ ਤਿਨਾ ਕੇ ਕਾਮਾ।

ਮੇਰੇ ਰਾਮ, ਹਰਿ ਜਨ ਕੈ ਹਉ ਬਲਿ ਜਾਈ।

'ਕੇਸ' ਕਾ ਕਰਿ ਚਵਰੁ ਵੁਲਾਵਾ ਚਰਣ ਪੂੜਿ ਮੁਖਿ ਲਾਈ।

ਜਨਮ ਦੁਹਰੁ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ।

ਜੀਅਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ।

(ਸੂਰੀ ਮ: ੫)

ਨਾਮ-ਉਪਾਸਨਾ ਦਾ ਅੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਰਹਿਣੀ, ਬਹਿਣੀ, ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਚਾਰ ਹੀ ਕਸਵੱਟੀ ਹੈ। ਓਹ ਆਚਾਰ ਜੋ ਨਾਮ-ਵਿਹੁਣਾ ਹੈ ਸੁੰਨਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ; ਇਹ ਰਸ ਭਿੰਨਾ, ਆਪ-ਪੂਰਾ (Self-sufficient) ਓਹ ਮਮਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸਿਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਤ ਲਈ। ਸਤਿ ਕਰਨੀ ਹੀ ਅੰਤਮ-ਉਦੇਸ਼ ਹੈ।

(੧) ਮਨੁ ਸਚ ਕਸਵੱਟੀ ਲਾਈਐ ਤੁਲੀਐ ਪੂਰੇ ਤੋਲਿ।

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧)

(੨) ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ। (ਉਹੋ)

—

੧੯

੨. ਨਾਮ-ਉਪਾਸਨਾ !

ਸਾਧਨਾ-ਮਾਰਗ ਤੇ ਅਰਦਾਸ

ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਕੁੱਚੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਫਰਕ !!

‘ਅਰਦਾਸਿ ਕਰੀ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਪਾਸਿ । ਨਾਨਕੁ ਮੰਗੈ ਹਰਿ-ਧਨੁ ਰਾਸਿ ।’

(ਆਸਾ ਮ: ੫)

(੧)

ਅਰਦਾਸ ਧਰਮ ਦੀ ਪੱਕੀ ਨੀਂਹ ਹੈ। ਉਚਿਤ ਹੈ ਜੁ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਉਠਦਿਆਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੀਏ ਜੁ ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਸੁਫਲ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਦਿਨ ਨੂੰ ਜੋ ਨਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰੀਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ ਤੇ ਆਗਿਆ ਲਈਏ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਫਿਰ ਰਹਿਰਾਸ ਨਾਲ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀਏ ਤੇ ਸੌਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸੇ ਅਰਦਾਸ ਨਾਲ ਦਿਨ ਦੇ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਸੌਵੀਏ:—

ਕੀਤਾ ਲੋੜੀਐ ਕੰਮੁ ਸੁ ਹਰਿ ਪਹਿ ਆਖੀਐ ।

ਕਾਰਜ ਦੇਇ ਸਵਾਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੁ ਸਾਖੀਐ ।

ਗੱਲ ਕੀ ਅਰਦਾਸ ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਹੈ। ਆਓ ਜ਼ਰਾ ਵਿਚਾਰੀਏ ਜੁ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਉਪਮਾ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਸੇਸਾਰ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭਾਰੀ ਕਲਾ ਹੈ ਜੀਕਣ ਇਕ ਗੋਤੂ ਖੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੋਤੂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਟਿੰਡਾਂ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਸ ਉਹ ਜਲ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਟਿੰਡਾਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਕਈ ਸਖਣੀਆਂ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਟਿੰਡ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਵਿਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਜੁ ਪਾ, ਅੱਧ ਸੇਰ, ਸੇਰ ਪਾਣੀ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲਵ, ਪਰ ਟਿੰਡ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਬਲ ਨਹੀਂ ਜੁ ਖੂਹ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਚਲਾਵੇ। ਖੂਹ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਅਲੱਗ ਢੱਗਿਆਂ ਅਤੇ ਢੱਗੇ

ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਗੋਤੂ ਖੂਹ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਖਣੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਦੀ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਹੈ (ਜੋ ਟਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੁਚੇਤ ਕਲਪੀਏ) ਜੁ ਹੋ ਪ੍ਰਭੂ! ਅਸੀਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਰ ਪਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸ ਇੱਕ ਅ-ਸੰਪੂਰਨ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ-ਸੱਤਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ! ਇਹ ਜਾਨਦਾਰ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਛਾਣ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹੈਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੈਵਾਨ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੈਵਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੁ ਮੈਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹਾਂ ਕਿ ਅਧੂਰਾ, ਉਹ ਹਾਂ ਕਿ ਪੂਰਾ.....। ਉਸ ਦੀ ਪਸ਼ੁ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਜੰਮਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਨੂੰ। ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਅਪਣੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਚਨਚੇਤ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਅਰਦਾਸ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਦੋ ਅੱਖਰੀ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਨਾ ਵੀ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਰੋਣਾ ਵੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਪਣੀ ਕਮੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਅਥਰੂ ਕੋਰਨਾ ਹੈ, ਹਾਹੁਕੇ ਭਰਨਾ ਵੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਪਣੀ ਅਬਲਤਾ ਨੂੰ ਆਪ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰੇ ਹਨ, ਅੱਖਰ ਅਜੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹਨ, ਕੰਦ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸੱਚੀ ਅਰਦਾਸ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹਿਰਦੇ-ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਨੰਗ-ਮਨੰਗਾ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਜਦ ਇਹ ਵੇਨ-ਸਵੇਨੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਾਓਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਰੂਪ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਛੁਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਸਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਗਲ ਧੜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੜਾ ਚਿਕਨੇ ਚਪੜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਹੋ ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਕਿਰਪਾਲ ਜੀ, ਦਿਆਲੂ ਜੀ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਵਾਗ ਮੇਰੀ ਰੱਖ ਦੁਪਦੀ ਵਾਗ ਮੇਰੀ ਨੰਗ ਕੱਜੇ, ਸੀਤਾ ਵਾਗ ਮੈਨੂੰ ਰਾਵਣ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾਓ ਇਤਿਆਦਿ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੇ ੨ ਅੱਖਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਜੋੜਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਨੋ ਗ੍ਰਾਮਫੋਨ ਦਾ ਤਵਾ ਹੈ ਜੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ 'ਗੰਗਾਰਾਮ' ਹੈ ਜੋ 'ਰਾਮ ਰਾਮ' ਆਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮਝਦਾ ਨਹੀਂ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸ ਇਕ ਭੋਲਾਭਾਲਾ, ਨਿਰਬਲ ਅਣ-ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੱਟ-ਬੂਟ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਰਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਦੋਏ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਚੁਪਚਪੀਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰੇ ਤੇ ਫਿਰ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਕੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟਕੇ। ਪਰ ਉਹ ਜੋ ਆਖਦਾ ਹੈ ਸੋ ਦਿਲੋਂ, ਮਨੋਂ ਉਹ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਕ ਸਤਾਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਉਪਰ ਪਹਿਲੀ ਪਹੁੰਚਗੀ? ਉਸ ਗਲਾਧੜ ਦੀ ਯਾ ਇਸ ਭਲ ਭਰਾ ਦੀ? ਉੱਤਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਬੋਲਦਾ ਘਟ ਹੈ, ਪਰ ਆਖਦਾ ਦਿਲੋਂ ਮਨੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਵਾਕ ਹੈ ਜੁ ਹਾਥੀ ਦੀ

ਚਿੰਘਾੜ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦਰ ਉਪਰ ਪਿਛੋਂ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗ੍ਰੀਬਣੀ ਕੀੜੀ ਦੀ ਅਣ-ਆਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਅਪੜਦੀ ਹੈ,

ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੰਗ ਇਹ ਹਨ :—

(੧) ਇਹ ਉਰੀ-ਤਾਕਤ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਤਾਕਤ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ-‘ਆਸਾ’ ਦਾ ਜਨਮ।

(੨) ਇਹ ‘ਸੱਚੀ-ਖਾਹਸ਼’ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਯਾ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ।

(੩) ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ-ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਜੁ ਉਰਾ ਯਾ ਅਧੂਰਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਣ ਹੋਵੇ। ਵੇਖੋ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਕ ਰੋਗੀ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਘਾਇਲ ਹੋਇਆ, ਆਸਾਂ ਨਿਰਾਸ਼, ਮਰਣ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਤੇ ਮੇਰੇ ਫੱਟ ਮੇਲ। ਇਕ ਮਾਈ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਬੇਟਾ ਸੱਧਰਾਂ ਨਾਲ ਪਲਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਤਾਰਾ, ਤਰਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਭਾ, ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਮੋਬੂਣ ਪਲੰਘ ਉਪਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਡਾਕਟਰਾਂ ਤੇ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਜਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਅਪੀਲ ਉਸ ਵੱਡੇ ਡਾਕਟਰ ਪਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ‘ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੇਂ ਬਿਨੁ ਸਾਸ ਤੇ ਰਾਖੇ।’ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਖਾਵੇਂਦ ਪ੍ਰਦੇਸ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਚਟਾਣ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤ ਜਹਾਜ਼ ਫੀਤੀ ਫੀਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਘਰ ਤਾਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਤੇਰੇ ਖਾਵੇਂਦ ਨਾਲ ਇਹ ਬੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਜਾਂ ਵੀ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਨੱਕ ਰਗੜ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅਰਜ਼ਈ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੁ ਮੈਂਡਾ ਪਤੀ ਇਸ ਭਉਜਲ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਟੱਪ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਂ, ਯੂਨਸ ਵਾਂਗ ਮੱਛੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਅਪੜ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਵੇ! ਗੱਲ ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਕੀ? ਉਰੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਤਾਕਤ ਅੱਗੇ ਚੀਖ-ਪ੍ਰਕਾਰ। ਚੀਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਕੀ ਹੈ? ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਆਸਾ ਯਾ ਉਮੈਦ (Hope) ਜੁ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਲਘ ਜਾਣ। ਆਸਾ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਜੇ ਆਸਾ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਸਾ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਂ ਜਹਾਨ ਹੈ। ਆਸਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ। ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਤਦਰੁਸਤ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਕੰਗਾਲ ਨੂੰ ਫਿਰ ਦੌਲਤ-ਮੰਦ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਵਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸੁਖ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਬਣਨ ਦੀ ਉਮੈਦ ਹੈ। ਇਹ ਆਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਉਰੇ ਹਨ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਤਦ ਉਰਾ-ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੂਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਰਜ਼ਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ! ਜਦ ਉਹ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੁਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਦਾ ਹੈ :—

ਜਾ ਕਉ ਮੁਸਕਲੁ ਅਤਿ ਬਣੈ ਢਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ।
 ਲਾਗੂ ਹੋਏ ਦੁਸਮਨਾ ਸਾਕ ਭਿ ਭਜਿ ਖਲ ।
 ਸਭੋ ਭਜੈ ਆਸਰਾ ਚੁਕੈ ਸਭੁ ਅਸਰਾਉ ।
 ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ ॥੧॥

ਸਾਹਿਬੁ ਨਿਤਾਣਿਆ ਕਾ ਤਾਣੁ ।
 ਆਇ ਨ ਜਾਈ ਬਿਰੁ ਸਦਾ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸਚੁ ਜਾਣ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਜੇ ਕੋ ਹੋਵੇ ਦੁਬਲਾ ਨੰਗ ਭੁਖ ਕੀ ਪੀਰ ।
 ਦਮਤਾ ਪਲੈ ਨਾ ਪਵੈ ਨਾ ਕੋ ਦੇਵੈ ਧੀਰੁ ।
 ਸੁਆਰਥੁ ਸੁਆਉ ਨ ਕੋ ਕਰੇ ਨਾ ਕਿਛੁ ਹੋਵੈ ਕਾਜੁ ।
 ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਤਾ ਨਿਹਚਲੁ ਹੋਵੈ ਰਾਜੁ ।
 ਜਾ ਕਉ ਚਿੰਤਾ ਬਹੁਤੁ ਬਹੁਤੁ ਦੇਹੀ ਵਿਆਪੈ ਰੋਗੁ ।
 ਗ੍ਰਿਸਤਿ ਕੁਟਖਿ ਪਲੇਟਿਆ ਕਦੇ ਹਰਖੁ ਕਦੇ ਸੋਗੁ ।
 ਗਉਣੁ ਕਰੇ ਚਹੁ ਕੁੰਟ ਕਾ ਘੜੀ ਨ ਬੈਸਣੁ ਸੋਇ ।
 ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸੀਤਲ ਹੋਇ ।

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮੁਸਕਲ, ਕੋਈ ਭੀੜ, ਕੋਈ ਅੰਕੜ ਆ ਬਣੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਹੱਥ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਪਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਦੀ ਸਬੀਲ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਹਾ-ਭਰਿਆ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ, ਹਿਰਦੇ-ਦਾ-ਸੀਸਾ ਫੀਤੀ ਫੀਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸੁਆਸਾਂ-ਦੀ-ਲੜੀ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਭੀੜ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਦੁਆਈ ਯਾ ਐਸ਼ਧੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਆਈ ਲੈਕੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਲਪੱਗ-ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਸਰਬੱਗ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਟਿਕਦੇ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚਾਨਣਾ ਕਰ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਚਾਰ-ਦਿਵਾਰੀ ਵਿਚ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰ ਦਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਾਰ ਦੇ-ਮਿੰਟੀ ਹੀ ਹੋਣ, ਪਾਰ ਫਰ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਉਸ ਘੜੀ ਉਹ ਆਸਾ ਦੇ ਉਸਾਰ ਡਾਢੇ ਸੱਚੇ ਭਾਸਦੇ ਹਨ, ਮਾਨੋ ਪੱਥਰ ਤੇ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ! ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਪਲੱਗ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਰਬੱਗ-ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਬੇਮਲੂਮੀ-ਡੰਡੀ ਹੈ, ਏਹ ਆਸਾਂ ਦਾ ਸੁਹਾਉਣਾ ਪੂਲ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਮ-ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਹਿਰਦੇ-ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਸ਼ੋਭਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ! ਪ੍ਰਾਰਥ-ਨਾਵਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੇ ਹੱਥ ਟੋਹਣੀ ਹੈ, ਰੋਗੀ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰਾ ਹੈ, ਤੇ ਗੁੰਗੇ ਲਈ ਜਬਾਨ !

ਜਦ ਨਿਰਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੱਭਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ :—

“ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਹੈ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ।

ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਬੰਧਪੁ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਭ੍ਰਾਤਾ ।

ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਰਾਖਾ ਸਭਨੀ ਥਾਈ,

ਤਾ ਭਉ ਕੇਹਾ ਕਾੜਾ ਜੀਓ ॥ ੧॥

(ਮਾਝ ਮ: ੫)

(੨)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਾਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਕਿਰਨ ਜਿਹੀ ਲੱਭੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਕਿਰਨ ਲੱਭਣ ਨਾਲ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਜਦ ਕਿਰਨ ਲੱਭੇ ਤਾਂ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੁ ਕਿਰਨ-ਪਤੀ ਵੀ ਕਿਧਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਘੁੱਪ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਕਿਰਨ ਮਨ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਜੁ ਕਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਬੱਦਲ ਹਟ ਜਾਣਗੇ । ਜੇ ਇਸ ਘੁੱਪ ਹਨਰੇ ਤੋਂ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਖੁਹ ਵਿਚ ਛਾਲ ਕੱਢ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਯਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਘਰੇ ਹੋਏ, ਅਧਮ, ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹੈ, ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਗੈਬੀ-ਤਾਕਤ, ਰੱਬ ਯਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢੱਠੇ ਹੋਏ ਖੁਹ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ । ਪਰ ਇਹ ਘੁੱਪ-ਹਨੇਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤਣਿਆ ਹੋਇਆ ਤਾਣਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪਣੇ ਭੈੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ‘ਨਰਕ’ ਵਿਚ ਖਿੱਚਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਤਮ-ਘਾਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਉਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਅਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਉਪਰ ਆਪ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਹ ਪਸ਼ੂ, ਪ੍ਰੇਤ, ਬੋਤਾਲ ਆਦਿ ਬਣਕੇ ਆਪਣਾ ਕੀਤਾ ਆਪ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਆਤਮ-ਘਾਤ, ਇਸ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਉਲਟ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਹੁੱਸੜ ਕੱਢਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨਾਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਜੁ ਕੋਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਵਾਨ ਹਸਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਓਹਲੇ ਹੈ, ਬੱਦਲਾਂ ਹੇਠ ਆਈ ਹੈ । ਪਰ ਆਤਮ-ਘਾਤੀ ਉਸ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਖੁਹ ਵਿਚੋਂ

ਨਿਕਲ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਛਾਲ ਕੱਢ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇੰਝ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਅੱਗਾ ਵੀ ਵਿਗਾੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮ-ਘਾਤ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੀ ਹੱਦ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਸਤਕਤਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਇੱਕ ਕਿਰਨ ਹੈ ਗਿਆਨ ਸੂਰਜ ਦੀ। ਪਰ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰ ਹੈ; ਮਾਨੋਂ ਸੂਰਜ ਉੱਪਰ ਪੂਰਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਭੇ-ਦਾਇਕ ਤੇ ਕੁੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਨਰਕ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਛੱਡ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਕੁੰਭ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਆਪ ਜਾ ਵੜਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਵਾਸ ਉੱਲੂਆਂ ਤੇ ਚਮਚੜ੍ਹਕਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਚਾਨਣ ਛੱਡ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਲਭਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈੜ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣ ਲਈ ਉਹ ਅਪਣੇ ਆਪ ਉੱਪਰ ਜਮ ਦਾ ਵਾਰ ਅਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦੋਸ਼ ਕਿਸ ਉੱਪਰ ? ਅਪਣੇ ਉੱਪਰ :-

ਦੇਵੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਉ ਕਿਸੇ ਦੋਸੁ ਕਰੰਮਾ ਆਪਣਿਆ।

ਜੇ ਮੈ ਕੀਆ ਸੇ ਮੈ ਪਾਇਆ ਦੋਸੁ ਨ ਦੀਜੈ ਅਵਰ ਜਨਾ।

(ਪਟੀ ਮਹਲਾ ੧)

(੩)

ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੁ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਇਕ ਵਡੀ ਦਲਦਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਕੂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਫਸੇ ਪਏ ਹਨ। ਪਰ ਆਉ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲੜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਵੇਖੀਏ ਜੋ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਟਹਣੀ ਲੈਕੇ ਉਪਰਲੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਟੁਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਥਕਾਂ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਕਥਨ ਮੈਂ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦੁਆਰਾ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੁ ਗੱਲ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਵੇ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਬਨਿਹਾਲ-ਦੇਵਗੌਲ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਉਥੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਜੋ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਪਹਾੜ (Pir Punjal) ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਭਾਵ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਉਰਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਵਾਦੀ। ਦੇਵਗੌਲ ਦੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲ ੨ ਪਹਾੜੀਆਂ ਇੰਜ ਚੱਕਰ ਲਾਈ ਖੜੋਤੀਆਂ ਹਨ ਮਾਨੋਂ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਭਿਆਨਕ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਅਸਮਾਨ ਤਕ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਚੇਤਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਅੱਧ ਉਪਰ ਬਰਫ ਹੀ ਬਰਫ ਹੈ ਜੋ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਬਨਿਹਾਲ ਦੇ ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਘੂਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਮਾਨੋਂ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਭਿਆਨਕ-ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਟੱਪਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਥੀਲ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਉਪਰਲੀ ਸੁਹਾਉਣੀ ਬਰਫ ਜਦ ਧੁੱਪ ਵੇਲੇ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਦੀ ਦਾ ਕਾਲਾ ਬੋਲਾ ਦਿਲ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋਂ ਬਰਫਾਂ ਦੀ ਚਿਟਿਆਈ ਉਸ ਕੋਦੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ

ਹੈ ਤੇ ਜੱਲਾਂ ਆਰ ਪਾਰ ਖੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਤੁੰਦ ਹਵਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ 'ਪੀਰ' ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਕਨਸੇਆਂ ਲੈਂਦੀਆਂ ਦੇਂਦੀਆਂ ਤੇ ਫਿਰ 'ਪੰਜਾਲ' ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਚੋਟੀ ਜਾਂ ਚੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਬਰਫ-ਲੱਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਡਾਢੀਆਂ ਸੁਹਾਉਣੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ—ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਸਵਰ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਕੋਈ ਟਾਵੀਂ ਟਾਵੀਂ ਕਿਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਦੀ ਸੋਨੇ, ਸੁਧ ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਤਦ ਕਲੋਜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਧਰੂਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇੰਝ ਇੱਕ ਹਲੂਣਾ ਜਾਂ ਕੰਬਣੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਕੈਦੀਮਨ ਉਡਕੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਬਲ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਸਿਖਰ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਆ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਜੰਮੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਛੜਦੀਆਂ-ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਪੂਰਬ ਜਾਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲੋਂ ਛੁਪ ਕੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਅੱਖ ਮਟੋਕਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਦ ਇਹ ਕੈਦੀ-ਮਨ ਇੱਕ ਖਿਣ ਲਈ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ 'ਸੀ-ਮੁਰਗ ਵਾਂਗ ਕੋਹ-ਕਾਫ਼' ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਉਪਰ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ! ਹਾਂ ਜੀ, ਤਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੁਰਣ-ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਘਰ ਉੱਚੀਆਂ ਪਾਇਲਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਅਰਸ਼ ਦੇ ਝੁਟੇ ਮਾਣਦਾ ਹੈ! ਪਰ ਇਹ ਉਡਾਰੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਅਲੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਕੈਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਰਫ-ਲੱਦੀ ਚਾਰ-ਦਿਵਾਰੀ!!

ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਲੇਖਕ ਕੈਦੀ ਜਦ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਰਫ-ਲੱਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਪ ਵਰਗੀ ਵਲਿੱਸ ਮਾਰਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਲੀਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਕਲ ਅਤੀ ਹੀ ਸੁਹਾਉਣੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਕਿਸੇ ਚਿਤਰੇ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਵਿਚ ਵੱਡੇ-ਸੱਪ ਦੀ ਲਪੇਟਵੀਂ ਮੂਰਤ ਉੱਕਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਪਨਿਹਾਲ ਦੀ ਲਮੀਂ-ਲੰਮ-ਸਲਮੀ ਸੜਕ ਹੈ ਜੋ 3000 ਫੁਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ, ਇੱਕ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਨਹੀਂ, ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵੀਹ ਮੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਸੜਕ ਨਜ਼ਰ ਅਈ ਤਾਂ ਕੈਦੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਨ ਆਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਜੁ ਉਸ ਬਰਫ-ਲੱਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਬੀਲ ਵੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੜਕ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਫੜਕੇ ਅਸੀਂ ਉਪਰਲੀ ਸੁਰੰਗ (Tunnel), ਜੋ 1949 ਫੁਟ ਉੱਚੀ ਹੈ, ਤੇ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵ ਬਨਿਹਾਲ ਦੀ ਵਾਦੀ ਏਧਰੇ ਪਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸੁਰੰਗ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸੇ ਸੜਕ ਦੇ ਮੁੱਢ ਉਪਰ ਇਕ ਚਸਮਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਹੀ ਲੱਭਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਲੋਕੀ ਚਸਮਾ-ਸ਼ਾਫ਼ਾ ਅਖਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਟੁਰ ਕੇ ਚੜਨ ਵਾਲੇ

- 1 ਇਸ ਨਾਮ ਦਾ ਗਰੜ-ਵਰਗਾ ਪੰਛੀ ਮੁਸਲਮ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਹ-ਕਾਫ਼ ਉਪਰ ਰਹਿੰਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ਕਰਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਘਰ 'ਨਾਮ' ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੇਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਨਹਾ ਲਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਆਓ ਹੁਣ ਪਿਛਾਹ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤੇ ਇਸ ਉਦਾਹਰਨ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀਏ ! ਉਹ ਸਿਖਰ ਜਿੱਥੇ ਬਰਫ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੋਹ-ਕਾਫ ਵਾਂਗ ਟਹਿਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ 'ਨਾਮ' ਦੀ ਸਿਖਰ-ਚੋਟੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਅਸਾਂ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ । ਤੇ ਉਹ ਲਮ-ਸਲੀਮੀ ਪੈਰ ਮੋਣਵੀਂ (Graded) ਲੀਕ ਜੋ ਹੇਠ ਤਾਂ ਉਪਰ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੱਖੀ-ਦੀ-ਵਾਟ ਯਾ ਪੈਂਡਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਲੰਘਕੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਨੇ ਉਪਰ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ । ਤੇ ਉਹ ਚਸਮਾ-ਸਫਾ ਜੋ ਧੁਰ ਹੇਠਾਂ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੀ ਹੈ ? ਉਹ ਸਿੱਖੀ-ਸਿਦਕ, ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਚਸਮ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਾਟ ਯਾ ਰਸਤੇ ਪਾਉਣਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਈ ਅਲੂੜ ਰਸਤੇ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਡਰਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਯਾ ਆਤਮ-ਘਾਤ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਫਸਦੇ ਹਨ । ਤੇ ਉਹ ਸੋਹਣੀ 'ਪਰੀ' ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਧੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕਦੀ ਕਦੀ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੁ ਚਟੀ ਉਪਰ ਅਵਸ਼ ਅੱਪੜ ਜਾਈਏ ? ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕ ! ਉਹ ਤਾਂ 'ਅਰਦਾਸ' ਯਾ 'ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ' ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਅਲਪੰਗ ਯਾ ਅਲੂੜ-ਜੀਵ ਦੀ ਉਸ ਸਿਖਰ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਸਰਵੱਗ 'ਸ਼ੀਮੁਰਗ' ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਗਢਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਟੋਹਣੀ, ਸੋਟੀ, ਆਸਰਾ ਬਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ । ਗੱਲ ਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਇਕ ਪੰਥ (ਭਾਵ ਪੈਂਡਾ) ਯਾ ਉਹ ਸੋਹਣੀ, ਉਘਰੀ ਹੋਈ ਸੜਕ ਹੈ ਜੋ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ ਦੇ ਬਰਫ-ਲੱਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸੋਹਣੇ ਕੁੰਡਲ ਮਾਰਦੀ ਪਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸਿਦਕ ਦ ਚਸਮੇ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ 'ਪੰਥ', ਲੀਕ, ਵਾਟ, ਜਰਨੈਲੀ-ਸੜਕ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਯਾ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਟੋਹਣੀ, ਸੋਟੀ ਯਾ ਆਸਾ ਹੈ, ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ ਧੁਰ ਉਪਰ, ਚਿੱਟੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਖੜੋਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਉਸਦੀ ਕੈਦ ਉਸਦੀ ਨਿਰਾਸਤਾ, ਉਸਦੀ ਥਕਾਵਟ ਇੰਜ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮਾਨੋ ਇਕ ਸੁਫਨਾ ਸੀ । ਇਸ ਟੀਸੀ ਉਪਰ ਅੱਪੜ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਉਸ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਲ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਇਉਂ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ :-

ਕਈ ਜਨਮ ਭਏ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ ।

ਕਈ ਜਨਮ ਗਜ ਮੰਨ ਕੁਰੰਗਾ ।

ਕਈ ਜਨਮ ਪੰਖੀ ਸਰਪ ਹੋਇਓ ।

ਕਈ ਜਨਮ ਹੈਵਰ ਬ੍ਰਿਖ ਜੋਇਓ ।.....

ਕਈ ਜਨਮ ਸੈਲ ਗਿਰਿ ਕਰਿਆ ।

ਕਈ ਜਨਮ ਗਰਭ ਹਿਰਿ ਖਰਿਆ ।

ਕਈ ਜਨਮ ਸਾਖ ਕਰਿ ਉਪਾਇਆ ।

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਭ੍ਰਮਾਇਆ ।

(ਗੁਣਗੀਤ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਇਸ ਪਾਤਰ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਤਹਾਂ ੮੪ ਦੀਆਂ ਉਹ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਚੇਤ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਮਰ ਗਜ਼ਰ ਗਈ। ਫਿਰ ਸੁਚੇਤ ਹੋਕੇ ਵੀ, ਆਦਮੀ ਬਣ ਕੇ ਵੀ ਕਈ ਜੂਨਾਂ ਪਸ਼ੂ-ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਲੇਘ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ ਲੱਭਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :—

ਮਿਲੁ ਜਗਦੀਸ ਮਿਲਨ ਕੀ ਬਰੀਆ ।
ਚਿਰਕਾਲ ਇਹ ਦੇਹ ਸੰਜਰੀਆ ।
ਸਾਧੁ ਸੰਗਿ ਭਇਓ ਜਨਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ।
ਕਰਿ ਸੇਵਾ ਭਜ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਗੁਰਮਤਿ'

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ-ਦੇਹੀ ਹੀ ਉਹ ਵੇਲਾ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ ਕੈਦ ਵਾਲੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਟੱਪ ਕੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤਕ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਤਦ ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ' ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਅੰਦਰ ਥਾਂ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਪੂਰਨਿਆਂ ਉਪਰ ਟੁਰੀਏ ! ਮਿਲੀਏ ਕੀਕਣ ? ਉਦਮ ਨਾਲ, ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ, ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ। ਕਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਰਦਾਸ ਦੇ ਅਰਥ ਇਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੁ ਸਿਰਫ ਹੱਥ ਹੀ ਅੱਡੀਏ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਵੀ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ, ਗਲੇਫੀ ਹੋਈ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਅਰਦਾਸ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਹਥ ਫੜਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਾਕ ਹੈ :

'ਕਰਮ-ਭੂਮਿ' ਮਹਿ ਬੰਦਹੁ ਨਾਮੁ ।
ਪੂਰਨ ਹਇ ਤੁਮਾਰਾ ਕਾਮੁ ।
ਫਲ ਪਾਵਹਿ ਮਿਟੈ ਜਮ ਕ੍ਰਾਸ ।
ਨਿਤ ਗਾਵਹਿ ਹਰਿਹਰਿ ਗੁਣ ਜਾਸ ।
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅੰਤਰਿ ਉਰਧਾਰਿ ।
ਸੀਘਰ ਕਾਰਜੁ ਲੇਹੁ ਸਵਾਰਿ ।

(ਗਉੜੀ ਮ: ੫)

ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ 'ਕਰਮ-ਭੂਮੀ' ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੁ ਇਥੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਿਰਫ ਹੱਥ ਅੱਡਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਉਸ ਬਨਿਹਾਲ-ਕੈਦੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਬਰਫ਼ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤਾਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੜਕ ਨੂੰ ਫੜਕੇ ਟੁਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੇ ਟੁਰੇ ਹੀ ਨਾ, ਉਹ ਕਦ ਉਪਰ ਅਪੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਜੁ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੀਘਰ ਹੀ ਆਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਔਕੜਾਂ ਖੇਰੁ ਖੇਰੁ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾਂ ਮੇਵਾ

ਨਹੀਂ। ਜੱਟ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਾਵਣ ਦੀ ਝੜੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਮਿਹਨਤ ਨਾ ਕਰਦਾ, ਹਲ ਨਾ ਵਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਝੜੀ ਲੱਗ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਤਦ ਵੀ ਜਦ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਕਣ ਫਾਇਦਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਿਹਰਵਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਦਾਤੇ ਦੀ ਦਾਤ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਲੱਭੀਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜੇਥਾਂ ਤਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਅੱਡਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੇਥਾਂ ਨੂੰ ਹਨਾਂ ਸੀੜ ਰੱਖਣਾ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਅਸਰਫੀਆਂ ਦੀ ਦਾਤ ਕਿਧਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵਗ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਟੋਹਣੀ ਹੋਕੇ ਨਾਲ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਟੋਹਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਟੋਹਣੀ ਵੀ ਕੀ ਕਰੇ? ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸ਼ਪਾ ਸ਼ਪ ਉਪਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੋਟਰ ਵਿਚ ਉਤਸਾਹ ਦੀ ਪਟਰੋਲ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਲੱਭੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉੱਦਮ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉੱਦਮ ਨਹੀਂ ਉੱਥੇ ਆਦਰਸ਼ ਵੀ ਅਫਲ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਾਂਘਾਂ ਤਾਂ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀ ਭਾਫੀਆਂ ਰਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉੱਦਮ ਰੱਤੀ ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜੋ ਜਮ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਨ ਲਈ ਟੁਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹੋਂਸਲਾ ਚਿੜੀ ਵਰਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ, ਜੋ ਪੋਲੇ ਖੇਡਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪਕੜਨਾ ਗੁੱਲੀ-ਡੰਡਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਉਹ ਕੀਕਣ 'ਬੇ-ਗਮ-ਪੁਰੇ' ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਹੀ ਇਹ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਹੈ:—

‘ਚੜਿ ਕੇ ਘੋੜੜੇ ਕੁੰਦੇ ਪਕੜਹ ਖੁੰਡੀ ਤੇ ਖੇਡਾਰੀ।’

ਹੰਸਾ ਸੇਤੀ ਚਿਤੁ ਉਲਾਸਹਿ ਕੁਕੜ ਦੀ ਉਡਾਰੀ।’

(ਸਲੋਕ ਮ: ੫)

ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਹੰਸਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕੰਮ ਬਗਲਿਆਂ ਵਰਗੇ, ਫੜਨਾਂ ਤਾਂ ‘ਸੀ-ਮੁਰਗ’ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਹੈ ਪਰ ਡਰਦੇ ਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਹਨ, ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰ ਡਰ ਬਿੱਲੀ ਦਾ ਹੈ! ਗੱਲ ਕੀ ਸਿੱਖੀ-ਧਰਮ ਇਕ ਵਾਟ ਹੈ, ਰਸਤਾ ਹੈ, ਪੈਂਡਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੁ ਇਹ ਵਾਟ ਦੁਹੇਲੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੇਮ-ਕੁੰਟ ਨੂੰ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਂਸਲੇ ਵੀ ਸ਼ੀਹਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ‘ਸਿੱਖ’ (ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਵਾਲੇ) ਦਾ ‘ਸਿੰਘ’ (ਸ਼ੇਰ) ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ! ਤੇ ਏਹੋ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਲਈ ‘ਖੰਡੇ’ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ!!

ਮਤ ਕੋਈ ਇਹ ਸਮਝੇ ਜੁ ਇਹ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ‘ਅਰਦਾਸ’ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ‘ਅਰਦਾਸ’ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਉਪਰ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:—
 “੧ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ-ਦਾਨ ੨, ਗੁਰਮਤ ਦਾਨ, ੩, ਵਿਸਾਹ ਦਾਨ,
 ੪, ਭਰੋਸਾ ਦਾਨ ੫, ਦਾਨਾਂ ਸਿਰ ਦਾਨ ‘ਨਾਮ’ ਦਾਨ” ਹੁਣ ਇਸੇ ਅਰਦਾਸ ਨੂੰ ਉਪਰ-ਖਿੱਚੀ ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਰੱਖਕੇ ਵਿਚਾਰੋ ਤਾਂ ਜੁ ਪਤਾ ਲੱਗੇ

ਕਿ ਅਰਦਾਸ ਜੋ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ। ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਫਿਰ ਉਹ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਘਾਟੀ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਓ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾਨ ਉਹ ਸੋਹਣੀ ਠੰਕੜੀ, ਪੱਕੀ ਪਹਾੜੀ ਸੜਕ ਹੈ ਜੋ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਰ ਅਵੱਸ਼ਸਾਰੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਕਰਦੀ ਹੈ 'ਗੁਰਮਤ ਦਾਨ' ਇਸ ਪਹਾੜੀ ਵਿਚ ਉਹ ਦੁਰਲਭ ਵਾਯੂ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਵਿਸਾਹ ਦਾਨ ਯਾ ਭਰੋਸਾ ਦਾਨ ਉਹ ਹੇਠਲਾ ਮੁਢਲਾ ਚਸ਼ਮਾ ਸਫਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ' ਯਾ ਨਾਸਤਕਤਾ ਰੂਪੀ ਦਲਦਲ ਦੀ ਮੈਲ ਪਾਂਧੀ ਆਕੇ ਪਹਿਲੋਂ ਧੋਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਪਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਨਾਮ-ਦਾਨ' ਉਹ ਉਪਰਲੀ ਬੱਦਲ-ਉਮਵੀਂ, ਚਿੱਟੀ-ਦੁੱਧ ਚੋਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਅੱਪੜਕੇ ਸੱਚਖੰਡ ਰੂਪੀ ਕਸ਼ਮੀਰ-ਵਾਦੀ ਹੱਥ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਅਰਦਾਸ ਰੂਪੀ ਪਲੰਘ ਦੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਚਾਰ ਪਾਵੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਿਆਂ ਤਿਨਾਂ ਉਹ ਸੂਰਗੀ ਪਲੰਘ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ!

(੪)

ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਜੋ ਅਰਦਾਸ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਹੇਠਲੇ ਤਬਕੇ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਉਪਰਲੇ ਮੰਡਲ ਤਕ ਅਪੜਨ ਲਈ ਇਕ ਪਉੜੀ ਹੈ, ਸੀੜੀ ਹੈ ਜੋ ਪਹਾੜੀ ਸੜਕ ਵਾਂਗ ਦੁਹੌਲੀ ਵਾਟ ਕਢਦੀ ਹੋਈ ਹੋਮ-ਕੁੰਟ ਦੀ ਚੋਟੀ ਜਾਂ ਚੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਦੀ ਪੀਰਾ ਵਰਗੀ ਗਹਿ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਓ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਤਮਕ ਡੂੰਘਾਈ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਘਰ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿੱਥੇ ਅੱਪੜਨਾ ਹੈ! ਵੇਖੋ! ਹੇਠਲਿਆਂ ਤਬਕਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਕਿਹੀ ਮੇਲੀ ਕੁਚੇਲੀ ਤੇ ਦੁਰਗਧ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੇਠਾਂ ੨ ਮੱਛਰ, ਪਿੱਸੂ ਤੇ ਸੜ੍ਹਾਂਦ ਦਲਦਲਾਂ ਤੇ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਹਗੁਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਣ ਕਾਬੂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਉਂ ੨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਵਾਯੂ ਕਿਹੀ ਨਿਰਮਲ, ਸੁੱਧ ਤੇ ਸੂਖਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਮਾਨੋਂ ਉਪਰ ਅਤਰ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਡੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਹੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਗੁਰਸਿੱਖ ਇਸ ਮੰਜਲ ਨੂੰ ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ, ਦੇ ਮੱਛਰ, ਪਿੱਸੂ ਆਦਿ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਪਰ ਅੱਪੜਕੇ ਉਹ ਵਾਦੀ ਦੀ ਕਾਲਖ ਤੇ ਉਠ ਵਿਲੱਖਣ-ਬਰਫ ਨਾਲ ਰਲ, ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੁਧ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਉਹ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਜੋਬਨ ਵਚ ਵਖਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹਾ ਜੋਬਨ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭਤਾ, ਚੰਦ ਦੀ ਸੀਤਲਤਾ, ਬਰਫ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਠਹਿਕ ਵਾਯੂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਅਲਬਲੀ-ਸੂਰਤ, ਰੰਗ ਬਰੰਗੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ-ਕਵਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਗੁਰਸਿੱਖ (ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਉਹ

‘ਗੁਰਮੁਖ’ ਹੈ) ਜਦ ਆਪਣਾ ਮੁਖੜਾ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ-ਆਰਸੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਆਪ ਹੀ ਆਸ਼ਕ ਹੋ—

‘ਨਾਨਕ ਆਪਸ ਕਉ ਆਪਹਿ ਪਹੂਚਾ’ ।

ਤੇ ਫਿਰ ‘ਆਪਸ ਕਉ ਆਪਹਿ ਆਦੇਸੁ’ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਇੱਕ ਬੜੀ ਬਚਿੱਤ੍ਰ, ਅਦਭੁਤ ਵਿਲੱਖਣ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਐਡਾ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਛਾਨਣੀ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਮਿਣਨਾ !!

ਪਰ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੁ ਫੁਲਾਣਾ ਗੁਰਮੁਖ ਘਾਲਾਂ ਘਾਲ ਕੇ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਫਲ ਨੂੰ ਅੱਪੜਿਆ ਹੈ । ਆਉ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਸਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਾਰ ਹੈ ।

(੧) ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤਬਦੀਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਕਲਾ ਸੰਪੂਰਨ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਵੇਖ ਅਰਦਾਸ ਕੀ ਸੀ ! ਇੱਕ ਅਧੂਰੀ, ਅਪੂਰਨ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ-ਸੱਤਾ ਅੱਗੇ ਮੰਗ, ਜੂ ਹੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਮੇਰੇ ਉਪਰ ਮਿਹਰ ਕਰ, ਮੈਂਡੀ ਅੰਕੜ ਦੂਰ ਕਰ ਮੈਨੂੰ ਧੀਆਂ ਦੇ, ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ, ਧਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ, ਬੁੱਧ ਦੇ, ਬਲ ਦੇ, ਚੌਜ ਦੇ, ਆਚਾਰ ਦੇ, ਉਮਰ ਦੇ, ਚਿਰੰਜੀਵਤਾ ਦੇ, ਇਹ ਦੇ, ਉਹ ਦੇਹ ... ਗੱਲ ਕੀ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵੇਲੇ, ਹਰ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਮੰਗ ਹੈ, ਹੱਥ-ਅੱਡਣਾ ਹੈ, ਵਿਲਕਣਾ ਹੈ, ਰਾਜ ਪਾਟ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਦਰ ਦਰ ਦਾ ਗੁਪਤ ਯਾ ਪ੍ਰਗਟ ਭਿਖਾਰੀ ਬਣਨਾ ਹੈ । ਪਰ ਇੱਥੇ ਅੱਪੜਕੇ ਕੀ ਜਾਦੂ ਫਿਰ ਗਿਆ, ਅਲਾਦੀਨ ਦਾ ਅਚੰਭਾ ਲੰਪ ਲੱਭ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਲੱਭਿਆਂ ਮਾਇਆ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਖਜਾਨਾ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ ? ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਰਸਨ’ ਹਾਂ ਹਾਂ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਦਰਸਨ’ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਮੁਢਲਾ, ਅਲੰਕਾਰ ਰਸ ਹੈ । ਕੀ ? ਇੱਥੇ ਅਪੜਕੇ ਮੰਗ ਨਹੀਂ, ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਢਾਢੀ ਪਹਿਲੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਮੰਗਣ ਟੁਰਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਪੀਰ-ਪੰਜਾਲ’ ਦੀ ਪੀੜ-ਪੜਾਲੀ ਘਾਟੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖੋ ਉਸਦੀ ਨੰਗ ਭੁਖ ਕਿਧਰ ਕਾਫ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ :—

ਹਉ ਢਾਢੀ *ਦਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਦਾ ਜੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ।

ਪ੍ਰਭ ਮੇਰਾ ਬਿਰ ਥਾਵਰੀ ਹੋਰ ਆਵੈ ਜਵੈ ।

ਸੋ ਮੰਗਾ ਦਾਨੁ ਗੋਸਾਈਆ ਜਿਤੁ ਭੁਖ ਲਹਿ ਜਾਵੈ ।

ਪ੍ਰਭ ਦੀਉ ਦੇਵਹੁ ਦਰਸਨੁ ਆਪਣਾ ਜਿਤ ਢਾਢੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ।

ਅਰਦਾਸਿ ਸੁਣੀ ਦਾਤਾਰਿ ਪ੍ਰਭਿ ਢਾਢੀ ਕਉ ਮਹਿਲ ਬੁਲਾਵੈ ।

ਪ੍ਰਭ ਦੇਖਦਿਆ ਦੁਖ ਭੁਖ ਗਈ ਢਾਢੀ ਕਉ ਮੰਗਣ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ।

ਸਭੇ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀਆ ਲਗਿ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਪਾਵੇ ।

(ਡਖਣੇ ਮਹਲਾ ੫)

ਜਦ ਉਸ ਉਚਤ ਦਾਤਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਤੂੰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਢਹਿ ਪਈਆਂ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ 'ਉਸ' ਦਾ ਸੀ ਉਹ 'ਮੇਰਾ' ਹੋ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਕੌਣ ਮੰਗੇ ਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਮੰਗੇ, ਕੌਣ ਵੇਖੇ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖੇ, ਕੌਣ ਅਰਜ਼ ਕਰੇ ਤੇ ਕੌਣ ਕੰਨ ਧਰ ਸੁਣੇ; ਕੌਣ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕੌਣ ਲਵੇ, ਕੌਣ ਝੋਲੀ ਅੱਡੇ ਤੇ ਕੌਣ ਖੈਰ ਪਾਵੇ, ਕੌਣ ਜੰਦਰਾ-ਕੁੰਜੀ ਲਾਏ ਤੇ ਕੌਣ ਜੰਦਰਾ ਆ ਖੋਲੇ, ਕੌਣ ਵਹੀਆਂ ਰੱਖੇ ਤੇ ਕੌਣ ਪੜ੍ਹੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕਿਸ ਤੋਂ ਲਵੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ਾਂ ਕਰੇ ਤੇ ਕਿਸ ਸ਼ੈਲੀ..... "ਪ੍ਰਭ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੁਖ-ਭੁਖ ਗਈ; ਢਾਢੀ ਕਓ ਮੰਗਣੁ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੇ ।"

ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਆ ਪਵਾੜਾ ਜੀ !

ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੀਲਾ ਕੀ ਕਾੜਾ ਜੀਉ !

ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾੜਾ ਕੀ ਅਸਾੜਾ ਜੀਉ !

ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਚੰਗਾ ਹੈ ਤੇ ਕੀ ਮਾੜਾ ਜੀਉ !

ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ *ਆਰ-ਪੜਾੜਾ ਜੀਉ !

ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਸੋਕਾ ਤੇ ਕੀ ਸਾੜਾ ਜੀਉ !

ਜੋ ਤੈਂਡਾ ਸੋ ਮੈਂਡਾ, ਤਾਂ ਇਕੋ-ਇਕ 'ਏਕੰਕਾਰਾ' ਜੀਉ !!

ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ-ਪਹਿਲੀ ਦਤ, ਵੱਡੀ, ਵਡਮੁੱਲੀ, ਅਮਿਣਵੀਂ ਅਤੋਲਵੀਂ, ਗਹਿਰ ਗਭੀਰਤਾ ਦੀ, ਅਖੁਟਵੀਂ ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ ਬਾਹਰੀ..... ਪਰ ਇਸੇ ਦੇ ਹੀ ਅਗੇ ਹੋਰ ਅੰਗ ਹਨ । ਕੀ ?

(੨) ਜਦ ਉਹ ਅੱਡਰਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਅਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਟੁਰਦਾ ਸੀ, ਅਪਣੇ ਬਲ ਨਾਲ ਟੁਰਦਾ ਸੀ, ਅਪਣੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਚੱਖਦਾ ਸੀ, ਅਪਣੀ ਆਸ ਨਾਲ ਤਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅਪਣੀ ਨਿਰਾਸ ਨਾਲ ਡੁੱਬਦਾ ਸੀ, ਆਪੇ ਭਉਜਲ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ, ਆਪੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਖੜੋਂਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਜਦ ਤੋਂ 'ਸੋਚਰ' ਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ ਤਦ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਕਾਰ ਉਹਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ, ਇਹਦੇ ਹੱਥ ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ, ਇਹਦੇ ਪੈਰ ਉਹਦੇ ਚਰਨ-ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ, ਇਹਦੀ ਕਾਨੀ ਉਹਦੀ ਫਾਊਂਟਨ ਪੈਨ (Fountain pen) ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ, ਇਹਦੀ ਹਸਤੀ 'ਸੂਤਰ ਧਾਰੀ' ਦੀ ਸਰਬੰਗ-ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ ! ਹੁਣ ਸੋਚਾਂ ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ ? ਹੁਣ ਧੁੱਪ-ਛਾਵਾਂ ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ ? ਹੁਣ ਘੰਮਣ-ਘੇਰਾਂ ਤੇ ਭਵਾਟਣੀਆਂ ਕਿਧਰ ਗਈਆਂ ? ਤਦ ਉਹ ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਝਾਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਜਿੱਥੇ ਜਾਕੇ ਇਹ ਭੁੱਲੜ-ਆਪਾ 'ਅਪਣ ਆਪ' ਨੂੰ ਹੀ ਇਉਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਹੋ ਉਠਿਆ .—

*ਸੋਚਰ ਤੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ।

“ਤਬ ਇਹੁ ਕਹਾ ਕਮਾਵਨ ਪਰਿਆ ਜਬ ਇਹੁ ਕਛੁ ਨ ਹੋਤਾ।”
 ਜਬ ਏਕ ਨਿਰੰਜਨ ਨਿਰੇਕਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਸਭ ਕਿਛੁ ਆਪਹਿ ਕਰਤਾ।
 ਅਪਨੇ ਕਰਤਬ ਆਪ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਇਹੁ ਰਚਨੁ ਰਚਾਇਆ।
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਰਣਹਾਰੁ ਹੈ ਆਪੇ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ।”

× × × ×

ਮਾਧਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੁਖਿ ਕਹੀਐ
 ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ ਜਿਉ ਰਾਖਹੁ ਤਿਉ ਰਹੀਐ। ਰਹਾਉ
 ਕਿਆ ਕਿਛੁ ਕਰੈ ਕਿ ਕਰਣੈਹਾਰਾ ਕਿਆ ਇਸ ਹਾਥ ਬਿਚਾਰੇ।
 ਜਿਤ ਤੁਮ ਲਾਵਹੁ ਤਿਤ ਹੀ ਲਾਗਾ ਪੂਰਨ ਖਸਮ ਹਮਾਰੇ।
 ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਰਬ ਕੇ ਦਾਤੇ ‘ਏਕ-ਰੂਪ’ ਲਿਵ ਲਾਵਹੁ।
 ਨਾਨਕ ਕੀ ਬੇਨੰਤੀ ਹਰਿ ਪਹਿ ਆਪਨ-‘ਨਾਮ’ ਜਪਾਵਹੁ।

[ਗਉੜੀ ਮ: ੫]

ਹਾਂ ਹਾਂ ‘ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
 ਜਿਉਂ ਰਾਖਹੁ ਤਿਉਂ ਰਹੀਐ!’
 ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
 ਜਿਉਂ ਪੂਰਹੁ ਤਿਉਂ ਕਹੀਐ!
 ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
 ਜਿਉਂ ਬੈਸਾਲੋਂ ਤਿਉਂ ਬਹੀਐ!
 ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
 ਜਿਉਂ ਸਹਾਰੇਂ ਤਿਉਂ ਸਹੀਐ!
 ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
 ਜਿਉਂ ਲੁਭਾਵੇਂ ਤਿਉਂ ਚਹੀਐ!
 ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
 ਜਿਉਂ ਦਵਾਵੇਂ ਤਿਉਂ ਲਈਐ!
 ਹਮ ਤੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵੈ ਸੁਆਮੀ,
 ਮਿਲਾਵੇਂ ਤਾਂ ‘ਏਕ-ਰੂਪ’ ਲਿਵ-ਲਈਐ!

ਹਮ ਤ ਕਛੂ ਨ ਹੋਵੈ 'ਸੁਆਮੀ,

ਆਪਣ-ਰੂਪ 'ਆਪ' ਹੀ ਗਹੀਐ !

(੩) ਜਦ 'ਇਸ' 'ਉਸ' ਦਾ ਪਰਦਾ ਉਠ ਗਿਆ, ਜਦ ਦੁਈ ਦੀ ਰਾਤ ਦਿਲੋਂ ਉਠ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਕੀ ਕਾਝੇ ? ਫਿਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਠੱਗੇ ਤੇ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਠੱਗੇ ? ਫਿਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟੇ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਰੀਝਾਣ ਲਈ ? ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਘੱਟ ਵੱਟੇ ਤੋਲੇ ਤੇ ਕੀਹਦੇ ਲਈ ? ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਕਿਉਂ ਸੜੇ ਤੇ ਕੀਹਦੇ ਸਾੜੇ ਲਈ । ਇਹ ਰਸ ਪੀ ਪੀ ਜਿਹਵਾ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਈ, ਅੱਖਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਰੋਜ ਗਈਆਂ, ਕੰਨ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਏ, ਮਨ ਖੀਵਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਉਰਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ :—

"ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਇ ਰਹੇ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ
ਡੋਲਨ ਤੇ ਅਬ ਚੁਕੇ ।

ਅਖਟ ਖਜਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ,
ਭੋਟਿ ਨਹੀ ਰੇ ਮੂਕੇ ।

ਅਚਰਜ ਏਕੁ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਭਾਈ,
ਗੁਰ ਐਸੀ ਬੁਝ ਬੁਝਾਈ ।

ਲਾਹ ਪਰਦਾ ਠਾਕੁਰ ਜਉ ਭੋਟਿਓ,
ਤਉ ਬਿਸਰੀ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ ।

ਕਹਿਓ ਨ ਜਾਈ ਏਹੁ ਅਚੰਭਉ,
ਸੋ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚ ਭਏ ਬਿਗਾਸਾ,
ਗੁਰ ਨਿਧਾਨ ਰਿਦੈ ਲੈ ਰਾਖਿਆ ।"

ਆਹਾ, ਹਾ ! ਵਾਹ ਵਾਹ ਵਾਹ !! ਧੰਨ ਧੰਨ ਧੰਨ ਅਡੋਲਤਾ !! ਨਵ-ਜੰਮੀ ਅਡੋਲਤਾ ਧੰਨ ਧੰਨ !! ਹੇ ਅਡੋਲਤਾ ਤੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਸਨਮੁਖ ਪੁੱਤਰੀ ਹੈਂ; ਤੂੰ ਚਿੰਤਾਮਨੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਕਲਪਤਰੂ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਪਾਰਸ ਹੈਂ :—

ਹਾਂ ਹਾਂ, ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਅਘਾਇ ਰਹੇ ਰਿਦ ਅੰਤਰ,

ਡੋਲਨ ਤੇ ਅਬ ਚੁਕੇ !

ਨਉਂ ਨਿਧਾਂ, ਦਸ-ਅਸਟਸਿਧਾਂ ਪਾਈਆਂ,

ਡੋਲਨ ਤੇ ਅਬ ਮੂਕੇ !

ਸਭ ਕਿਛ, ਮੈਂ ਸਭ ਕਿਛ ਪਾਇਆ,

ਭਾਲਨ ਤੇ ਅਬ ਰੂਕੇ !

ਨਹੀਂ ਕਿਛ, ਨਹੀਂ ਕਿਛ, ਗੁਪਤ ਰਹਈਆ,
ਪ੍ਰਗਟਿਓ ਅਬ ਪ੍ਰਗਟ ਹੂ ਰੇ ।
ਅਖੀਂ ਕਾਢ ਧਰੀ ਚਰਨਾਂ ਪਰ,
ਜਿਨ ਪਰਵਾਨ ਕੀਨੀ ਸਭ ਕੂਕੇ ।
ਅਸਚਰਜ ਅਸਚਰਜ ਕਉ ਮਿਲਿਆ,
ਸਭ ਖਿਚੋਤਾਣ ਗਵਾ ਕੇ !
ਅਖੁਟ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀਆ,
ਨੰਨਿਧ-‘ਨਾਮ’ ਪਰੂ ਕੇ ।
ਵਾਰ ਵਾਰ ਜਾਉ, ਗੁਰ ਪੂਰੇ ਉਪਰ !
ਕਾਸਟ ਹਰਿਆਂ ਜਿਨ ਸੂਕੇ !

(੪) ਮਨ ਦੀ ਮਤੜੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ ਹੁਣ ਸਹਿਜ-ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਿਵ ਲੀਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਕਿਛ ਵਰਤੇ ਸੋ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਵੱਡੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੀ ਏਹੋ ਹੈ ਜੁ ਇੱਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪਛਾਣ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਨਿਰਲੇਪ, ਸਦਾ ਲਈ ਸੰਪੂਰਨ ਸਦਾ ਲਈ ਤ੍ਰਿਪਤ ਆਨੰਦ-ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜੇ ਅਰਜ ਅਰਜੋਈ ਫੁੱਲ ਸੀ ਤਾਂ ਅਨੰਦ-ਸਦਾ ਬਸੰਤੀ ਆਨੰਦ-ਫਲ ਬਣ ਲੱਭਾ :

‘ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਣੈ ਕੀ ਏਹ ਨੀਸਾਣੀ ।
ਮਨਿ ਇਕੋ ਸਚਾ ‘ਹੁਕਮੁ’ ਪਛਾਣੀ ।
ਸਹਿਜ ਸੰਤੋਖਿ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸੇ,
‘ਅਨਦੁ’ ਖਸਮ ਕੈ ਭਾਣੈ ਜੀਉ ।
ਹਥੀ ਦਿਤੀ ਪ੍ਰਭਿ ਦੇਵਣਹਾਰੇ ।
ਜਨਮ ਮਰਨ ਰੋਗ ਸਭਿ ਨਿਵਾਰੇ ।
ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਕੀਏ ਪ੍ਰਭਿ ਅਪੁਨੇ,
ਹਰਿ ਕੀਰਤਨਿ ਰੰਗ ਮਾਣੇ ਜੀਉ ।’

[ਮਾਝ ਮ: ੫]

ਇਹ ਦਾਤ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ? ਉਹ ਪਾਰਸ ਜੋ ਅਪਣੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੰਚਨ ਕਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਦਨ ਜੋ ਹਰੜ-ਬਹੇੜੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਚੰਦਨ ਵਾੜੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਛੱਡਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਦਾਤ ਕਿਸ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ? ਉਸ ਦਾਤੇ ਨੇ, ਦਾਤਾਰ ਨੇ :—

ਹਥੀ ਦਿਤੀ ਪ੍ਰਭਿ ਦੇਵਣਹਾਰੇ ।

ਹਾਂ ਹਾਂ 'ਹੱਥੀ'-ਦਿੱਤੀ' ਪ੍ਰਗਟ-ਪ੍ਰਗਟੀਵੀ, ਸਭੋ-ਸਾਹਮਣੇ, ਅਗੇਣਵੀ, ਅਮੋਣਵੀ
ਅਖੁਟ, ਅਮੁਕ, ਰਸਗੁੱਧੀ, ਰਸਭਿੰਨੀ, ਸਹਿਜ-ਸਮਿਜ਼ਈ !

॥ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਸੰਪੂਰਣ ॥

ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਤਮਾ, ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ
ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ ।

× × ×
× × ×

